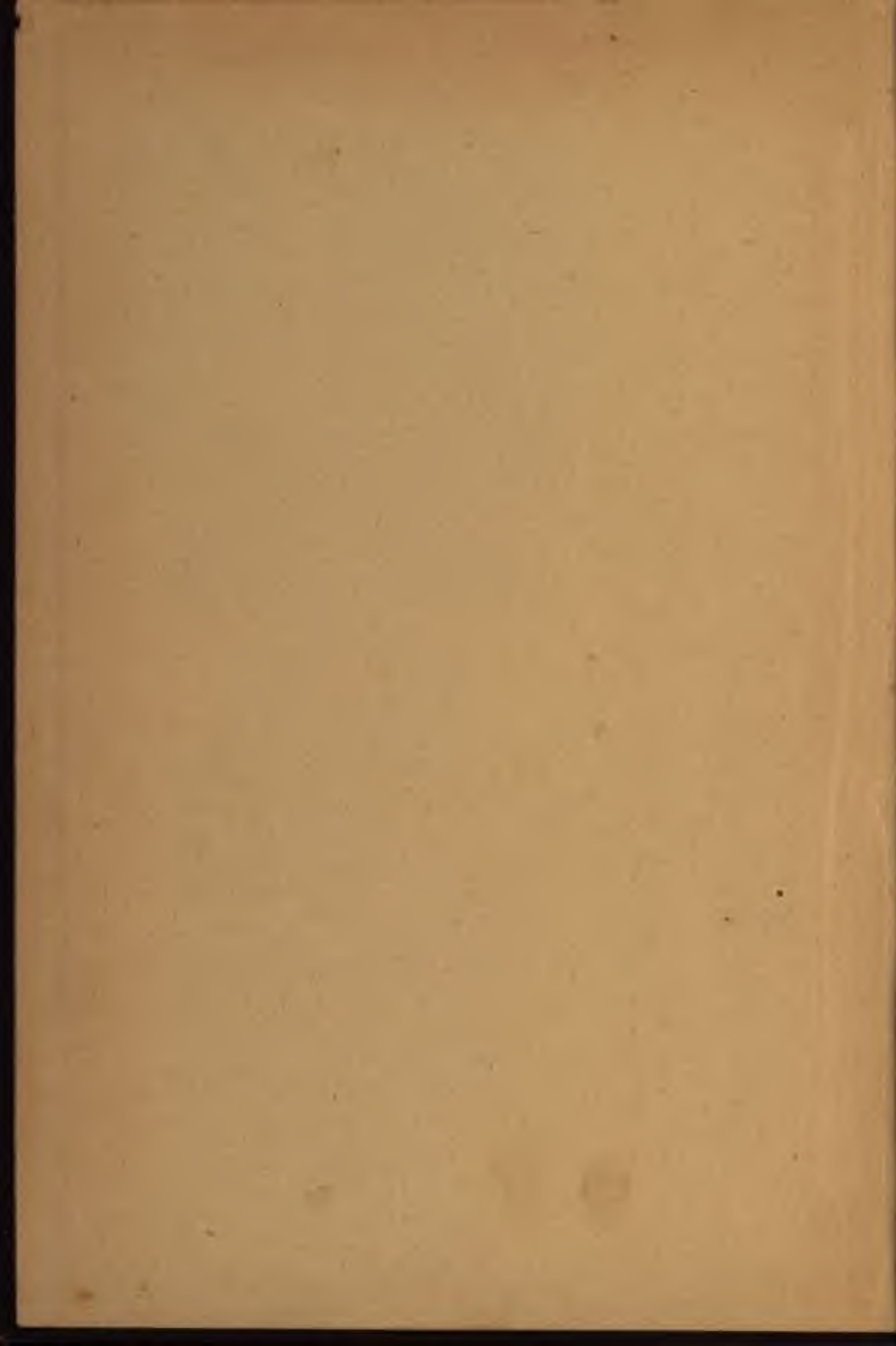

LEHMANN
—
BABONA
ÉS
VARÁZSLAT

2.

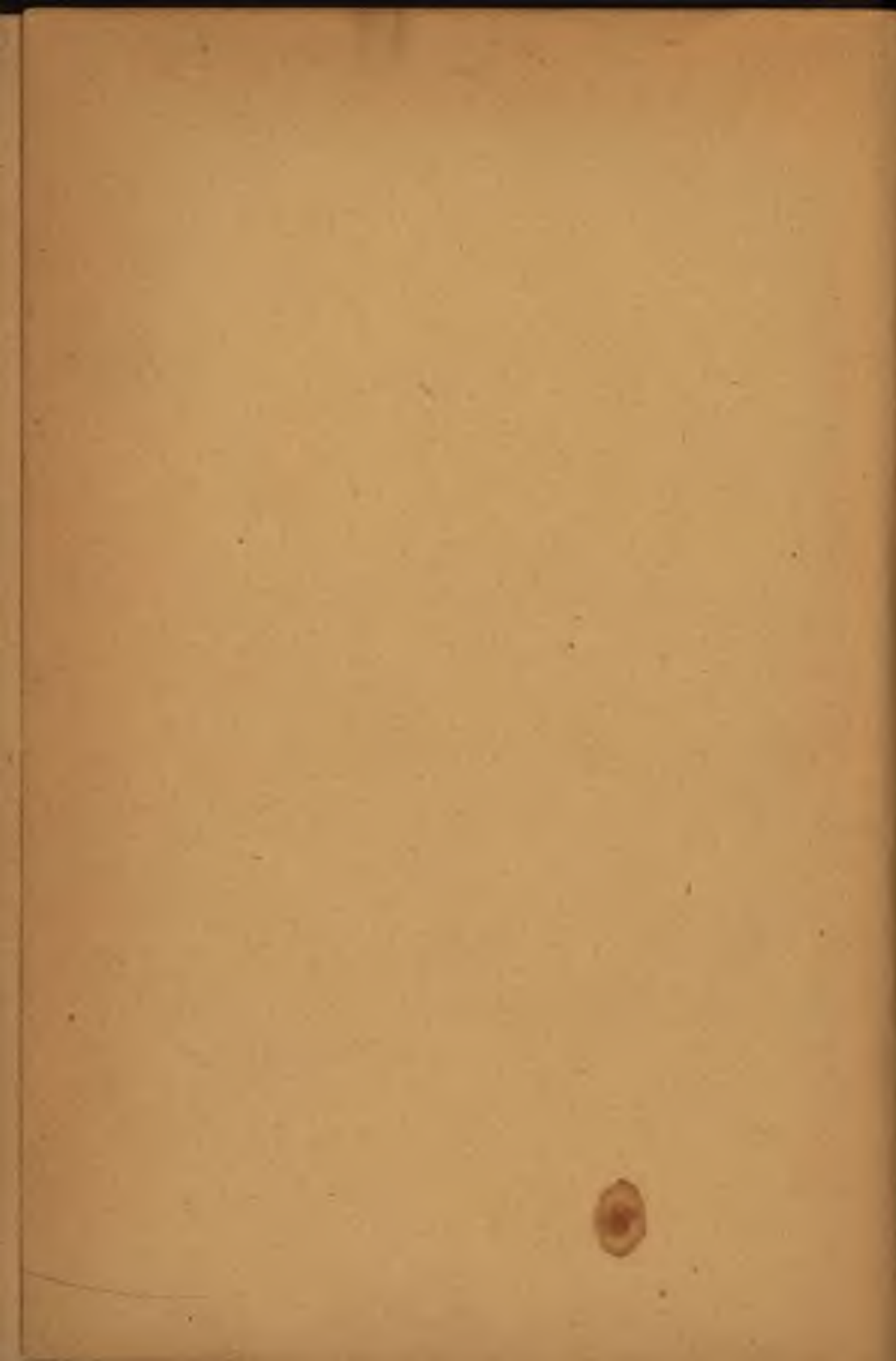
Természettud.
könyvkiadó
vállalat

5415

E. 33. 11.

1. k.

527 B. hhr.

TERMÉSZETTUDOMÁNYI
KÖNYVKIADÓ-VÁLLALAT.

MEGINDULT 1872-BEN

LXVI. KÖTET.

TERMÉSZETTUDOMÁNYI
KÖNYVKIADÓ-VÁLLALAT.

A M. TUD. AKADEMIA SEGÍTKÉZÉSÉVEL

KIADJA

A K. M. TERMÉSZETTUDOMÁNYI TÁRSULAT

LXVI.

LEHMANN,

BABONA ÉS VARÁZSLAT

II.

A X. (1899—1901. ÉVI) CZIKLUS

NEGVEDIK KÖTETE

A KÖNYVKIADÓ-VÁLLALAT ALÁÍRÓI SZÁMÁRA.

BABONA ÉS VARÁZSLAT

A LEGRÉGIBB IDŐKTŐL A JELEN KORIG.

IRTA

DR. LEHMANN ALFRÉD,

A KOPENHÁGAI EGYETEM PSZICHOFIZIKAI LABORATÓRIUMÁNAK IGAZGATÓJA.

FORDÍTOTTA

DR. RANSCHBURG PÁL.

ÁTVIZSGÁLTA

DR. LAUFENAUER KÁROLY.

MÁSODIK KÖTET

38 RAJZZAL

BUDAPEST,

KIADJA A K. M. TERMÉSZETTUDOMÁNYI TÁRSULAT

1900.

EGYEDÜL JOGOSÍTOTT MAGYAR KIADÁS

Hornýánszky V. cs. és kir. udvari könyvnyomdája Budapest.

TARTALOMJEGYZÉK.

IV. AZ EMBER, MINT A MÁGIÁS ERŐK KÖZÉPPONTJA.

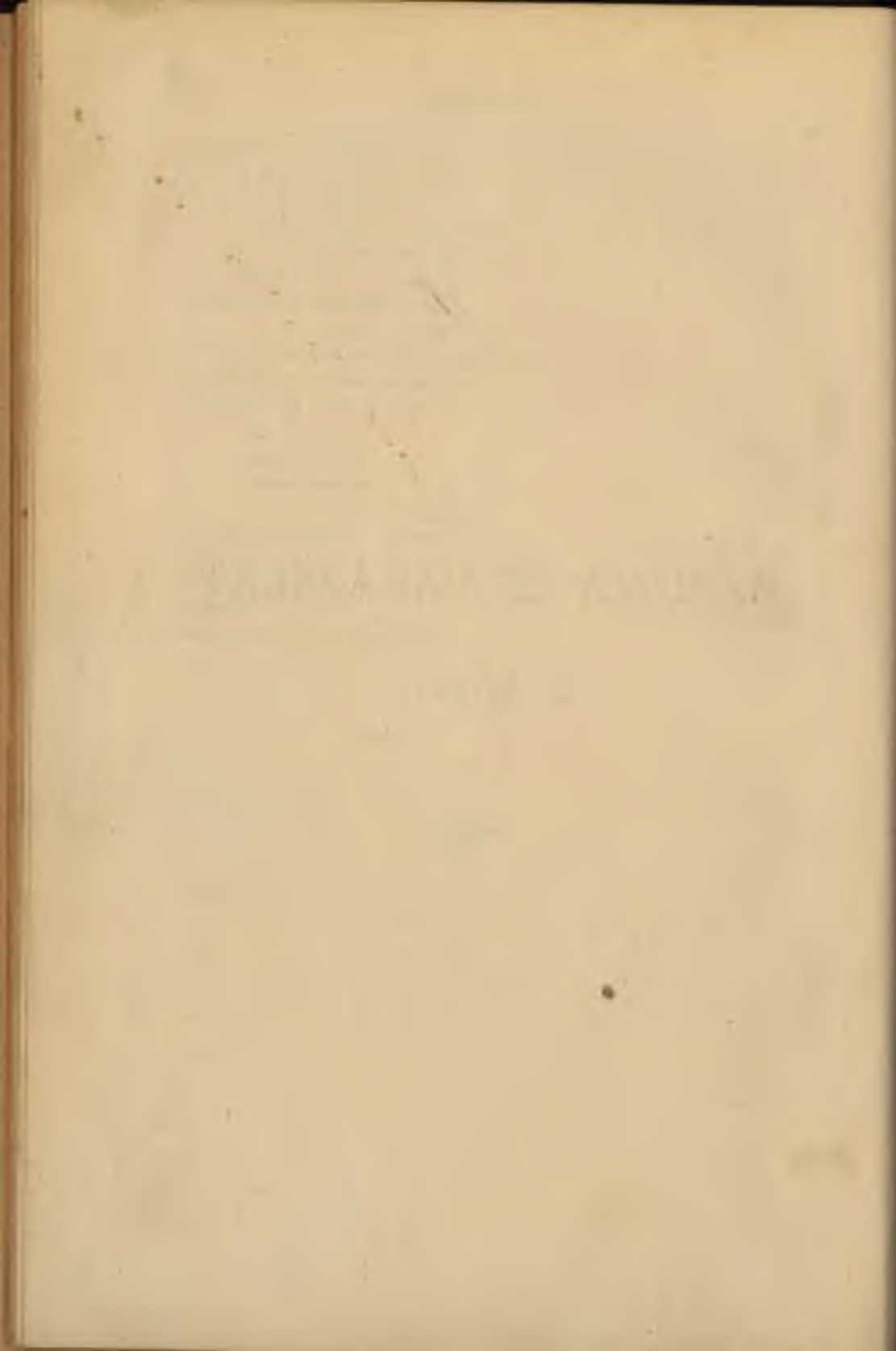
	Lap
A történelmi kutatások eredménye	1
Régibb magyarázatok	9
A vizsgálat menete	16
Az ember észlelő tehetsége	18
Az észlelés rendes hibái	18
A lelki felindultság és az elfogultság hatása	37
A gyakorlat és belátás jelentősége	46
Kísérleti kutatások az észlelési hibák terén	50
Az észlelési hibák jelentősége a babona terén	67
A reszkető mozgások és mágiás hatásai	91
A reszkető mozgások	91
A bűvös mozgások	105
A gondolatolvasás és gondolatátvitel	117
Alvás és álom	128
Az alvás	128
Az álmok keletkezésének föltételei	135
Az álmok általános jellege	140
Az álmok okai	151
Az álmok tartalma	157
Az álmok jelentősége a babonára	165
A szellemekben való hit	165
Látnoki és jósló álmok	171
Az álmomejtés	184
Az alvajárás	188
A nem-tudatos beavatkozása a tudatosba	196
Bizonyítás és jellemzés	196
Sejtelmek és hallucinációk	205
A normális spontán hallucinációk	214
Kristálylátomások és csigahallomások	227
Az automatikus mozgások	236
Véletlenség, távolbaérzés, távolbalátás	247

A normális sugallhatóság	255
A sugallhatóság természete	255
Sugallott hallucinációk	267
Sugallott nézetek és emlékezések	276
Sugallott mozgások és cselekmények	284
Sugallott szervi változások	293
A hipnózis és autohipnózis	303
A hipnózis általános jellege	303
A hipnózis jelentősége a babona terén	312
A narkózisok varázslatos hatásai	325
A hisztéria és a hisztérohipnózis	331
A kis hisztéria	331
A nagy hisztéria	345
A hisztérohipnózis	351
Az önkivület és a megszállottság	368
A varázslat technikai segédeszközei	381
Befejezés	389
A fordító zárószava	392
Irodalom	395
Betűrendes név- és tárgymutató	403

BABONA ÉS VARÁZSLAT

II. KÖTET.

IV. RÉSZ.

AZ EMBER, MINT A MÁGIÁS EROK KÖZÉPPONTJA.

A történelmi kutatások eredménye.

Báttuk a babona és varázslat történelmi tárgyalásakor, hogy az emberi nem minden időben hitt a varázslatos míveletek lehetőségében. A varázslat kettős célra szolgált; részben felvilágosítást igyekeztek segítségével szerezni oly dolgokról, melyek a gyakorlati tapasztalás területén kívül állanak s ezért ennek útján nem érzékelhetők; részben pedig a külső világ felett való olyan hatalomra és befolyásra iparkodtak általa szert tenni, a mely a közönségesen rendelkezésre álló eszközökkel nem volt elérhető. A felvilágosítás, melyre vágytak, rendszerint a jövőre vonatkozott; az e célra szolgáló valamenynyí módszert tehát a „jósló művészetek“ nevén foglalhatjuk össze. A földi dolgok felett való hatalom pedig, melyre a varázslatos eljárások segélyével igyekeztek szert tenni, a legkülönbélebb körülményekre, betegségek gyógyítására és az élet meghosszabbítására, vagyon szerzésére és nemi élvezetekre, tértől és időtől való függetlenségre, felebarátaik hasznára vagy kárára, szóval mindenre vonatkozhatott, a mire csak vágyik az ember szive.

Az a hit, hogy ezt mágiás tudással el lehet érni, minden időn átvonul. Majd áthat a társadalom minden rétegébe, majd a kevésbbé művelt körökre szorítkozik, de csakis azért, hogy rövid idő múlva ujult erővel ragadja hatalmába az összes rendeket. Ugyanígy áll a dolog az elméletekre nézve, melyekkel a varázslatos hatásokat megokolták és magyarázták. Ha a lényegtelen mellékkörülményeket nem tekintjük, voltaképen csak két fő elmélet marad. A ma dívó jelzés értelmében csak az egyiket nevezhetjük *spiritisza elméletnek*; ez felteszi, hogy minden mágiás hatást felsőbb, értelmi lények működése idéz elő. A másik, az *okkultista* elmélet, azt hiszi, hogy ismeretlen, mindent átható természeti erő e jelenségek valódi oka. Ezek az elméletek évszázadokon át békében megfértek egymás mellett. Így a chaldeusok varázslata bővülés, tehát spiritisza természetű, jóstudományuk pedig tudományosan okkultista volt. Úgy látszik, az ősi európai mágiában ez a viszony kezdetben meg volt fordítva; a mágiás hatások oka, a mint hitték, a varázsszereknek a dolgok felett való közvetlen hatalmában állott; ellenben a jóslásokban és próféciákban — legalább időnkint — a fylgjarok és más szellemek működtek közre. Miután a chaldeus és az európai felfogás összevegyült, majd az egyik, majd a másik volt túlsúlyban. De még CORNELIUS AGRIPPA mágiás filozofiájában is, melyben pedig a tudományos okkultista eszmemenetnek kellene túlsúlyban lennie, nagy szerepet játszik a szellemekben való hit: a tudós mágus hatalma ott éri el tetőfokát az okkultus erők felett, a hol segítségükkel leidézhethi az égi intelligenciákat és a démonokat, melyek ez erőknek forrásai.

Tehát a két elmélet itt is békében halad egymás mellett; e két lényegileg különböző elv között a tulajdonképeni harcz egyáltalában csak napjainkban tört ki.

Természetesen az elméleti felfogásoknak a gyakorlati eljárásokkal állandó kölcsönhatásuk van. Valamint az elméletek arra szolgálnak, hogy a mágiás cselekmények jelentőségét megmagyarázzák, úgy viszont a mágiás eljárások hivatásához tartozik az is, hogy az elméletek helyességét bizonyítsák, a mennyiben — legalább látszólag — a kívánt eredményekre vezetnek. Minthogy pedig az elméleti felfogások, valamint a gyakorlati eljárásokban való hit, évezredek óta, az emberiség csecsemőkorától a mai napig makacsul fentartódtak, nyilván mégis kell, hogy mind e nézeteknek valami tényleges alapjuk legyen. Egyrészt kell, hogy legyenek tünetmények, melyek a magasabb lényekben avagy titkos erőkben való hitet keltik; másrészt kell, hogy a mágiás műveletekkel tényleg el lehessen valamit érni. Mert ha ezek sohasem hozzák meg az óhajtott sikert, akkor a bennük való hitnek végre mégis csak meg kellene fogynia. Estükben pedig maguk alá temetnék az elméleteket is, sőt ezeknek már régen el kellett volna tűnniök, ha üres képzelődéseknél nem volnának egyebek, azaz sem észleléseken nem alapulnának, sem pedig varázslatos műveletek meg nem erősítenék. A babona története világosan tanúsítja, hogy minden alaptalan elméletnek ez a sorsa. Minden nézet, mely eleinte bizonyos tapasztalatokon látszott nyugodni, végül mégis eltűnt, ha a tapasztalatok nem szóltak többé helyessége mellett. Ez állításomat néhány példával fogom megvilágítani.

A chaldeusok asztrológiája, mint tudjuk, azon a felfogáson alapult, mely a bolygók időszakos állásai és

a bizonyos mértékig ugyancsak időszakosan ismétlődő földi események között fennálló függőségi viszonyra utalt (v. ö. I. 52. l.). Ez, a csillagok befolyásában való hit még a XIX-ik században is megvolt, de ingadozni kezdett, midőn a csillagászati észlelés művészete folyvást tökéletesebb lett. Ekkor arra a szomorú felfedezésre jutottak, hogy a pontosan felállított horoszkopok a tényleg beálló eseményekkel nem egyeznek meg és hogy ezért mindenféle fogáshoz kell folyamodni, hogy ilyes megegyezést idézzünk elő. Az elmélet helyességében való kétely tehát rögtön megjelent, midőn a mágiás eljárások már nem idézték elő a kívánt eredményt. A tudomány férfiai pedig teljesen elejtették az asztrológiában való hitet, midőn a bolygók mozgásainak törvényei ismeretesek lettek és kitűnt, hogy az égi testek pontosan kiszámított mozgásai és a teljesen kiszámíthatatlan események között semmi összefüggés sem deríthető ki. — Így állott a dolog az alchimiával is, mely, mint láttuk (I. 239. l.), a fémek változásairól tett észlelésekből eredt. Minthogy azonban a tudománynak ez az ága még csak kezdetleges fokon volt és az észlelt változások természete is ismeretlen volt, az észleletek azt a hitet szülték, hogy a fémek egymásba átalakíthatók. De ez a hit ismét megszűnt, midőn belátták, hogy ezek az átalakulások a fémeknek egyedül fizikai sajátságaira vonatkoztak és hogy a tényleges anyagátalakulás óhajtott eredményét rengeteg erő-, idő- és pénzáldozatok daczára egy lépéssel sem közelítették meg.

Ezek a példák tehát tanusítják, hogy sem az elméleti felfogások, sem a gyakorlati eljárások fenn nem tarthatók, ha a tapasztalat kellőleg nem támo-

gatja; ezért kell, hogy valamennyi babonás hiedelemnek és mágiás míveletnek, mely évszázadokon át napjainkig fenmaradt, valami tényleges alapja legyen. Ez annál is inkább valószínű, minthogy a spiritisták és okkultisták tanaik támogatására folytonosan számos észleletre hivatkoznak. Ehhez járul még az a körülmény is, hogy a jelenkor észleletei hasonló események régebbi korból eredő leírásaival csodálatosan összevágának. Kétségtelen tehát, hogy ugyanazok az események, melyek minden korban ismétlődnek. A szellemekben és rejtett erőkben való hitnek bizonyos tényekből kellett erednie, melyek e hitet évezredekken át fentartották és még ma is fentartják.

A mi feladatunk már most annak a kérdésnek a megvizsgálása, hogy miféle tünetmények azok, a melyek a babonás hiedelmeket, a jóstudományokban és egyéb varázslatban való hitet előidézték és még ma is ébren tartják. A babonáról szóló szemlélődéseinkben szükségképen e vizsgálatnak kell a főpontnak lennie; mert csak ennek az eredménye jogosít fel arra, hogy a különféle felfogásokat mint babonásokat állíthatjuk-e oda, vagy nem. Csak, ha sikerült kimutatnunk, hogy a varázslat egész elmélete és gyakorlata hibás észlelésen és természetes, többé-kevésbé ismert tünetmények hamis értelmezésén alapul, csak ekkor van jogunk e helytelen magyarázatokat a „babona“ elnevezéssel illetni. Ha pedig az ilyen vizsgálat azt mutatná, hogy tényleg vannak még pontok, melyek az előttünk jelenleg ismeretes erők útján meg nem magyarázhatók, akkor nem marad más hátra, mint, hogy nyíltan és őszintén beismerjük, hogy a mágia híveinek e pontban igazuk volt. A tudomány történetében épen nem példátlan az az

eset, hogy valamely kor mint babonát vetett el valamit, a mi később mégis helyesnek bizonyult. Tehát épen nincs kizárva annak a lehetősége, hogy az egész terület átvizsgálásánál egy vagy más tényre akadunk, melynek a tudomány eddig nem tulajdonított helyes jelentőséget.

Már most az első kérdés, mely elénk tolul, a következő: hol keressük az erőket, melyek a mágiás cselekményekben szerepelnek erők? Az élettelen avagy az élő természetben? Tisztán fizikai, avagy pszichofizikai erők-e? Nem szenvedhet kétséget: ez erőket a lelkes természetben, helyesebben mondva: az emberben kell keresnünk. Hiszen korunk fizikája és chemiája a mágiás hatásokkal, a melyek az eddig ismert fizikális erőkkel eléggé meg nem magyarázhatók, tehetetlenül áll szemben. A természettudományoknak korunkban való nagy haladása felette valószínűtlenné teszi, hogy a természetben volnának még erők, melyek minden spiritiszta ülésen nyilvánulnak ugyan, melyekkel azonban a természetbűvár laboratóriumában sohasem találkozik. Már ez okból valószínűvé lesz, hogy a bűvös erőket az emberben kell keresnünk. Erre utalnak előbbi történelmi fejtegetéseink is. Minden időben tisztában voltak azzal, hogy varázslatoskodni nem mindenki tud. Ezt, hiába, nem lehet csak úgy megtanulni, mint pl. a gőzgép vagy a telefon használatát. A varázslat azokkal szemben, kik vele foglalkoztak, egészen határozott igényekkel lépett fel. Boszorkányok, bűvölők, mágusok és médiumok mindig különösen hajlamosított egyének voltak és e hajlamaikat is előbb még ki kellett fejleszteni. Az újabb kor előítélettől mentes és józan vizsgálatai e téren ugyancsak oda vezettek, hogy a

médiumításra bizonyos súly fektetendő. A mágiás hatások előidézésére szükségelt feltételeknek csak bizonyos emberek, a médiumok feleltek meg. *A mágiás erők középpontja tehát az ember.* Ezért mindennek előtt a lelki tulajdonságokat és képességeket kell megvizsgálnunk, hogy láthassuk, hogy a mágiás jelenségeket milyen mértékben lehet velük megmagyarázni.

De a történelmi vizsgálatokból még valamit tanultunk. A mágiás műveletekről szóló legjobb leírások kétségtelenül a mi korunkból erednek. A tudományos vizsgálati módszerek jelenlegi magas fejlettsége a mágia terén végzett kutatásokra sem maradt hatás nélkül. Az utolsó évtizedekben számos természetbúvár az e tárggyal való foglalkozásra adta magát; spiritiszta üléseken szerzett észleleteik bizonyára pontosabbak és megbízhatóbbak a régebbi keletű hasonló leírásoknál. Régibb időből egyáltalában csak kevés hasonló leírásra akadunk. Nagy számban akadnak ugyan közlemények a használt módszerekről, de a tényleg elért eredményekről nem igen találunk részletesebb leírásokat. Ismerünk számos régi horoszkópot, mely az illető egyének későbbi életével tényleg egyezett; vannak tudósítások egynémely sikertült fémátalakításról, valamint hagyományok egyes mágusok által tényleg végzett szellemidézésekről. De mind e leírások felette rövidek és azonkívül oly férfaktól erednek, kiket koruk babonás képzetei teljesen elfogultakká tettek; szkeptikus észlelőktől, régebbi időből tényleg sikeres mágiás cselekményekről jóformán egyáltalában nem maradt fenn közlemény. Ezért korunkhoz kell magunkat tartanunk. Csakhogy, sajnos, a spiritizmus története megtanított arra is, hogy e téren a modern vizsgálatok sem megtámadhatatlanok.

Bizonyos esetekben a különböző észlelők adatai egymásnak ellentmondanak; de még ott is, hol az események lefolyására nézve meg is egyeznek, épen-séggel nem mindenütt oly kimerítőek és pontosak, hogy teljesen megbízhatnánk bennük.

Ha pedig e közleményekre nézve így áll a dolog, akkor az ember mágiás erőire vonatkozó minden vizsgálatnak először is általában az emberi észlelő tehetségre, valamint e tehetség esetleges hibáira kell kiterjednie. Mert azt is el lehetne képzelni, hogy egy-némely látszólag mágiás hatás onnan eredhet, hogy az ember bizonyos körülmények között képtelen arra, hogy helyesen észleljen. Ez esetben egészen természetes tünetények még a gyakorlott észlelő szemében is mágiásaknak látszhatnak. Már pedig magától értetődik, hogy az ilyen hatások okát a lelki élet mélyében keresni elhibázott dolog, midőn nyilvánvaló, hogy nem egyéb, mint az észlelő tehetség tökéletlensége. Valamely tünetényt, mely nincs is, mely csak az észlelő képzeletében él, természetesen másképen nem lehet magyarázni, mint azzal, hogy az illető az adott körülmények között nem észlelt helyesen. Első sorban azt kell tehát vizsgálnunk, hogy valamely leírás milyen észlelési hibákban leledzhetik.

A különböző babonás hiedelmek és mágiás eljárások kiváltó okainak ilyenén tökéletes leírása, úgy látszik, ez ideig nincsen. A spiritiszták és okkultisták közötti vita, mint előbb (I. 527. l.) említettük, a mágiás erőkről szóló különféle elméletekhez vezetett, de ezek csaknem kizárólag a modern tünetényekre vonatkoznak. Vannak ugyan egyes szerzők, mint SCHINDLER, PERTY, MAURY és részben DU PREL, kik a

régebbi, eltérő alakokat is vizsgálataik körébe vonják. De egyikük sem fordította figyelmét az észlelési hibákra, miért is reájuk nézve a tünetmények nagy része magyarázat nélkül marad. A mágia talányainak régibb megfejtési módjai mégis nincsenek reánk nézve jelentőség híján, miért is fejtegetéseinket egynémely régibb magyarázási kísérlet rövid áttekintésével kezdjük.

Régibb magyarázatok.

Érdekes megfigyelni, hogy oly férfiú, mint CORNELIUS AGRIPPA, a ki az európai mágia fénykorszakában élt és nagy munkájában a mágiában való hitének világos tanujeleit adta, mégis feltűnő helyes érzéssel bírt arra nézve, hogy hol kell a mágiás erők magyarázatát keresni.

AURELIUS AQUAPENDENTE-hez írt egyik levelében u. is a következőket írja: „A mi nagyot olvasunk, beszélünk és írunk a mágiás tudomány legyőzhetetlen hatalmáról, az asztrologusok csodálatos képeiről stb., stb., mindaz semmissé, költött dologgá és hamissá válik, valahányszor szószerinti értelmében vesszük. Mégis ez hírlík a legjelentékenyebb filozofusokról és legszentebb férfiakról; ezeknek a hagyományait már most hazugságnak nevezzük-e? Az ilyen hit kevés kegyeletre mutatna. A betűk mögött tehát titkos, miszteriumokba burkolt értelem rejlik, melyet még egy régi mester sem tudott leleplezni. A ki ezt tapasztalt, hű tanító vezetése nélkül, csupán a könyvek olvasása útján akarja megismerni, azt isteni fénynek kell megvilágítania, a mi csak keveseknek adatott. Ezért tapogatóznak annyian sötétben. . . . Tudnod kell, hogy ily nagy okozatok okait nem kívülünk

kell keresnünk; bennünk rejlik a hatékony lény, mely Isten és vallás megsértése nélkül megismeri és végrehajtja, a mit az asztrologusok, mágusok, alchimisták és tetemjósok ígérnek. Mondom, bennünk vagyon ama csodadolgok okozója:

„Nos habitat non tartara, sed nec sidera coeli,
Spiritus in nobis, qui viget, illa facit“.¹

És tényleg az „Occulta Philosophia“-ban nagyszámú ilyen megjegyzést találunk, melyekben AGRIPPA legalább sejteti, hogy különböző mágiás hatást lehet elérni nem külső eszközökkel, azaz a csillagok vagy démonok segítségével, hanem a lélek saját erőivel. A legvilágosabb ilyen részletek egyike így szól: „Lelkünk sok munkát végez a hit által, a mi a munkálkodónak, vagy perczipiálónak szilárd bizalma, feszült figyelme és teljes odaadása, minden dolgában segítségére van és a létesítendő műnek elevenséget ad, úgy, hogy benne a perczipiálendő erőnek és létesülendő dolognak mintegy képe támad. Ezért minden munkánkban, minden fajtájú dolgok bármely alkalmazásakor erős bizalmat kell kifejtenünk, képzelő erőnket meg kell feszítenünk és legbuzgóbb reménységgel és legszilárdabb hittel kell rendelkezünk; mert ez a sikerhez nagy mértékben hozzájárul. . . . Hogy mágiás hatást fejthessünk ki, ahhoz tehát szilárd hit és rendíthetetlen bizalom szükséges; legtávolabbról sem szabad kételkednünk a sikerben, sőt még a kétely árnyéka se jusson eszünkbe. Mert valamint a szilárd és rendíthetetlen hit néha még akkor is csodára képes, ha hibásan fog neki a dolognak, úgy minden kétely

¹ „Sem pokol és sem az ég minket nem tart kebelében:
Élő szellemerőnk tesz csodamíveletet.“ (K.)

és gyanú szétzavarja és megtöri a működő egyén szellemi erejét“.

KIESEWETTER mindezeket a szétszórt nyilatkozatokat egy egésszé gyűjtötte össze és AGRIPPA „esoteriás tana“, azaz a mágia titkos tana gyanánt állította oda, a melyet a mágus csak egyes választottaknak adott elő. De ebben AGRIPPA nézeteinek nagyfokú túlbecsülése rejlik. AGRIPPÁ-nak mindenféle rosszul sikerült mágiás műveletek révén bizvást meglehetett az az érzése, hogy a mágiás erőket magában az emberben kell keresnünk és hogy ezért a mágiás tanokat nem szabad szószerint vennünk; de semmi sem szól a mellett, hogy AGRIPPA a mágia pszichológiás magyarázatát rendszeresen kifejthette volna. Még elhibázottabb KIESEWETTER ama kísérlete, hogy AGRIPPA szétszórt megjegyzéseibe a saját spiritizma-okkultista elméleteit olvassa bele. A mit KIESEWETTER e tekintetben mivel, az tényleg AGRIPPA állítása mellett bizonyít, hogy t. i. az erős hit a legcsodálatosabb dolgokra képes.

AGRIPPA szétszórt megjegyzései tényleg csak sejtetni engedik a mágia pszichológiai magyarázatát. Nem számítva számos, többé-kevésbé sikeres próbálgatást, a mágiás tünetményeknek tényleges pszichológiai megokolására csak 300 évvel később akadunk: SCHINDLER BRUNO orvos „Das magische Geistesleben. Ein Beitrag zur Psychologie“ című művében (1857).

SCHINDLER abból indul ki, hogy lelki életünknek, miként minden természeti erőnek, két sarka van. A pszichologusok eddig csak egy sarkot vettek tekintetbe: a normális, éber lelki életet — a nappali sarkot; a másik pólus — az éjjeli sark — ugyanoly fontos, minthogy ebben kell keresnünk az összes misztikus

események, mágiás hatások stb. magyarázatát. Minél inkább lép előtérbe az éjjeli sark tevékenysége és szorítja háttérbe a nappali sarkot, a mágiás állapot annál kifejezettebb lesz. Ezért az ilyen egyre növekedő erejű állapotoknak egész sorozatát lehet kimutatni.

Valamint a nappali sark a külső érzékek segítségével ingereket vesz fel, úgy kap az éjjeli sark is benyomásokat az egész természet részéről a belső érzékek révén.

Ez már az éjjeli öntudat legsóbb fokozatán, az *álomban*, látható. „Az álomban, midőn a belső érzék áll nyitva, midőn az egyén megnyitja kapuit a természet egész életének, midőn a kozmoszi és telluri erők számtalan sugara visszaverődik az egyénben, másrészt pedig az alacsonyabb, anyagi képző élet van túlsúlyban: az álmovilág is a szellemi tevékenység ama két irányát mutatja, egyrészt a képzelet zavaros játékát, melyet izgalomba hoz az alacsony testiesség érzete, megzavarnak a vér szenvedélyei, a vétkes nappali élet, a bűnös gerjedelmek; másrészt a természet hangját, mely orákulumként magyarázza a multat, átméri a jelent és hirdeti a jövőt és mint sejtelem, ihlet, próféczia jut az öntudatba.“ A mágiás állapotnak magasabb foka a *sejtelem*, mely akkor támad, ha az éjjeli sark képzelei a nappali tudatba nyomulnak; ha e képzetek határozott alakot öltenek, akkor tér- és időbeli *távolbalátás* keletkezik. Ha teljesen az éjjeli tudat vergődik túlsúlyra, akkor ez *jósláshoz* vezet, mely csakis a külsőleg görcsös mozgásokban nyilvánuló eksztázisban lehetséges. Ez az állapot világosan tanusítja, hogy az akarat elvesztette uralmát a test felett, hogy tehát a nappali sark háttérbe szorult. Minthogy az ember mindez állapotokban maga sincs

tisztában azzal, hogy ezek az annyira új képzetei honnan jönnek, ez utóbbiakat a körülményekhez képest mint megnyilatkozásokat avagy ördögös megszálltság eredményeit szokta felfogni.

Mindama mesterséges módszerek, melyeket az eksztázis előidézésére használtak — kenés, füstölés, fohászkodás, önmegtartóztatás, altató-szerek stb. — SCHINDLER nézete szerint csak azt eredményezik, hogy az éjjeli sark jut túlsúlyba a nappali felett. Azok a képzetek, melyek az egyén éjjeli tudatában lappanganak, amaz állapotokban előkerülnek és tényleges észleletek alakját veszik fel. Az egyén csak azt látja, a mit látni akar; más szóval minden szellem-bűvölés csak halluczinációkat okoz. Ellenben tényleges értékük van azoknak a felvilágosításoknak, melyeket az egyén önkívületi állapotában a multról és jövőről kap, minthogy ezeket a létnek az öntudat éjjeli sarkára gyakorolt összes hatása okozza. Hogy ezt a hatást mely erők idézik elő, még nem tudjuk. De SCHINDLER azt hiszi, hogy a REICHENBACH felfedezte od-erő (v. ö. I. 471-ik l.) itt fontos szerepet játszik; a belső érzéket valószínűleg az odfény befolyásolja, a mennyiben a próféták minden időben természetfölötti fényről beszélnek. De azért az odfény bizonyára nem az egyedüli erő, mely a prófécziákban közrehat. Egyelőre a dolgok kölcsönhatásairól még nem sokat tudunk, azért az öntudat éjjeli sarkának törvényeit még egyáltalában nem is állapíthatjuk meg.

Végül SCHINDLER fölfogása szerint minden mágiás cselekedet távolbahatáson alapul, mely az ember éjjeli pólusából indul ki, s mely élettelen tárgyakat megmozdíthat és más emberekre különböző módon hathat.

SCHINDLER elméletének sajátyszerűsége tehát abban

áll, hogy minden mágiás hatást az öntudat éjjeli sarkának tulajdonít, mely e szerint a nappali sarktól, a normális lelki élettől, teljesen eltérő volna. Az éjjeli sark a külső világtól benyomásokat kap, melyek a mi szokott érzéki ingereinktől teljesen elütnek; működése annyira eltér a nappali sarkétól, hogy törvényeit meg sem állapíthatjuk. SCHINDLER-nek kétségtelenül igaza van abban, hogy a normális éber öntudatnak nincsenek olyas jelenségei, melyek a mágiás hatásokat megmagyaráznák, s hogy ezért a magyarázatot a lelki élet kevésbbé ismeretes állapotaiban, melyeket „nem-tudatosak“-nak, „alsóbb tudatbeliek“-nek szokás nevezni, kell keresnünk. De nincs igaza, midőn a lelki élet e két oldalát mint sarkalatos ellentéteket állítja oda. A mennyire az újabb pszichologia vizsgálatai a „tudatlan“ vagy „nem-tudatos“ kérdésében előre jutottak, kiderült, hogy ez ugyanazon törvények alá esik, mint a tudatos lelki élet. Ezért SCHINDLER, kinek erről sejtelve sem volt, csakis a nem-tudatosra, az éjjeli pólusra, mutathatott rá, mint a mágiás erők valószínű középpontjára; tényleges magyarázattal nem szolgálhatott. A következőkben látni fogjuk, hogy az újabb időknek a nem-tudatosnak mechanizmusára vonatkozó kutatásai hogyan vezethetnek a mágiás tünetmények megértéséhez.

Lényeges haladást képvisel PERTY MAXIMILIAN: „Die mystischen Erscheinungen der menschlichen Natur“ cz. jelentékeny munkája (1861). PERTY, a ki 1876-ig az állattan tanára volt Bernben, sokat foglalkozott élettannal és pszichológiával és a modern tudományhoz sokkal közelebb áll, mint SCHINDLER. A misztikus jelenségek legtöbbször, az álméletet, a holdkórosságot, a megszálltságot, szellemidézéseket, bűvös

gyógyításokat stb., mindennemű mágiás erő felvétele nélkül magyarázza, kimutatván, hogy mindezeket a tüneteményeket hogyan lehet ismert élettani és pszichológiai törvények alá sorolni. Nem szükséges e helyen PERTY magyarázataival közelebbről foglalkoznunk, mint-hogy következő fejtegetéseink amúgy is több pontban az övére támaszkodnak. Csak a tünetemények csekély száma, ú. m. a jóslás művészete, a gondolatátvitel, az erőnek kisebb-nagyobb távolságból való nyilvánulása szorul másféle magyarázatra, a mennyiben PERTY ezeket az előtte ismert erőkkel megmagyarázni nem tudja; ugyanis, miként SCHINDLER, úgy ő is ezek részére egészen határozatlan mágiás erőt tételez fel az emberben.

PERTY-nél első sorban az emberi észlelőtehetség vizsgálatát, valamint az előtte levő anyag bírálatos átrostálását nélkülözzük. Egyszerűen jónak és megbízhatónak ítél minden közleményt, a nélkül, hogy eredete iránt érdeklődnék. Főleg ez az oka, hogy oly sok misztikus tüneteményt nem tud megmagyarázni; valamint ugyanebből az okból lesz végül a spiritizmus híve.

Egy későbbi, „Der jetzige Spiritualismus“ című munkájában világosan így szól: „Ha az európai és amerikai jelentékeny és ítélőképes férfiak ama nagy számára gondolunk, kik a spiritualista tünetemények valódiságát tanúsítják, akkor mégis csak az ez irányú ismeretek hiánya lehet az oka, hogy némely író ezeket az adatokat mint rajongást, babonát, ámitást akarja megmagyarázni. Egészséges emberek érzékeinek bizonyosságát minden nép ünnepélyes törvényszéki tárgyalásai is érvényeseknek tekintik, és ugyanennek a spirituális nyilvánulásokra is állania kell. Hogy ezek

a jelenségek a mindennapiaktól eltérnek, hogy a természeti törvényeknek, a mennyire azok mostanáig ismeretesek, ellentmondanak, az nem ok arra, hogy elvessük. . . . A spiritualizmus alkalmas arra, hogy az ember tekintetét a mechanikus körön túl tágítsa ki.“

Ez a logika kissé furcsa. Az a körülmény, hogy minden normális ember tanúsága jogi kérdésekben, a hol csak közönséges emberi cselekmények forognak szóban, megbízhatónak tekintendő, bizony nem jogosít arra a nézetre, hogy bármely tetszésszerinti spiritizista nyilvánulásról szóló tudósításban is megbízhatunk, a mely ellentmond mindannak, a mire a mindennapi élet tanít. Csak természetesebb volna ilyenformán következtetnünk: épen, mert a spiritizista nyilvánulások teljesen eltérnek a mindennapi élet eseményeitől, felette nehéz lesz e tüneteményeket helyesen felfognunk és azért az észlelővel szemben egészen külön követelményeket kell megállapítanunk, ha tanúságát készpénzül akarjuk elfogadni. PERTY áttérése a spiritizmus-hoz épen jó példa arra, hogy az emberi leírások megbízhatóságában való vak bizalom hova vezet.

A vizsgálat menete.

Ha eddigi szemlélődéseink eredményeit most röviden összefoglaljuk, ezzel egyszersmind meghatároztuk következő vizsgálódásaink menetét. A babona fejlődésének történelmi vizsgálata kétségenkívül helyezi, hogy a mágiás erők magában az emberben keresendők. Minthogy azonban a normális éber öntudat világában olyan tünetemények, melyek mágiás erők hitét kelthetnék, nem mutathatók ki, e hit okát a ritkább lelki tüneteményekben kell keresnünk, melyek beteg-

ségek, álom vagy álomszerű állapot közben lépnek fel. Egyes bűvárok, mint SCHINDLER és PERTY, ki is mutatták, hogy számos babonás hiedelem eredete ezekben a tünetekben keresendő. Továbbá az utóbbi évtizedek pszichológiai kutatásai még fokozottabb mérvben kiderítették, hogy milyen nagyfontosságú az öntudatlannak az öntudatos lelki életbe való belevegyülése; már magában ezzel számos régebben érthetetlen tünetény magyarázatot kapott. A következőkben tehát főleg az öntudat zavarai és az ú. n. öntudatlan lelki élet fog minket foglalkoztatni. Különösen pedig e tünetények ama pontjaival fogunk részletesebben foglalkozni, melyek a történelmi részben vázolt nagyszámú babonás hiedelem magyarázatához vezethetnek.

Tehát a magyarázat, melyet keresünk, kettős czél felé tör: meg kell kísérelnünk a babonás hiedelmek keletkezésének, valamint fenmaradásának okát kimutatni. A két feladat közül bizonyára az első fog nagyobb nehézséggel járni, minthogy a legtöbb felfogás eredete általában homályba van burkolva, a mennyiben oly időbe nyúl vissza, melyből pozitív híreink nincsenek. De korábban kifejtett okokból érthető az a feltevés, hogy valamely hit fenmaradásánál ugyanazok a jelenségek hatnak közre, a melyek annak keletkezésénél szerepeltek. Természetesen minden egyes esetben fel kell tennünk a kérdést, hogy vajjon ezek a jelenségek ama bizonyos hit ébresztésére tényleg elegendők-e. Ha ez valószínűtlennek bizonyulna, más okok után kell néznünk.

Már most mindenütt, a hol sikerült kimutatnunk, hogy a hiedelmek bizonyos csoportját ismert fizikai és lelki tünetények helytelen értelmezése okozta és

tartotta ébren, ezzel egyszersmind bebizonyítottuk, hogy e hiedelmeket jogosan nevezzük babonásaknak.

Hogy pedig a tarkán össze-vissza hányt anyagba, melyet a következőkben tárgyalni fogunk, némi rendet hozzunk, kezdjük a dolgot az emberi észlelőtehetségnek, mint a tudósítások megbízhatóságának megítélésére elengedhetetlen alapfeltételnek a vizsgálatával. Ezután szemügyre vesszük az egyes lelki tünetenyeket, kezdvén a normálisakon és közönségeseken, melyekről a ritkábbakra s azután a rendellenesekre, kórosakra térünk át. Végül vizsgálódásainkat a mágia ama technikai segédeszközeinek ismertetésével fejezzük be, melyek a pszichológiai kutatások kere-tén kívül állanak.

Az ember észlelőtehetsége.

Az észlelés rendes hibái.

Eddig is folyvást hangsúlyoztuk, hogy az ember észlelőtehetsége fölötte tökéletlen, s hogy ezért az észleletekről szóló leírásokban csak amúgy egyszerűen meg nem bízhatunk, még akkor sem, ha oly egyénektől erednének, kiknek igazmondásra irányuló iparkodásához kétség nem is férhet. Ez az állításunk homlokegyenest ellenkezik ugyan azzal a mindennapos felfogással, mely szerint minden érzékű ember helyesen tud észlelni. De meg mintha komolyan megrendítené egész modern természettudományunk alapját is, hiszen ez kizárólagosan észleléseken épült. Hogyan érhatték volna el a természettudományok mai magas álláspontjokat, ha az ember nem tudna helyesen észlelni?

Azonban erre ez a válaszuk: a természettudományi eredmények megbízhatósága épen azon alapul, hogy a szükséges megfigyeléseket épen az elképzelhető legkedvezőbb körülmények közt végezzük, azaz olyan körülmények között, melyek a tévedés lehetőségét jelentékenyen megszorítják. Muzeumokban, laboratoriumokban, obszervatoriumokban nyugodtan és zavartalanul ülhet munkájánál a bűvár; megfigyeléseit újra meg újra megismételheti s így kijavíthatja a hibákat, a melyek munkájába esetleg becsúszhattak. A mi ma elkerüli a figyelmét, arra rájön talán holnap; érzékeit számos segédeszközzel, melyeket a modern technika rendelkezésére bocsát, megélesítheti, végül — s talán ez a legfőbb — azonnal feljegyezhet magának mindent, a mit látott, úgy, hogy nem kénytelen emlékezetére bízni magát, mert emlékezete bizonyára cserben hagyná őt, ha csak később kellene magának a számos apró részletről, melyet megfigyelt, számot adnia. Csakis ilyen körülmények között végezhető megbízható — már t. i. emberileg megbízható — megfigyelések. Ehhez persze gyakorlat is szükséges. Minden természettanár tapasztalatból tudja, hogy még tehetséges, idősebb gyermekeknek is mutathat az ember állatot vagy növényt s felhívhatja figyelmét a tárgy bizonyos részére, a nélkül, hogy a gyermek arról, a mit rajta észrevennie kellene, valamit mondani tudna: nem észlel t. i. semmit. Az észleléshez ugyanúgy szükséges a gyakorlat, mint minden máshoz e világon és csakis ott bízhatunk az észlelés helyességében, a hol elegendő gyakorlattal és kedvező körülmények között folyik a munka.

Könnyen érthető tehát, hogy a titokzatos eseményekről szóló legtöbb megfigyelésnek kevés az értéke;

ez észleléseket t. i. többnyire nagyon kedvezőtlen körülmények között s nagyrészt olyan egyének végezték, kiknek gyakorlottsága az észlelésben felette kétséges. Mindenesetre tény, hogy a misztikus tünetmények csak a legújabb időben lettek a tudományos intézetekben bűvárkodók tervszerű vizsgálatainak tárgyává. De még itt is, hol pedig a feltételek kedvezőbbek, mint előbb voltak, számos hiba eshetik meg, minthogy ez épen e tünetmények természetében leli forrását.

A misztikus események, miként már mondtuk, épen nem a mindennapi életnek jelenségei, hanem ritka tünetmények, melyeknek nem vagyunk urai; kiszámíthatatlan jelenségek, melyek hirtelen, váratlanul s többnyire sötétben mutatkoznak. Ezeknek pontos észlelése tehát még laboratóriumokban is sok nehézséggel jár. Még bajosabb lesz a dolog, ha e váratlan tünetményeket, a mint az rendszerint történik, épen olyan egyének észlelik, kik nem is voltak elkészülve arra, hogy valami rendkívülit lássanak: természetesen ekkor a megfigyelésbeli hibák még nagyobbak. Sőt nagy ritkán fog csak sikerülni az észlelőnek, hogy higgadtságát és hidegvérét megtartsa: hiába, a félelem vagy egyéb lelki mozgalom hatása alatt senki sem bízhatja magát érzékeire. De még ha fel is tesszük, hogy az észlelő bensőleg nem is izgatott, megfigyelésének helyességét más nehézségek még úgy is kérdésessé teszik. Gyakran nem áll módjában, hogy megvizsgálja, miként jött létre a tünetmény. Kevés az ideje, hogy megfigyeléseit végezhesse. Talán még a helyzete sem kedvező. Azonkívül nincsenek segédeszközei, melyekkel az idő- és térbeli viszonyokat meghatározna, úgy, hogy csakis gondolomra és szemmérték szerint ítélni lehet.

De mindennél rosszabb az a veszély, hogy még ott is, hol a feltételek oly kedvezőek, hogy az észlelő a látottakat azonnal leírhatja, hibák csusznak be a kísérleti naplóba.

Mialatt az egyiket leírja, a másikat elfelejti; az események folyását nem jegyzi meg pontosan; természetesen, hogy a napló még pontatlanabbá válik, ha csak hetek, hónapok, vagy talán csak évek múlva írják meg. Meglátjuk még később, mily nagyok lehetnek ilyen körülmények között az emlékezés hibái.

Érthető tehát, hogy oly tudósításokba, melyek nem tervszerű, módszeresen végzett megfigyeléseken alapulnak, könnyen csúszhatnak be hibák. E hibák, mint már jeleztük, két csoportba oszthatók, ú. m. a voltaképeni megfigyelésbeli hibák és az emlékezeti hibák csoportjába, mely utóbbiak csak akkor válnak észrevehetőkké, ha a megfigyeltet már szóbelileg vagy írásban egybeállítottuk. A gyakorlatban e két hibacsoport külön választása csekély jelentőségű, mert minden megfigyelés, melyet másokkal közlünk, szükségképen mindkét fajtájú hibákban leledzik. Minthogy azonban alább következő vizsgálatainkra nézve fontos, hogy legalább a legjelentősebb hibákat, melyek az észleletekről szóló tudósításokban jelen szoktak lenni, megismerjük, ezért egyelőre külön választjuk ama csoportokat és mindegyiket külön-külön tesszük vizsgálatunk tárgyává. Ugyanezen cél kedvéért még közelebbről akarjuk megvizsgálni azt a kérdést is, hogy vajjon mi az alapja a megfigyelés voltaképeni hibáinak.

Az emberi megfigyelő tehetség nem — miként neve tanusítja — valami egységes, hanem különböző lelki működésekből összetett tehetség. Ha valamely tárgyat megfigyelünk, érzékeink közbenjárásával számos

külső inger érkezik hozzánk, melyek tudatunkban különböző ingereket kelthetnek. Ha azonban figyelmünk valamely határozott pontra pontosul össze, tudvalevőleg azt, a mi egyebütt történik, nem érzékelhetjük; tehát a megfigyelésnek egy tárgyra kell irányulnia, ha azt akarjuk, hogy érzeteket keltsen.

Az öntudatban fölmerülő új érzetek a már régebbi keletű érzetekkel társulnak; így keletkezik egy bizonyos külvilági tárgy képzete. Csak ennek megtörténtével „észleltünk“.

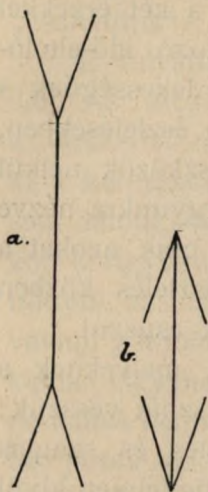
E folyamat megvilágítására említsünk egy példát. Az utcára megyek; a szemben levő oldalon a kirakatba néhány nagyon kíváncsú almát rakott ki a kereskedő. Tekintetem érinti az almát, de mégsem látom, ha ugyanekkor valamely utcai jelenet köti le figyelmemet. Ha ellenben figyelmem az almára irányul, az ingerek sorozata hat reám, melyek bennem valami gömbölyűnek, sárgának és pirosnak az érzeteit keltik. Ugyanezek az érzetek már azelőtt is többször támadtak bennem; rendszerint bizonyos szag és ízérzetek jártak velök együtt. Úgy tanultam, hogy a tárgynak, melyből azok kiindulnak „alma“ a neve. Már most mindezek az érzetek gyakran voltak egyidejűleg tudatomban, úgy, hogy szoros kapcsolatba kerültek egymással, „asszociálódtak“. Ennek következménye az, hogy valahányszor egyikök-másikok az öntudatban fölmerül, vele együtt a többi is a fölszínre jut; ily módon tudatomban az almának képzete jelenik meg. Azt hiszem tehát, hogy azt az almát megfigyeltem, pedig világos, hogy az almának képzete csak részben az én észrehevésemnek eredménye, a mennyiben tudatom sokat adott hozzá saját tartalmából. Ez a lelki folyamat. Tökéletes megfigyelés tehát csakis úgy jön létre, ha az

érzéki észrevevést figyelem és gondolattársulás kíséri. E lelki működések mindegyike azonban az eredménybe, t. i. a megfigyelésbe beleviszi a maga külön hibáit; egyenkint kell tehát őket szemügyre vennünk. Magától értetődőleg nem vonhatjuk szemlélődésünk keretébe azt a sok apróbb, újabb időben kimutatott hibát, mely érzékeink tökéletlenségén vagy a figyelem és a társítások sajátos természetén alapul; mint például az irradáció, a látott képek színes széle, a hang-egybeolvadás, a kontraszt jelenségek, a két érzékkel való egyidejű megfigyeléskor mutatkozó idő-eltolódás stb. E hibák inkább elméleti érdekességűek s jelentőségük voltaképen csak finomabb észlelésekben, nem pedig durvább, technikai segédeszközök nélkül végzett megfigyelésekben van; a mi tárgyunkra nézve pedig ez utóbbiak fontosak. Ezért is csak azokat a hibákat vesszük tekintetbe, melyek észlelés közben rendes körülmények között be szoktak csúszni.

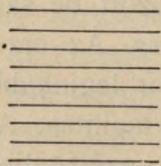
Az érzéki észrevevés. Az érzékek, melyeknek a külvilág megfigyelésekor leginkább hasznát vesszük: a látás, a hallás és a tapintás. Az ízlés és szaglás alárendelt jelentőségűek, ezért teljesen figyelmen kívül hagyjuk őket. Az előbb nevezett érzékek közül a látás a legfontosabb, a mennyiben segítségével a tárgyak minémiségéről, a térben való helyzetéről és távolságáról sokkal pontosabb felvilágosításokat szerzünk, mint bármely más érzékkel. Ismeretes tény azonban, hogy a látás csal. Ha a külső ingerek nagyon gyengék, vagy határozatlanok, a megfigyelt tárgyról könnyen egészen hibás felfogásra jutunk. A megfigyelésbeli hibák, melyek így keletkeznek, nem annyira az észrevevés tökéletlensége, mint inkább földidézett társítások útján jönnek létre. Az ilyen látás-

érzéki káprázatok tárgyalását halasszuk tehát későbbre. De a szem nemcsak a dolgok minémiségéről ad felvilágosítást, hanem egyúttal az egyetlen szervünk, melynek segítségével valamely tárgy távolságára és nagyságára következtethetünk. Erre nem pusztán a látási kép szolgál, hanem az a finom izomkészülék is, mely a szemben és a szemén van elhelyezve. Azonban e szervnek nagyon bonyolult alkotása daczára, avagy inkább bonyolult alkotása miatt, a térben levő nagyságokról alkotott ítéletünkben mindig vannak hibák, melyek közül lássuk most a legfontosabbakat.

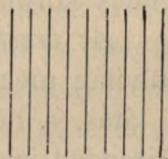
Általában véve meglehetősen pontos-sággal eldönthetjük, hogy két vonal vagy lap közül melyik a nagyobbik; azonban ha bármi kis nehézséggel jár a dolog, ítéletünk azonnal pontatlanná válik.

38. ábra.

39. ábra.

40. ábra.

A mellékelt (38.) ábra p. o. két egyenes vonalat ábrázol; *a* ugyanolyan nagy, mint *b*. Ezt azonban lehetetlen megismerni, még pedig ama szögek miatt, melyeket a szárazak az *a* és *b* egyenesekkel állandóan alkotnak. Ugyanígy áll a dolog a 39. és 40. ábrában bemutatott négyszögekre nézve; mindkét alak szabályos négyzet, csak hogy a vonások fekvése és iránya szerint az egyik magasabbnak, a másik szélesebbnek látszik. Ilyen csalódás sokféle van; bizonyítják, mily könnyen lehet ítéletünket megtéveszteni. Hát még milyen óriási

hibák csúszhatnak be valamely tárgy nagyságának megítélésekor, ha ez a szabadban kedvezőtlen körülmények között szemmérték szerint történik! BREHM az ő „Thierleben“ című munkájában (VII. köt. 299. l.) találóan jegyzi meg: „Saját tapasztalatomból tudom, milyen felette nehéz a kígyók hosszúságát helyesen megítélni. Még az is, kinek az ilyesmiben elég gyakorlata van és a ki becsléseit utóbb mértékkel próbálta ki, érthetetlen módon szokott hibázni. Már kis, méternyi kígyókon, még ha nyugodtan maga előtt fekvé látja is az ember és elégséges ideje van, hogy képüket tudatába vesse, még ilyenkor is felette hajlandó, hogy hosszúságukat jó harmadnyival túlozza; három-méteres kígyókon pedig a nehézségek s ezekkel együtt a becslés hibái megkétszereződnek, sőt megháromszorosodnak, és ha az ilyen állat mozog is, a becslés egyáltalában lehetetlenné válik. Hogy ennek miben rejlik az oka, azt megmondani nem tudom, csak arról tanuskodhatom, hogy tényleg mindenki, kivétel nélkül, túlozva becsül, a ki egyáltalában becsülni próbál, és hogy mindenki újból meg újból beléésik ugyanabba a hibába, ha ismételten fel is ismerte, hogy hibázott. A hibáról csak úgy lehet megbizonyosodni, ha mértékkel mérünk. Nem csoda tehát, ha a déli vidékek benszülötteinek élénk képzelete még a mienkénél is kevésbbé szorul korlátok közé és a tényleges nagyságot kétszeresen, háromszoroson túlozza. Ugyanaz az indus vagy délamerikai, a ki látszólag a legmegbízhatóbb módon beszél egy ötven láb hosszú óriáskígyóról, melyet maga látott, illetve ölt meg, a higgadtan mérő bűvárnak, a ki hat-méteres ilyen állatot ejtett zsákmányul, ki fogja jelenteni, hogy ez utóbbi nagyságra nézve mind-

azt, a mit e fajtában valaha látott, messze fölül-múlja.“

Ezeket az észleleteket minden oldalról megerősítették. Ha tehát megbízható természetbúvárok maguk is kénytelenek megengedni, hogy minden gyakorlatuk daczára nem tudnak helyesen becsülni, úgy világos, hogy nem fektethetünk nagy súlyt p. o. régibb szerzőknek óriási nagyságú állatokról szóló tudósításaira. Egyébként jegyezzük meg jól, hogy ez a túlbecslés épenséggel nem kizárólag a félelemnek tudandó be, melyet esetleg az ilyen szörnyeteg láttára valaki érez. Magam BREHM adatait kötelek segítségével próbáltam ki, melyeket nagy tekervényekben rakattam le a pázsitra és négy gyakorlott észlelőt kértem meg, hogy a kötelek hosszúságát szemmérték szerint becsüljék meg; ezután a mértékkal utána mértük. Az ilyen próbákban elkövetett hibák nem voltak ugyan olyan nagyok, mint azok, melyeket BREHM említ, de mégis hasonló fajtajúak voltak. Ha az én mesterséges kígyóim körülbelül 2 méternél rövidebbek voltak, átlag mindig túl-rövidre becsülték őket; ha pedig 2 méternél hosszabbak voltak, hosszúságukat túlbecsülték. Egyébként a különböző észlelők becsléseinek különbözősége meglehetősen nagy volt. Míg a hibák a leggyakorlottabbnál $\frac{1}{20}$ és $\frac{1}{10}$ között ingadoztak, a kevésbé gyakorlottaknál $\frac{1}{8}$ és $\frac{1}{4}$ -nyire emelkedtek. Hogy itt a hibák csekélyebbek voltak, mintsem BREHM adatai szerint várható lett volna, az talán leginkább onnan ered, hogy köteleink nem voltak oly veszedelmesek, mint holmi eleven kígyók, úgy, hogy sokkal közelebb merészkedhettünk és megítélésükre kedvezőbb helyzetet foglalhattunk el.

A tárgyak távolságának becslésekor egészen olyan hibákat követünk el, mint nagyságuk megítélésekor.

Csak kevés ember gyakorlott az ilyesmiben. Ha a távolság elég nagy, a hiba hozzá arányítva többszörösen nagyobb lehet. De még nagyon gyakorlott észlelők is annyit hibáznak, hogy a hiba a megbecsült távolságnak legalább egy tizedét teszi. Megerősíti ezt egy előttem levő táblázat, melyet néhány katonai gyakorlat alkalmával vettünk fel. A becslések 100-tól 2100 méterig minden lehető távolságra történtek; a leggyakorlottabbnál a hiba $\frac{1}{10}$ -re, a kevésbé gyakorlottaknál a megbecsült távolságnak átlag $\frac{1}{6}$ -ára rugott.

Ilyenféle becslés közben a távolságokat majd nagyobbakra, majd kisebbekre becsüljük; ez legfőképpen az időjárástól függ. Nem tiszta időben, ködben, esőben, midőn minden homályban látszik, könnyen túlbecsüljük a távolságokat; tiszta időben, midőn minden élesen domborul ki, a távolság könnyen kisebbnek látszik a valónál. Az eredmény tehát röviden ez volna:

A tárgyak nagysága és távolsága csak megközelítőleg becsülhető meg; kedvezőtlen viszonyok között a hibák igen nagyok.

Valamint a látás, úgy a hallás is számos tévedésnek lehet forrása, ha a külső ingerek olyan gyengék és homályosak, hogy a szabatos érzékelés lehetetlen; erre később majd visszatérünk még. Egy további állandó hibaforrás hallásunknak azon sajátossága, hogy nem rendelkezünk külön készülékkel, mellyel a hang irányát megítélhetnők. A szerint, a mint a hang erősebben hatol jobb- vagy balfülünkbe, föltesszük, hogy a hang forrása az egyik vagy másik oldalon van. A fül szerkezete segítségünkre van annak megítélésében, vajjon a hang elülről vagy hátulról jön-e? Mindezeket a becsléseket csakis künn a szabad-

ban vagy valamely szabályos térben végezhetjük valamennyire pontosan, a hol nincs sok tárgy. Kedvezőtlen körülmények között a megítélés lehetetlenné válik. Ha szobánkban ülünk s kocsit hallunk az utcán elrobogni, a hang erejéből megítélhetjük ugyan, vajjon közeledik vagy távolodik-e a kocsi, de lehetetlen eldöntenünk, melyik oldalról jó. Eltalálhatjuk ugyan, de ugyanannyiszor tévedni is fogunk. Ha több ember ül az asztalnál és egyikük az asztal valamelyik lábán kapargál, rendszerint nem tudjuk eldönteni, az asztal melyik oldala felől hallatszik a zöreje. Minthogy azonban az ilyes hang nem ismeretlen, többnyire meg tudjuk határozni legalább azt, hogy az az asztalnak valamelyik része felől indul ki. Ha azonban ismeretlen zörejekről van szó, melyek eredete és oka iránt legfeljebb sejtelmünk van: egészen lehetetlen lesz eldöntenünk, honnét erednek. Néhány kísérletben, melyekről később lesz szó, ismételten volt alkalmam ezt megfigyelnem. Néhányan a jelenlevők közül azt hitték, hogy a zöreje a padlóról jó, mások úgy gondolták, hogy a falakról, ismét mások pedig valószínűnek tartották, hogy a szoba sarkában levő vízvezeték felől ered; valóságban pedig az asztal egyik lábán elhelyezett kis készülékből származott, mely asztal körül mindannyian ültek. (V. ö. 62. old. 26. jegyz.) Ezek a tapasztalatok bizonyítják tehát, hogy:

valamely zöreje kiinduló pontja csakis kedvező körülmények között határozható meg; ha ellenben a zöreje ismeretlen természetű, az ilyen meghatározás általában lehetetlen.

Ha tehát spiritiszta ülésekről szóló leírásokban úgy olvassuk, hogy annak a szobának, melyben a médium nem tartózkodott, minden sarkából kopogás

hallatszott, erre súlyt nem fektethetünk. A médium valamely módon bizony maga is előidézheti a hangot a nélkül, hogy a jelenlevők rajtakapnák. A hasbeszédnél is, melynek pedig bizonyára minden időben nagy szerepe jutott a mágiában, a csalódás csak onnan ered, hogy a hang kiinduló pontját nem lehet meghatározni.

Öt érzékünk közül talán egyikben sem bízunk meg annyira, mint az „*érzés*“-ben, azaz a tapintás- vagy nyomás- és hőérzékben. Ha valamit mint teljesen bizonyosat akarunk jelezni, akkor azt mondjuk „hiszen érezni lehet“. Ennek daczára ezek az érzékek megteveszthetnek bennünket, a mi onnan van, hogy *valamely nyomás- vagy hőérzék a külső inger megszűnte után is egy ideig még hatást fejt ki.*

Ezen alapul a következő fogás: ha gyakorlott szemfényvesztő kétmárkás pénzdarabot nyom a tenyerünkbe s felszólít, hogy fogjuk marokra, az az érzésünk lesz, mintha a pénz még kezünkben volna; pedig a bűvész már elkapta, mielőtt tenyerünket bezártuk volna. Csakhogy a nyomásérzet utóhatását éreztük. Még jobban sikerül a csel, ha a pénzdarab nagyon hideg. Ha p. o. hideg kezünket másvalakinek kezére tesszük s egy ideig rajta hagyjuk, később könnyen eltávolíthatjuk, a nélkül, hogy az illető — feltéve, hogy nem látja — észrevenné. Ezen alapul miss FAY ismert szemfényvesztőnő egyik legcsodálatosabb mutatványa. Miután közvetlenül a mutatvány előtt kezét jéghideg vízben hűtötte, az őt „ellenőrző“ személy mellé ül. Mindannyiuk fölé takarót tesznek, mely nyakukig ér. Ezután jobb szomszédja miss FAY jobb kezét bal kezébe veszi, a bűvésznő viszont jéghideg balkezét reáteszi az ellenőrző személy kezére,

most azután megkezdődnek a nyilvánulások, „manifesztációk“. A ki ezt a csselfogást nem ismeri, persze azt fogja hinni, hogy a miss keze folyton rajta van a kezén, mert folyton érzi a hideget; pedig a miss már a manifesztációk elején elvette onnan balkezét, mellyel tehát szabadon tesz-vesz. Valószínű, hogy ugyanezt a fogást a sötétben végbemenő szeánszokon a spiritisza médiumok is használják.

A figyelem. Eléggé ismeretes a mindennapi életből, hogy abból, a mi körülöttünk történik, nem látunk, sem nem hallunk semmit, ha valamely foglalkozásba mélyedtünk és egész figyelmünket arra összepontosítottuk. Másrészt a figyelem egyidejűleg több külső ingerre is terjedhet; ekkor azonban minden egyes inger felfogása annál bizonytalanabb és homályosabb lesz, minél több irányban oszlik meg és szóródik szét a figyelem. Valamely könyvet olvasni s egyidejűleg egy beszélgetésre figyelni csak látszólag lehetséges: valóságban az *ugyanabban* a pillanatban olvasott és hallott dolgok felfogásának a tisztasága mindenestre hiányos lesz. A figyelemnek egész öntudatunkra való jelentőségét röviden a következő két főszabályban fejezhetjük ki:

Ha figyelmünket egy bizonyos pontra összepontosítjuk: más, egyidejűleg ható ingerek nem jutnak teljes öntudatunkra.

Minél inkább forgácsolódik szét a figyelem egyidejűleg különböző ingerekre, annál homályosabb lesz mindegyiknek a megérzése.

Ebben a kettős tényben rejlik számos észlelési hibának az oka.

Így pl. valamely bonyolódottabb eseménynek csak bizonyos részleteit foghatjuk fel. Ha ilyenkor

figyelmünket egy bizonyos pontra összesítjük, a többi, egyidejűleg lefolyó eseményt egyáltalában nem vesszük észre; több irányban próbálván figyelmünket megosztani, hogy a különböző helyeken történő eseményeket szemmel tarthassuk, az egyes események felfogása csak tökéletlen és pontatlan leend. Ezért az ügyes szemfényvesztő a legjobb észlelőt is rászedi. A legtöbb bűvészmutatvány tényleg bizonyos kézbeli gyakorlottságot és ügyességet kíván; de a fődolog mégis csak az, hogy a művész nézőinek figyelmét elterelje. Miközben mindenki töri magát, hogy azt, a mire a bűvész a figyelmet felhívta, szemmel kövesse, az operációt valamely más helyen látatlanul és zavaratlanul végzi. A következőkben többször is alkalmunk lesz látni, hogy mi minden lehetséges ebben a tekintetben.

A figyelmen alapul a letelt idő tartamának becslése is. Míg térbeli nagyságokról szóló ítéletünk bizonyos érzeteinktől függ, az időre nézve másképen áll a dolog; az ú. n. „*időérzék*“ nem valami külön érzék és nem alapul külön érzeteken és észrevevéseken. Időbecslő tehetségünk kizárólag a változatosságtól függ; itt azonban nem annyira nagyszámú képzetek változatossága a fődolog, mint inkább a figyelem változó megfeszülése és elernyedése. Ha csak a képzetek száma forogna szóban, akkor az idő becslése nem igen járna nehézséggel. Hosszabb időtartam alatt, azonos körülmények között, többet lehet végezni, mint rövid idő alatt; e szerint hosszabb idő alatt az öntudatban több képzet is fog felmerülni, mint rövidebb idő alatt s így könnyen feltehető, hogy a képzetek számából a lefolyt idő tartamára visszafelé is lehet következtetni. Bizonyos esetekben ez tény-

leg lehetséges is. Gyakorlott szónok szavainak számából körülbelül meg fogja tudni itélni beszéde tartamát. Ugyanigy némelyek megérzik, hány az óra, ha nyugodt, egyenletes, megszokott munkánál ülnek; itt a végzett munka nagysága az idő becslésének mértéke. Másrészt azonban tudjuk, hogy „perczekeként röppennek az órák“, ha kellemes társaságban időzünk. Ilyenkor tehát az idő a változó képzetek nagy mennyisége daczára rövidnek látszik; és viszont, ha várunk valamit, az idő hosszúnak tetszik, épen azért, mert nincs foglalatosságunk. E példák tanúsítják, hogy időbecslésünk gyakran független a képzetek számától.

Ellenben más körülmények arra utalnak, hogy lényegileg a figyelemtől függ. Ha érdekes beszélgetésbe bocsátkoztunk, az idő gyorsan fog telni, mert figyelmünk feszült maradt. Ha ellenben valami természetesi szükséglet vagy rosszullét miatt távozni vágyunk, az idő tűrhetetlen hosszúvá válik, mert a szerveinktől kiinduló érzetek a beszéd tárgyától folyvást elvonják figyelmünket. Avagy ha valamit, a minek be kellene következnie, feszült várakozással lesünk, az idő rövid lesz, mert a figyelem ekkor állandóan összepontosítva marad. Nem igen tudnánk p. o. órák hosszát egy asztal körül ülni, hogy ezt tánczra bírjuk, ha a siker várakozásából eredő feszültség nem rövidítené meg időnket. A mint tehát láthatjuk, időnk gyorsan telik, ha figyelmünk állandóan feszült; ha pedig a figyelem feszültsége ennek elernyedésével váltakozik, időnk hosszú lesz. Ilyképen tehát az idő hosszúságára vonatkozó ítéletünk lényegileg inkább figyelmünktől, mintsem a képzetek mennyiségétől függ. Csak különös körülmények között, a figyelem megszokott és egyenletes megfeszítésével

fogjuk az időt a képzetek mennyiségéből valamennyire helyesen megítélhetni. Ebből következik, hogy:

Az idő hosszúsága csak különösen kedvező körülmények között becsülhető meg helyesen.

A képzettársítások, mint előbb említettük, minden észlelésben lényeges szerepet játszanak, a mennyiben az észlelteket kiegészítik és a hiányokat pótolják. Azonban ezzel az észlelés hibáinak is gazdag forrásává lesznek. Tudatunkban minden érzet állandóan számos más érzettel kapcsolatban van ugyan, de szabályszerűen és szorosan mégis csak egynehány egészen meghatározott érzettel kapcsolatos, melyeknek kapcsolata így a legszilárdabb. Ezért minden érzet rendszerint határozott, előttünk ismeretes képzeteket vált ki. Ennek következtében bizonyos körülmények között valamely tárgyat teljesen hibásan foghatunk fel, ha érzékelése nem eléggé éles és világos. Ezt az állítástomat néhány példával teszem érthetőbbé.

Az ember bizonyos távolságból meglát valakit, kinek nagysága és járása valamely jó barátjára emlékezteti. E két sajátosság tehát az észleelőben barátja képét hívja elő; s ha azután utána siet, hogy utolérje, talán kisebb távolságból azt veszi észre, hogy az illető nem is a barátja. Tehát ezúttal a képzettársítások az észlelteket hibás felfogására vezetnek. Érzéki benyomások ilyenén hibás felfogását rendszerint *illúzió*nak nevezzük; ez minden téren előfordulhat, ha az észre-vevés nem elég éles és tiszta. Így pl. valamely hang a szomszéd szobában egy ismerősünk képzetét kelteti bennünk; valóságban talán egészen más személy, melynek hangja csak rokon hangzású. Éjszakai katonai gyakorlat alkalmával egy ízben fél órán át egy árokban feküdtem s nem mertem előnyomulni, mert egy

dombon legelő két lovat előnyomuló ellenséges szakasznak tartottam. Midőn végül az állítólagos ellenség mozdulatai mégis csak túlságosan csodálatosaknak látszottak, elő mertem nyomulni s észrevettem tévedésemet.

Ebben, valamint minden hasonló esetben gondolatátársítások vezetnek bennünket félre és mindez illúziókra, a mint láttuk, az az általános törvény érvényes, mely szerint:

A hasonlatosságot valamely ismeretlen és valamely ismerős tárgy között mindig túlbecsüljük.

Az emlékezet. Eddig csak azokat a hibákat méltattuk, melyek észlelés közben csúsznak be. Szóljunk most azokról a tévedésekről, melyek akkor jelentkeznek, midőn az észleltekről szabadon, emlékezetből kell beszámolni. Mindenki tudja, milyen megbízhatatlan az emlékezet; egyikünké jobb lehet, mint másikunké, de idővel az észlelt dolgoknak mégis csak egyre több és több részletét feledjük el. A mindennapi tapasztalat arra tanít, hogy olyan dolgok maradnak meg emlékezetünkben, melyekre a figyelem irányult volt, vagy melyek nagy benyomást gyakoroltak reánk; ezek azonban valamely eseménynek épenséggel nem mindig a legfontosabb pontjai.

Ha pl. tanúi vagyunk, hogy az utcán kocsí gázol el valakit, akkor talán emlékezetünkben tartjuk egy vérző, tehetetlenül heverő ember képét; mert ez gyakorolja reánk a legnagyobb benyomást. Azonkívül annyira a mennyire emlékezni fogunk egynémely pontra is, melyre figyelmünk ez eseménynél éppen reáfordult. Ha pedig később kénytelenek leszünk valamely törvényszéki tárgyaláson ez ügyben tanuként felvilágosítással szolgálni, rögtön észrevevessük, hogy

különböző körülményekre, melyek az eset lefolyásának kérdésére nézve döntő fontosságúak, egyáltalában nem emlékezünk többé. Még pedig emlékezetünk annál megbízhatatlanabb lesz, minél bonyolultabb az illető eset.

Emlékezetünkben valamely eseménynek csak ama pontjai maradnak meg, melyekre figyelmünk különösen reáfordult, vagy a melyek erős benyomást gyakorolnak reánk; ezek azonban az eset egész lefolyására nézve felette lényegtelenek lehetnek.

De még ha a képzetek valamely lánczolatának legtöbb részletére emlékezünk is, gyakran cserben fog bennünket hagyni emlékezetünk e részletek időbeli egymásutánjára nézve. Igaz ugyan, hogy ez ritkábban esik meg, ha ezek az egyes részletek természetes és szükségszerű rendben következnek egymás után. Minthogy az okok az okozatokat természet-szerűleg megelőzik, feltehető, hogy ritkán vagy soha sem fogjuk az egymással okozati viszonyban álló tagokat felcserélni, feltéve, hogy minden egyes esetben tisztában vagyunk azzal, hogy melyik az ok és melyik az okozat. Csakhogy ezt épen nem lehet mindig eldönteni. Így pl. valamely bűvészmutatványnál, melyet meg nem értünk, épen nem vagyunk tisztában, vajjon az egész mutatvány a bűvész különböző fogásai közül voltaképen melyiken fordul meg. Ezért az egyes manipulációk sorrendjére nem is tudunk pontosan visszaemlékezni és különböző szemtanúk különféleképen fognak a mutatványról beszámolni. Ugyanez áll valamely hosszabb eseménylánczolatra nézve is, melynek egyes szemei nem peregnek le szükségszerűleg meghatározott sorrendben; itt is könnyen történik összetévesztés. Életünknek számos eseménye van, melyre egészen

jól emlékezünk, de a melyről nem tudjuk határozottan megmondani, hogy mikor történt, vajjon egy vagy más alkalommal-e? Az egyes tényekre pontosan emlékezünk ugyan, de sorrendjük elmosódott. A tapasztalat tehát tanítja, hogy:

A tények sorozatának egymásutánja emlékezetünkben könnyen elcserélődik, ha ezt különös körülmények meg nem gátolják.

Ezzel közeli összefüggésben áll az az ismert tapasztalat, hogy egymáshoz hasonló eseményeket könnyen összecserélünk. Ha különböző események történetek velünk, melyek azonban lényeges pontjaikra nézve egymáshoz hasonlóak voltak, emlékezetünkben könnyen szökünk át az egyikről a másikra és a részleteket összevegyítjük. Sőt, ha csak különös körülmények meg nem gátolják, a két eseményt végül teljesen össze is olvasztjuk. Az életben az egymáshoz ennyire hasonló események talán ritkák; annál gyakoribbak azonban olvasmányainkban. Ha két hasonló elbeszélést olvastunk, nem sokára össze fogjuk téveszteni; végül emlékezetünkben teljesen átmennek egymásba. Természetesen ugyanez ugyanígy megtörténhetik akkor is, ha nem hallott vagy olvasott dolgokról, hanem tényleges élményekről van szó, főleg, ha nem hagytak bennünk mélyebb nyomokat. A különféle lehetséges emlékezeti hibákhoz tehát a következőt is hozzá kell csatolnunk:

Az események valamely láncolatában két egymáshoz hasonló esemény könnyen összetéveszthető és összekeverhető, még ha hosszabb időköz választja is el egymástól; és ha különös körülmények következtében nem különítjük el egymástól, emlékezetünkben gyakran teljesen egybeolvad.

A lelki felindultság és az elfogultság hatása.

Idáig csak azokkal az észlelési hibákkal foglalkoztunk, melyek kedvező körülmények között támadnak, t. i. olyankor, ha az észlelő hidegvérűen és elfogulatlanul viselkedik. Most azonban tekintettel kell lennünk a lelki felindultságra és az elfogultságra is, minthogy ezek az észlelést nagy mértékben befolyásolják.

A lelki felindultság. A lelki élet mindennemű indulataiban, az örömteljesekben ugyanúgy, mint a fájdalmasokban, tudatunk csak ama képzetek körül forog, melyeket az indulat oka felszínre hozott. A míg az indulat tart, csakis arra gondolunk, a mi aggodalmunkkal vagy örömünkkel, haragunkkal vagy félelmünkkel stb., kapcsolatos; semmi másféle képzet tudatunkba ilyenkor nem férközhetik. Ebből következik — s a mindennapi tapasztalat is tanúsítja — hogy az indulat hatalmában álló ember nagyon rossz észlelő. Igaz ugyan, hogy aránylag ritkán kell épen olyankor észlelnünk, mikor valamely indulat erőt vett rajtunk. Viszont azonban elég gyakran épen az, a mit észlelni akarunk, bizonyos izgalomba fog hozni, úgy, hogy épen abban a perczben, midőn az észlelésre kerül a sor, legkevésbbé leszünk erre alkalmasak. Természetesen az indulatok, melyekről itt szó lehet, nagyon korlátozottak; átlag a leggyakoribbak a feszültség, a várakozás, a félelem és az ijedtség. Lássuk hát ezeket közelebbről.

A feszültség és várakozás egymásnak közeli rokonai. Az az állapot, melyet „feszültség“-nek nevezünk, ama tudatnak következménye, hogy olyan valami fog történni, a mit közelebbről nem ismerünk. Az ember „feszültség“-gel van valami bekövetkezendő iránt, a

mit nem ismer. Ha ellenben figyelmünk valami határozott és ismert dologra irányul, ezt az állapotot „várakozás“-nak nevezzük. A vonat késik; „várakozásban“ vagyunk, hogy megérkezzék, de „feszült“ figyelemmel lessük, hogy mennyivel késik. Azt mondhatjuk tehát, hogy a feszültség: valami ismert dologra való várakozás, és a várakozás: valami ismert dologra irányuló feszültség. Mint a tapasztalat tanúsítja, lélektanilag mindkét állapotot a figyelem erős összepontosulása jellemzi. Minthogy azonban a figyelemnek szükségképen valamely határozott pontra kell irányulnia és a „feszültség“-ben épen ez hiányzik: ebből az a sajátos nyugtalanság következik, mely a feszültségre jellegzetes; a figyelem nyugtalanul csapong egyik pontról a másikra. A „várakozás“-ban ellenben a figyelem állandóan arra irányul, a mit várunk: képzeletünkben látjuk, a mit várunk s azután időről-időre összehasonlítjuk a valóságot képzelődésünkkel.

A dolgok így állván, könnyen feltehető, hogy az észlelési hibák, melyeket ilyen állapotokban elkövetünk, szoros összefüggésben vannak a figyelemmel. Még pedig a figyelem könnyen bekövetkező elernyedése miatt e hibák elég tekintélyesekké is nőhetnek. A hosszas várakozás folytán épen akkor nem fogjuk összepontosíthatni figyelmünket, midőn végre valami történik. Ha tehát valamely spiritiszta ülésen sokáig tart, míg a nyilvánulások megkezdődnek, biztosan számíthatunk reá, hogy a nézők még a legvastagabb csalásokat sem fogják észrevenni, épen azért, mert már nem követhetik az eseményeket figyelemmel. De még ha ez kizárható is, az említett indulatok mégis felette zavarják az észlelést. A figyelemnek a feszültség állapotában való nyughatatlansága könnyen azt eredményezi,

hogy az észlelendő tünetény éppen akkor mutatkozik, a mikor az észlelő nem várja; közben pedig drága pillanatok veszhetnek kárba, míg figyelmét összepontosítani bírja. A midőn pedig a várakozás állapotában a figyelem egy határozott pontra irányul, könnyen kerülnek el figyelmünket olyan dolgok, melyek máshol történnek; ezek pedig gyakran felette fontos dolgok lehetnek. Viszont a figyelem egyoldalú összepontosítása sokkal hamarabb okoz elfáradást, mint a változatosság a feszültség közben. Végül egy meghatározott dologra való élénk várakozás könnyen azt idézi elő, hogy a várt dolog képzeletbeli képét a tényleg bekövetkezett dologgal összekeverjük. Nem ritkán meg-
esik, hogy hívő spiritiszták ülés közben csodálatos tüneteményeket látnak, midőn kritikus észlelők semmi ilyet nem észlelnek. Nem fér hozzá kétség, hogy a várakozás csalja meg őket. Mert nem egy pszichologus tapasztalta, hogy valamely képzeleti kép, melyre a figyelem hosszabb időn át irányult, végül oly világossá válhatik, hogy gyenge világításkor tényleges érzéki észrevevéssel téveszthető össze.

Minthogy időbecslő tehetségünk szintén a figyelemtől függ, világos, hogy a feszültség és várakozás ezt is károsan fogja befolyásolni. A várakozás hatása a hétköznapi életből eléggé ismeretes. A mint valamely határozott dolgot várunk, az idő megnyúlik, mert a figyelem nem maradhat tartósan egyetlen képzetre, arra, melyet várunk, összepontosulva. A figyelem ismételt ellankadása pedig magával hozza, hogy az időt a valóságnál hosszabbra becsüljük. A határozatlan feszültségnél ellenben az idő rövidnek látszik, mert a figyelem folyvást új tárgyra irányul s ilyképen elkerüli az ellankadást.

A *félelem* közel rokon a két említett állapottal. „Valamitől félni“ nem egyéb, mint állandóan valami határozott, de kellemetlen dologra várakozni. Mint-hogy így a félelem a várakozásnak egy különös neme, mindazokat az észlelési hibákat, melyek a várakozással együtt járnak, az ember általában akkor is elköveti, ha fél. De még többet is. Ha valaki az észlelendő tüneteményektől fél, azaz, ha ama félős várakozás hatása alatt áll, hogy az illető tünetemény valamely módon káros következményekkel járhat reá nézve, akkor az öntudat természetszerűleg olyan képzetek uralma alatt is áll, melyek tartalma a gyanított veszély elhárítása körül forog. Magától értetődik, hogy ilyen körülmények között minden észlelés megbízhatatlan lesz.

Ha azután látjuk, hogy nincs ok a félelemre, megfigyelésünk már nyugodtabb lesz; azonban mindaz, a mit előzőleg észleltünk, felületes és értéktelen marad. De ha indulatunkat nem tudjuk leküzdeni, akkor észleleteinket bizonyára nagy túlzással írjuk le. Már jó előre „borzasztó“ képet alkotunk magunknak a bekövetkezendőkről és emlékezetünkben azután képzeletünk észüleménye lép fölületes észleleteink helyébe.

Úgy látszik, hogy, az eddig tárgyalt indulatokkal ellentétben, a *megijedés* nem annyira bizonyos észleleti hibákat idéz elő, mint inkább egyáltalában lehetlenné teszi a tárgyilagos megfigyelést. Ez főképen azon alapul, hogy a megijedés az egész szervezetre és így az öntudatra is bénítólag hat. Ha valamely váratlan inger lep meg, mely inger vagy rendkívül erős, vagy valamely bekövetkező ismeretlen veszedelemnek a képzeletét kelti: akkor „shok“-ot, megijedést okoz. Szívverésünk megáll, izmaink olyanok, mintha megbénultak volna. Nemsokára bekövetkezik a reakció, — az

ijedtség megszűnik — de hatása, a tulajdonképeni megijedés következtében, még valamennyi testi és szellemi működés rendellenes. Az izmok annyira petyhüdtek, hogy az ember nem uralkodik rajtuk; szíve erősen ver, „megáll az esze“. Helyes megfigyelésről ilyen körülmények között szó sem lehet; csak felületese benyomást szerzünk a dolgokról; kivált pedig a tárgyak nagyságát illetőleg túlozunk, minek oka valószínűleg a szemizmok elernyedése. Minthogy az efféle megijedés alig elkerülhető, ha a szabadban hirtelen szokatlan esemény lép meg, azért az ilyen dolgokról szóló valamennyi jelentést mindig a legnagyobb óvatossággal kell fogadnunk. E jelentések valóban nem sokat érhetnek.

Az elfogultság. Elfogultságnak nevezzük valamely dolognak olyan felfogását, melyre nézve nem kizárólag a fenforgó tények az irányadók, hanem egyéb, vele szoros kapcsolatban nem levő tényezők is. Idő előtt alkotott ítélet a leggyakoribb, bár épen nem egyedüli oka az elfogultságnak. Eléggé ismeretes, hogy az ilyen előre alkotott vélemények milyen nagy hatással vannak reánk. Ha jó a véleményünk valakiről, akkor épen nem kifogástalan viselkedését is a kelleténél enyhébben ítéljük meg; azzal szemben pedig, a kivel nem rokonszenvezünk, ítéletünk kelleténél szigorúbb lesz. Adott esetben tehát ítéletünket nem kizárólag az illető egyén cselekedetei szabják meg, hanem befolyásolja mindaz, a mit az illetőről már előzőleg tudtunk. Ugyanezt mondhatjuk az észlelésekről is; ezekre az elfogultság két irányban hat. Egyrészt ugyanis már meglevő felfogásunk azt idézi elő, hogy valami meghatározott dolog bekövetkezését várjuk és így mindazokba a hibákba esünk, melyek ezzel a várakozással

járnak: vagyis várakozásunkat összezavarjuk a tényleg megfigyeltekkel. Másrészt pedig meglesz bennünk a hajlandóság arra, hogy akaratlanul is mellőzzük, sőt észre se vegyük mindazt, mi előítéletünkkel ellenkezik. Ez a két körülmény már magában is megmagyarázza azt az ismeretes igazságot, hogy csakis azt látjuk meg, a mit meg akarunk látni. Spiritiszta-ülé- sen tehát a hívő ott is lát szellemeket, a hol más semmit sem lát és eleve elutasít mindent, a mi a jelenségek természetes magyarázatát előidézhetné. De viszont épen olyan biztosan mondhatjuk, hogy a „hitetlen“, a ki mindent csalásnak tart, számos jelenség valóban rendkívüli és érdekes magyarázatát meg sem látja. A „pro“ és a „kontra“ tehát egyformán helytelen; a helyes észlelés teljes elfogulatlanságot követel.

Tisztán tudományos téren is számos példát említhetünk, melyek azt bizonyítják, hogy a tudós, valamely előre megalkotott véleményétől elfogultan, az észleléskor csakis azokat a mozzanatokot látja, a melyek véleményének kedveznek, míg az ezzel ellenkezőket észre sem veszi. A sok közül csak egy példát említünk, és pedig a saját szakunkból, a babona történetéből. RICHET K. francia fiziologus néhány év előtt többféle kísérlet alapján — melyeket később még megbeszélünk — arra a meggyőződésre jutott, hogy a gondolatok átvitele egyik emberről a másikra nagy távolságra is lehetséges. Annak bizonyítására, hogy az ilyen gondolatátvitel nemcsak tervszerű kísérlet közben, hanem alkalomszerűleg, az illetők összebeszélése nélkül is megtörténhetik, a következő esetet beszéli el:

„1885 február havában, reggel 9 órakor, irodámba mentem, hogy folyóíratomon dolgozzam. A Four St.

Germain és a Boulevard sarkán, míg én az utca baloldalán mentem, az ellenkező oldalon LACASSAGNE lyoni tanárt pillantottam meg. LACASSAGNE évenként egyszer vagy kétszer szokott Párizsba utazni. Két hét előtt folyóiratom, a „Revue scientifique“ számára cikket küldött. Midőn megpillantottam, át akartam menni a túlsó oldalra, hogy üdvözljem; de azután még sem mentem át, mert eszembe jutott, hogy bizonyára úgyis eljön lapom szerkesztőségébe. Különben mégis csak furcsa — gondoltam — hogy mennyire hasonlít LACASSAGNE tanár L. úrhoz (egy szemorvos ismerősömhöz)!

Irodámbaérkezve, többlelátogatót fogadtam. $\frac{1}{2}$ 11-kor behozzák LACASSAGNE tanár névjegyét, a min egy cseppet sem csudálkoztam, mert csak az imént láttam az utcán. A mint LACASSAGNE tanár szobámba lépett, azonnal láttam, hogy ez nem ugyanaz a személy, a kivel előbb az utcán találkoztam. Megkérdeztem, nem járt-e 9 órakor a körút említett tájékán, de ő tagadta; abban az időben egészen más városrészben volt dolga. De hogyan történhetett, hogy én a Four St. Germain sarkán LACASSAGNE-nak tartottam valakit? Az a férfi, a kivel összetévesztettem, magas, szőke-hajú és bajuszú ember volt, holott LACASSAGNE termete középnagy, bajusza kicsiny és sötétszínű.

RICHET hisz a gondolatátvitelben, azért lát ebben az egészen közönséges élelményben valami misztikusot, a mi a gondolatátvitelt bizonyítja; míg a mellékes körülményeket, a melyek az esetet természetes úton megmagyarázzák, észre sem veszi. Velem is történt már számos hasonló eset, de mivel én nem hiszek a gondolatátvitelben, valami természetes okot kerestem az eset megmagyarázására, s ezt az okot mindig meg is találtam.

Saját tapasztalataim szerint ítélve, RICHET élményét a következőképen magyaráznám meg: RICHET irodájába megy és útközben a beérkezett dolgozatokra, köztük LACASSAGNE tanár cikkére is gondol. LACASSAGNE tanár — RICHET elbeszélése szerint — hasonlít L. orvoshoz. Minthogy LACASSAGNE neve éppen akkor jár az eszében, midőn L. orvost az utca ellenkező oldalán megpillantja, a kettő között levő hasonlatosság érthetővé teszi, hogy elcseréli őket. De a tévedés csak egy pillanatig tart; mert RICHET csakhamar tisztában van azzal, hogy L. orvos az, a kivel találkozott. Így történhetett az eset. Hogy valóban így történt-e, természetesen nem dönthetjük el, mert RICHET a dolog tisztázására szükséges felvilágításokat nem adta meg. Ám e felvilágosításokat nem azért tagadja meg, mintha szántszándékkal csalni akarna, hanem azért, mert a gondolatátvitelbe vetett hite megakadályozza abban, hogy nyitott szemmel tekintse a dolgot. Szóval, ő elfogult.

A normális és beteges között legalább szellemi téren, nem vonhatunk éles határvonalat. Míg az említett eset csak példa arra, hogy az elfogult ember a természetes okokat meg sem látja, addig ugyanez az eset, ha nagyobb mérvet ölt, már aggasztó tünetnek tekinthető. A ki annyira beleélte magát földi dolgok misztikus voltának hitébe, hogy a mindennapi élet egyszerű eseményeit is misztikus erők megnyilatkozásának tekinti, az már nem mondható normális embernek. Itt természetesen nem tudatlan emberekre gondolunk, a kik azt, a mi körülöttük és az emberi életben történik, egyáltalában nem értik, hanem azokra a mívelt és ismeretekkel rendelkező emberekre, kikben a helyes megfigyelés és a megfigyelték helyes megítélésének feltételei megvannak.

Néhány önéletrajz birtokában vagyok, melyek szerzői elbeszéli a misztikusság terén szerzett tapasztalataikat. E leírások, sajnos, annyira magán természetűek, hogy azokat nem közölhetem. Azonban nézetem szerint egyetlen egy eset kivételével, a melyet némileg csodálatosnak tarthatunk, — nincs ezekben a hosszadalmas feljegyzésekben semmi, a mi a természetesség határait túllépné. De a szerzők vas következetességgel hűnynak szemet minden előtt, a mi a „csodadolgot“ érthetővé tehetné, és mindent az ő nézeteik szempontjából magyaráznak. Ha ez még nem téboly, legalább is határos vele. Ugyanis tébolyon (paranoia) az elmeorvosok olyan betegséget értenek, mely állandó, rendszeres, téves eszmékben nyilvánul, míg az értelmiség egyébként ép marad. Ez tisztán értelmi betegség; évekig ugyanazon a fokon maradhat, a test közérzését ritkán befolyásolja és hallucinációkkal sem jár szükségképen. Csupán a téves eszmék terjednek egyre, úgy hogy ebbe a gondolatkörbe mindig nagyobb területek jutnak be. Hasonló tüneteket figyelhetünk meg a misztikusokon is. Azért nem csodálkoznám, ha az elmeorvosok néhány év múlva, ha a miszticizmus divatos hajhászása még jobban elterjed, a téboly új nemét állapítanák meg, t. i. a paranoia mysticát. Ez, sajnos, gyógyíthatatlan.

Már előbb említettük, hogy az elfogultságot nem okozzák mindig előre alkotott vélemények. Lehetséges, hogy mint észlelők teljesen elfogulatlanok vagyunk és észleleteinkről szóló jelentésünk mégis elfogult, mert észleletünk és a róla szóló tudósításunk fogalmazása között oly mozzanatok lépnek közbe, melyek emlékezetünkre zavarólag hatnak. Ez pl. elkerülhetetlen lesz, ha ugyanarról az észleletről több ember-

nek egyidejűleg kell beszámolnia, azaz úgy, hogy az egyik tanuja a másik beszámolójának. Ugyanis két ember megfigyelési és emlékezési hibái sohasem lehetnek azonosak; azért egy és ugyanarról az esetről szóló jelentések soha sem egyezhetnek meg, ha a jelentéseket egymástól függetlenül szerkesztették. Ezt később számos bizonyítékkal igazoljuk. De ha mindkét észlelő egyszerre van jelen és mindegyik a másik jelenlétében teszi meg jelentését, az előbbi referens jelentése kétségen kívül befolyásolja az utóbbiét és a két leírás közt sokkal nagyobb lesz a hasonlóság, mintha az eset lefolyását mindegyik külön mondaná el. Ha tehát régi közleményekben olvassuk, hogy valamely alkalommal két ember ugyanazt a tüneményt látta, akkor ennek csak úgy tulajdoníthatunk fontosságot, ha a két észlelő külön és egymástól teljesen függetlenül írja le észleleteit. Azonban a régi időben ezt az óvószabályt még nem ismerték.

A gyakorlat és belátás jelentősége.

A jó tornász testi ügyessége legjobban bizonyítja, hogy a tartós gyakorlás mennyire fokozza képességeinket. Ha kézművességet vagy sportot akarunk elsajátítani, melyek tagjainknak bizonyos finomabb mozgulatait feltételezik, kezdetben e mozgulatokat teljes feszültséggel és figyelemmel kell végeznünk, sőt egyes részleteiket előbb egyenként kell begyakorolnunk, hogy utóbb a teljes mozgulatot összefüggően végezhesük. A sűrű ismétlés mindinkább könnyíti munkánkat, míg végre automatikusan, gondolkodás nélkül tudjuk a mozgulatot végezni. Ha azonban a mozgások valamelyik csoportját már begyakoroltuk, ezzel olyan ügyességre

tettünk szert, mely más téren is hasznunkra válik. Az ügyes tornász, ki ura testének, könnyebben tanul meg más sportot, pl. a korcsolyázást, mint az, a ki sohasem próbálta meg, hogy mozdulatainak ura legyen. Azonban ügyes korcsolyázó mégis csak úgy lesz belőle, ha az ehhez szükséges mozdulatokat is tartós gyakorlással betanulja. Vagyis bármiféle mozgás terén elsajátított ügyesség hasznunkra válik más olyan mozdulatok begyakorlásában, a melyeket ugyanazokkal az izmokkal végzünk; a nélkül azonban, hogy az új mozdulatok külön begyakorlását fölöslegessé tenné.

A gyakorlatnak az észlelés terén is ugyanaz a jelentősége, mint a milyen az említett példában. Lényegileg ugyanaz áll erre nézve is. A ki valamely téren gyakorlott észlelő, az már érzékei használatában bizonyos ügyességre tett szert, mely ügyessége más téren végzendő észleleteiben is hasznára válik. Természetesen azért még nem mondhatjuk, hogy most már minden téren tökéletes észlelő. Ehhez több kell, mint hogy szemünket, fülünket ügyesen használni tudjuk. Minthogy pedig minden érzékeléskor egyformán használjuk érzékeinket, következőleg azt, a mi ezen az általános ügyességen kívül még szükséges, már nem a gyakorlat adja, hanem minden egyes téren megfelelő ismeretekkel, józan észszel és belátással kell rendelkezünk.

Senki sem vonja kétségbe, hogy a zoologus sokkal pontosabban és megbízhatóbban ír le valamely ritka állatot, mint az állattan terén járatlan laikus. A szaktudós tudja, hogy mi a fontos és mely sajátságok alapján kell az állatot az állatország egyik vagy másik osztályába sorolnunk. A laikus ellenben a szembeötlő és esetleg teljesen jelentéktelen tulajdonságokra helyezné a súlyt. Ez azonban nyilván nem azért van, mert a laikus

nem tudja szemeit használni. Sőt lehetséges, hogy ő épen úgy begyakorolta észlelőtehetségét, mint a zoologus. De nem lévén meg a kellő tudományos betekintése, nem tudja, hogy mire fordítsa figyelmét, minek következtében észleletei és leírásai kevésbbé lesznek értékesek.

Nem szokták eléggé méltányolni, hogy épen a szakismeret mennyire emeli az észlelet becsét. A nagy közönség úgy tekinti a természettudóst, mint a ki már hivatalánál fogva rátermett az észlelésre és valamely észleletről szóló közleményt már csak azért is feltétlenül helyesnek tart, mert természettudóstól származik. Ez azonban teljesen helytelen. Ma már a természettudományok egyes ágai olyan terjedelmesek, hogy természettudósról csak úgy általánosságban nem is beszélhetünk. Vannak fizikusok, chemikusok, asztro-nomusok, geologusok, zoologusok, botanikusok stb. Az ember vagy teljes erejével e szaktudományok egyikére adja magát, vagy csak dilettáns. Magától értetődik, hogy pl. a fizikus a természettudományok egyéb ágaiban is járatos lehet, de hogy egy ember a természettudományok valamennyi ágában egyaránt tudós legyen, az manapság már lehetetlen. Így hát jártaságunk a legtöbb téren viszonylag korlátolt lesz; minden téren szaktudós senki sem lehet.

Ezért ugyanaz az ember, a ki a tudomány valamely terén kiváló észlelő hírében áll, más téren, a kellő avatottság hiánya folytán, nagyon tökéletlen észlelő lehet. Ezért nincs is annak semmi jelentősége, hogy a spiritiszták és okkultisták folytonosan WAL-LACE-ra, CROOKES-ra és ZÖLLNER-re hivatkoznak, a kik, mint kiváló tudósok és észlelők, a médiumos közleményeket elismerték. Való igaz, hogy ezek a férfiak a saját tudományuk terén kitűnő észlelők voltak; azt

azonban semmivel sem bizonyították, hogy a lélektan és „felsőbb mágia“, más szóval szemfényvesztés terén is valami otthonosak lettek volna; már pedig ezek azok a tudományok, melyeket a médiumitásos jelenségek észlelőjének első sorban kell ismernie. E dolgokhoz csak az szólhat hozzá, a ki teljesen járatos bennük. Igaz, hogy ezeknek a követelményeknek nem sokan felelnek meg; egy férfiútól azonban bizonyosan nem vitathatjuk el a jogot, hogy a vitába beleszóljon. Ez a férfiú dr. DESSOIR M. Berlinben, a ki tudvalevőleg kitűnő műkedvelő a szemfényvesztés terén. Ez több szeánszt tartott SLADE és EGLINTON médiumokkal és arra az eredményre jutott, hogy mindaz, a mit ezek jelenlétében műveltek, nem egyéb, mint könnyen felismerhető szemfényvesztés, tudatos vagy öntudatlan csalás. Ellenben beismeri, hogy barátainak hasonló szeánszokról közölt jelentéseiben szórványosan olyan jelenségekre is bukkant, a melyek esetleg tüzetesebb megvizsgálásra is érdemesek volnának. Annyi bizonyos, hogy egy ilyen kijelentés többet nyom a latba, mint akárhány olyan tudós ellenkező állítása, a ki a kellő ismeretek hiánya következtében a legvastagabb szemfényvesztő furfangon sem lát át.

A következő fejezetek egyikében ki fogjuk fejteni, hogy milyen nagy jelentőséget kell tulajdonítanunk az észlelési hibáknak a babona terén is. Ugyanott arra is bőven nyílik majd alkalmunk, hogy a kellő érzék és felfogás jelentőségét kiemeljük és számos példával bebizonyítsuk, hogy a tudás, mely a módszeres kutatások alapján egyre gyarapodik, a babonát e gyarapodás mértékében folyvást jobban háttérbe szorítja és pedig oly módon, hogy észlelőtehetségünket élesíti és így a jelenségek helyes felfogására vezető utat megmutatja.

Kísérleti kutatások az észlelési hibák terén.

Előbbi fejtegetéseink ellen talán azt hozhatná fel valaki, hogy mindaz csak elmélet, gyakorlati jelentőség nélkül. Minthogy fejtegetéseink egytől-egyig a mindennapi élet ismert eseményein alapulnak, nem férhet hozzá kétség, hogy a bennök említett észlelési hibák tényleg *előfordulhatnak*. Erre talán azt hozzák fel, hogy azért e hibáknak még nem kell szükségképen minden észlelésbe becsúszniuk, mert ha az események folyását feszült figyelemmel kísérjük, az észlelési hibákat könnyen elkerülhetjük. Épen azért az észlelési hibák pusztja lehetőségének vajmi csekély gyakorlati jelentőséget tulajdoníthatunk.

Több oldalról hangoztatták ezt az ellenvetést, midőn körülbelül tíz év előtt a hibás észlelés nagy jelentőségét a babona terén általánosan felismerték; ez szolgáltatott alkalmat a gyakorlati lélektan kísérleteinek egyik legérdekesebb sorozatára. Hogy ki volt e kísérletek kezdeményezője, az nem állapítható meg teljes biztossággal. Úgy látszik, ezzel is úgy vagyunk, mint sok más nagy felfedezéssel, melyre akkor jut az emberiség, mikor az idő számukra megérett, s ekkor azután gyakran megtörténik, hogy több helyen egyszerre is fölfedezik ugyanazt.

MR. HODGSON — ugyanaz, a ki BLAVATSKY-nét leálcázta (lásd 527. l.) — „*The possibilities of mal-observation*“ cz. értekezésében elmondja, hogy 1884 június havában EGLINTON-nal volt szeánsza. Mikor azután hozzáfogott, hogy a szeánszról lehetőleg pontos jelentést szerkesszen, alig volt erre képes. Midőn pedig a saját jelentését barátjáéval összehasonlította, figyelmes lett e két jelentés közt levő nagy eltéré-

sekre. Egy évvel később (a theozofia ügyében) Indiában tartózkodván, itt is több esetből meggyőződött, hogy a helyes észlelés bizonyos körülmények között mennyire nehéz. Különösen a következő eset tett rá mély benyomást. Egy alkalommal több európai társaságában kint ült az erkélyen és egy hindu szemfényvesztő mutatványait nézte. A hindu a földön ült; egy-két lépésnyire bábuk és pénzdarabok voltak a földön, melyek parancsára mozogtak, ide-oda ugrándoztak és a legcsodásabb dolgokat művelték. A jelenvolt tiszttek egyike pénzdarabot vett ki a zsebéből és megkérdezte a hindut, hogy ez is megteszi-e azt, a mit amazok a földön? A hindu igenlő válaszára ezt a pénzdarabot is odatették a többi közé, és csakugyan, ez is a többivel ugrándozott. Este a tiszt nagyobb társaságban elbeszélte a történetet és hozzátette, hogy a pénzdarabot saját kezével helyezte a földre. Többen a jelenvoltak közül, kik szintén látták a mutatványt, azt állították ugyan, hogy a szemfényvesztő elvette a pénzt és ő tette oda; de a tiszt teljes határozottsággal állította, hogy a pénzt maga tette le a földre. Pedig nem volt igaza. MR. HODGSON, a ki ismerte e mutatványt, éppen ezt a mozzanatot pontosan megfigyelte és látta, a mint a hindu előre hajolt és a pénzdarabot, mielőtt az a földre leesett, megfogta; más-képen a mutatvány teljességgel lehetetlen lett volna. Hogy a tiszt a szemfényvesztő e mozdulatát csakugyan nem látta-e, vagy csak elfelejtette, az mellékes; azonban HODGSON ebből újra meggyőződött róla, hogy hasonló jelenségeket helyesen megfigyelni és leírni milyen nehéz dolog, ha éppen a lényeges és döntő mozzanatok nem ismerjük.

HODGSON-nal körülbelül egy időben MRS. SIDGWICK

(a hírneves SIDGWICK H. cambridgei tanár felesége) ugyanerre az eredményre jutott.

Több éven keresztül spiriszta médiumokkal kísérletezett és tapasztalta, hogy az esetek lefolyásának pontos megfigyelése milyen nagy nehézségekbe ütközik. Azt is észrevette, hogy a kísérletek csak akkor sikerültek, ha a médiumok eljárásának becsületességét más nem biztosította, mint csak a résztvevők ellenőrzése. De mihelyt a feltételeket, hogy az észlelőknek a fásasztó figyelmet megkönnyítsék, csak valamennyire is szigorították, a kísérletek mindjárt nem sikerültek. Így a médium könnyű szerrel varázsolt írást két csukott tábla közé, ha ezeket észrevétlenül szét lehetett nyitni. Ez esetben tehát azt, hogy a médium a táblákat nem nyitotta szét, semmi más nem bizonyította, mint a jelenvoltaknak az a kijelentése, hogy ők a szétnyitást nem látták. De ha a táblákat csavarral vagy pecséttel erősítették egymáshoz, vagy ha beolvasztott üveggömbbe tettek papírt és plajbászt, a médium tehetetlen volt. Minthogy pedig nem igen tételezhető fel, hogy ugyanazok a körülmények, melyek a jelenlevők ellenőrzését könnyítik, egyúttal a titkos erők működését is lehetetlenné teszik, valószínűnek látszott, hogy a médiumok csodás mutatványait a szeánszok résztvevőinek tökéletlen megfigyelése tette csak lehetővé. MRS. SIDGWICK e nézeteit 1886-ban a „Proceedings of S. P. R.”-ban „The physical Phenomena of Spiritualism” című értekezésében közölte. Az értekezés az okkultisták részéről természetesen viharos ellenmondást keltett.

De sokan ugyanazon a nézeten voltak, mint Mrs. SIDGWICK, köztük bizonyos Mr. DAVEY, kinek a most közlendő vizsgálatokban legfőbb szerep jutott.

EGLINTON-nal több ülése volt, melyek alkalmával a szellemek kinyilatkoztatták, hogy DAVEY-ben megvan a kiváló médium minden kelléke. Épen ezért megpróbálta, hogy nem tudja-e a közvetlen írást ő is előidézni; de kísérletei sikertelenek maradtak mindaddig, míg csak valami szemfényvesztőtől nem vásárolt magának némi utasítást a kísérlethez.

Jóllehet kezdettől fogva szilárdul hitte, hogy EGLINTON műveleteiben titkos erők működnek közre, utóbb arról győződött meg, hogy EGLINTON azonos vagy legalább is hasonló fogásokat alkalmazott, mint a melyeket ő is ismert. Így hát csak az észlelés hibáin múlhatott, hogy mindezt már előbb nem vette észre. Most már hozzálátott médiumos képességeinek fejlesztéséhez. HODGSON-t beavatta műveleteibe és vele hozzáfogott ama rendkívül érdekes kísérletek kiviteléhez, melyek a hibás észlelés gyakorlati jelentőségét szemmel láthatólag bebizonyították. Ismételten tekintélyes és ügyes férfiakat hívtak meg üléseikre, melyeken DAVEY — miután a jelenlevőket felkérte, hogy mindent a legnagyobb gonddal ellenőrizzenek és megfigyeljenek — számos spiritiszta műveletet mutatott be. Arra is megkérte a jelenlevőket, hogy a látottakat még aznap pontosan írják le és leírásaikat küldjék meg. Ezek a több mint húsz szeánszra vonatkozó jelentések, melyeket DAVEY összegyűjtött és bíráló jegyzetekkel ellátott, HODGSON-nak előbb említett, a hibás észlelést tárgyaló értekezésében függelékképen jelentek meg.

E jelentésekben kétségen kívül az a legfurcsább, hogy egyazon ülésről szóló két jelentés alig hasonlít egymáshoz; alig hinné az ember, hogy a kettő ugyanazt az esetet írja le. Ha pedig egyenkint vizsgáljuk a jelentéseket, azt a benyomást keltik bennünk, hogy

az észlelő itt valóban természetfeletti dolgokat láthatott; sok résztvevő úgy állítja, hogy DAVEY mutaványai mindazt fölülmulják, a mit ezen a téren még a leghíresebb médiumoktól is valaha láttak. Épen azért nem csodálkozunk, ha a legkiválóbb angol spiritisták, WALLACE-szal az élükön, határozottan állítják, hogy DAVEY médium volt. Föl is hívták HODGSONT, hogy bizonyítsa be az ellenkezőt, ha tudja. Ebbeli meggyőződésükben még inkább megerősítette őket HOFFMANN, az ismert angol szemfényvesztő, ki jelen volt DAVEY egyik szeánszán, és kijelentette, hogy saját meggyőződése szerint a látott jelenségek nem történhettek természetes úton. Erre azután DAVEY bevallotta őt fogásaiba, mire HOFFMANN kénytelen volt bevallani, hogy minden természetes úton történik. — DAVEY halála után, 1892-ben, HODGSON a társulat Proceedings nevű folyóiratában DAVEY leggyakrabban alkalmazott módszereinek leírását közölte, és ezzel teljesen megczáfolta a spiritistáknak azt az állítását, hogy DAVEY valóban médium volt.

DAVEY-nek az egyes jelentésekhez írt kritikai megjegyzései világosan tanúsítják, hogy az ember észlelő tehetsége milyen gyarló. Majdnem valamennyi észlelő olyan nagy hibákat követett el, hogy leírása a való tényállásról valóságos torzképet nyújt. Majdnem hihetetlen, hogy intelligens emberek ennyire félre lehessen vezetni. Igaz ugyan, hogy DAVEY-nek a szemfényvesztés terén való ritka ügyessége a dolgot némileg megmagyarázhatja mégis, a jelentések olvasása közben szinte érthetetlen volt előttem, hogy ilyen jelentékeny hibák csúszhattak beléjük és 1894 tavaszán elhatároztam, hogy e kísérleteket magam is megismétlem. A szükséges technikai utasítást HODG-

son ama cikkéből merítettem, melyben DAVEY módszereit kifejti, és megpróbáltam, hogy tudok-e magamból médiumot faragni. Nem tartott sokáig, hogy a különböző fogásokban már némi ügyességre is szert tettem, és mivel első kísérleteim várakozásom ellenére jól sikerültek, több ismerőst, tudósokat, kereskedőket, hirlapírókat stb. meghívtam, hogy néhány ülésen részt vegyenek. Minthogy, ha szemfényvesztő mutatványokra hívom meg, alig jött volna valaki, „spiritisztikai jelenségek“-nek neveztem el mutatványaimat. A szeánszot azzal a kijelentéssel nyitottam meg, hogy a bemutatandó jelenségek számos mozzanatát magam sem értem. Ezért felkértem a jelenlevőket, hogy jól figyeljenek és készítsenek minél előbb pontos leírást mindarról, a mit láttak.

Ily módon körülbelül 20 jelentést kaptam, melyek közül néhányat az illetők beleegyezésével közlök. Minthogy csakhamar észrevettem, hogy szemfényvesztő tehetség nem igen lakozik bennem, s tárgysorozatomban mindig nagyon szűkkörű volt, megmaradtam a legkönnyebb mutatványoknál és senkinek sem engedtem meg, hogy egyszernél többször jelen legyen. DAVEY kísérleteihez képest az enyémekek nagyon szerények. De éppen azért, mert ő jó szemfényvesztő, míg én a silányak közül való vagyok, az én kísérleteim szintolyan érdekesek, mint az övéi, mert tanúsítják, hogy még intelligens és ügyes észlelőket is milyen könnyű félrevezetni. Hogy egyszer én is a „leálczáztatás“ sorsára jutottam, magától értetődik; ámde mégis csak egy-két résztvevőnek sikerült, hogy tetten kapjanak, és ezek is már előre tisztában voltak azzal, hogy az, a mit produkálok, nem más, mint szemfényvesztés. Különben is csak egyetlen egy mu-

tatványban értették meg az összefüggést; több elmondandó jelenség megoldása titokban maradt előttük. Ebből az következik, hogy általában egyre megy, vajjon a jelenlevőknek van-e fogalmuk a mutatványok természetéről, vagy nincs. Ha tudják, hogy szemfényvesztést látnak, akkor talán jobban ügyelnek a médiumra; de nincs meg mindenkinek az az ügyessége, hogy a szemfényvesztőt kellőképen ellenőrizhetné.

Hogy az olvasó is ítéletet alkothasson magának, hogy két jelentés mennyire eltérhet egymástól, szösz szerint közlök két jelentést, a melyek ugyanazt az ülést írják le. A neveket gondolomra választott betűkkel helyettesítettem. A hibákra vonatkozó kritikai megjegyzéseimet mint jegyzeteket számok alatt közlöm. Hogy nekem van igazam és nem az észlelőnek, az iránt nyugodt lehet az olvasó; mert jó előre betanultam mindent, a mit tettem. Azonkívül minden ülés után tüzetesen leírtam lefolyását, és ebbe ugyan nehezen kerülhetett hiba, mert hiszen nekem csak tudnom kellett, hogy a különböző mutatványokat micsoda fogásokkal végeztem. Még csak azt jegyzem meg, hogy a két úr, kinek jelentését itt közlöm, abból a feltevésből indult ki, hogy minden szemfényvesztés ki van zárva.

A. B. úr jelentése:

1894 márczius 5-én C. D. urat és engem meghívtak, hogy dr. L. laboratóriumában néhány kísérleten jelen legyünk. Miután mindenekelőtt az asztalt, mely mellett ültünk¹ és a kísérlethez alkalma-

¹ Az asztalt megvizsgálták ugyan, de korántsem „gondosan“. Hogy az asztalon rajztábla volt, melynek síkja az asztal lapjáról kiemelkedett s a melyhez kísérletközben a táblákat szorítottuk, azt a jelentés szerzője nem is említi.

zandó¹ táblákat gondosan megvizsgáltuk, dr. L. felszólított, hogy intézzünk kérdéseket. Az első kérdés ez volt: „Meglesz-e a kiegészítés ebben az évben?”² Ezután³ dr. L. a közönséges táblát, melyet előre letöröltünk, az asztal alá tartotta. A tábla és az asztal lapja közé egy darabka palavesszőt tett, melynek csak annyi helye volt, hogy éppen mozoghasson.

Már most ez irányban vizsgáldtunk⁴ és hallottuk is, hogy a palavessző mozgott; de valahányszor a táblát kivettük, semmi írást sem láttunk rajta. C. D. úr és én L. úrral lánczot fűztünk, a mennyi-ben dr. L. és C. D. úr az asztal alatt fogták a táblát, én pedig, ki közöttük ültem, mindkettőt a kezén fogtam. Minthogy a palavessző hangja néhány perczig nem hallatszott, C. D. és én helyet cseréltünk⁵ és dr. L. kérdezte: „Lesz-e már valami?” Csakhamar palavesszőkarczolást hallottunk, s midőn a tábla előkerült, olvasható írással rá volt írva: „Itt vagyunk, Psyche”. Azután letöröltük a táblát és visszatettük régi helyére; a kérdés is maradt a régi: „Meglesz-e ebben az évben a kiegészítés?” Ismét⁶ palavessző-

¹ Csak az egyik táblát vizsgálták meg; ha a többit is megvizsgálják, a következő kísérletek aligha sikerülnek.

² és ³ Előbb került a tábla az asztal alá. Azután hosszas politikai beszélgetésbe bocsátkoztunk, miközben a jelzett kérdés is szóba került. Ekkor kértem meg az urakat, hogy valamely határozott kérdést adjanak fel.

⁴ Ez csak jóval később történt, mikor a táblán már a második írás is megvolt.

⁵ Míg helyet cseréltek, a tábla az asztalon volt; mire a csere megvolt, a tábla is az asztal alá került.

⁶ Itt kimaradt, hogy A. B. és C. D. urak, miközben a tábla előkerült és újra az asztalon feküdt, még egyszer helyet cseréltek.

karczolás hallatszott. A táblán most már e szavak voltak olvashatók: „Úgy hisszük“. Ezután a táblát ismét az asztal alá tartottuk¹ és úgy, mint előbb, lánczot fűztünk, mire a következő kérdést adtuk fel: „Hány éves C. D. úr?“ Majd élénken beszélgettünk arról, hogy mi úton-módon keletkezhetik ez az írás és ha fülünket az asztalra tettük, jól hallhattuk, hogy a palavessző tánczolt a táblán. Mikor az utóbbit ismét elővettük, a következő ismert mondást olvastuk róla:

„Több dolgok vannak földön és egen,
Mintsem bölcselmetek — még a felsőbb matematika is —
Álmodni képes“. HAMLET.²

Megjegyzendő, hogy az írás egyik jelenlevő keze-írására sem hasonlított.³

Megjegyeztük, hogy HAMLET, ki valószínűleg C. D. úr jelenlétére való tekintettel alkalmazta a felsőbb „matematikára“ vonatkozó toldást, ezt a szót h nélkül írta. C. D. és én kijelentettük, hogy ezt a szót h-val írjuk, míg dr. L. már régóta h nélkül

¹ A következő részlet elmondásakor A. B. urat teljesen cserben hagyta emlékező tehetsége. Nem egy, hanem két táblát használtunk és ezek az asztalon voltak, közöttük volt a palavessző. De mivel nem kaptunk mindjárt írást, elővettem az utóbb említendő zárt táblát és kértem az urakat, hogy írják rá kérdésüket, úgy, hogy én ne lássam. Míg ezt tették, addig én az asztalon hagyott táblákkal foglalatoskodtam, a mit észre sem vettek. V. ö. C. D. úr jelentését, 3. kísérlet.

² Mint az 1. jegyzet említi, a palavessző a két tábla közt volt; de észre sem vették, hogy mikor az írásnak vége volt, a táblákat megfordítottam, úgy, hogy a felső került alól. Az utóbbin volt a hosszú idézet.

³ Ez kétséges; az írás aggasztóan hasonlított az enyémhez.

írja.¹ Kérdésünkre, hogy mennyi idős C. D., olyan olvashatatlan írással írt válasz érkezett, hogy egyikünk sem tudta kibetűzni.

Ezután² Dr. L. kis, bezárható kettős táblát adott a kezünkbe és engem megkért, hogy belső lapjára valamely kérdést írjak, és azt is írjam oda, hogy vörös, fehér, vagy kék palavesszővel kívánom-e a választ? C. D. jelenlétében — dr. L. oly távol volt, hogy semmit sem láthatott³ — a következő szavakat írtam a táblára: „Hol van NANSEN? Vörös palavessző!“ Magam tettem a táblák közé egy-egy darabka vörös, fehér és kék palavesszőt, majd a táblát a kulccsal bezártam és a kulcsot magamhoz vettem. A kettős tábla egy darabig még az asztalon maradt, míg mi a pszichograffal⁴ kísérleteztünk, de úgy ezek a kísérleteink, mint egy utóbbi, mellyel azt a közlést akartuk a táblára iratni, hogy mi olvasható valamelyik doktori értekezés 7-ik lapjának 5-ik sorában, sikertelenek maradtak.⁵

¹ Ez következőképen értendő: C. D. és A. B. a régi dán helyesírás szerint h-val írjak a „mathematika“ szót, míg dr. L. az új helyesírást követi és a „h“ betűt kiküszöböli.

² Ez jóval előbb történt, l. 58. old. 1. jegyz.

³ Én az asztal mellett ültem, azonban, mint már az 58. old. 1. s köv. jegyzeteiben említettem, a két előttem levő táblával nagyon buzgón foglalatoskodtam.

⁴ HAMLET szavainak elolvasása után azonnal szóba került a pszichograf; ezt be is hoztam és C. D. úrral mindjárt meg is próbálkoztunk, hogy segítségével nem kaphatnánk-e választ arra a kérdésre, hogy hány éves C. D. úr. Azonban csak néhány vonás volt látható és a kísérletet sikertelennek kellett kijelentenem.

⁵ A doktori értekezés történetéről nagyon szűk szavú a jelentés. Így arról sincs említés, hogy a két úr a szoba másik végére ment a könyves szekrényhez, hogy a könyvet kivegyék, míg én az asztalnál ülve maradtam. Ezután több perczre kimentem a szobából; mire visszajöttem, a két úr ismét az asztalnál ült.

Ezután újra megfogtuk a kettős táblát,¹ összefogóztunk, úgy mint előbb és hallgatóztunk, hogy kapunk-e választ. Elfelejtettem megemlíteni, hogy mielőtt a palavessző működni kezdett, a médium mindannyiszor idegesen vonaglott. E vonaglás ezúttal is bekövetkezett, hallatszott a palavessző karczolósa és mikor a táblát elővettük, a kérdéssel szemközt, tiszta írással és vörös betűkkel ez volt olvasható: „Az északi sark közelében“. Ezután C. D. és én elcsodálkozva hazamentünk.²

C. D. úr jelentése.

A kísérlethez használt palatáblákat A. B. úrral előzetesen megvizsgáltuk és letöröltük.³

1. kísérlet. A következő kérdést adtuk fel: „Megkötik-e ebben az évben a politikai kiegyezést?“ A palatáblát, melyen a körülbelül $\frac{1}{3}$ hüvelyknyi palavessző volt, az asztallap széle alá⁴ helyeztük és gyengén, az asztallaphoz szorítva, dr. L. és én jobb, illetve bal kezünkkel tartottuk. Majd lánczot alkottunk és pedig úgy, hogy A. B. az asztal felett bal, illetve jobb kezével dr. L. bal kezét és az én jobbjomat fogta. A tábla kerete miatt a palavessző nem ért az asztallaphoz. Minthogy a kísérlet nem sikerült mind-

¹ Ez úgy történt, hogy a táblát bal kezembe vettem, majd az asztal alá helyeztem és az asztallap alatt jobb kezemmel a kellő helyzetbe hoztam.

² Magam is nagyon csodálkoztam, hogy mindjárt le nem álcáztak. Ez első szeánszaim egyike volt és nagyon megörültem, hogy ilyen jól végződött.

³ Csak az egyik táblát vizsgálták meg. Az asztalon levő rajztáblát meg sem említ. V. ö. az 56. és 57. old. 1. jegyz.

⁴ Mikor a társalgásból következő kérdést feladták, a tábla már jó ideje az asztal alatt volt. V. ö. az 57. old. 3. és 4. jegyz.

járt, A. B.-vel helyet cseréltem;¹ ugyanezt utóbb több kísérletben ismételnünk kellett.² Dr. L. valamennyi kísérlet közben időről-időre idegesen vonaglott. Végre karczó hangot hallottunk; mikor ez megszűnt és dr. L. a táblát az asztalra tette, a táblán összefüggő, de olvashatatlan írás volt látható — egy sor és aláírás.³

2.º kísérlet. A kérdést újra feladtuk, s a kísérletet ugyanazon módon ismételtük. Ezúttal három szóból álló sor volt a táblára írva, az első és az utolsó „mint“ és „az“ szókat jelenthetett, a középső ellenben olvashatatlan volt.⁴

Ezután Dr. L. két kis fekete sarniros táblát tett elénk,⁵ melyeket, mint valami könyvet, ki lehetett nyitni. A fűzéssel átellenben kulcsra járó lakat volt; ha ezt elzárták, a könyvecskét nem lehetett kinyitni. A táblába három, az előbbihez hasonló, de más-más színű palavessző volt téve. Dr. L. felszólítására A. B. a következő kérdést írta a tábla belső lapjára: „Hol van Nansen? Vörös palavessző!“ Az utolsó két szó azt jelentette, hogy a választ vörös színnel kívánja. Dr. L. nem látta, hogy mit írtunk. Ezután bezártuk

¹ Nem említi, hogy mikor a helycserére felszólítottam, a tábla már az asztalon volt; azt sem említi, hogy a helycsere után a tábla ismét az asztal alá került. L. 6. jegyz.

² De mikor? Épen ez a fontos.

³ Csak C. D. úr tartotta olvashatatlannak; A. B. helyesen idézi jelenlétében.

⁴ Itt nem említi, hogy e kísérlet közben legalább egyszer elővettem a táblát, és hogy ugyanolyan körülmények közt, mint a 14-ik jegyzetben említettük, helycsere történt.

⁵ Helytelen; ez később volt, mikor a 3. kísérlet már megkezdődött.

a táblát, mely ott volt az asztalon szemeink előtt, a míg nem ¹ használták. A. B. eltette a kulcsot.

3. kísérlet. Két egyforma palatáblát úgy raktunk egymásra, hogy csak a kereteik értek össze; köztük volt a palavessző. Ezután a táblákat az asztalra tettük és megállapodtunk, hogy a kérdés az lesz, hogy C. D. hány éves? A három jelenlevő ujjai hegyét a táblák keretére tette. Csakhamar karczoló hang hallatszott,² de úgy vettem észre, hogy más irányból, mint a hol a táblák voltak.³ Valahányszor dr. L. levette kezeit a táblákról, a zaj is megszűnt, mikor kezeit visszahozta, a zaj újra kezdődött. Végre csend lett. Ekkor a táblákat szétvettük és egyikükön, teljesen olvasható írással a következő mondatot találtuk:

„Több dolgok vannak földön és egen,
Mintsem bölcselmetek — még a felsőbb matematika is —
Álmodni képes“. HAMLET.⁴

4. kísérlet. A. B. és én valamelyik könyv egyik sorának szavait, valamint a lap és a sor számát is jól megjegyeztük, a nélkül, hogy dr. L.-nal közöltük

¹ A tábla a használat előtt legalább négy perczig nem volt látható.

² Ezt megelőzőleg azonban szünetelt a kísérlet, miközben a kérdést felírták a táblára.

³ Figyelemreméltó, hogy A. B. éppen ennél a kísérletnél emeli ki, hogy fülét az asztal lapjára téve, hallotta, hogy a palavessző tánczolt a táblán; C. D. úr ellenben úgy vélekedett, hogy a zaj valami vízvezetéktől ered, mely a szoba szögletében van. V. ö. 28-ik l.

⁴ Ez a hosszú írás felelet volt arra a kérdésemre, melyet a szünet alatt tettem, és a melyről, úgy látszik, teljesen megfeledeztek.

volna.¹ A kísérletet az első módszer szerint próbáltuk, de sikertelenül, mert sem a szavak, sem a számok nem voltak a táblára felírva. Mikor dr. L. már kifáradt, felhagyunk ezzel és az 5-ik kísérlethez láttunk. A fekete kettős táblát az asztalra tettük, ugyanolyan módon, mint a 3. kísérletben.² Csakhamar, alig 2 percz múlva dr. L. kijelentette, hogy a kísérlet már véget is ért; a táblákat szétvettük. A kérdéssel szemközt, teljesen olvasható vörös betűkkel ott volt a felelet: „Az északi sark közelében“.

Azt hiszem e jelentésekről már nem is kell sokat mondanom. A mint látjuk, a két leírás nem kevésbé tér el egymástól; nem csak az egyes kísérleteket, de még azok sorrendjét is eltérőleg közlik. Ebből következik, hogy legalább is az egyik leírás helytelen. Tény azonban, — a mint a jegyzetek is bizonyítják — hogy mindkét észlelő jelentékeny hibákat követett el. Ezek a hibák pedig mindannyian az említett csoportokba tartoznak. Vannak köztük olyanok, melyekben az érzékek csalták meg az észlelőt — így a hang irányát hibásan ítélik meg. Némelyeket a kellő figyelem hiánya okozott, így számos jelentős mozdulatomat egyszerűen nem vették észre, mert nem figyeltek oda. Végre halomszámra vannak emlékezeti hibák. Némelyik kísérletet éppen fordítva írják le; az egyes mozzanatok sorrendje is csak nagyjában helyes; sok körülményt pedig éppen kifelejtenek. A többi beküldött jelentés semmivel sem jobb. Azok, a miket idéz-

¹ A pszichograffal tett kísérleteket, úgy látszik, elfelejtette. Arról sincs említés, hogy a két úr a szekrényhez ment, melyből a könyvet kiválasztotta, és hogy én e közben kimentem a szobából; v. ö. az 59. oldal 4. és 5. jegyz.

² Megfordítva; a táblát az asztal alá tettem, v. ö. 60. o. 1. jz.

tem, korántsem a legrosszabbak; csak azért választottam ki ezeket, mert a legkimerítőbbek. Ebből a példából láthatjuk, hogy olyan jelenségeket, melyek természetét nem ismerjük, teljességgel lehetetlen helyesen leírunk. Nem tudjuk mire ügyeljünk, és mert a jelenségek minden összefüggés és tervszerűség nélkül követik egymást, lehetetlen, hogy sorrendjükre emlékezzünk. Ez az oka, hogy a leírások olyan csodásaknak tüntetik fel az eseményeket, holott a valóságban egészen természetes úton történnek.

E jelentéseknek csak néhány nagyon érdekes pontját akarom még megemlíteni. Így a következő eset is olyan észlelési hibát tüntet fel, mellyel az életben nagyon gyakran találkozunk. Az egyik szeánsz alkalomával azt az előbb említett kísérletet akartam végezni, hogy valamely könyvnek, melyet nem is ismerek, az egyik sorát a táblára írom. A jelenlevők megjegyezték az illető sort. A táblára a következő szavak voltak írva: „Ez lehet a maximuma“,¹ de az írás olyannyira olvashatatlan volt, hogy a jelenlevők egyike sem tudta kibetűzni, de még magam sem, pedig én írtam. Próbálták a táblát megfordítani és csakugyan, mikor az írást fejtetőre állították, a jelenlevők egyike felkiáltott: „Helyes, legalább az első szó! Hisz itt van: „a vizsgálat“,² a sor is ezzel kezdődik“. A jelentés ezt természetesen úgy emeli ki, mint valami nagyon csodálatos dolgot; egy szó, melyet a médium nem is ismert, megjelent a táblán. Holott a dolog nagyon egyszerű; az illető nagyon jól tudta, minek kellene ott állania, és azért ebből az olvashatatlan irkafirká-

¹ Dánul: Det er vel Maximum!

² Dánul: Undersøgelse.

ból épen azt a szót olvasta ki. Az illuzióra, az ismeretlen és valami ismert között levő hasonlóság túlbecsülésére találóbb példát már ki sem gondolhatnánk. Most már azt is megértjük, hogy a spiritiszták egyik-másik „szellem-írásban“ valami elhunyt barátjuk, vagy rokonuk keze írására ismernek.

Még egy körülményt kell megemlítenem. A különböző jelentéseket összehasonlítva, tapasztaltam, hogy a tudósoknak igen nagy hajlamuk van a rendszerezésre. Leírásaik nem pusztá jelentések, hanem fel is dolgozzák az anyagot, a kísérletek csoportját és megkülönböztetik a lényegest a lényegtelenről. Ez a törekvés a közölt jelentések egyikében is felismerhető; a többiekben azonban még határozottabban előtérbe lép, sőt egyikben-másikban annyira megy, hogy csak melleleg említik meg, hogy némely kísérlet nem sikerült és kizárólag azokkal foglalkoznak, melyek sikerültek. Nyilvánvaló, hogy az ilyen jelentés teljesen hamis képet nyújt az ülés lefolyásáról. Észrevehette az olvasó, hogy az előbbi jelentésekhez csatolt kritikai megjegyzéseim sokkal érthetőbb, természetesebb színben tüntették föl az eseményeket, mint a jelentések. Az a csodaszerű benyomás, melyet a közlemények keltenek, rendesen onnan ered, hogy sok mindent nem vesznek észre és sok mindent elhallgatnak. Az a leírás tehát, mely sem a sikertelen kísérleteket, sem a sikeres kísérletek számos félbeszakítását és gyanús körülményeit nem közli, megbízhatatlan képet nyújt az eseményekről. És ez a körülmény különösen azokban a jelentésekben lépett előtérbe, melyeket tudósok szerkesztettek; a többiekben kevésbé. A spiritizmus történetéből tudjuk, hogy ugyanez mondható azokról a jelentésekről is, melyeket olyan észlelők szerkesztet-

tek spiritisztikai észleleteikről, mint a milyenek CROOKES és ZÖLLNER. A harmadik fejezetben ráutaltunk, hogy ezek a jelentések mennyi mindent kihagynak, különösen a mellékes körülményeket, melyek azonban e jelenségek megmagyarázásában a legfőbb szerepet játsszák. Azért is jogosan és méltán mondhattam, hogy ama férfiak észleletei teljesen értéktelenek, mert nem tudjuk belőlük megítélni, hogy csodás eredményeik közül hányat kell a hibás észlelésnek tulajdonítanunk. És ha már a modern kutatásokban is olyan nagy szerepe van a hibás észlelésnek, akkor legalább is nagyon valószínű, hogy a babona fejlődésére a régi időben is nagy hatást gyakorolhatott. Erre azonnal rátérünk.

Azonban egyet meg kell még jegyeznünk. Annyi bizonyos, hogy DAVEY épen úgy, mint én, a szemfényvesztésnek köszönjük sikereinket. Előttem az is kétségtelen, hogy SLADE, EGLINTON és a többi médiumok is valamennyien sűrűn alkalmaztak hasonló eszközöket. Fizikális médiumokat annyiszor lelepleztek, hogy most már könnyen rájuk bizonyítják, hogy körülbelül hogyan csinálták különböző mutatványaikat. De ebből még nem következik, hogy minden szemfényvesztő egyúttal fizikális médium is volna. Saját médiumos mutatványaimban is mutatkoztak legalább is nyomai egynémely felette csodálatos jelenségnek, melyeknek — legalább bizonyos mértékben — mindenesetre szintén részük volt a kísérletek sikerültében. Ezért nem kételkedem, hogy épen a tünemények megjelenése az, a mi a médiumot a közönséges szemfényvesztőtől megkülönbözteti. Ugyanebből az okból elhiszem azt is, hogy DAVEY médium volt, sőt az a meggyőződése, hogy nagyszerű kísérleteit véghez sem vihette

volna, ha nem lett volna médium. Ugyanígy SLADE sem és a többi hírneves spiritiszta. Ámde ebben a médiumításban semmi csodás, semmi természetfeletti sincs, és később meglátjuk, hogy itt csak sajátyszerű és érdekes, de teljesen megmagyarázható lelki állapotok forognak fenn.

Az észlelési hibák jelentősége a babona terén.

Láttuk, hogy a különböző lelki működések bizonyos, természetükből folyó észlelési hibákkal járnak, hacsak e hibák forrásai ellen különös intézkedéseket nem alkalmazunk. Ezeket az intézkedéseket azonban csak úgy alkalmazhatjuk, ha a megfigyelendő tárgynak vagy jelenségnek bizonyos fokig urai vagyunk, vagy legalább előkészülhetünk az észlelésre. Épen ezek az előkészületek különböztetik meg a rendszeres, tudományos kutatást az alkalomszerű észleléstől, mely többé-kevésbé szükségképen helytelen. Kísérleti kutatásaink teljesen be is bizonyították, hogy, ha olyan tünetmennyeket észlelünk, melyek természetét nem ismerjük, mindig hibák csúsznak észleleteinkbe. Ezért érthető is, hogy sok babona és számos balhiedelem, melyet a tünetmennyekről alkotunk, közvetlenül ilyen észlelési hibákból származik. Sőt az első pillantásra talán azt is elhinnők, hogy minden balhit a hibás észlelésen alapul; de ez nincs így. Lehet, hogy a tünetmennyt helyesen figyeltük meg, de elhamarkodott következtetés miatt hamisan magyaráztuk, mert nem indultunk a tapasztalás szilárd alapján. Ha még az észlelet is hibás, akkor ez elkerülhetetlen. De ezek

a hibás észlelésből közvetlenül eredő babonás képzetek csak arra szolgálnak, hogy a már meglevő babonát még inkább megszilárdítsák és megerősítsék.

Ez ellen talán a következő ellenvetés hozható fel. Tudvalevő dolog, hogy a vad népeknek, melyek folyvást a szabad ég alatt élnek, jobbra élesebb érzékeik vannak, mint a civilizált nemzeteknek; így főképen a szaglás érzéke, melynek nálunk jóformán semmi szerepe sincs, a vad népeknél kiválóan fejlett. Ebből könnyen azt a következtetést vonhatnók, hogy a régi időben, vagy a műveletlen népeknél a hibás észlelés sokkal csekélyebb hatást gyakorolhatott a babonás képzetek kifejlődésére, mint ma, mert hiszen a finomabb észlelőtehetség számos észlelési hibát szükségképen kizárt. Ez a következtetés azonban hamis. Annyi bizonyos, hogy fejlettebb érzékek oly részletek észlelésére is képesítenek, melyek mások figyelmét elkerülik; de ezekben az észlelésekben nem a finom részletek a döntő fontosságúak. Ha a tűnemény, bár csak nagyjában és vázlatosan is, de helyesen tükröződik tudatunkban, ha a helyi és időbeli viszonyokat jól ítéljük meg, ha az esemény lefolyására pontosan emlékezünk, akkor már annyit értünk el, a mennyinél többet nem is várhattunk. Mindez azonban a rendesnél élesebb érzékeket nem igényel. Az észleléskor közreműködő más természeti tevékenységek szintolyan fontos feltételei a helyes felfogásnak, mint maguk az érzékek; és a hibák, melyek e természeti működésekből erednek, teljességgel nem függnek attól, hogy a szem egy fokkal élesebb-e vagy sem. Ehhez járul még, hogy az észlelésre a megfigyelendő tűnemény ismerete, jelentőségének felfogása, mindennél fontosabb. Minthogy pedig a természetet és a lelki élet törvényeit hajdan

aligha ismerték jobban, mint ma: a hajdankor észleletei sem igen lehettek megbízhatóbbak, mint a jelenkoréi.

Az ó-kor írói csakugyan számos olyan leírást közölnek, melyek, hacsak nem a pusztá képzelet alkotásai, hibás észlelésen alapulnak. Különösen PLINIUS természetrajza hemzseg az ilyen leírástól. Lássunk néhányat közelebbről.

„Indiában — beszéli PLINIUS — akkora kígyók vannak, hogy a szarvast vagy bikát kényelmesen elnyelik. A pontusi kígyó pedig a madarat, ha még oly magasan vagy még oly sebesen repül is a feje fölött, röptében elkapja. Ismeretes az a 120 láb hosszú kígyó, melyet az utolsó púni háború alkalmával vetőgépekkel és más ostromszerekkel győztek le, akár csak egy várost.“ Ezeket a leírásokat PLINIUS még néhány kalandos elbeszéléssel toldja meg, melyekben elmondja, hogy e nagy kígyók hogyan küzdenek meg az elefánttal; igaz, hogy e harcz többnyire mindkét fél pusztulásával végződik, mert az elefánt estében agyonnyomja a kígyót. Mindezekről a kígyókról más helyen elmondja, hogy nem mérgesek. Itt nyilván az indiai tigriskígyóról, a Pythonról van szó, de hogy mennyit kell mindebből a hibás észlelés rovására írunk, azt bizony már bajos megmondani. Ha az előbbi (v. ö. 25. l.), BREHM „Thierleben“-jéből átvett idézetre gondolunk, nem kételkedhetünk, hogy PLINIUS kígyóinak óriási hosszúsága bizonyára hibás észlelésen alapul. De még könnyebben ismerjük fel az észlelési hibát az olyan leírásban, mely nemcsak az állat nagyságát, hanem egész külsejét is hamisan tünteti fel. Erre is számos példa van PLINIUS-ban, melyek egyikével tüzetesebben kell foglalkoznunk.

Mielőtt erre rátérünk, ismerkedjünk meg a köze-

lebbi idők egyik csodaszörnyetegével, a tengeri barátal. Ugyanis erről nemcsak leírásaink, de képeink is vannak, melyek az észlelés hibáit jobban szemléltetik, mint bármely leírás. Hogy a tengeri barát ismerete mennyi időre nyúl vissza, arra nézve biztos adataim nincsenek. Első leírását KONRAD VON MEGENBERG német természetrajzírónál találtam; ez írta a legrégibb német nyelvű természetrajzot: „Das pouch der natur“ (1349–50). E könyv azonban THOMAS CANTIMPRATENSIS († 1270) sokkal régibb latin eredetijének: „Liber de natura rerum“ egyszerű átdolgozása. Ez az eredeti latin munka még nem jelent meg nyomtatásban; csak nagyon kevés számú kéziratban van meg, melyek megismerésére nem nyílt alkalmam. Lehetséges tehát, hogy a tengeri barátot már ez a THOMAS CANTIMPRATENSIS leírja. MEGENBERG KONRAD leírása nagyon érdekes és megérdemli, hogy szó szerint idézzük: „Monachus marinus*) haizt ain mermünch. daz ist ain merwunder. daz ist in der gestalt als ain visch und oben als ain mensch und hât ein haupt als ain newbeschorn münch. oben an dem haupt hât ez platen, und hat ainen swarzen raif umb daz haupt ob den ôrn, reht als der reif ist von dem hâr, den die rehten münch habent. daz merwunder hât die art, daz es die läut an dem gestat pei dem mer gern zuo im lokt und springt vor in in dem mer und nâhent zuo in, und wenn ez siht, daz die läut lustig sint in seinem spil, sô fräut ez sich, und spilt dester mêt auf dem wazzer, und daz im ain mensch sô nâhen kûmt, daz ez in gezucken mag, sô füert ez in under daz wazzer und frizt in. ez hât ain antlütz niht gar gleich

*) Monachus marinus = tengeri barát.

ains menschen antlütz, wan ez hât ain nasen als ain visch, und hât seinen munt nâhent pei der nâsen.“ „(Monachus marinus annyit tesz, mint tengeri barát. Ez tengeri csoda; alakja olyan, mint a halé, felül mint az emberé, a feje pedig olyan, mint az épen megnyirt baráté. Feje felül lapos és a füle fölött a feje körül fekete karika van, feje azonban vörös a hajától, mint a vörös barátoké. Az a szokása, hogy a tenger partján magához csalogatja az embereket és közel hozzájuk a tengerbe ugrik; mikor látja, hogy az emberek örülnek a játékának, ő is örül és annál többet játszik a vizen, és ha valaki annyira közelébe jön, hogy magához ragadhatja, akkor a víz alá viszi és megeszi. Arcza nem hasonlít egészen az emberéhez, mert az orra olyan, mint a halé, a szája pedig közel van az orrához.)“

Tudjuk, hogy hasonló szörnyeteg csakugyan van. 1545 és 1550 között Malmöben fogtak egy példányt. Erről ARILD HVITFELD, a dán történetíró „a dán birodalom krónikájában“ a következőt beszéli el: „Az 1550-ik évben csodálatos halat fogtak Oresundban, és elvitték a királynak Kopenhágába. Fejét, mely emberfejhez hasonlított, barátkoszorú övezte; pikkelyes ruházata olyan volt, mint a barátcsuha. A király elrendelte, hogy temessék el. Erről a halról azonnal több rajz készült, melyeket Európa különböző fejedelmeinek és tudós természetbúvárainak elküldtek; ezeknek a művei megőrizték számunkra e rajzokat. GESNER KONRÁD, a híres zürichi orvos és természet-tudós (1516—1565), így ír a szörnyetegről: „Ezt a tengeri barátot állítólag a balti-tengerben, Elboea város közelében fogták, mely Kopenhágától, a dán birodalom fővárosától, mintegy négy mértföldnyi távolságra lehet. Úgy hírlík, hogy e halat, mely mindenestül

négy rőf hosszú lehetett, elküldték a királynak, ki megszártva, mint valami csodát őrizteti. A halászok állítólag héringekkel együtt fogták a hálóban. ALBERTUS szerint e fajta halat a britanniai-tengerben is fogtak.“ J. STEENSTRUP dán tanár a tengeri barát különböző leírásának és e szörnyeteg képeinek összehasonlításából arra az eredményre jutott, hogy a tengeri barát azonos a tízkarú tintahallal. Ez utóbbi színe fekete, vörös foltokkal, a bőr szemölcsseit és a karok szívókáit fölületes megtekintésre könnyen pikkelyeknek nézhetjük. Ha az ilyen állatot partra vetve képzeljük, a mint a hasán fekszik, és hosszú karjai alája kerülnek, találhatunk rajta valamit, a mi egy halfarokban végződő barát formájára emlékeztet. A szemléltetés kedvéért mellékeljük STEENSTRUP-nak a tintahalat ábrázoló rajzát, és a tengeri barát egyik régi képét, a mint RONDELET-nél és GESNER-nél találjuk. (41. ábra.)

A tengeri barát példája találóan bizonyítja ama törvény igazságát, hogy fölületes megtekintésre az ismeretlen és valami ismeretes közt levő hasonlóságot könnyen túlbecsüljük. Azt hiszem, ezt senki sem vonhatja kétségbe. A mondottak pedig nem csak az egészre, nem csak az állat külső körvonalaira, hanem a részletekre is érvényesek. A leírások egytől-egyig azt mondják, hogy a tengeri barátot pikkelyek borítják. Honnan vették ezt az állítást, holott a tintahalnak nincsenek is pikkelyei? A magyarázat nagyon egyszerű. A halnak pikkelyei vannak, a tengeri barát (ama kor fogalmai szerint) hal volt, tehát kellett, hogy pikkelyek borítsák. Minthogy pedig e tintahal szemölcssei és szívókái egy kissé csakugyan hasonlítanak a halpikkelyekhez, amazokat egyszerűen pikkelyeinek tekintették. A hasonlóságot túlbecsülték.

A tengeri barát, a mennyiben tintahalnak tekintjük, csak rendkívüli nagysága volt figyelemre méltó, mert a tintahal rendes nagyságát tetemesen meghaladta. Azonban még sem lehetetlen, hogy csakugyan négy rőf hosszú volt. Mert majdnem ugyanakkora tintahalakra azóta is néhányszor akadtak már.

41. ábra.

1853-ban is ily hatalmas példányt fogtak, és épen ez hozta STEENSTRUP tanárt arra a gondolatra, hogy itt a tengeri barát úgyszólván in puris naturalibus került a szemei elé.

De térjünk vissza PLINIUS-hoz, kinél a legérdekesebb és leggyakrabban leírt állatra, a meseszerű egyszarvúra bukkanunk. Különben ezt már sokkal régibb iratok is említik. Így a biblia több helyen,

valamint ARISZTOTELESZ is megemlékezik róla, a mire azonban nem akarunk bővebben kitérni. PLINIUS leírása eléggé elárulja, hogy az egyszarvúról közölt adatai csak észlelési hibákon alapulnak. Leírása a következő:

„A legféktelenebb állat az egyszarvú. Teste olyan, mint a lóé, feje, mint a szarvasé, lába, mint az elefánté, farka pedig, mint a vaddisznóé. Homloka közepén két cubitus (körülbelül 1 méter) hosszú szarvat hord. A mint mondják, élve nem lehet elfogni.“

PLINIUS tehát úgy írja le az egyszarvút, hogy annak egyes testrészeit ismert állatok megfelelő testrészeihez hasonlítja. Eddigi tapasztalataink szerint biztosan mondhatjuk, hogy azok az összehasonlítások nagyon túlzottak. Mindazonáltal az egyszarvú felismerésére is elég támasztópontot nyújt PLINIUS. Ugyanis alig van több állat, mint a viziló és az orrszarvú, melyek lábait az elefánt lábaihoz hasonlíthatnók. Minthogy pedig az orrszarvúban még azt a kelléket is megtaláljuk, hogy a homloka közepén szarvat hord, aligha csalódunk, ha azt állítjuk, hogy PLINIUS az egyszarvú néven ezt az állatot értette. Igaz, hogy teste nem nagyon hasonlít a ló testéhez, de már a feje és a szarvasfej közt, az agancsokat nem is számítva, csakugyan van némi hasonlatosság. Erre azonban nem kell súlyt helyeznünk, mert a hasonlóságot kétségen kívül túlozták. Tudvalevőleg az orrszarvú lába sem épen olyan, mint az elefánté. Pataik száma nem egyenlő, ezért kisebb hasonlatossággal is be kell érnünk, ilyet pedig valóban találtunk. Minthogy PLINIUS, épen úgy, mint más régi bűvárok is, az egyszarvút valami igen vad, szelidíthetetlen állatnak festi, és mert ez az orrszarvúra is illik, melyből

sehol sem lett házi állat, úgy látszik, ebben kell az egyszarvú igazi alakját keresnünk. Azonban ehhez a feltevéshez is szó fér. PLINIUS t. i. nagyon jól ismeri az orrszarvút, helyesen le is írja, és hozzáteszi, hogy a római arénában sokszor volt látható. Ha tehát PLINIUS két állatot említ, melyek közül az egyiket látta és ismeri, akkor azoknak különbözniök kell egymástól. Következőleg az orrszarvú nem lehet azonos a mesék egyszarvújával. Mindazonáltal kétségtelennek tartom, hogy az orrszarvú PLINIUS-nál úgy saját magát, mint az egyszarvút is képviseli. Hogy PLINIUS mégis két állatot említ, annak nagyon egyszerű magyarázata van. Az egyszarvút ugyanis csak valami régi, meg nem nevezett szerző leírásából ismeri, és a leírást egyszerűen átvette. Ő t. i. nem tudja, hogy az egyszarvun az orrszarvút kell érteni, miért is lelkiismeretesen, két különböző állatot sorol fel. E feltevésünket más írók adatai is megerősítik. Médiái ISIDORUS geografus, PLINIUS kortársa, szintén említi az egyszarvút (*monoceros*) és azt mondja, hogy ez ugyanaz az állat, mint a melyet orrszarvúnak vagy rhinocerosznak is neveznek. Hozzáteszi még, hogy az egyszarvú (*alias orrszarvú*) oly vad és gyors, hogy erőszakkal nem lehet megfogni, csak egy mocsoktalan szűz tiszta hatalma kerítheti kézre. Ez a megjegyzés később, a középkornak az egyszarvúról szóló kalandos meséiben sokszor szerepel.

E példák, melyekhez hasonló számtalan van, eléggé tanusítják, hogy régi időkben egészen hasonló észlelési hibákat követtek el, mint ma. Egyúttal azt is bizonyítják, hogy az észlelési hibákból közvetlenül babonás képzetek és mesés alakok eredtek, melyeket csak a késő utókor gondos kutatásainak

sikerült kiirtania. Mielőtt a bonyolódottabb esetek vizsgálatára áttérnénk, még néhány példát kell fel-
említenünk, melyekben az észlelési hibák az eddig
tárgyaltakhoz hasonlóak ugyan, csak hogy a babonát
egész más téren idézték elő. Már régen megfigyelték,
hogy áldott állapotban levő nő valamely állattól vagy
tárgytól annyira megijedhet, annyira megcsodálhat
valamit, hogy ennek nyomát a magzat is magán
hordja. Lehet, hogy a gyermek egész alakja, vagy
csupán arcza az illető tárgyhoz hasonlít, vagy pedig
legjobb esetben színes foltok, festéklerakódások marad-
nak a bőrén, melyek az illető tárgyat ábrázolnák.
Már AGRIPPA idejében egész elméletet gondoltak
ki e tünetény magyarázatára. (V. ö. I. 297. l.) Bár
ez az elmélet helytelen, az újabb vizsgálatok mégis
kiderítették, hogy rendkívüli körülmények között, pl.
hisztériásokon a véredényszabályozó idegek bizonyos
működése következtében a bőrben változások, vérzések
stb. tényleg keletkezhetnek. Ezek a változások, hely-
hez kötöttek, és bizonyos fokig azokat a képzeteket
ábrázolják, melyek az egyén öntudatában uralkodnak.
Később tüzetesebben foglalkozunk e tárggyal. Itt
csak azt a tényt kell kiemelni, hogy az említett
változások idegműködésen alapulnak. De minthogy az
anya és a magzat idegrendszere között nincsen össze-
kötetés, újabb időben tagadták annak a lehetőségét,
hogy az anya képzetei a magzatra hatással bírnának
és az egész dolgot babonának tartották. Valószínű,
hogy ez is hibás észlelésen alapul. Hiszen nem ritka
eset, hogy áldott állapotban levő nőknek rögeszméik
vannak. Ha már most az ilyen körülmények közt
született gyermek torzszülött, vagy ha feltűnő festék-
foltjai vannak, akkor a torzképződmények és az anya

rögeszméi között levő hasonlatosságot könnyen túlbecsülték, s ennek következtében az utóbbiakat az előbbiek okául tekintették. Az anyai „megcsodálás“-ra csak néhány példát említünk.

Hogy e magyarázatunk nem alaptalan, a következő példa bizonyítja. Igaz ugyan, hogy itt nem emberről, hanem tyúkról van szó, de hát miért ne fordulhatna elő a „megcsodálás“ a tyúknál is. A 42. ábra barnafoltos, de különben egészen fehér tojást tüntet fel, természetes nagyságban. Próbálja meg az olvasó kitalálni, hogy ugyan mit „jelenthet“ ez a folt. Valószínű, hogy ez neki épen olyan kevésbé sikerül, mint a legtöbb embernek, kinek az eredeti fényképet megmutattam. De ha ismerjük a tojás történetét, akkor már a foltban is találhatunk valami értelmet. A tyúk ugyanis valamikor a róka körmei közé került, de tulajdonosának sikerült, hogy

42. ábra.

a rabló hatalmából kiszabadítsa. Egy ideig az ijedségtől mintegy megbénultan feküdt a földön, de a gondos ápolás következtében csakhamar fölépült és a katasztrófa után három nap múlva az itt lerajzolt tojást tojta, melynek pigment foltjában a tulajdonos az esemény képére ismert, vagyis: a tyúkra, a róka karmai közt. Valami rókaformájú alakhoz való némi hasonlóság nem vitatható el. De hogy a képben az egész jelenetet megtaláljuk, ahhoz bizony már az esetet is ismernünk kell, vagyis tudnunk kell, hogy a kép mit jelentsen s azután túlbecsüljük a hasonlatosságot. A róka támadásának jóformán nincs is más köze a folthoz, mint,

hogy a tojás teljes megbarnulását megakadályozta (mert vannak ilyen barna tojások). Lehet ugyanis, hogy a tyúk megijedése következtében a pigmentképződés megakadt és csak arra a foltra szorítkozott; de ez a folt a róka karmai közé került tyúk képévé csakis annak az észlelőnek a képzeletében válhatik, a ki e történetet ismeri.

Végül még a babona egyik egészen modern alakját kell megemlítenem, mely az imént említett alakzatokkal annyiban helyezhető egy sorba, a mennyiben ugyanazokon az észlelési hibákon nyugszik, mint amazok. Ilyen modern babona az a hit, hogy a *szellemfénykép* az elhunythoz, vagy a szellemírás az elhunyt kezeírásához hasonlít. Magától értetődik, hogy ez a hasonlóság nincsen meg mindig; sőt, ha a szellem fényképe és az elhunyt csakugyan hasonlítanak egymáshoz, akkor ezt úgy említik, mint valami ritka és értékes körülményt. Megjegyzendő azonban, hogy a szellemfotografusokat ismételten csaláson érték, jól-lehet a megrendelők azt állították, hogy az elkészült szellemképek csakugyan hasonlítottak az elhunythoz (v. ö. I. 487. l.). Ezt a spiritiszták úgy magyarázták, hogy ezek a képek mégis valódiak, az illető fotografusok pedig médiumok, kik azonban csak olyankor folyamodtak csaláshoz, midőn az „erő“ gyöngye volt, hogy üzletük fennakadást ne szenvedjen. De mi, ismervé az ember ama hajlandóságát, hogy az ismeretlen és ismert között mindig valami hasonlóságot talál, ebben a hajlamban az említett viszonyok magyarázatát is megtaláljuk. Ha a képnek bármely rejtett vonása az elhunyra emlékeztet, a hívő spiritiszta a hasonlóságot okvetetlenül fölfedezi és a képet még akkor is feltűnő bizonyítéknak tartja, ha a fotografusra

rábizonyul, hogy bizony egészen természetes eszközökkel készítette. Ezek az állítólagos hasonlóságok tehát még épen nem bizonyítják az illető szellemfényképek valóságát.

Lássunk már most néhány bonyolultabb esetet, melyekben az észlelés és emlékezés hibái nem közvetlenül, hanem más meggyökerezett nézetekkel kapcsolatban idéztek elő babonás képzeteket. Erre kitűnő példákkal szolgálhatnak az ú. n. *jósjelek*, *óvások* és *jövendölések*. Ezek között pedig, a régi idők felfogása szerint, az *üstökösöknek* jut a főszerep. Ismeretes, hogy még a mult században is a legcsodálatosabb dolgokat, ú. m. égő gerendákat, kivont kardokat, levágott fejeket, sárkányokat és más szörnyetegeket láttak az üstökösben. Csak természetes, hogy az ilyen félelmes képződmény megjelenését bekövetkezendő csapások intőjelének tekintették.

KONRAD WOLFHARD LYCOSTHENES baseli professzor (1518—1561), korának híres tudósa, 1557-ben „*Prodigiorum ac ostentorum chronica*” című nagy latin munkát adott ki és ebben valamennyi leírást, melyet korábbi írónál az üstökösökről talált, összegyűjtött s később bekövetkezett csapásokkal kapcsolatba hozott. A könyv még ugyanabban az évben német fordításban is megjelent; később valószínűleg rövidebb kivonatokat is készítettek belőle. Az itt következő leírásokat és képeket ilyen kivonatból vettük át, mely „*Die Wunder Gottes in der Natur bey Erscheinung der Cometen*” címmel 1744-ben jelent meg Frankfurtban; az előszó szerint úgy a szöveg, mint a képek, pontosan LYCOSTHENES munkája után készültek. A könyvet 83 üstökös képe díszíti, ezek közül kettőt mellékelünk. Az elsőn (43. ábra), melyet a leírás

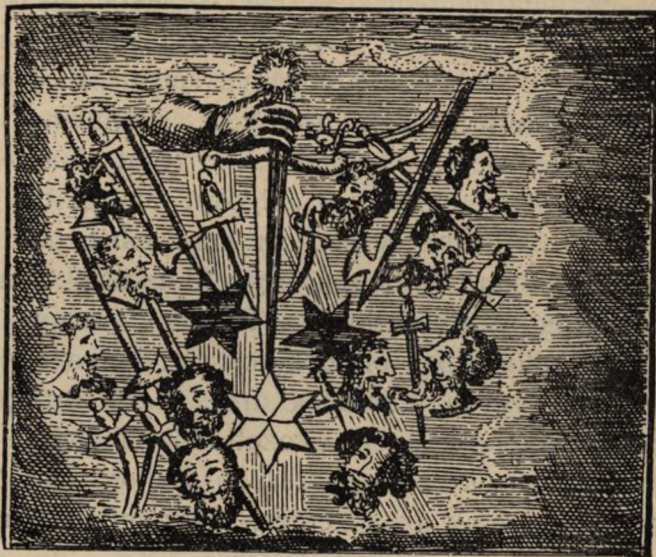
kardnak tüntet föl, még felismerhető az üstökös. Azonban a 44. ábrán az észlelő képzelete már nagyon is merészen szárnyal. Ez az ábra állítólag az 1527-ben, vagyis LYCOSTHENES idejében megjelent üstököst ábrázolja. Erről a csodálatos üstökösről az észlelő a következőket közli: „Az 1527. év Mindszenthavának 11. napján reggel négy órakor Európa legnagyobb részében hatalmas üstököscsillagot láttak, mely öt negyedóraig

43. ábra.

majdnem tűzfényben fénylett; csodálatos hosszúságú és vérvörös színű volt, felső része hajlított karhoz hasonlított, mely hatalmas kardot tartott markában, olyan formán, mintha azzal vágni akarna; a kard hegyén és mindkét élén három nagy csillag volt, melyek közül a kard hegyén levő volt a legnagyobb és legfényesebb; ebből valami szőrös farkhoz hasonló alakban fekete sugarak indultak ki; oldalt pedig a sugarak mind felül, mind alul, lándzsákhoz, rövid fegy-

verekhez, kardokhoz és törökhöz hasonlítottak, melyek között sok szakállas, hajzatos emberfej jelent meg. Mindez össze-vissza hányva véres színű és izzó volt, a mitől sokan megijedtek és megbetegedtek. Erre azután nagy nyomorúság lett; betört a török, Rómát pedig Bourbon ostromolta; a pápa az angyalvárban is csak nagynehezen tartotta magát, de 40,000 arany árán kiszabadult, mire a császár ismét visszahelyezte“.

44. ábra.

E közleményben minket több pont érdekel. Hogy az igen borzalmas látványtól sokan megbetegedtek, azon nincs mit csodálnunk, de annál bámulatosabb, hogy egy ártatlan üstökösön ennyi mindent láttak. Hiszen nagy üstökösök a jelen században is megjelentek az égen, de tudomásunk szerint egyikök sem volt olyan csodálatos alakú, mint azok a hajdankoriak, melyekről LYCOSTHENES beszél. Ha már most nem akarjuk feltenni, hogy az idők folyamán az üstö-

kösök is civilizálódtak és elvesztették ijesztő külsejüket, más magyarázatunk alig marad, mint, hogy e csodás tüneteményeket is észlelési hibáknak tulajdonítsuk. Ezzel azonban még nem oldottuk meg a talányt. Ha képzeletünket szabadjára engedjük, akkor bizony az üstökösben, épen úgy, mint a felhőben, sok csodás alakot láthatunk; de a képzelet ilyenfajta csodaszülöttein az emberek nem szoktak annyira megijedni, hogy ez még életüknek és egészségüknek is megártson. Épen ezért az üstökösök csodálatos alakjai sem lehettek a képzelet önkényes alkotásai, hanem föl kell tennünk, hogy bizonyos értelemben véve tényleges észlelésen alapultak. A ki tehát közönséges üstökösön olyan borzalmas dolgokat lát, mint a minőkről LYCOSTHENES beszél, az nem lehet normális kedélyállapotban. De ha már egyedül az üstökös megpillantása is ilyen borzalommal töltötte el, akkor kedélyének felindulásában oly dolgokat lát, melyek a valóságban csakugyan nincsenek meg. Ha a megijedés jár elől, akkor az általa okozott lelki felindulásban az üstökösnek a legcsodaszerűbb alakot tulajdoníthatni. Tehát csak az a kérdés, hogy mi okozta ezt az üstököstől való nagy félelmet?

Erre a kérdésre is meg tudunk felelni. Már a legrégibb időkben is, a melyekből tudósítások maradtak, az ó-kor valamennyi népei bizonyos természeti tüneteményeket, különösen a ritkábbakat, „intő jelek“-nek, vagyis olyan jeleknek tekintették, melyekkel az istenek bekövetkezendő eseményekre, főképen csapásokra figyelmeztették az embereket. (V. ö. I.60., I. 75., I. 81. l.) Ez a hit keresztény színezettel az egész középkorban fentartódott, jóllehet a keresztény egyház épen úgy küzdött ellene, mint más pogány

hagyományok ellen. Sőt még a mi korunk sem szabadult meg teljesen attól a babonától, mely bizonyos természeti eseményekben Isten intését látja. És természetes, hogy abban a korban, melyet ez a hit teljesen eltöltött, olyan ritka tűneményt, mint a milyen valamely nagyobb üstökös megjelenése, nagy átalakulások hirdetőjének tekintettek. Épen ezért már egyedül az üstökös látására is borzadály fogta el az avatatlant. De még a műveltebbek sem jártak sokkal jobban. Így történt, hogy a fölhevült képzelet égő dorongokat, tüzes kardokat és levágott fejeket varázsolta az észlelő szemei elé; mert a háború s a vele járó nyomor akkor napirenden voltak. Azért a vészjósló üstökös is épen ezeket a rémképeket gerjesztette fel, s az emberek úgy hitték, hogy mindezeket az óva intő égi fényben látták.

Figyelmet érdemel az a körülmény is, hogy ez a babona első sorban bizonyos vallásos meggyőződések természetes következményeképen keletkezett. Az istenek szeretik az embereket, óvják is őket és felhívják figyelmüket a bekövetkezendő eseményekre, azért jósjeleket jelentetnek meg a természetben. Már most ezt a hitet az észlelési hibák is nagy mértékben erősítik. Az üstököstől való félelem először is azt okozza, hogy az észlelő az égitest alakjában a legcsodásabb dolgokat látja, melyek az észlelő képzeletéből fakadván, a legszorosabban összefüggnek azokkal az eseményekkel, a melyekre az üstökös állítólag figyelmeztet. A babonát az is megerősíti, hogy a figyelmeztetés természetesen mindig valóra válik. Ez ismét csak az észlelés hibáin alapul. Annyi bizonyos, hogy nem lesz nehéz valami szerencsétlenségre akadnunk, mely az üstökös megjelenése után valamikor bekövet-

kezik és a melyre azután ráfogjuk, hogy az üstökös okvetetlenül ráutalt. Valósággal nevetséges, hogy a régi időben e tekintetben mennyire bírálat nélkül ítélték az emberek.

LYCOSTHENES művében a többi között a következő példát is találjuk: „A 194-ik évben Krisztus születése előtt Rómában és Pondoban szertelen nagy üstökös jelent meg, mely mindenkit nagy bámulatba ejtett. Ez 80 napig volt az égen és nyomban utána a szamariták a zsidókra támadtak és nagy kárt okoztak nekik. Ugyanabban az évben született MITHRIDATES, Pontus (jelenleg Bursia) királya, ki később bármely más ellenségnél jobban szorongatta a rómaiakat.“ A szamariták támadása nyilván nem elégséges; az üstökös okozta mind ama vereségeket is, melyeket a rómaiak később az újszülött MITHRIDATES-től szenvedtek. Ha önkényesen épen azt ragadjuk ki az események közül, a mi céljainknak épen megfelel, idő előtt alkotott ítéleteinkre természetesen hamar találunk bizonyítékot. De e mellett nagy hibába esünk; állandóan figyelmen kívül hagyjuk, hogy minden üstökös épen úgy szerencsés, mint szerencsétlen események előhírnöke is volt.

1666-ban LUBINIECKY SZANISZLÓ, lengyel nemes „Theatrum Cometicum“ című tudós munkát írt, melyben bebizonyítja, hogy minden üstökösre épen annyi szerencsés, mint szerencsétlen esemény következett, és így semmi különös okunk sincs arra, hogy az üstökösöktől féljünk. De csak egy emberöltővel később sikerült NEWTON-nak bebizonyítania, hogy az üstökösök égítetek, melyeknek pályáját épen úgy, mint a bolygókét, ki lehet számítani. Csak ezóta tűnődezett lassankint az a hit, mely az üstökösben jós-

jelet látott. Napjainkban már jóformán túlestünk ezen a babonán. Csillagászaink úgyszólván minden üstökös, mely az égen jelentkezik, nagy messzelátóikkal már jóval előbb észlelnék, mintsem az egyszerű emberi szem észrevenné. Az ujságok hetekkel, sőt hónapokkal előbb világgá kürtölik a tűneményt. Így már megjelenése előtt mindenki ismeri az üstökös, s mikor azután itt van, nem lep meg, nem ijeszt meg senkit, mert mindenki tudja, hogy az, a mit lát, törvényszerű természeti esemény és semmi egyéb.

Mindazt, a mit itt az üstökösről mondtunk, lényegében elmondhatjuk a többi *intő jelekről, vagy csodákról* is, vagyis azokról a szokatlan természeti eseményekről, melyek épen ritkaságuk miatt vonják magukra a figyelmet. Az ezek jóserejébe helyezett hit más módon keletkezett ugyan, de ha egyszer gyökeret vert, a bekövetkező eseményekben mindig táplálékot és megerősítést kapott. Mert az intő jel többnyire többértelmű és bizonytalan természetű dolgokat jelent, legjobb esetben is csak annyit tudunk, hogy jó-e, vagy rossz. Épen ezért, az, a kinek a jósjel szólott, életében könnyen akad olyan eseményre, mely bizonyos értelemben, mint ama jel teljesülése fogható fel. CICERO „De divinatione“ című érdekes kis munkájában számos ilyenfajta példát sorol fel. Ha a nőstény öszvér (mely többnyire terméketlen) megellett, ha vipera bujt ki az oltár alól, ha a templomban pajzs esett le, ha a vezér elesett a lovával stb., akkor ebben jósjelet vagy csodát láttak, és elhívták az áldozati jóst, hogy fejtse meg, vajjon jót jelent-e ez, vagy rosszat. CICERO gunyolja ezt a babonát; ő tisztában van azzal, hogy ebben az értelemben semmiféle eseményt sem nevezhetünk jogosan csodának.

„Mert — úgy mond — semmi sem történhetik ok nélkül. Semmi sem történik, a mi nem lehetséges; ha pedig az történt, a mi lehetséges, akkor nem szabad csodának tekintenünk. Következőleg csodák nem lehetnek. Mert ha azt, a mi ritka, már csodának is tartjuk, akkor a bölcs embert is csodának kell tekintenünk; mert azt hiszem, hogy hamarabb találunk öszvért, mely megellett, mint bölcs embert. Mindebből pedig az következik: hogy a mi nem történhetett, az sohasem történt, a mi pedig megtörténhetett, az nem csoda. Beszélük, hogy egy jelmagyarázó, mikor valaki mint csodajelet közölte vele, hogy házában vipera tekerőzött a pózna köré, ezt a szellemes választ adta: „az volna csoda, ha a pózna tekerőzött volna a vipera köré“. Ezzel a felelettel világosan megmondta, hogy semmit sem tarthatunk csodának, a mi megtörténhetett.“

E gondolatmenet ellen kevés kifogásunk lehet; sőt rámondhatjuk, hogy egészen modern. Ha ma nem hiszünk jósjelekben, akkor ez azért van, mert az események természetes okait meg tudjuk magyarázni. S ha ez egyszer nem sikerül, azzal a feltevéssel nyugtatjuk meg magunkat, hogy a tudomány előbb vagy utóbb csak halad annyira, hogy a természetes összefüggést itt is megtalálja. Ha minden eseményt úgy fogunk fel, mint az okok és okozatok lánczatának egyik láncszemét, akkor nem marad oly esemény, melyet az istenek különös jósjelének tartathatnánk. Az a tény pedig, hogy régente e jeleket a bekövetkezett eseményekkel igazolva látták — a mint azt már az üstökösöknél is kifejtettük — az észlelési hibákban találja magyarázatát. Ha a jel egészen határozatlanul, csupán nagy események bekövetkezését jelezte, akkor a közel jövő eseményei között

könnyen akadhattak oly esetre, melyre a jel épen vonatkozhatott. De többnyire nem elégedtek meg azzal, hogy a jósjelben egyedül figyelmeztetést lássanak valami bekövetkezendő nagy eseményre. A jelet ki-magyarázták, az esemény természetére és végződésére is következtetést vontak belőle és i. t. Ebben az esetben tehát a jósjel a divinácziónak, a jövőndölés művészetének lett alapja; itt azonban már bonyolultabbá válik a dolog.

A mint tudjuk, a *jövőndölés művészete* sokféle. Nem csupán szokatlan eseményekben, hanem a madarak röptében, vagy kiáltásában, a villámlásban, az áldozati barom beleiben is határozott előjeleket láttak. Asztrologiás, geomantiás, chiromantiás, krystallomantiás és más hasonló módszerekkel kutatták a jövőndőt. Végül az álmok, sejtelmek és az önkívületi állapotban jelentkező távolbalátás közvetetlen értesítést adtak a jövőről. Mindeme mantias módszerek eredete nyilván tisztán elméleti, és pedig vallásos vagy bölcséleti természetű. A chaldeusok valamennyien azt hitték, hogy van a természetben összefüggés, melynek segítségével a jelenből a jövőre következtethetünk. Az európai népek jövőndölési művészete, úgy látszik, inkább vallásos képzetekből fakadt. De mindenesetre rejtélyes, hogy e jövőndölések hitele hogyan tarthatta magát annyi ideig? Mert a természet és az emberi élet terén elért ismereteink szerint feltétlen bizossággal állíthatjuk, hogy a csillagok állása, a kéz vonásai, bizonyos pontok elrendezése, a madarak kiáltása, a bika májában látszó rajzolatok stb. és az ember sorsa között semmi összefüggés sincsen. Következőleg számos e fajta módszerre alapított jövőndölés nem vált be. Ekkor pedig szükségképen kérdeznünk

kell: miként történhetett, hogy a jövődölés művészetébe vetett bizalom a jövődölések tévessége dacára sem szűnt meg soha?

Erre ezt feleljük: első sorban a téves jövődölések száma aligha volt olyan nagy, mint azt előre hinnők. Mert néhány jövődölés, természetesen mindig véletlenségből, beteljesedik. Továbbá tagadhatatlan, hogy különböző lelki állapotok, melyekről alább lesz szó, a minő pl. a jós érzékeinek és emlékezetének fokozott érzékenysége (hyperaesthesia, hypermnesia) és befolyásolhatósága stb. már magukkal hozzák, hogy a jövődölések gyakran tényleg bekövetkeznek, még ha a módszer teljességgel értéktelen volt is.

Természetesen mindamellett marad még számos olyan jövődölés, mely tévesnek bizonyul.

Ezt CICERO előbb idézett munkájában számos bizonyítékkal támogatja:

„FLAMINIUS nem engedelmeskedett a jeleknek; ez neki is, seregének is életébe került. De PAULUS egy évvel később engedelmeskedett nekik: s vajjon seregestül nem veszett-e el ő is a cannae-i ütközetben? . . . Nincsen nap, hogy valamely jövődölésre rá ne czáfoljanak. Csak azt említem, a mit a chaldeusok (az asztrologusok) POMPEJUS-nak, CRASSUS-nak és nem régen CAESAR-nak jövődöltek; mindnyájuknak végső elaggásban kellett volna meghalniok; a halálnak otthonukban, fényben és becsületben kellett volna őket érnie — azért bizony nagyon csodálkozom, hogy vannak még olyanok, a kik ezeknek az embereknek hisznek, ámbár a tények naponkint megczáfolják jövődöléseiket“.

CICERO csodálkozása nagyon érthető. Ha már belátják, hogy milyen ritkán teljesül a jövődölés,

akkor az abba vetett bizalom is megszűnik; pusztán véletlennek tartják, ha a jövődőlés és teljesülés esetleg összetalálkoznak. De nem egészen valljuk CICERONAK azt az állítását, hogy valamely jövődőlés teljesedése mindig véletlenség, kétségtelen, hogy itt még más mozzanatok is közrehatnak. Mindazonáltal tény, hogy a jövődölések csak kivételképen teljesülnek. És hogy a beljünk helyezett bizalom mégis évezredekken át fenmaradt, csak úgy magyarázható, hogy az emberek általában nem vetettek ügyet a hamis jövődölésekre. Ha nagyobb vállalkozásokról, állami ügyekről, vagy hasonló dolgokról volt szó, és a jövődőlés nem következett be — akkor ez nyilván nem kerülhette el a közfigyelmet. Ily esetekben azonban mindig fölös számban akadt kifogás és mentegetőzés. Vagy azt próbálták bebizonyítani — és ez többnyire sikerült is — hogy az ünnepélyes cselekmények végzésekor valami formahibát követtek el; ez esetben a jövődőlés természetesen már eleve semmis volt. Vagy pedig a magyarázásban rejlett a hiba. Így valahogy átestek a legkellemetlenebb eseteken is — a mint ezt CICERO több példával bizonyítja — s ezeket azután hamarosan elfelejtették. Az olyan eseteket azonban, melyekben a jövődőlés látszólag bevált, nem felejtették el egyhamar, mert ezek a meggyökerezett nézettel összevágtak.

Látjuk tehát, hogy az észlelés vagy helyesebben emlékezés hibái mindjobban megszilárdítják a jövődölésekbe vetett hitet. Ha bizonyos nézet, így pl. a jövődölések megbízhatóságába vetett hit iránt elfogultak vagyunk, akkor mindazt, a mi e hitünkkel ellenkezik, önkénytelenül is figyelmen kívül hagyjuk és gyorsan elfelejtjük. Azért minden „emlékezeti sta-

tisztika“ teljesen értéktelen. Csak azt igazolja, a minek igazolását kívánjuk és várjuk. Ha a jövődölések még ma is napirenden volnának, mint CICERO korában, akkor gondos könyvvezetés segítségével bizonyára még a legbuzgóbb „hivót“ is meggyőzhetnők arról, hogy az emlékezet statisztikája mennyire megbízhatatlan. A szükséges anyag egybehordása szerencsére lehetetlen. Valamennyire azonban mégis módunkban van, hogy ezt a dolgot határozott számokkal világítsuk meg. A legújabb időben széleskörű statisztikai kutatásokkal próbálták a hallucinációk gyakoriságát megállapítani. E végből a dolog természete szerint az emberek emlékezőtehetségéhez fordultak és tapasztalták, hogy az ember épenséggel nem bízhatik emlékezetében. Az olyan statisztika, melynek ez az alapja, hasznavehetetlen. Erre még visszatérünk a normális hallucinációkról szóló fejezetünkben. (V. ö. 214. 1.)

A tárgyalt esetek az észlelési hibáknak a babona terén való jelentőségét még korántsem merítik ki. Mindezek csak egyes példák, melyek tanúsítják, hogy az észlelési hibák egyrészt a babona közvetlen forrásaivá válnak, másrészt pedig a más talajon termett babonát fentartják és megerősítik. Nem kell a tárgynál tovább időznünk, mert minden, a mit a következőkben kifejtünk, ez irányban is további példákat szolgáltat. Mindenütt, még a legbonyolódottabb esetekben is arról győződünk meg, hogy az észlelési hibák a babonás képzetek terén, mint e képzetek forrásai, vagy legalább fejlesztői, nagy mértékben közrehatnak.

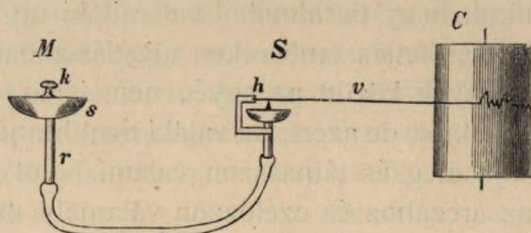
A reszkető mozgások és mágiás hatásai.

A reszkető mozgások.

Általánosan ismert tény, hogy valamely tagunkat, pl. karunkat, hacsak alá nem támasztottuk, bizonyos állásban teljesen nyugodtan nem tarthatjuk. De a tagok önkéntelen kis reszkető mozgásai különböző egyéneken nagyon eltérők. Míg öregeken és betegeken gyakran olyan erősek, hogy már távolról is észrevehetők és többek közt azzal is elárulják magukat, hogy az illető félig-meddig teli poharat nem emelhet a szájához, a nélkül, hogy tartalmából valamit ki ne öntsön: addig fiatal, erőteljes embereken alig látszanak. Rendes körülmények között az egyén nem is tud e reszkető mozgásokról, de azért, ha valaki nem hinné, akkor csak próbálja meg és támasszon valami botot fegyver módjára az arczához és czélozzon valamely meghatározott pontra; akkor majd meglátja, hogy a bot hegye folytonosan ama pont körül tánczol. Ezt már ős idők óta tudják; azt ellenben nem tudták, hogy ezek a gyenge mozgások különös viszonyok között nagyon erős hatásokat idéznek elő. Igaz ugyan, hogy e hatásokat észlelték, de mivel okukat nem ismerték, félremagyarázták és mágiás erők hatásának tekintették. Ily módon olyan közönséges jelenség, mint tagjaink önkéntelen rezgése, sokféle babonára szolgáltatott okot. E babonás képzetek tüzetesebb vizsgálata során be fogjuk bizonyítani, hogy az alapul szolgáló tünetmények nem egyebek, mint bizonyos körülmények között keletkezett reszkető mozgásoknak különös formái.

Ennek bizonyítására mindenekelőtt azokat a viszonyokat kell ismernünk, melyek a reszkető mozgásokat

befolyásolják, valamint azokat az alakokat is, melyeket e mozgások bizonyos körülmények között felvehetnek. Írásbeli feljegyzésük czéljából PREYER nagyon finoman működő készüléket szerkesztett, melyet palmografnak nevezett. Ennek segítségével a mozgásokat minden irányban, fölfelé, lefelé, jobbra, balra, előre, hátra, külön-külön lerajzolhatta. De ha nem kívánjuk, hogy a különböző irányok szerint elkülönítve rajzolódjanak le, (a mi ritkán bír érdekel) akkor a pulzus felrajzolására szolgáló és minden élettani laboratóriumban megtalálható szfigmografot (érlökésjelzőt) épen úgy használhatjuk. Ezzel a készülékkel rajzoltam fel a rezgést

45. ábra.

feltüntető, később tárgyalandó görbéket, miért is a készüléket röviden ismertetem.

A készüléknek három része van: az M felfogó, az S írókészülék és a C henger, mely utóbbira az írás kerül. Az M felfogó kis fémtányérka (s), mely alul az r csőben végződik, s a melyre felül vékony kaucsukhártya van feszítve. E hártýára könnyű fából készült kis gomb van ényvezve (k). Az írókészülék berendezése a felfogóhoz hasonló. Ezt is alul kis csőbe végződő fémtányérka alkotja, melyre ugyancsak kaucsukhártya van kifeszítve. A csőre kis fémyereg van erősítve, melynek legmagasabb (h) pontja körül a nagyon hosszú, vékony, hajlékony és finom

hegyű aczéltoll igen csekély ellenállással forog. Mint az ábrából is látható, az aczéltoll a hártya közepére ragasztott kis gombon nyugszik; helye épen a C hengert érinti, mely valamely órákészülék segélyével tengelye körül egyenletesen forog. A készülék hatása könnyen megmagyarázható. Ha az M-et és S-et gummicső segélyével összekapcsoljuk, akkor a gombra gyakorolt gyenge nyomás a hártyát és azzal a tányérka levegőjét is megmozgatja, ez a mozgás azután a gumicsövön keresztül S-ig folytatódik, a hol a hártyát egészen megfelelően mozgatja, mely mozgás azután a mutatóra tevődik át.

Ha most e mutató a h ponton egészen kicsiny rezgéseket végez, akkor finom hegye a rezgéseket a C hengeren erősen nagyítva adja vissza. Ha a henger kormos papírral van bevonva, akkor a mutató hegye mindenütt, hol a koromhoz ér, letörli és miközben a henger forog, a mozgások a fekete alapon fehér görbék alakjában rajzolódnak le.

Természetes, hogy a készülék annál pontosabban működik, minél vékonyabbak és érzékenyebbek az M és S-re feszített hártyák. Ezért, ha a különböző körülmények között felvett görbéket egymással össze akarjuk hasonlítani, arról is gondoskodnunk kell, hogy a hártyák egyforma vastagok és feszesek legyenek.

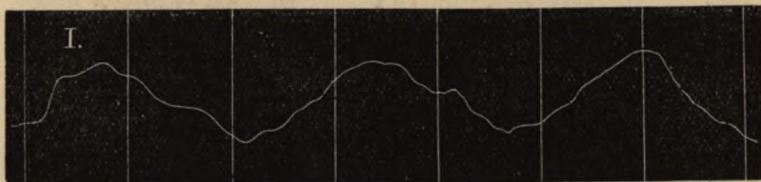
Még fontosabb a görbék pontosságára a gummicső, mely M-et S-sel összeköti. Ha levegő vagy folyadék rugalmas csőben mozog, akkor a lökések a rugalmas fal ellenállásának hatása következtében mindinkább kiegyenlítődnek, úgy, hogy az igen hosszú csőben a levegő, illetve folyadék végre egyenletes mozgást végez. Ezért, ha a rezgő mozgásokról finom rajzot akarunk, M és S közé lehetőleg rövid csövet kell

tennünk, mert különben valamennyi finom rezgő mozgás egyszerűen elenyészik, és csak a lassú és durva mozgások maradnak meg. A következőkben látni fogjuk, hogy e körülményt alkalom adtán hasznunkra fordíthatjuk.

Ezzel a készülékkel, minthogy a kis mozgásokat is teljes pontossággal nagyítja, oly rezgéseket mutathatunk ki, melyeket a pusztá szem nem lát. Ha pl. k gombot egyforma nyomással karunk vagy még inkább nyakunk verőereihöz tartjuk, verőerünk mozgásai a hengerre rajzolódnak. Így keletkezett a 47-ik ábra B görbéje. Ha ellenben M-et függőlegesen valamely állványra erősítjük, (l. 45-ik ábra) és karunkat szabadon kinyújtjuk, úgy, hogy mutató ujjunk a k gombon nyugodjék: a C hengeren nagyon szabálytalan hullámos vonal keletkezik, mely azt bizonyítja, hogy nem tudjuk karunkat teljesen nyugodtan tartani. A 46—49. és 52—55-ik ábrák ilyen „reszketési görbék”-et ábrázolnak. Mindezeket kivétel nélkül egészséges, erőteljes embereken — férfiakon úgy mint nőkön — vettük fel. — Vizsgáljuk már most e görbéket tüzetesebben, hogy e rezgések okait ki-deríthessük.

Már említettük, hogy a leírt készülék a karnak különböző irányokban végzett mozgásait mind egy görbében rajzolja le, nem téve különbséget, hogy a kar fölfelé vagy lefelé, jobbra vagy balra, előre vagy hátrafelé végzi-e a rezgést. De míg e két utóbbi esetben a k gomb csak ide-oda inog, addig a karnak felfelé és lefelé irányuló mozgásai valósággal emelik és süllyesztik, úgy, hogy e mozgások más irányuakhoz viszonyítva mindig aránytalanul nagyoknak látszanak. Ez a különböző görbéken világosan felismerhető; ha

a felfelé és lefelé tartó mozgásokat valami különös ok idézi elő, akkor e mozgások erősebb emelkedésekben nyilvánulnak. Ez első sorban a lélekzésnél érvényesül. Ha karunkat vízszintesen kinyújtjuk, és mélyen lélekezünk, látjuk, hogy karunk mellkasunkkal emelkedik és süllyed. A 46-ik ábra ily esetben keletkezett görbéi ábrázol. Az ember rendes körülmények között 3—5 másodpercenként lélekzik. A görbére bocsátott függélyes vonalak a másodperczeket jelzik; a mint látszik, minden 3—4 másodperczre egy-egy hullámhegy jut, mely azonban maga is szabálytalan vonalban mozog. Ez a görbe a tengerhez hasonló, midőn

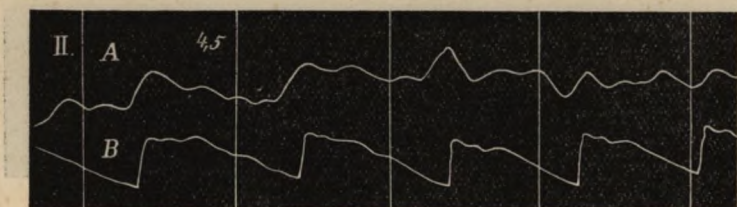

46. ábra.

hullámai vihar után még magasra emelkednek, míg felszínüket a szellő gyöngén fodrozza. Itt a hullámokat a lélekzés okozza, míg a fodrozás különféle más okból ered. Más görbéhez viszonyítva a fodrozások nagyon kicsinyek és csekély számúak. Ez azért van, mert itt M és S között mintegy 10 m. hosszú cső volt alkalmazva. Ez által a kis rezgések részben elenyésznek, a nagy és lassú lélekző mozgások pedig jobban kifejezésre jutnak. Ha e magyarázat helyes, akkor a lélekzés teljes visszatartása, vagy gyenge lélekzés esetén a nagy hullámhegyeknek el kell enyészniök. Ez a többi görbén így is van (l. 47—49. és 52—55. ábra), a nagy szabályos hullámok teljesen hiányoznak róluk. Mert ha rövid ideig lehetőleg

nyugodtan kell a karunkat tartanunk, akkor a lélekzést egészen ösztönszerűleg visszatartjuk, úgy, hogy a belőle eredő mozgások majdnem mindig elmaradnak.

De hát honnan erednek a *kis rezdülések*? Némi-lyiket határozottan a szív működés idézi elő. Valahányszor a szív összehúzódik, és a vért a testbe szorítja, a szervezet minden pontja belülről, vagyis a vérkeringésrendszerből kiinduló gyenge lökést kap. A feltételek előnyös alakulása esetén azt is könnyen bebizonyíthatjuk, hogy a kar bizonyos rezdülései az érveréssel pontosan találkoznak. Ha a 47-ik ábrán a rezgő mozgás A görbét, az avval egyidejűleg fel-

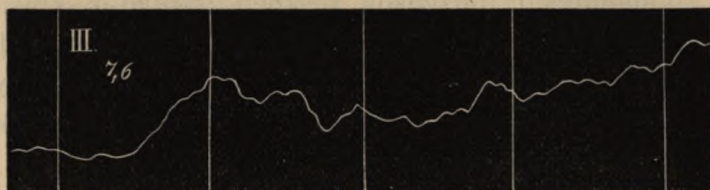

47. ábra.

vett, s az érverést ábrázoló B görbével összehasonlítjuk, feltűnik, hogy a kettő nagyon hasonlít egymáshoz; még az érverés görbéjének lehágó szárán látható kis emelkedések is meglátszanak a rezgő mozgás görbéjén. Az A görbét az a körülmény jellemzi, hogy ebéd után egy óra múlva vettük fel s mely órát pihenéssel és csevegéssel töltöttem. Ez alatt a test teljesen kipihent és bizonyosan ennek köszönhető, hogy az érverés olyan tisztán észrevehető. Mert ha izmaink és idegeink kimerültek, akkor agyunk az izmok együttes működését pontosan nem szabályozhatja; így azután az ebből eredő mozgások erősebben hatnak, és az érverés képét eltörlik. Hogy ez

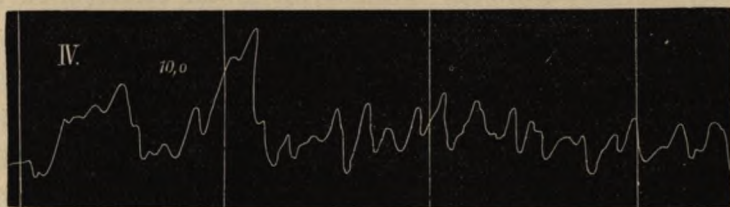
csakugyan így van, kitűnik a 48. ábrán feltüntetett görbéből, mely éjfélkor, egy nagyon fáradtságteljes nap után készült.

Ezen a pulzusnak nyomát sem láthatjuk; a mozgások nagyobbak, a görbe zeg-zugosabb. A görbék fölött látható kis számok hosszabb időtartamok egy-

48. ábra.

egy másodperczére eső rezgéseinek középszámát jelzik; látjuk, hogy a 48. ábrán a nyugtalanság sokkal nagyobb volt, mint a 47. A. ábrán. Még nagyobb a rezgési szám a 49. ábra görbéjén, melyet akkor vettem fel, midőn a kar vízszintes helyzetben perczeken át ki volt nyújtva, a mi tudvalevőleg nagyon meg-

49. ábra.

erőltető és a kart könnyen rezgésbe hozza. Ebből következik tehát, hogy valamely testrész annál élénkebben reszket, minél fáradtabbak az izmok és az idegek.

Láttuk, hogy hogyan lesz észrevehető a lélekzés, a vérkeringés, az izmok és idegek kifáradása akaratlan mozgások alakjában. Már most eljutottunk az elő-

idéző okok egy sokkal fontosabb és kiterjedtebb csoportjához, tudniillik *az öntudati állapotokhoz*, melyek nemcsak bizonyos reszkető mozgásokat váltanak ki, hanem bizonyos fokig az egyéb mozgások irányát is befolyásolják. Ezt már a mindennapi tapasztalat is tanúsítja.

Önkéntelen mozgások részben indulatok következményei lehetnek, részben pedig a figyelem kellő összepontosulásakor képzetekből is eredhetnek, melyek általában mozgásokra vonatkoznak vagy pedig gyakran mozgásokkal társultak. E tény helyes voltát a példák sorával bizonyíthatjuk. Minden erős feszültség fokozza a reszkető mozgásokat; épen ezért úgy a türelmetlenség, mint a félelem könnyen okoz reszketést. Ilyen körülmények között az önkéntelen mozgások könnyen válhatnak annyira élénkekké, hogy külön készülékek nélkül is kimutathatók; ha pl. a jelölt hangja vizsgálat alkalmával reszket, ez csak ugyanennek az oknak egyik sajátos nyilvánulása. Minél nagyobb a feszültség, rendszerint annál élénkebbek a reszkető mozgások is; döntő pillanatokban az indulatok nagyon erős lökéseket is válthatnak ki. De még kevésbé komoly esetekben is, midőn a reszkető mozgások nem olyan erősek, hogy mások is észrevennék, elég gyakran könnyen észlelhetők. Így ismeretes tény, hogy egészen közönséges, jól begyakorolt munkát sem végez az ember soha sem rosszabbul, mint akkor, ha sietős a dolga. A feszültség, a félelem, hogy nem készülünk el idejére, reszketésre indítja kezünket, minek következtében a szükséges finomabb mozdulatok nem sikerülnek. De nemcsak kellemetlen, hanem kellemes érzelmek is okoznak önkéntelen mozdulatokat, így pl. a nevetés; a nevetés okozta megrázkódás nem csak a

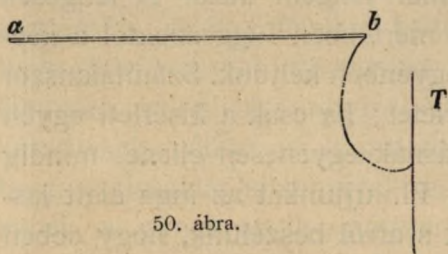
rekesztő-izomra, hanem erősségéhez képest az egész testre is kiterjed.

Egyébként ezzel a dolognak csak egyik oldalát tárgyaltuk. Mint már említettük, van olyan fajta reszkető mozgás is, melyet egyedül valamely meghatározott mozgás képzete vagy valamely olyan képzet idéz elő, mely gyakran társult bizonyos mozgáshoz, (CARPENTER ideomotoros elve, 1852). Ezt néhány kísérlettel könnyen be lehet bizonyítani. Ha nehéz testet, pl. kb. 1 hüvelyk átmérőjű ólomgolyót zsinórra akasztunk, — szükség esetén könnyű lánczon függő zsebóra is megteszi a szolgálatot — és ezt az ingát kifeszített karral tartjuk, csakhamar lengeni kezd. E lengések iránya és alakja nagy mértékben függ azoktól a képzetektől, melyeket az egyénben keltünk. Számtalanszor ismételttem ezt a kísérletet; ha csak a kísérleti egyén nem dolgozik a mozgásnak egyenesen ellene, mindig jó eredményt kapunk. Pl. ujjunkat az inga alatt lassan ide-oda mozgatjuk s arról beszélünk, hogy ebben az irányban fog lengeni; nem sok idő múlva már a jelzett irányban folytatódnak a lengések. Ha most ujjunk mozgási irányát pl. köralakúvá változtatjuk, az inga követni fogja ezt az irányt és i. t. Olyanokon, kik ezt a kísérletet nem ismerték, még jobb eredményeket értem el akkor, ha a kísérletet némileg misztikus alakban végeztem. Így pl. azt mondtam, hogy a rézrúd felett lebegő inga mindig a rúd irányában leng, míg az aczélrúd és a pohár felett körben mozog; az eredmény ugyanaz lett, minthogy az előidéző ok ugyanaz volt:

A mozgás irányát valamely meghatározott mozgás képzete szabja meg.

Már most a reszkető mozgásoknak csak egy harmadik csoportja maradt hátra; ezeket is képzetek vált-

ják ugyan ki, csak hogy nem irányulnak közvetlenül bizonyos mozgásokra, hanem gyakran *mozgásokkal jártak együtt*. A normális, beszélni tudó emberben minden képzet, melynek részére nevünk vagy szavunk van, legszorosabb kapcsolatban lesz bizonyos mozgásokkal, melyekre, ha a szót ki akarjuk mondani, szükségünk van. Épen ezért joggal mondták, hogy minden gondolkodás halk beszélés. Ez legvilágosabban olyankor tűnik ki, midőn valamely mondatot, mielőtt leírni, megfontolunk. Itt lényegileg a szók elrendezéséről és a szók összeállításában nyilvánuló jóhangzásról van szó. Némi figyelemmel kísérvén ilyenkor önmagunkat, nyelvünkön egészen erő-

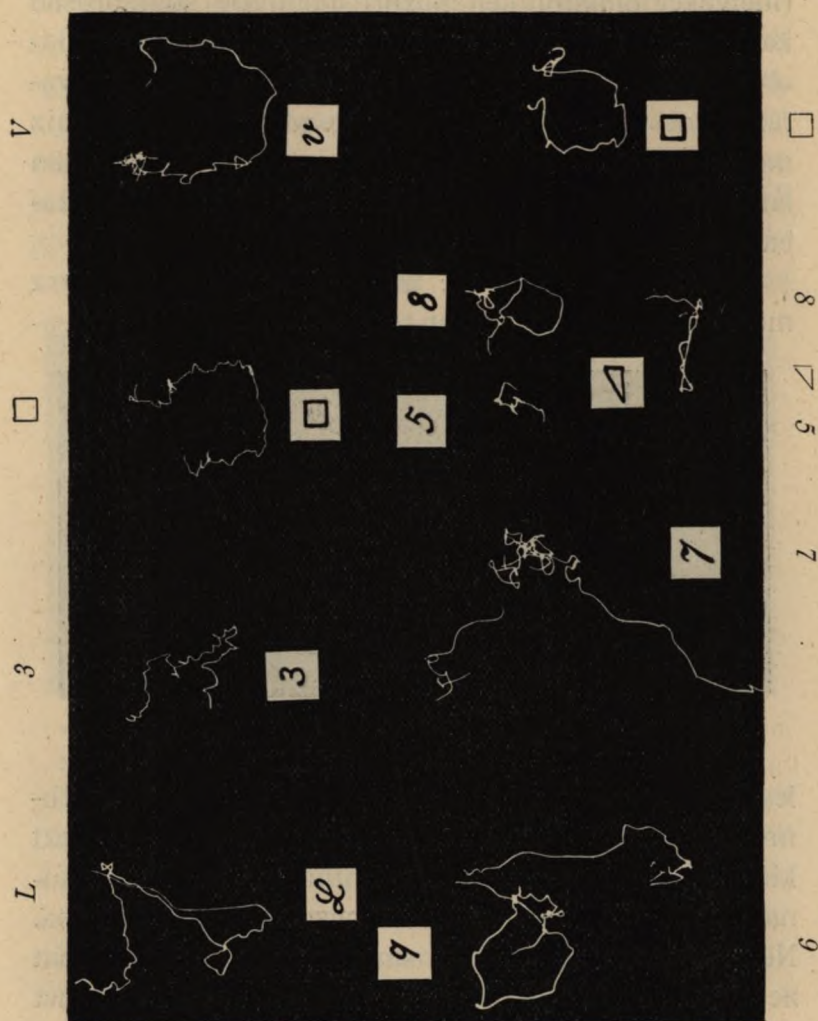
50. ábra.

teljes összehúzódasokat észlelhetünk. Ezek akkor is mutatkoznak, ha hosszabb időn át egy bizonyos szóra gondolunk; a következőkben meg fogjuk

látni, hogy milyen csodálatos eredményekkel járhat, ha figyelmünket ilyen tartósan egy szóra szegezzük. Egészen megfelelő módon írott szavak képzetei gyenge írómozgásokkal társultak bennünk.

PREYER ezeket a kis írómozgásokat szellemes módon jegyezte fel egy kis táblára. E célra az itt ábrázolt egyszerű készüléket használta. Ez hosszú, könnyű és vékony rudacska ($a-b$), melyen b -nél meghajlított aczéltű van s a mely lehető legcsekélyebb ellentállással egy sarnír körül forog. Az aczéltű hegye a T -tábla kormozott lapját épen érinti. Ha már most a rudat a -nál erősen rákötjük a kezünk hátára, vagy írótoll módjára kezünkben tartjuk és ha ilyenkor ka-

runkat kinyújtva a szemközt levő falon valamely írott szót vagy számot élénken elképzelünk magunknak:

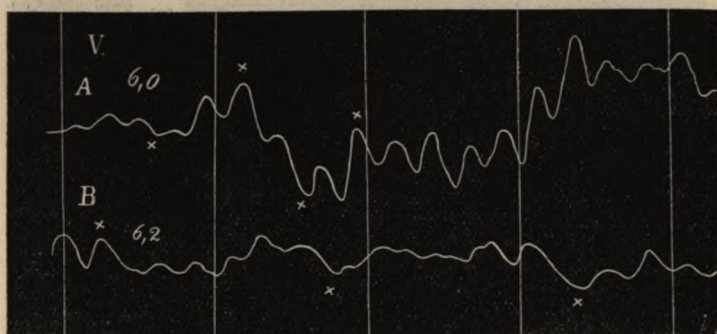

51. ábra.

az aczéltű az alakot a kormos táblára rajzolja. Az 51. ábrán levő alakok így módon keletkeztek. Mint-hogy a reszkető mozgások számos egyéb oka ter-

mészszerűleg nem tűnik el, ha az ember valamely meghatározott tárgyra gondol, a keletkezett rajzok (melyeket oldalról kell nézni) többnyire sokszorosán kanyarodó vonalak, melyekből gyakran alig lehet kiolvasni, hogy mire gondolt az illető. Ezért ez magyarázatként jár az ábrával. A gondolt alakot a rajz mégis mindenütt annyira megközelíti, hogy világosan látható, hogy a képzelet a mozgás irányának megszábasában itt is mennyire közreműködött.

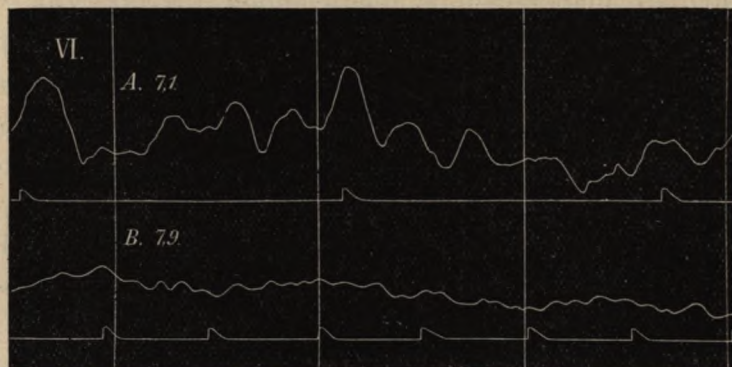
A képzetek hatását az önkéntelen mozgásokra még egy irányban kimutathatjuk. Az ember tudva-

52. ábra.

levőleg nagyon hajlandó, hogy az ütemet vagy rithmust mozgások alakjában nyilvánítsa. Láthatjuk ezt kis gyermekeken, kik a zene rithmusa szerint ugrálnak, a nélkül, hogy valaha táncolni tanultak volna. Nem egy felnőtt embert ismerek, a ki nem hallhat zenét a nélkül, hogy kezével vagy lábával a taktust ne ütné. Ezért könnyen feltehető, hogy ez a szoros kapcsolat a rithmos hangképzetek és mozdulatok között a reszkető mozgások alakjában is nyilvánulni fog. Kísérletek e feltevést teljesen meg is erősítették és azonfelül kiderült, hogy annak az útja és módja,

a hogy a taktus ily görbékben nyilvánul, egyénileg különböző és a véralkotástól függ. Ez látszik az 52. és 53. ábrából. Az 52. ábrán az *A* görbe úgy keletkezett, hogy egy metronom, melynek ütéseit a vizsgált egyén hallgatta, átlag 120 ütéset hallatott perczenkint, a *B* görbe pedig úgy, hogy a metronom perczenkint 40-et ütött. Egészen érdekes dolog megfigyelni, hogyan jut kifejezésre a lassú, csaknem álmos taktus a *B* görbe egyenletes, nyugodt lefolyásában, míg a háromszorta gyorsabb taktus az *A* görbét élénk, ideges

53. ábra.

jellegűvé teszi. Az 53. ábra hasonló változásokat tüntet fel, csak hogy más módon. Mindkét görbe alatt a metronom maga rajzolta fel a taktust, még pedig úgy, hogy az egyenes vonalon látható kis emelkedések a pillanatot jelzik, melyben az ütés elhangzott. Ebből látható, hogy *A*-ban (perczenkint 36 ütés) a metronom minden ütése az álmos taktus mellett a görbe egy-egy kiemelkedését hogyan idézi elő, midőn a kísérleti egyént mindannyiszor valósággal megijeszti. Ellenben a *B* görbe élénk taktusa (117 ütés perczenkint) igen nagyszámú kis rezgést idéz elő.

Ezek a különbségek egybevágóak a két kísérleti személy egyéni sajátlagosságaival, a melyek közelebbi tárgyalásába azonban e helyen nem bocsátkozhatunk.

Mindeddig feltettük, hogy az önkéntelen mozgásokat csak olyan képzetek vagy érzelmek idézik elő, melyek világosan jelennek meg az öntudatban. Ez a feltevés szükséges volt, mert csak ebben az esetben lehet a mozgások és a lelki állapotok között fenforgó kapcsolatot kimutatni. De a tapasztalat azt tanítja, hogy ugyanezek a mozgások a lelki élet öntudatlan állapotaiban is megjelennek.

Vannak egyének, kik élénken társalognak, miközben karjuk írómozgásokat végez, melyek egészen más gondolatmenetet árulnak el, mint a mely körül az öntudat forog. Ilyen esetekben tehát lelki világunknak oly tartalma van, melyről magunk sem tudunk,¹ mely azonban önkéntelen mozgásokban nyilvánul. Erről később abban a fejezetben lesz szó, mely a nem-tudatosnak az öntudatba való beavatkozásáról szól; de itt is, ha csak röviden is, érintenünk kellett a

¹ Ha a következőkben ilyen jelenségekről van szó, a „nem-tudatos“ lelki állapotokat, „nem-tudatos“ képzeteket stb.-t arra való tekintet nélkül említjük, hogy e kifejezéseknek magukban véve semmi értelmük sincsen. Épen ez értelmetlenségük kedvéért kell az ilyen kifejezéseket más elnevezésekkel szemben, mint a milyenek „alsóbböntudatbeli“, „szubliminális“ és más hasonló kifejezések, előnyben részesíteni, minthogy ezek a tünetények természetét illető határozott hipotéziseket foglalnak magukban. Valamint a matematikus az α -" értelmetlenséget használja, hogy vele bizonyos mennyiséget jelezzen, úgy használjuk mi is a „nem-tudatos képzet“ kifejezést olyasminek jelölésére, minek létezését feltennünk a tapasztalat kényszerít bennünket, minek természetét azonban még meg nem ismertük.

A szerző.

kérdést. Ha ugyanis rátérünk arra, hogy az önkéntelen mozgásoknak a babonára való jelentőségét ismertessük, nem fogjuk azokat az eseteket, melyekben a mozgások képzetekből indulnak ki, azoktól különválaszthatni, a melyekben nem-tudatos állapotokból erednek.

A mozgások egymáshoz teljesen hasonlóak lehetnek és csakis az öntudat állapotának egyidejű vizsgálata derítheti ki, vajjon az előidézett mozgások képzetekből avagy nem-tudatos állapotokból erednek-e? A következőkben leginkább olyan esetekről lesz szó, melyekben a mozgások kimutathatólag öntudatos állapotokból erednek; ezzel azonban semmiképen sem akarjuk tagadni avagy csak igazolni is a tényt, hogy „a nem-tudatos“ állapotok egészen rokon tünetményeket elő ne idézhetnének.

A bűvös mozgások.

„Bűvös mozgások“ élettelen testek mindama fajta mozgásait jelentik, melyekről különböző időkben azt hitték, hogy bűvös erők eredményei, minthogy fizikai avagy pszichikai okukat kideríteni nem tudták. A mozgásokat szemmel lehetett látni; minthogy azonban a személyek, kik az illető dolgokkal érintkeztek, nem tudtak róla, hogy valamely mozgást, szándékosan idéztek volna elő, azt sem lehetett feltenni, hogy ők okozták — legalább is nem annak rendje-módja szerint. Ezért bűvös erőket kellett okul felvenni, melyeket vagy az illető embereknek vagy magasabb rangú lényeknek is tulajdonítottak, kik magukat a dolgok folyásába ártották. A történelmi részben ilyen bűvös mozgásoknak két csoportjá-

val ismerkedtünk meg: a bűvös vessző mozgásaival (I. 353. l.) és az asztaltánczoltatás különböző formáival (I. 444. l.). Már most megpróbáljuk kimutatni, hogy mindkét esetben csak önkéntelen mozgások nyilvánulásáról van szó.

A *gyűrűjós*lás-ban, mely felől történelmi hírek maradtak fenn VALENS császár idejéből (v. ö. I. 353. l.), nyilván semmi titokzatosság sem rejlik. El sem lehet kerülni, hogy valamely gyűrű, melyet kezünkben zsinóron tartunk, végül mozgásnak ne induljon; ha pedig az, a ki a zsinórt tartja, egy bizonyos mozgást vár, ez meg is fog jelenni. Ha pl. azt várja az ember, hogy a gyűrű fémedény peremére írott betűkhöz ütődve, ezekből bizonyos nevet jelöljön meg, a gyűrű így épen azt a nevet fogja megadni, mely az illető egyén előtt többé-kevésbé világosan lebeg. Mindez egyszerűen az előbb kimutatott törvényből következik: hogy a mozgás irányát valamely meghatározott mozgás képzete szabja meg.

Hasonlóan van a dolog a *varázsvessző*-vel valamint mozgásaival is (v. ö. I. 354. l.). A vessző többféle alakú lehetett; talán leggyakrabban az Y-formájú nyárfa- vagy mogyorófavesszőt használták; de fejszét is használtak, melyet fatuskóba vertek s azután az ujj hegyén egyensúlyba hoztak, vagy rostát, melyet ismét többféle módon alkalmaztak. A használt szerzőszám szerint e jósművészeteket rhabdomantia, axinomantia vagy koskinomantia névvel jelölték. De az elv mindenütt ugyanaz: az eszköz bizonyos mozgás segélyével felvilágosít valamely helyről, irányról avagy személyről, melyről értesítést óhajtunk szerezni. Minde módszer közül talán a bűvös vessző és az ezen alapuló rhabdomantia az egyedüli, mely még ma is használat-

ban van, azért csak ennek ismertetésére szorítkozunk; egyébként a varázsvessző mozgásaira vonatkozó magyarázatunkat a többi módszerre is alkalmazni lehet.

Eddigi fejtegetéseinkből kitűnik, hogy a vessző mozgásnak indul, ha a személy, mely kezében tartja, várja, hogy bizonyos helyen valamely mozgásnak kell bekövetkeznie. Ha ellenben az illető nem óhajtja vagy nem várja, a mozgás nem következik be.

Ezt LEBRUN atya már a 17-ik század végén kimutatta (l. I. 356. l.) s helyesen következtette, hogy „a vessző mozgásainak oka az ember vágyai szerint igazodik és az ember szándékai szabják meg“, más szóval: LEBRUN az ideomotoros mozgásokat bizonyos téren már másfél századdal CARPENTER előtt kimutatta.

CARPENTER-től teljesen függetlenül, 1853-ban CHEVREUL ugyanarra a magyarázatra jutott, hogy t. i. a vessző valamely mozgásának képzete és az ilyen mozgásra való várakozás e mozgásnak egyszersmind oka is. Minthogy KIRCHER atya kísérleteiből szintén tudjuk, hogy a vessző sem víz, sem fém, sem más felé nem hajlik, ha nem ember keze tartja, ebből következik, hogy a mozgásra indítás tényleg az emberi öntudatból származik. De azért még mindig rejtelem számba megy, hogy miként jelezhet a vessző vizet, fémet és más effélét. Ez tudniillik nem mese. Még manapság is találunk itt is, ott is „vízkeresőket“, kiknek segítségét (még pedig nem csak míveletlenek és babonások) igénybe veszik, valahányszor kutat kell ásni.

Egy nagy város közelében az illető vidék orvosa számos kutat mutatott nekem, melyeket egy régi, tapasztalt vízkereső utasításai alapján fúrtak; némelyikük oly helyen volt, hol nem egykönnyen lehetett remélni, hogy vizet találjanak; s csak akkor fúrták,

midőn már a vízkereső segítsége nélkül, saját szakállukra különböző helyeken hiába kerestek volt vizet.

De ennek a csodaszerű tünetnyeknek a magyarázatát sem kell a messze távolban keresnünk. A vízkereső rendszerint régi kútfúró, ki pontosan ismervén a környék kútjait, a vízerek irányának felismerésében idővel bizonyos jártasságra tett szert. Ez tisztán ösztönszerű dolog, úgy szólván „megérzi“, hogy hol várhat az ember vizet és ezek a sejtelemszerű érzetek okozzák a vessző mozgásait, ha ezt kezében tartva végigjár a mezőkön. Ha megkérdeznők, hogy miből következteti, hogy épen azon a helyen lehet vizet találni, bizonyára adós maradna a válasszal. Maga sincs tudatában a dolognak; de a helyes ponthoz érve, az az „érzés“ felkelti benne a vessző mozgásának a képzetét és a vessző ilyenkor lehajlik. Hogy az ilyesmi megtörténhetik, később számos példával fogjuk igazolni. Itt csak egyetlen esetet említek, melyért, magam lévén benne a cselekvő személy, kezeskedhetem.

Az említett híres vízkeresővel egy ízben megismerkedtem. Szívesen vállalkozott, hogy meggyőzzön, hogy a vessző tényleg akaratan kívül hajlik meg és ajánlkozott, hogy jelenlétemben fog kísérletet tenni. Tehát láthattam, hogy hogyan jár el; természetesen azokat az apró, önkéntelen mozdulatokat, melyek a vesszőt megmozgatták, pusztá szemmél nem különböztethettem meg; csak az eredmény, a vessző meghajlása, volt tisztán látható. Ekkor azután felszólított, csinálnék én egy kísérletet. Ő ugyan nem várt tőle eredményt; mert sokan mentek már utasítása szerint a vesszővel, de csak egynek sikerült, hogy a vessző meghajoljék. Egy próba azonban, úgy hitte, nem fog

ártani. Én a próbára szives készséggel vállalkoztam. Több tanu kíséretében végigment a mezőn és a helyet, a hol a vessző meghajolt, alig észrevehetően megjelölték; én ezt természetesen nem láttam. Erre azután ugyanoda állítottak, a hol ő állott volt és megjelölték az irányt, melyben haladnom kellett. A kísérlet eredménye az volt, hogy a vessző kezemben vagy egy rőfnyire attól a helytől hajlott meg, a hol a vízkereső kezében megmozdult. Midőn egy darab utat megjártam volt, hirtelen az a gondolatom támadt, hogy a vesszőnek körülbelül itt kellene meghajolnia; a mozgás gondolatával együtt maga a mozgás is bekövetkezett. De hogyan támadt bennem ez a gondolat épen a kellő helyen? Ebben bizonyára az „öntudatlan“ elmeműködésnek is szerepe jutott. Körülbelül tudtam, mennyi időre volt szüksége útjában az öregnek; valószínűleg a nélkül, hogy a dologról részletesebben gondolkodtam volna — legalább nem tudok róla, hogy ilyen számíttatást végeztem volna, — a hely megválasztásában ez vezetett nyomra. Határozottan csak annyit mondhatok, hogy gondoltam arra, hogy a mozgásnak be kell következnie, a midőn tényleg bekövetkezett. De ez világosan tanusítja, hogy az akaratlan mozgások bizonyos pillanatokban hogyan keletkezhetnek érzések és képzetek útján, melyekről az egyén nem is tud.

A bűvös vesszővel a modern, inkább mesterséges készülékek, a *pszichograf* és a *plansetta*, közeli rokonságban vannak. Kísérletek útján könnyen meggyőződhetni, hogy ezeket szintén önkéntelen reszkető mozgások indítják meg, melyeket bizonyos képzetek váltanak ki. Ha ugyanis kezünket a készülékre tesszük és tartósan egy bizonyos szóra gondolunk, akkor

nem sok idő múlva írásban is megkapjuk az illető szót. De ha valóságos médium „dolgozik“ a készülékkel, akkor a mozgásokat minden bizonnyal általában öntudatlan képzetek váltják ki. Innét ered az a sok csodálatos közlemény olyan dolgokról, melyekről magának a médiumnak sincs sejtelme és melyek éppen ezért tudatlan nézők körében azt a benyomást keltik, mintha magasabb, intelligens lények működtek volna közre. Hogy hogyan áll a dolog, a következőkben fogjuk kifejteni.

A bűvös vessző, a pszichograf és a plansetta mozgásaitól már csak kis lépés választja el az *asztaltánczoltatást* és *asztalkopogtatást* (l. I. 444. l.). A tünevények e két csoportja első sorban abban tér el egymástól, hogy az előbb idézett készülékeket csak egyetlen egyén indítja mozgásra, míg a nagyobb és súlyosabb asztalok mozgásra indításához több egyén közreműködésére van szükség. Ezzel a dolog tényleg valamivel bonyolultabb lesz. *De nem fér hozzá kétség, hogy a mozgást itt is csak a résztvevők önkéntelen reszkető mozgásai okozzák.* Mindjárt azután, hogy az asztaltánczoltatás Európában¹ ismertté lett, egy angol orvos, BRAID JAMES, ki különösen a hipnózis körül végzett vizsgálatai révén tett szert hírnévre, kimutatta, hogy az asztal csak akkor kezd mozogni, ha a résztvevők ezt a mozgást várják; ha ellenben más pontra irányítják figyelmüket, semmi sem történik.

¹ Minthogy rendszerint azt hiszik, hogy az asztaltánczoltatás egészen modern felfedezés, érdemes tudomásul venni, hogy KIESEWETTER TERTULLIANUS egyházatyánál oly nyilatkozatra akadt, melyből kiderül, hogy már az ó-korban is ismerték és jövedőlésre használták. (Geschichte des Okkultismus, II. k., 371. l.)

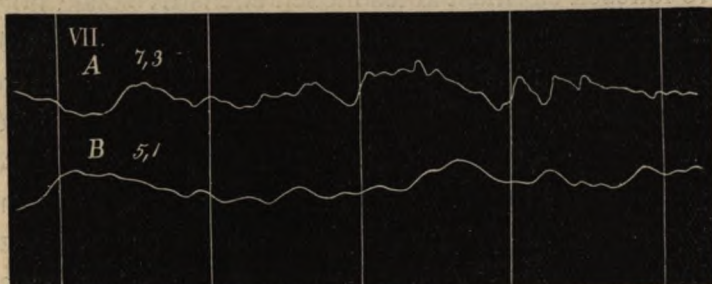
A Szerző.

Továbbá ugyanabban az esztendőben, 1853-ban, földije, FARADAY fizikus szellemes „indikátorja“ segélyével kimutatta, hogy a résztvevők keze tényleg apró lökéseknek egész sorozatát viszi át az asztalra, melyek magukban ugyan jelentéktelenek, de mégis azt eredményezik, hogy még súlyos asztalok is mozgásnak indulnak.

Az asztal mozgásait tehát sikerült kísérletileg megmagyarázni. De még egy pont fölvilágosításra szorul. Ha több ember ül az asztal körül és ezek mindegyike apró lökéseknek visz át az asztalra, akkor először is valószínűbbnek látszanék, hogy mindezek az apró lökések egymást kölcsönösen ellensúlyozzák, hogy tehát az asztal nyugodtan marad, sem minthogy kölcsönösen erősítsék egymást és így az asztalnak észrevehető mozdulatait okoznák. Érthető, hogy erős és súlyos asztal is megmozdulhat, ha mindez az apró, szapora lökés ugyanegy pillanatban azonos irányban, a következő pillanatban pedig más erősséggel ellenkező irányban következik be. Hiszen bármely kis gyermek 1000 fontos templomharangot is megmozdíthat, ha a kötelet egymásután szabályosan meg-megrántogatja; tehát sorozatos apró, kellő módon bekövetkező lökések következtében az asztalnak is mozgásra kell indíttatnia. Így aztán már csak az a kérdés oldandó meg, hogy a különböző egyénekből kiinduló megrendüléseknek milyeneknek kell lenniök, hogy a lökéseknek ilyen együttműködése származzék. Ismeretes, hogy az asztaltánczoltatást sokan teljesen eredménytelenül kísérlik meg; ez bizonyítja, hogy a mozgások bekövetkezése mégis csak bizonyos feltételekhez van kötve. E feltételek megállapítására több különböző alkalommal görbékét vettem fel az ilyen ülés összes résztvevőiről úgy az asztaltánczoltatás előtt, mint a

közben és ezek a görbék, úgy látszik, tényleg meg is fejtik a talányt.

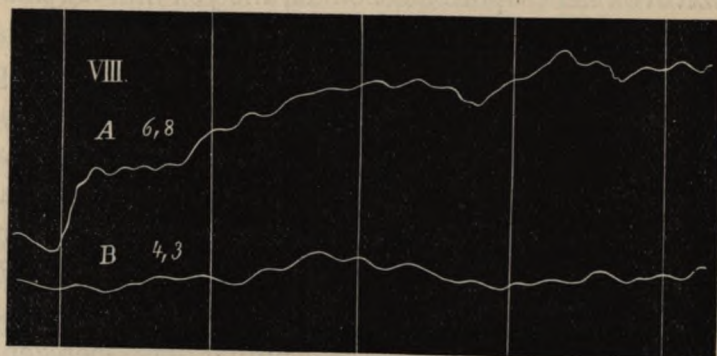
Itt csak a közönséges, tipusos esetekre szorítkozom, teljesen figyelmen kívül hagyván a sok kivételt és eltérést. Az 54-ik és 55-ik ábra ilyen jellegző görbékét mutat be; *A*-t az asztaltánczoltatás előtt, *B*-t annak folyama alatt vettem fel. Az *A* és *B* görbék között összes kísérleteimben két lényeges különbség mutatkozott: 1. a *B* görbe egyenletesebb s közelebb áll az egyenes vonalhoz, mint az *A* görbe; 2. a *B* görbén nincs annyi apró lökés, mint az *A*-n, ellenben

54. ábra.

egyes nagy emelkedések mutatkoznak rajta. Ezek az eltérések felette meglepők, mert egyenest ellentmondanak annak, a mit voltaképen eleve várhattunk volna. Hiszen azt kellene feltennünk, hogy oly egyének, kiknek keze annyira reszket, hogy az asztal ennek következtében megmozdul, kifeszített karjukat alig tarthatják valamennyire is nyugodtan; a tapasztalat pedig épen az ellenkezőt tanúsítja. Az asztaltánczoltatás közben alig mutatkozik valamelyes nyugtalanság; mindama görbék közül, melyeket más körülmények között különböző egyéneken felvettem, csak a 47-ik ábra *A* görbéje (l. 96. l.) hasonlít valamennyire az 54-ik

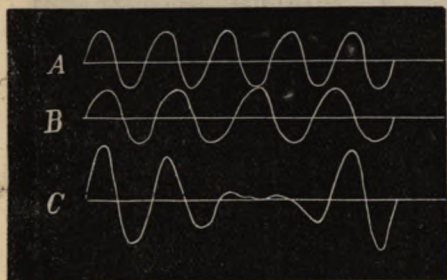
és 55-ik ábrához; ezt pedig, mint előbb említém, egy órai teljes nyugalom után vettem fel. Végül feltűnik még az a különös körülmény, hogy a *B* görbék rendszerint (de nem mindig) két csoportra oszlanak, melyek közül az egyik (v. ö. 54-ik ábra) másodpercenként átlag öt, a másik ellenben (55-ik ábra) átlag négy rezgést tüntet fel. Korábbi görbéink tanúsították, hogy a rezgések száma normális emberen különböző körülmények között erősen ingadozik (másodpercenként 6—10 rezgés között); asztaltánczoltatás közben

55. ábra.

ez a szám még tovább csökken és egyes résztvevőké átlag négyre száll le, míg másoknak rezgési átlaga öt. E két határ között természetesen ingadozó számok is előfordulnak, de az ilyenek aránylag ritkák, azért ezeket nem tekintem. Minthogy továbbá kísérleteim azt tanúsították, hogy az a két csoportba oszlás annál gyorsabban következik be, minél könnyebben sikerül a résztvevőknek, hogy az asztalt mozgásra indítsák: ez a megoszlás nyilván nincs jelentőség nélkül. Sőt közelebről szemlélvén a dolgot, úgy látszik, mintha az asztal mozgásának az okát épen ez a két különböző rezgési szám deríthetné ki.

Képzeljük, hogy az összes résztvevők rezgőmozgásainak száma egyenlő (a mint az az ülések elején rendszerint tényleg úgy is lesz), akkor e mozgások minden egyes pillanatban vagy ellentétes, vagy azonos irányban fognak bekövetkezni. Az első esetben mozgás nem keletkezhetik. De a másodikban sem indulhat meg valami lényeges mozgás; mert a kezek ide-oda reszketvén, minden lökést körülbelül azonos erejű, ellenkező irányú lökés követ; az eredmény az lesz, hogy az asztal nyugton marad. Ha ellenben a résztvevők két csoportba oszolnak, melyek mindegyiké-

56. ábra.

nek megvan a maga rezgésszáma: a dolog egészen másképpen fog állani. Egy tekintet az 56-ik ábrára azonnal tisztázni fogja a kérdést. A görbe öt, B görbe négy lengést mutat másodpercenként; a szemléltető-

ség végett a rezgéseket egyenlőknek tekintjük. Ha tehát mindkét mozgás egyidejű lökések útján hat valamely tárgyra, pl. asztalra, akkor ez a valóságban úgy fog befolyásoltatni, a mint a C görbe mutatja. A lökések csak két ízben következnek be pontosan ugyanabban az irányban és kölcsönösen erősítik egymást; egyéb pontokon ellenben egymás hatását többé-kevésbé ellensúlyozzák és ez a kölcsönös kiegyenlítés, miként az ábra mutatja, a másodpercznek elég jelentékeny részére fog kiterjedni. Rögtön azután ismét erőteljes lökés következik. Ez utóbbinál azután a résztvevőkben egy bizonyos irány gondolata támad,

melyben a mozgás megindul; már pedig tudjuk, hogyan hat bizonyos mozgás gondolata az önkéntelen reszkető mozgásokra és hogyan erősíti ezeket épen a meghatározott irányban. Nagy mértékben valószínű tehát, hogy az asztal csak akkor indul mozgásnak, midőn a résztvevők önkéntelen mozgásai olyan különbözők lettek, hogy kölcsönös hatásuk alatt lökések támadhatnak, melyeket időnként nyugalom vált fel.

Ez a magyarázat azonban csak akkor érvényes, ha a résztvevők között nincs jelen valamely — spiritisza értelemben vett — különösen fejlett médium. Az ilyen médium u. i. rendszerint domináló befolyással lesz a mozgásokra, úgy, hogy a többi résztvevő meglehetősen fölösleges s voltaképen csak „fék” gyanánt működik. Erről, ha nincs jelen valami különös médium, csakhamar meggyőződhetünk, ha megfigyeljük, hogy a jelenlevőknek melyike az, a ki a mozgásokra legnagyobb befolyást gyakorol; az ilyen egyénekről közelebbi vizsgálatra azután kiderül, hogy jó médiumitások hajlamosságúak. Végül nem érvényes az adott magyarázat azokra az esetekre sem, melyekben a tárgyak érintés nélkül mozognak. Nagyon finom készülékekkel, melyeknek szerkezetét itt közelebbről nem ismertethetem, meggyőződtem, hogy reszkető mozgások sem a levegőn, sem szilárd testen át nem vihetők; ezért az érintés nélkül keletkező mozgások önkéntelen mozgásokból nem eredhetnek. De előbb (l. I. 444. l.) láttuk, hogy valamely médiumnál nagyfokú fejlettségre van szükség, ha ilyen távolhatásokat várunk tőle; e pont közelebbi tárgyalását tehát egy későbbi fejezetre halasztjuk, melyben a médiumitást összes sajátságaival egyetemben fejtegetjük.

Háttra van még egy megjegyzés ama formákról, melyeket az asztaltáncz különböző körülmények között ölthet. Hogy a zene általában olyan hatással lesz az asztalra, hogy ütemére táncznak indul, azt felesleges közelebbről magyaráznunk, ha arra gondolunk, hogy az ütem és rithmus az önkéntelen mozgásokra milyen nagy hatást gyakorol (v. ö. 102. l.). Sokkal érdekesebb a kopogás, mellyel az asztal a kérdésekre felelni szokott. Itt a tényálladék változik, a szerint, hogy van-e jelen médium, vagy nincs. Ha valami kiválóbb médium nincsen jelen, akkor ritkán kapunk értelmes választ, hacsak a legtöbb résztvevő is nem tud a feltett kérdésre megfelelni. Mint minden hasonló esetben, a képzetek itt is döntőleg hatnak a mozgásokra; ha a résztvevők képzelei között nincs összehangzás, nem is kapunk pontos mozgásokat, sem választ. Több ízben alkalmam volt látni, hogyan keletkezett a válasz, ha a résztvevők nem voltak magukkal tisztában. Ilyenkor a kopogás rendszerint habozva és bizonytalanul indult meg, míg valahol megállott, a mivel aztán az első betű adva volt. A következő betűknél ugyanígy ment a dolog, és ha ezek valamely általánosan ismert szó kezdetét adták meg, ezt rögtön az összes résztvevő felfogta, a mit rögtön észre lehetett venni azon a nagy gyorsaságon és biztosságon, mellyel a következő betűket kikopogtatták. A következő szónál hasonlóképen ment a dolog és a mint annyi szó volt együtt, hogy a mondatot ki lehetett belőlük találni: a válasz készen volt. Ha ellenben a kérdés olyan volt, hogy különféle választ lehetett reá adni, akkor tisztán véletlen dolog volt, ha a betűkben egyáltalán valami értelmet lehetett találni; ha pedig egyszer tényleg valami észszerű

válasz érkezett, ez tapasztalatom szerint — a meny-nyire az ellenőrzés lehetséges volt — sohasem egyezett a valósággal.

De itt is másképen áll a dolog, ha kifejlődött médium van jelen. Ez, miként már említém, az asztal mozgásait teljességgel hatalmában bírja; ilyenkor azután közleményeinek tartalmában médiumításának összes sajátságai érvényre jutnak. Részben magának a médiumnak nem-tudatos képzelei, részben felvilágosítások, melyeket gondolatolvasás, vagy gondolatátvitel útján nyer a jelenlevőktől, hatnak itt közre és kölcsönzik a közléseknek azt a csodaszerű jelleget, melyet a spiritisza szeánszokról általánosan ismernek. Különben a következőkben látni fogjuk, hogy a csodás e dolgokban pusztán az idevonatkozó lelki tüneteményeket illető tudatlanságunkon alapul.

A gondolatolvasás és gondolatátvitel.

A gondolatolvasás lehetőségét BROWN nevű amerikai fedezte fel 1875-ben; a dolgot lényegileg már akkor helyesen magyarázta, de praktikus ember létére, ki felfedezését nyilvános előadások alakjában maga is kiaknázza, természetesen őrizkedett tőle, hogy magyarázatát szélesebb körben terjessze. Ellenben néhány évvel később New-York egy tekintélyes orvosa, BEARD, rövid értekezést írt „a gondolatolvasás élettanáról“ és miután BISHOP és CUMBERLAND a dolgot előadásaik útján Európaszerte megismertették volt, Angliában CARPENTER, Németországban pedig PREYER egymástól függetlenül és a nélkül, hogy BEARD értekezését ismerték volna, a tüneteményt teljesen egybehangzóan magyarázták. E különböző férfiak észleletei szerint a

gondolatolvasás tisztán önkéntelen reszkető mozgásokon alapul; ez állítás bizonyítására elég, ha arra utalunk, hogy a gondolatolvasó miképen jár el.

A gondolat, melyet olvasnia, illetve az, a mit kitalálnia kell, különféle természetű lehet, így pl. lehet elrejtett tárgy, melyet meg kell találnia, szó, egész gondolatsor, esetleg útiterv, melyet valaki összeállított és melyet a gondolatolvasónak ki kell fejtenie. Eljárása az eset természetéhez képest valamennyire változik, de minden körülmény között szükséges, hogy egyvalaki arra összepontosítsa teljes figyelmét, a mit ki kell találni. Ezzel a személlyel a gondolatolvasó érintkezésbe lép, a mennyiben kezét kezébe veszi, vagy homlokára szorítja, vagy — a mi persze még nagyobb hatást szül — egy bot végét tartja, melynek másik végét az illető személy fogja. Ha már most valamely elrejtett tárgyat kell megkeresnie, a gondolatolvasó majd gyorsan, majd lassan, majd irányt váltogatva, majd egy határozott pont felé rontva indul meg, míg a tárgyat meg nem találta; tény ugyan, hogy kísérlete nem egyszer eredménytelen lesz.

Ha ellenben a gondolatolvasónak valamely ismeretlen dolgot, pl. számot kell kitalálnia, akkor a kísérleti egyénnek figyelmét minden egyes számjegyre kell összepontosítania. A gondolatolvasó, ki a leírt módszerek egyike szerint összeköttetésben áll a kísérleti egyénnel, a számokat a táblára írja, miután a krétával előbb különféle mozgásokat végzett. Hasonlóan jár el más esetekben is; ha pl. útitervet kell kitalálnia, a gondolatolvasó a térkép elé áll. Az egyénnek már most figyelmét az utazás kiinduló pontjára kell irányítania, azután, ha azt helyesen megtalálta, a következő állomásra, és így tovább. Érthető, hogy a

figyelem állandó összepontosulása épen arra a képzetre, melyet a gondolatolvasónak ki kell találnia, élénk önkéntelen mozdulatokat eredményez. Ha pl. valamely elrejtett tárgyat kell megtalálni, nem a gondolatolvasó vezeti a kísérleti egyént, hanem megfordítva, amaz őt. Ha a gondolatolvasó ellentétes irányban mozog, az egyén részéről többé-kevésbé határozott ellenállást érez; a mint azonban véletlenül a helyes úton jár, az készségesen követi és hébe-korba apró lökésekkel jelzi, hogy mikor és merre kell oldalt tértie. Azonos módon találja meg a gondolatolvasó az útirányt is; mindenütt, a hol arról van szó, hogy bizonyos útirányokat kell kideríteni, a kísérleti egyéneknek ez irányokra vonatkozó képzetek önkéntelen és öntudatlan mozdulatokat fognak kiváltani, melyek a gondolatolvasót nyomra vezetik

A gondolatolvasónak tehát csak abban kell gyakorlattal bírnia, hogy az ember önkéntelen mozdulatait megérezze. Azonban különböző ilyenfajta kísérlet gyakorlat nélkül is jóformán mindenkinek sikerülni fog; mert sok ember oly kevésbé uralkodik izmain, nevezetesen, ha valamely — bármily csekély — indulat hatása alatt van, hogy gondolatait a döntő pillanatban világosan elárulja. Jellemző példaképen egy kísérletet említek, mely, ha a körülmények csak valamennyire kedvezők, a legtöbb embernek sikerül. Sorjában kártyákat rakunk az asztalra és megkérünk valakit, legcélzszerűbben valamely lehetőleg ideges egyént, hogy gondolatait a kártyák valamelyikére összepontosítsa. Erre megfogjuk a kezét, másik kezünkkel pedig egymásután különböző kártyákra mutatunk, miközben egészen lassan haladunk az egyiktől a másik felé. Rendszerint, ha az igazi kártyához érünk,

olyan világos szorítást érzünk, hogy nem lehetünk kétségben aziránt, hogy melyik kártyára gondolt az illető. Ha ez a magyarázat helyes, úgy megfordítva, a leggyakorlottabb gondolatolvasó sem találhatja ki valakinek a gondolatát, a ki izmainak minden mozdulatán tényleg uralkodni tud. Ez valónak is bizonyul; elég gyakran látjuk, hogy a gondolatolvasónak több kísérlete valamely egyénnel nem sikerül, míg a legközelebbi perczen más egyénnel jól sikerül; e szerint a kísérleti egyéntől igen sok függ. PREYER beszéli, hogy a leghíresebb gondolatolvasóknak ajánlkozott médiumul: de egyikük sem találta ki soha egy gondolatát sem, mert őrizkedett tőle, hogy gondolatait csak egyetlen mozdulatával is elárulja. A magyarázat helyességéhez tehát kétség nem fér.

Természetesen sokkal nehezebb feladat, valamely számot, melyre valaki gondolt, kitalálni. Láttuk az előbb, hogyan idéz elő valamely szám vagy alak gondolata írómozgásokat; tény ugyan, hogy ezek általában olyan gyengék, hogy egyenesen e célra szerkesztett készülékekkel kell láthatókká tenni. Itt pedig a gondolatolvasó lép a készülék helyébe; a kéz mozdulatait feszült figyelemmel kell követnie, hogy a feladott számot vagy betűt kitalálja, a mi néha tényleg nagy gyakorlatot igényel.

Hogy a gondolatolvasás a régebbi idők mágiájában mennyire játszott szerepet, nehéz volna megmondani. Tudtommal nincs rá bizonyítékunk, hogy ismerték volna, a mi az ellenkezőt természetesen nem zárja ki.

Napjainkban, bár némileg elburkolt formában, számos hivatásos spiritiszta médium úzi. Több nagy városban találunk ú. n. spiritiszta médiumokat, rendszert könnyen hipnotizálható szomnambulokat, kik

az embert elhaltjaival illő fizetségért összehozzák. A médium és a kliens könnyű asztalnál ülnek s kezüket ráteszik. A kliensnek minden gondolatát az illető elhunytira kell összeponosítania és gondolatban szellemét kell idéznie. Nem sok idő múlva az asztal kibetűzi a szellem nevét: ehhez azután akár hosszas társalgás fűződhetik a szellemmel. Mint GILLES DE LA TOURETTE kimutatta, egészen közönséges gondolatolvasás forog itt szóban, melyben az asztal közvetítő tagul szolgál. A médium önkéntelen mozgásai megindítják az asztalt, a kopogást pedig mindig az ellenállás kormányozza, melyet a médium a kliens részéről érez. Így jutnak előtérbe épen azok a közlések, a melyeket a kliens vár és a melyekre gondol. E hivatásszerű, fizetett mutatványoknak azonban egyéb érdekességük nincs is, mint hogy tanusítják, hogy a tudatlan és együgyű embereket még napjainkban is milyen egyszerű eszközökkel lehet megcsalni.

A gondolatátvitel. Mint már előbb (I. 447. l.) is említém, spiritiszta üléseken nem ritkán történik, hogy médiumok, kiknek tisztessége kétségen kívül áll, oly dolgokat közölnek, melyekről egészen határozottan nincs tudomásuk, s melyek talán legfeljebb a jelenlévők egyike vagy egynéhánya előtt ismeretesek. Hogy a közleményeknek nem egyike csak elfelejtett képzetek fölszínre jutásán alapul, már előbb kimutattuk; később, a nem-tudatosnak a tudatosba való beavatkozásáról szóló fejezetben, még visszatérünk e pontra. Más esetekben e közlemények gondolatolvasás útján keletkezhetnek, ha a médium és oly jelenlévők között, kik az illető dolgokról tudnak, kapcsolat van. Mint-hogy azonban számos esetben mindkét lehetőség kizártnak látszik, könnyen feltehető, hogy az ember

gondolata közvetlenül is hathat más valakire. A *Society for Psychical Research* („S. P. R.“), mely 1882 február 25-én alakult, egyik első és legfontosabb feladatává tette, hogy az ilyen közvetlen hatás lehetőségének kérdését megvizsgálja. Az erre a célra kijelölt bizottság, melynek elnöke BARRETT, a fizika tanára volt, a kérdésre vonatkozó vizsgálatok egész sorozatáról már ugyanazon év július havában beszámolhatott. A kibocsátott kérdőívek egy CREERY nevű lelkészcsalád felfedezését eredményezték; ennek öt leánya közül a négy idősebb minden érintés nélkül megtudta mondani, hogy mire gondol a másik. Ugyanezt a tehetséget találták továbbá egy fiatal leányban, is, a ki a családnál szolgált. A bizottság már most sűrűen kísérletezett velük és, ámbátor a kísérletek nem mindig sikerültek, az eredmények többnyire annyira kedvezőek voltak, hogy semmiképen sem lehetett egyszerűen véletleneknek minősíteni.

Az e kísérletekről szóló közlemény (mely a „*Proceedings of S. P. R.*“ I. kötetében jelent meg), nagy feltűnést keltett; Angliában, Franciaországban, Németországban és Amerikában mindenütt hozzáfogtak hasonló kísérletekhez. Előbb ébren levő fiatal leányokat használtak a gondolatok e „felfogói“-ul („percipiens“); később e percipienseket hipnotizálták, s ekkor a kísérletek, úgy látszik, jobban sikerültek. A következő tíz évben e téren történt vizsgálatokról számos közlemény jelent meg, leginkább a „*Proceedings of S. P. R.*“-ban; azonkívül RICHET francia fiziologus is külön munkában gyűjtötte össze tapasztalatait, melynek második, bővített kiadása „*Experimentelle Studien auf dem Gebiete der Gedankenübertragung*“ cz. 1891-ben jelent meg Stuttgartban.

Már most nem lehet tagadni, hogy e közlemények szerint általánosságban, nem túlságosan nagy távolságban a gondolatátvitel megbizonyítottnak látszik. Valósággal azonban a kísérletek egynémelyike teljesen értéktelen. Egyes kísérleti sorozatok rövidségük miatt egyáltalában nem zárják ki annak a lehetőségét, hogy a látszólagos gondolatátvitel csak helyes kitalálások voltak. Más esetekben a kísérletek vezetői teljesen ismeretlenek; nevük egyáltalában nem áll jól az iránt, hogy a szükséges elővigyázati rendszabályokat megtették, hogy a gondolatsugalló és a percipiens részéről minden csalás lehetősége kizárassék. Hogy milyen könnyen marad felderítetlenül az ilyen csalás hosszabb időn keresztül is, kiderül abból, hogy a CREERY nővérek később nem tagadták, hogy legalább is némely esetben megbeszélt jelrendszert használtak. Látható ebből is, hogy éponséggel nem szabad minden közleményt szó szerint valóul elfogadni és hogy némelyiket bizony ki kell rostálni. RICHET említett munkáján kívül még egy, SIDGWICK tanár és felesége vezetésével megejtett kísérleti sorozat van. Ez 1300 kísérletből áll, melyeket kizárólag kétjegyű számokkal végeztek, a mi lehetővé teszi, hogy az egyedül véletlen kitaláláson alapuló esetek valószínűségi számát meghatározzuk. Minthogy e sorozat 18%-ban teljesen helyes gondolatátvitelt eredményezett, mely szám azoknak az eseteknek a számát, melyekben véletlen kitalálást feltehetünk, messze fölülmúlja —, a gondolatátvitel ezzel megbizonyítottnak látszik. Mrs. SIDGWICK egyúttal kimutatta, hogy nem mindenki alkalmas arra, hogy gondolatokat továbbítson vagy felfogjon; sőt úgy látszik, a gondolatátvitelhez külön feltételekre van szükség mindkét fél részéről. Ezért azt hitték, hogy

bizonyos személyek között távolbahatás — telepathia — van és a spiritisza ülések számos talánszerű tüne-
ményének megfejtésére e magyarázathoz folyamodtak;
de e telepathiás erők természetét illetőleg eddig csak
egészen felületes sejtelmekkel állottak elő. Természe-
tesen azért, mert ma még magyarázni nem tudjuk,
a tény maga nem válik kérdésessé. Erre később még
visszatérünk.

Ha már most azt kérdezzük, hogy a telepathiát
érzékszerveink segélyével nem lehet-e megmagya-
rázni, igen sok szól a mellett, hogy a gondolatokat
a hang viszi át. Először is a kísérletek akkor sike-
rülnek legjobban, ha a sugalló a percipienst hipno-
tizálja. Mert a hipnotizáltak érzékei igen élesek, főleg
a hallásuk gyakran olyan finom, hogy egészen gyenge
hangokat is, melyeket a normális ember nem vesz
észre, meghallanak. Továbbá a távolbahatás csak bizo-
nyos határokon belül következik be. Mrs SIDGWICK
említett kísérletében a sugalló és a felfogó egyazon
szobában voltak. Ha két szomszédos helyiségben tar-
tózkodtak, a sikeres kísérletek száma 9%-ra csök-
kent, ha pedig különböző házakban voltak elhelyezve,
a kísérletek teljesen balul ütöttek ki. Végül a sugal-
lónak tartósan az átvíendő gondolatra kellett gon-
dolnia, a mikor, mint előbb kifejtettük, gyenge beszélő
mozgások el nem kerülhetők. Ha tehát a sugalló
önkéntelenül suttog és a percipiensnek hallása foko-
zott, könnyen feltehető, hogy *a telepathia egyszerűen
a hang átvitelén alapul.*

Ezt kísérleti úton megállapítandó, HANSEN F. C. C.
orvossal egyetemben hosszabb kísérleti sorozatot végez-
tem. A folytonos, kellemetlen hipnotizálás elkerülése
végett homorú tükröket használtam. Ha két nagy

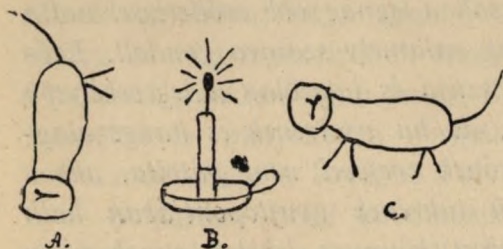
homorú tükröt úgy állítunk, hogy az egyiknek tengelye a másikénak meghosszabbításában van, akkor minden hang, mely az egyik tükör gyújtópontjából indul ki, a másiknak a gyújtópontjában összegyűl. Ha a beszélőnek szája és a hangpercipiálónak füle a két gyújtópontban van, a percipiens minden hangot könnyebben és érthetőbben fog meghallani, mintha fülét a sugalló szája mellett tartaná. Ily módon a hallás élessége fokozódik, akár csak a hipnózisban. Hogy eredményeinket a SIDGWICK-félékkel összehasonlíthassuk, mi is kizárólag kétjegyű számokkal kísérleteztünk. Csakhamar kitűnt, hogy *a sugalló a gyenge beszélő mozgásokat csak a legnagyobb erőltetéssel tudta elnyomni, ha egy ideig valamely számra gondolt. Erősen zárva lehetett a szája és látszólag a legcsekélyebb hangot sem hallatta, de ha nyelvének és hangszalagjainak mozgásait erőnek erejével nem gátolta, akkor a percipiens homorú tükrének gyújtópontjában halk suttogást hallott, melyet könnyen lehetett ennek vagy amannak a számnak értelmezni.* Természetesen az értelmezés sokszor hibás volt, de az eredmény az esetek 33 %-ában mégis helyes volt. Ilyen kísérletet ezret végeztünk.

E kísérletekben kétségen kívül érdekesek voltak az összetévesztések is, melyek a percipiáló hibájából származtak. Ha a leggyakoribb hibákat táblázatba szedjük, kiderül, hogy az összetévesztéseket lényegileg a számnevek mássalhangzói okozták.¹ Látjuk továbbá, hogy kísérleteinkben ugyanazok a hibák ismét-

¹ Így a szerző a dán *en* (1) helyett *ni*-t (9), vagy *fem*-et (5) hallott; az *m* és *n* tehát nehezen volt megkülönböztethető; *to* (2) helyett *tre*-t (3) vagy *otte*-t (8), *fire* (4) helyett *fem*-et, *sex* (6) helyett *syv*-et (7) hallott és i. t.

lődnék legsűrűbben, a melyek a SIDGWICK-félékben, főleg, ha az angolhoz rokonabb *treti, firti, femti* stb. formákat használtuk. Ez eléggé bizonyítja, hogy a gondolatátvitel az angolok kísérleteiben ugyanolyan módon történt, t. i. öntudatlan suttogás útján, melyet a percipiens megért vagy félreért. Számításokból, melyekbe itt nem bocsátkozhatom, azt találtam, hogy ennek a magyarázatnak 4000-szerre nagyobb a valószínűsége, mint bármely egyéb felfogásnak.

Minthogy az angol kísérletek sem elrendeződésükben, sem más, leglényegesebb pontjaikra nézve nem különböznek a legtöbb ilyen kísérlettől, az *ú. n. gondolatátvitel kétségtelenül kizárólag önkéntelen suttogáson alapul*. Némely kísérletben a siker mindenesetre tisztán illúzió alapul.

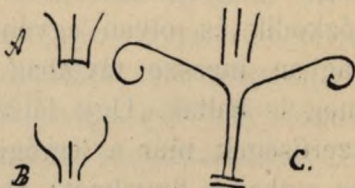
57. ábra.

latátvitel kétségtelenül kizárólag önkéntelen suttogáson alapul. Némely kísérletben a siker mindenesetre tisztán illúzió alapul. Így RICHET és má-

sok is sokan megpróbálták rajzoknak az átvitelét, melyeket a percipiensnek kellett volna visszaadnia. RICHET említett munkájában és a PROCEEDINGS OF S. P. R.-ban százával találjuk az ilyen kísérleteket; a legtöbb esetben még a legjobb szándékkal is alig lehet az eredetihez való valamelyes hasonlatosságot felfedezni. De hogy véletlenségből valamely távoli hasonlatosság milyen könnyen támadhat, a következő példa bizonyítja. HANSEN úr egy ízben megpróbálta az ilyen rajzátvitelt, miközben minden erejét megfeszítette, hogy önkéntelen beszélő mozgásait elnyomja. Nem is hallottam semmit; mégis felmerült tudatomban egy bizonyos kép, melyet le is rajzoltam (57. ábra, A)

és átnyújtottam H. úrnak. Ő saját rajzához (57. á., B) határozottan hasonlónak találta. Ha az ember akarja, valami távoli hasonlatosságot találhat, csakhogy sajátatomra én nem is gyertyára, hanem macskára gondoltam volt. Hogy miért nem fejeztem be a rajzot, arra már nem emlékezem; de ha jobbfelől alul még néhány vonást hozzárajzolunk és a rajzot megfordítjuk, megkapjuk gyermekregény rajzát a macskának, melyre gondoltam. A gyertyához való hasonlóság tehát teljességgel képzeleti értékű, csak az észlelő képzeletében él és semmiképen sem származik gondolatátvitelből.

Nem nagyobb a hasonlatosság a RICHET-féle és legtöbb egyéb kísérletben sem. Elég erre egy példa. RICHET egyik kísérletében a szomnambul a mellékelt A), B), C) alakokat (58. ábra) rajzolta egymás mögé és „tál szökőkúttal, közepén

58. ábra.

valami, a hova virágot lehet tenni“ gyanánt jelölte meg. Az eredeti rajz rákot ábrázolt. Nos hát, ez alakok látására bizonynyal senki sem gondol rákra; csak akkor talál valami hasonlatosságot, ha tudja, hogy mit ábrázol az eredeti rajz. De ha az eredeti asztal lett volna virágokkal, vagy valamely vízsugarakat lövelő czethal, akkor is találtunk volna hasonlatosságot. Tényleg RICHET az ilyen rajzokban a gondolatátvitelnek határozott bizonyítékát látja. Valósággal ezek a rajzok nem egyebek, mint bizonyítékai az ismert illúziós törvénynek: Valamely ismeretlen dolognak valami ismerthez való hasonlóságát mindig túlbecsüljük.

Alvás és álom.

Az alvás.

Ama zavarok közül, melyeknek a normális ember tudatvilága alá van vetve, távolról sem oly gyakori egyik sem, mint az alvás. Mindenki a napnak átlag egy harmadát átalussza, s azért az éber öntudatnak ez a szabályszerűen jelentkező, időszakos megszakítása normális dolognak mondható. Alvás közben a lelki élet az éberléttől egészen eltérő jellemet ölt. Álmában az ember oly tehetségek és adományok birtokában látja magát, melyekkel éber állapotában nem is rendelkezik; távol, ismeretlen vidékeken tartózkodik és olyan egyénnel közlekedik, kik valószínűleg messze távolban vannak, avagy már régen meg is haltak. Úgy látszik, ezek a különféle sajátosságok már a legrégibb időben magukra vonták az emberek figyelmét; napjainkban mindenesetre alig van még olyan alacsony fokon álló népfaj is, mely az álmoknak csodálatosságaikkal egyetemben kisebb-nagyobb jelentőséget ne tulajdonítana. És mint-hogy az álmovilág sötétjébe csak az utolsó évtizedek lélektani búvárlata hozott némi fényt, érthető, hogy régebbi időkben ez a tünemény a legfurcsább magyarázatok tárgya s így számos babonás hiedelem forrása lett; a következőkben főleg erre leszünk tekintettel.

Tudvalevő, hogy álomszerű állapotok a normális alváson kívül egyéb körülmények között is előfordulnak. Az alvás az álmok keletkezésének mégis legközönségesebb és leggyakoribb feltétele; ezért ezt tárgyaljuk első sorban és csak azután térünk át egyéb

állapotokra. Az alvás természetéről szóló különböző elméletek az álom megérthetőségére nézve nem bírván jelentőséggel, ezekkel bővebben nem foglalkozunk.

A mindennapi tapasztalat arra tanít, hogy az alvás nyugalmi állapot az egész szervezet számára. Ezt az összes élettani és lélektani kutatások is megerősítik; mindezek szerint: az alvás nyugalmi állapot, melyben az összes testi és lelki működések csökkennek. Az alvással járó jellemző változások lényegileg a következők:

Először is szembe tűnik az izomzat elpetyhüdése. Ha az alvás kezdetén egyenesen ülünk, a test lassankint meggörnyed és a fej előre hajlik, mert a tarkóizomzat ellazul; mindenki ismeri az ilyenkor bekövetkező kellemetlen rándulást. Ez rendszerint olyan heves, hogy felkölt; de csakhamar újra megindul a játék és mindaddig ismétlődik, míg végül mély álomba merülünk avagy akaratumk erőlyes megfeszítésével teljesen ébren maradunk. A míg ébren vagyunk, az agy felől a test összes izmaiba állandó inger terjed szét — az ú. n. lappangó beidegzés —, mely az izmokat bizonyos feszültségben (tonus) tartja. Az alvás kezdetén ez a lappangó beidegzés csökken; ezért a test meggörnyed, mindenekelőtt pedig a fej, melynek egyenesen tartásához jelentékeny izommegfeszítésre van szükség. Az akarat megfeszítésének tehát a lappangó beidegzést új erővel kell ellátnia és pótolnia kell azt, a mi a testi ellankadás révén veszendőbe megy.

Már ez az első tünetény, az izomzat elpetyhüdése, tanusítja, hogy alvás közben nemcsak az izmok tevékenysége, hanem az idegrendszeré is csökken. Áll ez nevezetesen a két legfontosabb életműködésre: a lélekezésre és a szív működésre nézve. A lélekezés

lassúbb és mélyebb lesz; éber állapotban percenkint 18—20-szor, alvás közben csak 14—15-ször lélekezünk. A szív működés is lejjebb száll, még pedig minden életkorban egyenlő számú lökéssel. A gyermeknek, kinek ütüere percenkint 100-szor lüktet, pulzusa alvás közben 89-re csökken; a felnőtté 70-ről 60-ra, tehát szintén körülbelül tízzel fogy. Más változások is a szervezet működésének alábbszállását bizonyítják. Az alvasközben kilélekzett levegő szénsavban szegényebb, mint a nappal kilélekzett levegő, mely jelenség az anyagcsere csökkenésének világos jele. Minthogy pedig az anyagcsere a test melegének forrása, a csökkent anyagelhasználással csökkent hőmérsékletnek is kell járnia. Ennek megfelelőleg tényleg azt találták, hogy a test hőmérséke éjszaka körülbelül $\frac{1}{2}$ fokkal süllyed; ezért szükséges, hogy a testet takaróval védjük meg a túlságos lehűléstől.

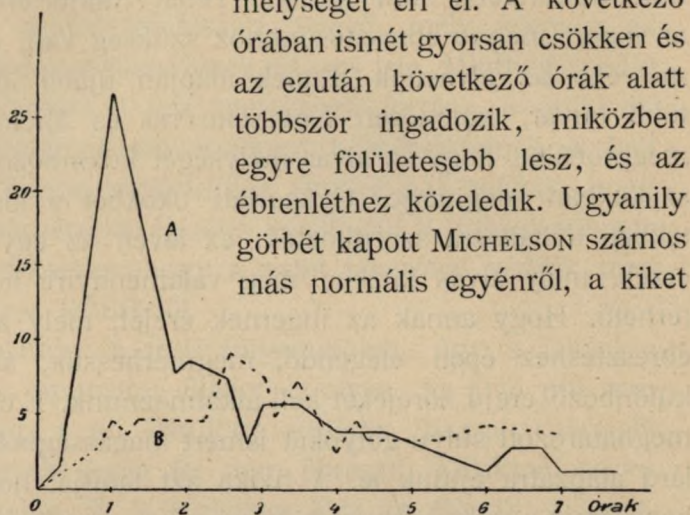
Valamint a testi folyamatokra, úgy a lelkiekre nézve is nyugalmi állapot az alvás. Az alvó mit sem tud arról, a mi körülötte történik, hacsak valamely élénk érzéki inger fel nem ébreszti. Lélektani tekintetben talán az a legjellemzőbb az álmra — mindezenre pedig a legkönnyebben kimutatható —, hogy alvó egyénél az ingereknek erősebbeknek kell lenniök, hogy észrevétessenek, mint az ébren levőnél. Az ingernek azt a fokát, mely valamely érzet kiváltására éppen elégséges, rendszeren az „inger küszöb”-ének nevezzük. Hogy az alvó emberre való hatásokhoz erősebb ingerekre van szükség, ezt tehát így is kifejezhetjük: „alvás közben az inger küszöbe magasabban van”. Ennek következtében öntudatunk alvás közben számos benyomás elől, mely máskülönben érzeteket okozna bennünk, el van zárva; ez a

lelki működéseknek alvás közben való csökkenését természetesen nagy mértékben elősegíti.

Ha a mindennapi életben szó van róla, hogy az egyik ébren, a másik mélyen alszik, ez csak annyit jelent, hogy az egyik alvás közben könnyebben fogad be ingereket és ezért könnyebben ébreszthető fel, mint a másik. Hasonló különbség egyazon ember alvásában is észlelhető; reggel felé könnyebben ébredünk álmunkból, mint éjszaka. Tehát: minél erősebb az inger, melyre ébresztésünkhöz szükség van, annál mélyebb az alvásunk. Ennek alapján újabb időben több bűvár, különösen KOHLSCHÜTTER és MICHELSON megpróbálta, hogy az alvás mélységét különböző időszakokban megmérje. Gyakorlati okokból e kísérletekben a hallásra szorítkoztak, ez lévén az egyedüli érzék, mely alvás közben még valamennyire hozzáférhető. Hogy annak az ingernek erejét, mely a felébresztéshez épen elegendő, megmérhessük, ahhoz különböző erejű zörejeket kell alkalmaznunk. E célra meghatározott súlyú golyókat ismert magasságból szilárd alapzatra ejtünk le. A fizika azt tanítja, hogy a hang ereje a golyó súlyának és az esési magasságnak szorzatával egyenlő. Ha a golyó súlyát grammokban, az esési magasságot centiméterekben jelezzük, a hang erejét grammcentiméterekben mérhetjük. Ha tehát azt találjuk, hogy bizonyos erejű zörej valakit adott pillanatban felébreszthet, a zörej ereje az alvás mélységének mértékévé lesz; vagy, más szóval, megtaláltuk az álom mélységét grammcentiméterekben.

Az 59. ábra egynehány mérés eredményét jelzi; a méréseket MICHELSON német orvos a legnagyobb gondnal és mindennemű elővigyázati rendszabályok alkalmazásával végezte.

Az *A* és *B* görbe két különböző egyéntől ered. A vízszintes vonás szakaszai az időt, mely az álom kezdete óta letelt, órákban számítva jelzik. A függőleges vonal az álom mélységét mutatja grammcentiméterekben. Az *A* görbe, mely erőteljes, normális egyén alvását ábrázolja, tanúsítja, hogy az álom az első negyedóránál fölületes, de azután mélysége gyorsan nő, úgy, hogy már egy óra múlva legnagyobb mélységét éri el. A következő

59. ábra.

megvizsgált. A *B* görbe ellenben, mely ideges, munkában kimerült egyénről való, tanúsítja, hogy alvása távolról sem olyan mély, legnagyobb mélységét csak harmadfél óra múlva éri el, reggel felé ellenben mélyebb lesz, mint a normális emberé.

Ezek az érdekes mérések tanúsítják, hogy öntudatunk a körülményekhez képest alvás közben hogyan záródik el a külső ingerek elől; 25,000 grammcentiméternyi erejű zöreijre lehet szükség, hogy valaki legmélyebb álmából felébredjen; ugyanez az egyén ébren

valószínűleg $\frac{1}{100}$ grm.-ctm.-nyi zörej is észrevenne. Mély alvás közben tehát az észrevevés és ezzel (később tárgyalandó okokból) valószínűleg minden más öntudatos működés is bizonyos fokig megszűnik. A lelki és fizikai folyamatok is pihennek. Sokszor hitték, hogy az alvásnak voltaképeni oka a fáradtság; ha a szervezet erőmennyisége kimerült, bekövetkezik az alvás, hogy e pihenés közben új energiát gyűjthesünk. E feltevés ellen mégis számos tapasztalat szól. Először is ismert dolog, hogy érdekes foglalkozással könnyen ébren maradunk, még ha fáradtak is vagyunk. Másrészt megfigyelték, hogy oly egyének, kik nem szoktak saját gondolataikkal foglalkozni, fáradtság nélkül is könnyen elaludnak, a mint a külső ingerek, melyek őket ébren tartják, hiányoznak. Továbbá a legtöbb ember megerőltető, fárasztó munka után nem tud rögtön elaludni. Ha ez szellemi munka volt, az alvás nem következik be, mert az elmeműködés nem áll meg olyan hirtelen; ha testi munka volt, a fáradtság érzése és az ezzel járó testi nyugtalanság tartja ébren az embert. Végül lelki felindulások az elalvást minden más lelki állapotnál inkább gátolhatják. A másnapi ünnepre való örömteli várakozás miatt gyermekkorában ki nem feküdt órákon át ébren, hogy azután, ha végül elaludt, minden perczen felébredjen s kérdezze, nem ütött-e még a felkelés órája? Avagy kinek az élete folyik le olyan békésen és boldogan, hogy önmaga ne tapasztalta volna, hogyan űzi el szeméről az álmot a gond és a bánat? Mindez tanúsítja, hogy az alvás bekövetkezése lényegileg az ember lelki működésétől függ; a míg ez teljesen friss és eleven, addig alvásról szó nem lehet. Minthogy azonban a lelki működés főleg a figyelem összepon-

sításán alapul, az *alvás bekövetkezésének tulajdonképeni feltételét a figyelem ellankadásában kell keresnünk*. Ez megegyezik azzal az ismeretes tapasztalattal, hogy könnyen alszunk el, ha lefekszünk és szabadjára bocsátjuk gondolatainkat, azaz figyelmünket nem irányítjuk valami határozott dologra. Az ilyen képzelődés, melyben a gondolatok úgy jönnek-mennek, a hogy akarnak, joggal nevezhető „ébren álmodásnak“; a legtöbb embernél ez az állapot könnyen és észrevétlenül megy át az alvásba.

Nem bocsátkozhatunk itt bővebben e pont tárgyalásába, de később látni fogjuk, hogy a lelki életnek alvás közben való sajátos jellege éppen ezzel a felfogással, hogy t. i. az alvás oka a figyelem ellankadásában keresendő, könnyen érthető lesz. Az előbb említett jelenség, az inger küszöbének emelkedése, szintén könnyen magyarázható a figyelem ellankadásával. Az éber öntudatban már bizonyos ingerek annál kevésbé jutnak öntudatra, minél kevésbé irányul rájuk a figyelem. Ha tehát ez elalvás közben elernyed s végül mély alvás közben teljesen megszűnt működni, az ingerek alig fognak érzéseket kiválthatni, azaz az inger küszöbe emelkedett. Az inger küszöbének emelkedése az elalvás alatt a különböző érzékekre nézve valószínűleg nem következik be egyenletesen és egyidejűleg. Tudvalevő, hogy valamely külső inger önkéntelenül magára vonhatja a figyelmet: minél hozzáférhetőbb valamely érzékszerv a külső ingerek számára, annál könnyebben és sűrűbben is fog ingereket általában felfogni és annál tovább fog a figyelem ezen a téren ébren maradni. Tényleg a tapasztalás is azt tanúsítja, hogy a figyelem elalvás közben első sorban azokban az érzékekben lankad el, melyek legkönnyeb-

ben zárulnak el a külső világ elől, t. i. az ízlésben, szaglásban és látásban; épen ezért ezek fognak először álomba merülni. Ezeket valószínűleg a tapintási és hőérzék követi. Az utolsó, a miről elalvás előtt még némi érzésünk van, tagjaink helyzetének érzéke, és végül a hangok, melyek a külső világból fülünkbe hatolnak. A környezettel való emez utolsó gyenge kapcsolatnak nem is kell teljesen megszakadni: a legtöbb ember tapasztalásból ismeri a félálom egy nemét, melyben eléggé kipihenjük magunkat, ámbár annak, a mi körülöttünk történik, túlnyomó részét halljuk is. Sőt, úgy látszik, az ilyen alvás annyira „részleges“ is lehet, hogy pl. az alvó egyén csak egy bizonyos fajtájú hallási inger iránt marad fogékony. Igaz, kétséges, hogy az ilyen alvás még normális és természetes álvásnak nevezhető-e; itt pedig csak az utób-
bíról van szó.

Az álmok keletkezésének föltételei.

Az öntudat világa alvás közben egy bizonyos formában, mint álom folytatódhatik. Számos pszichologus hiszi, hogy ez a folytatás folyvást és szakadatlanul megvan és hogy csakis az álmokra való visszaemlékezés vész el többé-kevésbbé. Ez a felfogás azonban csak elméleti okoskodásokon épült és alig tart-
ható, mert minden tapasztalat a mellett szól, hogy álom nélkül való alvás is van, sőt, hogy *a mély alvás valószínűleg mindig álomtalan*. Igaz, hogy erre döntő bizonyítékkal nem szolgálhatunk, minthogy arra, hogy bizonyos körülmények között van-e jelen öntudat, vagy nincsen, megtámadhatatlan bizonyítékunk nincsen. Röviden kifejtani óhajtom az okokat, melyek

az álomtalan alvás mellett és ellen szólnak, mint-hogy ennek révén problémánkra, az álmok keletkezésének feltételeire is különös világosság jut.

Hogy vajjon van-e valamely lénynek lelki működése, erre egyetlen ismertető jelünk az illető lény cselekedetei. Látva, hogy valamely lény bizonyos körülmények között hasonlóan viselkedik, a hogy mi azonos körülmények között viselkednénk, joggal gyanítjuk, hogy e lényt a mieinkhez hasonló érzések és képzetek irányítják. Ezért feltesszük, hogy legalább is az összes felsőbbrendű állatoknak lelkük és öntudati állapotuk van, melyek a mieinkkel többé-kevésbbé megegyezők. Ha azonban bizonyos cselekményekből az alapjokul szolgáló öntudati állapotokra következtethetünk, ebből még nem következik e törvény megfordításának érvényessége is, azaz az illető cselekmények hiányából még nem szabad az öntudat hiányára következtetnünk. Az olyan kutyát, melyet az indiánok nyílmérgével, a kurarával mérgeztünk meg, a legrettenetesebben kínozhatjuk, a nélkül, hogy fájdalmát ordítással vagy mozgásokkal elárulná. Pedig mégis szenved. Csakhogy a mérgeg megbénítja akaratlagos izmait; az állat nem ordít és nem menekül, mert izmain nem uralkodik. Tehát erős érzések jelen lehetnek, a nélkül, hogy nyilvánulnának.

Az embernél még egy másik eszköz is rendelkezésünkre áll annak a megítélésére, vajjon valamely adott pillanatban öntudatánál volt-e; ez az eszköz az átélt eseményekre való emlékezés. De ez sem csalhatatlan. Ismerjük a „kettős öntudat“ eseteit, melyekben az egyén hosszabb-rövidebb időre egészen más „én“-né válik, egészen más jellemmel, más tehetsé-

gekkel és hajlamokkal. Az ilyen állapotban, mely hónapokig eltarthat, az egyén ugyanolyan értelmesen viselkedik, mint bárki más; azonban midőn rohama elmúlt és a régi „én“ visszatért, a történetekre való minden emlékezésnek is nyoma veszett. Megbeszélések, megkötött üzletek és más cselekmények feledésbe mentek. Ebből látjuk, hogy az emlékezés hiánya még épen nem bizonyítja valamely időpontra nézve az öntudat hiányát.

Kérdésünket illetőleg annak a feltevésnek, hogy vajjon mindig, még a legmélyebb alváskor is álmodunk-e, a mélyen alvó embernek állapota is ellene szól; teljesen nyugodtan fekszik, a nélkül, hogy az öntudat legkisebb jelét is elárulná. Azért természetesen nem lehet kizárni, hogy mégis álmodik; ámbár izmai bénultak, mégis valamely élénk lelki működés minden látható külső jel nélkül lehetséges volna. Csak-hogy ez legalább is nem valószínű. Mert egyrészt elég erős ingerek mégis mozdulatokat válthatnak ki az alvón; másrészt a mélyen alvó, ha álmából felköltjük, sohasem emlékezik semmiféle álomra. WEYGANDT német pszichologus, ki sűrűn álmodik és könnyen visszaemlékezik álmaira, erre vonatkozólag kísérleteket végeztetett önmagán és soha álomnak nyomát sem találhatta, ha mély alvásból hirtelen fölkeltek. Ezért felteszi, hogy az ember legmélyebb alvás közben nem álmodik.

Továbbá úgy is meg akarták e kérdést oldani, hogy vizsgálták, vajjon van-e valamely határozott arány az álmok sűrűsége és az alvás mélysége között. Néhány év előtt egy HEERWAGEN nevű fiatal pszichologus kérdőíveket küldött szét és több, mint 400 egyéntől kapott választ, kik többnyire Németország

tudományokkal foglalkozó köreihez tartoztak, s a kiknek adatai némi megbízhatóságra mégis csak számot tarthattak. Ez anyag alapján HEERWAGEN érdekes törvényeket állapított meg, melyek közül reánk nézve a következők jelentősek:

Minél éberebb az alvás, annál gyakoriabbak az álmok is.

Nők általában sokkal éberebben alusznak, mint a férfiak és többet is álmodnak.

A nők álma sokkal élénkebb és általában legélénkebb az olyanoké, a kik gyakran álmodnak.

Minél gyakrabban álmodik valaki, annál könnyebben emlékezik álmaira.

E szerint az olyan egyének, kik kevésbé mélyen alusznak, gyakrabban s élénkebben álmodnak, mint a mélyen alvók. Ha így van, akkor feltehetjük, hogy ez az egyes emberre is áll, hogy tehát az álom leginkább a fölületes alváskor keletkezik, mindjárt az elalvás után, este, vagy felébredés előtt, reggel. Ebből végül az következne, hogy a legmélyebb alvásban valószínűleg nincsenek álmaink.

Más kérdés már most az, hogy vajjon a fölületes alvás időszakai, melyek mindenkinél előfordulnak (v. ö. 132. l. 59. á.), szintén álom nélkül valók lehetnek-e? Tényleg sokan azt állítják, hogy sohasem álmodnak. Ehhez azonban kétség fér; mint már említettük, az a tény, hogy álmunkra már nem emlékezünk, épen nem bizonyítja, hogy tényleg nem is álmodtunk.

Jóformán valamennyi pszichologus, ki az áloméletet behatóbban tanulmányozta, megegyezik abban, hogy az álmokra való emlékezés nagy mértékben függ a gyakorlattól és a kérdés iránt való érdeklődéstől.

Ezt én önmagamon tapasztaltam. Midőn néhány év előtt vakáczióban az álmélettel kezdtem foglalkozni, azt képzeltem, hogy jóformán soha sem álmodom. De feltettem magamban, hogy figyelmemet minden reggel felébredésem után azonnal esetleges álmomra irányítom és íme, rájöttem, hogy hajnalfelé valószínűleg minden nap álmodom. Mindazt, a mire emlékeztem, rögtön feljegyzém. E mellett az álmoknak az éber öntudattal való összefüggéséről nem egy érdekes tapasztalatot szereztem, mire később még visszatérünk.

Ennek az eljárásnak a sikerét főleg annak a körülménynek tudom be, hogy abban a vakáczióban semmi egyéb dolgom és gondolkozni valóm nem volt. Midőn a vakáczió után hivatásos foglalkozásomhoz ismét hozzáláttam, az álmokra való emlékezés ismét ritkább lett, mert a napi munka fölédre után rögtön magára vonta figyelmemet. De azért még most is gyakran megesik, hogy valamely szó vagy esemény a nap folyamán ismét felkelti az emlékezést valamely álmra, melyre reggel már egyáltalán nem emlékeztem volt. Minthogy hasonlót más pszichológusok is észleltek, fölötte valószínűnek tartom a következőt:

A fölédredést közvetlenül megelőző fölületes alvásunk közben mindig álmodunk; de az erre való emlékezés elveszhet, mert a figyelem a fölédredéskor nem irányul az álmra, hanem más képzetek kötik le.

Ebből a feltevésből kiindulva HEERWAGEN törvényét is megértjük, mely szerint az alvás a növekedő korról fölületesebb, az álmok pedig ritkábbak lennének. Ez nyilván ellentmond ama másik törvénynek, hogy a fölületes alvás sűrűbben jár álmokkal és így nem is állja meg a helyét. Feltehető, hogy érettebb korban

álmainkról könnyebben megfeledezünk, mert rögtön a felébredés után a komoly nappali munka igénybe vesz bennünket; az álmok gyakorisága azonban valószínűleg ugyanaz, mint fiatalabb éveinkben.

A mi már most WEYGANDT előbb említett tételét illeti, mely szerint mély alvás közben egyáltalában nem álmodunk, ez ellen azt lehetne felhozni, hogy hiszen az álomra való emlékezés lényegileg attól függ, vajjon figyelmünket rögtön a felébredés után ráirányítottuk-e, avagy sem. Ha valakit a legmélyebb alvásból felköltünk, az illető kétségen kívül első sorban a hirtelen megzavartatás okát fogja keresni; ezzel pedig egyszersmind azonnal elveszíti az álomra való emlékezés lehetőségét. Mégis valahogyan más a dolog, ha az ilyen kísérletet pszichologus ember ismétli újból meg újból. Eleinte ő is zavarodott lehet; de mégis csakhamar bele fog tanulni, hogy mindjárt fölébredése után tisztán lássa a helyzetet és figyelmét azonnal álmaira irányítsa. Ha pedig WEYGANDT soha nem tudott reá emlékezni, hogy mély alvás közben álmodott volna, ez, úgy látszik, mégis azt a feltevést támogatja, hogy *mély alvás közben még az olyan egyének sem álmodnak, a kik gyakran és élénken szoktak álmodni.*

Az álmok általános jellege.

Mielőtt az álmok okának kérdését vizsgálónk, jó lesz, ha előbb általános jellegükkel ismerkedünk meg. Meglehetősen eredménytelen vállalkozásnak látszhatnék ugyan, ha valami, az álmokra nézve általánosan érvényeset és közöset akarnánk keresni; mert első pillanatban úgy látszik, mintha alig volna valami zavarosabb és szabálytalanabb dolog, mint a milyen az

álomélet. Még fél évszázad előtt a pszichologusok az álmot mint az éber öntudat „poláris ellentét“-ét említették; ezzel azt akarták mondani, hogy az álmokra nem azok a törvények érvényesek, a melyek az éber öntudatot irányítják. Pedig ez tévedés. A modern pszichologia nagy haladását főleg annak a feltevésnek köszöni, hogy ugyanazok a törvények, melyek a normális öntudatra érvényesek, érvényesek minden egyéb állapotra is, még abban az esetben is, ha ez utóbbiak a normálistól nagyon eltérők. A sok rendellenes állapotot csak így értelmezhattuk; és midőn ez utóbbiakat a normális állapotokra érvényes törvények alá rendeltük, viszont új világosságot vetettek a normális lelki jelenségekre is. Ugyanez áll az álomra vonatkozólag is; csak akkor értjük meg, ha azzal a feltevéssel fogunk vizsgálatához, hogy az általános pszichológiai törvények itt is érvényesek.

Hogy az álmokképzetek ugyanazon szabályok alá tartoznak, mint az ébrenlét képzetei, az kiviláglik abból is, hogy az álom és az ébrenlét között éles határ nincsen. Ha behúnyt szemmel leülünk és szabadjára bocsátjuk gondolatainkat, akkor már is olyan állapotban vagyunk, mely képzetlánczatának tervtelensége és bizonytalansága miatt az álomélethez felette hasonlít. Ez az állapot a tiszta, szabatos gondolkozástól abban különbözik, hogy a figyelem nem pontosul össze olyan képzetekre, melyek határozott cél felé törnek. A figyelem itt már némileg ellankadt; ha még inkább átengedjük magunkat a képzelgésnek, a képzetek egyre gyorsabban váltakoznak, minél inkább bénul a figyelem. Egyidejűleg külső ingerekkel szemben az inger küszöbe is emelkedik és, ha csak ebből az állapotból erélyes megfeszítéssel ki nem ragadjuk

magunkat, ez az állapot, a nélkül, hogy észre vennők, tényleges álomná fejlődhetik, a mennyiben elalszunk. Tehát az éles gondolkozásból az álomélet szilaj képzelődésébe egyenletes, fokozatos az átmenet. Ebből következik, hogy az álom az éber öntudattól teljesen eltérő valami nem lehet. Tényleg látjuk is, hogy a nagyszámú átmeneti alakok lényegileg a figyelem folyvást fokozódó ellankadásán alapulnak. Ebből az álmok összes jellegző tünetényeit levezethetjük.

Először is bontsuk szét azokat a folyamatokat, melyek tudatunkban végbemennek, ha valamin gondolkodunk, avagy, ha a jövőről valamely képet festünk képzeletünkben. Itt mindannyiszor két különböző lelki működés találkozik. Minden képzet számos más képzetet idéz elő, melyekkel az öntudatban azelőtt kapcsolatban volt. E felmerülő képzetek már most kiválogatódnak, a mennyiben a figyelem azokra irányul, a melyek leginkább vezethetnek az óhajtott célhoz. Ez a képzet azután ismét más képzeteket idéz elő, melyek közül a figyelem összepontosítása útján ismét kiválogatunk egyet; és így megy ez tovább, míg célhoz nem értünk. Míg tehát a képzetek felmerülése a képzettársítás törvénye szerint történik, a kiválogatást és ezzel a képzetek folyását a figyelem kormányozza, mely egymásután más és más képzetre irányul. Már most könnyen érthető, hogy minél inkább lankad el a figyelem, annál kevésbbé irányíthatja és kormányozhatja a képzeletek lánczolatát és a midőn, miként alvás közben a figyelem teljesen megszűnt működni, a képzetek jöttét-mentét kizárólag a képzettársulás törvénye fogja igazgatni.

Az álmok közül, melyeket feljegyeztem, egyetlen példát választok ki, hogy a képzettársulás törvé-

nyének az álmokra való jelentőségét megvilágítsam. Álmodtam, hogy egy rokonommal vasúti kocsiban ültem; rokonom elbeszélte, hogy kerékpárversenyen volt és hogy a versenyzők egyike megsérült. Egy kerékpárost láttam, a mint kerekét omnibuszra czipelte; de kiesett a kezéből és megsértette a lábát. A jelenlevők azt hitték, hogy a lába eltört, de az illető azonnal tovább ment. Együtt étkeztem K. orvossal, ki nagyon haragudott, hogy néhány befőtt hagymát, a mit ő nagyon szeretett enni, én vettem el, pedig én nem is ettem szívesen és csak tévedésből tettem a tányéromra. — Ekkor felébredtem.

Ez az álom olyan zavaros, hogy mások előtt teljesen érthetetlen, pedig a képzetek egymásutánja itt is kizárólag természetes képzettársulásokból áll. A verseny után megsérült kerékpáros meséjét az előző estén félálomban hallottam a vasúti kocsiban. Ez felkelté emlékezésemet egy eseményre, melyet vagy négy hét előtt éltem meg, midőn egy férfi a kerékpárját kocsiján próbálta elhelyezni, a kerék lábára esett, de sem ő, sem gépe nem szenvedett kárt. A sérült láb képzele, mely láb azonnal meggyógyul, az orvost juttatta eszembe, ki csodás lábkurái révén volt ismeretes; a befőtt hagyma tényleg kedves étele. Így csupán egy képzet más, vele társult képzeteket váltott ki; látszik, hogy álmaink zavarossága egészen természetes következménye annak, hogy az idő folyamán a legtöbb képzet számos képzettársulásra tett szert.

Az álmoknak látszólag szabálytalan jellege tehát csak a figyelem olyan fokú ellankadása következményének bizonyul, melynek következtében a képzettársulás törvénye egymagában igazgatja a képzeteket.

Ehhez még egy második körülmény is járul, az inger küszöbének emelkedése a számos, szervezetünkben szakkadatlanul kiinduló érzetekkel szemben, melyek az „én“-ről alkotott képzetünknek, öntudatunknak kifomált magvát alkotják. Hiszen ez az emelkedés is, miként előbb kifejtém, szintén a figyelem ellankadásának egyik következtése. Minthogy azonban az inger küszöbe amaz érzetekkel szemben magasabbra került, ezzel a mély álomban az „én“ tudatossága is kialudt. Tudvalevőleg épen ez az álomnak egyik legjellegzőbb tünete, hogy u. i. az alvó egyén egyáltalában nem tud a saját helyzetéről, hanem úgy látja, hogy különböző helyzetekben jelenik meg és cselekedik, egészen úgy, mintha más személy volna. De ez az álom-én szintén csak látási kép, miként a normális ember álmokképeinek legnagyobb része. Hanem azért a szervezet részéről érkező érzetek sem maradnak minden hatás nélkül, főleg a fölületes alvásban, rövid idővel az ébredés előtt, beléjátszhatnak az álmokba és befolyásolhatják őket.

Így egy ízben azt álmodtam, hogy felette meredek mélység szélén állottam, melytől hiába iparkodtam távolodni, mert folyvást embertömeg zárta el utamat. Több helyen is megpróbáltam, hogy keresztül jussak, de hiába. Midőn felébredtem, észrevettem, hogy alvás közben magasan felhúzott lábakkal ferde helyzetbe kerültem. Nem szenved kétséget, hogy az álmat lábaim bizonytalan egyensúlyi helyzetének érzete okozta.

Épen a felébredés előtt az is megeshetik, hogy az akkor elfoglalt helyzetünkről tudomást szerzünk, álmunkban pedig ugyanakkor egészen más helyzetben látjuk magunkat. Itt tehát kettős a dolog;

a tényleges „én“-nek tudata már ébredszik, míg az álom-énnek tudata még az álom vad élményeiben vesz részt. Természetesen az énnak álom közben való mindeme sajátságos viszonylatai sok mindenféle babonás hiedelemre szolgáltatott okot.

A mi az *álmok tartamát* illeti, a legtöbb bűvár megegyezik benne, hogy leghosszabb és legtartalmasabb álmaink is ritkán tartanak tovább néhány percnél. Sőt ismert dolog, hogy az álom még rövidebb lefolyású is lehet.

Egy ízben alkalmam volt megállapítani, hogy egy hosszú álom öt másodpercnél rövidebb ideig tartott és nem valami rendkívüli dolog, hogy az álmot olyan külső inger okozza, mely egyúttal a felébredést is előidézi. Több ilyenfajta álmot közöltek velem, a legérdekesebbek egyike bizonyára a következő: Egy földbirtokos olvasás közben elaludt ágyában. Azt álmodta, hogy valami fegyveres rabló lopózik be az ajtón és fegyverét reá irányítja. Hallotta is a lövést; ugyanebben a pillanatban fölugrott és hallotta, hogy az éjjeli szekrényen levő égő lámpa nagy dőrejjel felrobbant, miközben az égő petroleum a padlón szétömlött. Az alvót nyilván a robbanó lámpa dőreje ébresztette fel, de bár a másodpercznek csak csekély töredéke kellett hozzá, hogy öntudatra jusson és a lámpa robbanását lássa, mégis volt még ideje, hogy a rablóval való egész epizódot megálmodja. RADESTOCK egy másik jellemző álmot közöl, melyet egy MAUCHART nevű francia álmodott: „Beteg valék s ágyban feküdtem; anyám mellettem ült. A forradalmi időkről álmodtam; jelen voltam a gyilkos vérengzéseken, a forradalmi ítélőszék elé idéztek, láttam ROBESPIERRE-t, MARAT-t, FOUCHIER-TINVILLE-t és mindama többieket, kik azok-

ban a rettenetes napokban hírnévre tettek szert: vitatkoztam velük és végül mindenféle esemény után, melyre világosan már nem emlékezem, halálra ítélték. Óriási embertömeg között szekéren a forradalmi térre szállítottak, a vérpadra léptem és a hóhér a deszkához kötözött, a bárd lezuhant és én érzem, hogyan választja el fejemet a testemtől. Ekkor a legrettenetesebb félelem állapotában felébredtem és azt láttam, hogy a mennyezetes ágy egyik lécze elvált és bárdként tarkómon talált. Anyám határozottan állítá, hogy ez ugyanabban a pillanatban történt, melyben felébredtem“. Nyilván itt is a külső inger érzete váltotta ki az egész álmot, ennek tartama nem lehetett tehát hosszabb, mint az a néhány pillanat, a meddig a felébredés tartott.

E szerint a felébredést gyakran oly inger idézi elő, mely valamely álom utolsó és döntő tényezőjeként szerepel: sőt bizvást mondhatjuk, hogy *ugyanaz az inger úgy az álmot, mint az ébredést is előidézheti*. De hogyan lehetséges ez? Itt nyilván két problémát kell megoldani. Először: hogy hogyan lehet ugyanaz az érzet kezdete, valamint vége is *egy* álomnak, hogyan válthatja ezt ki és hogyan lehet egyúttal az álmoképek sorozatának utolsó láncszeme is. És másodszor: miképen játszódhatik le ilyen hosszú képzetláncolat az inger kezdete és a felébredés között való rövid idő alatt? E kérdésekre megfelelően, egyúttal néhány más érdekes pontot is megvilágítunk.

Először is ismeretes dolog, hogy az érzetnek bizonyos körülmények között meglehetősen sok időre van szüksége, hogy tisztán öntudatra jusson. Ha pl. gondolatokba merülve megyek végig az utczán, megeshetik, hogy valaki mellett, a kit egészen jól látok, elmegyek; de csak valamivel később veszem észre,

hogy az illető jó ismerősöm. Ez esetben a figyelem más dolgokra irányult, ezért az illetőről csak egészen általános emberi benyomást nyertem, a mint azonban figyelmemet ráfordítom erre a benyomásra, az illető egyén tisztán áll öntudatomban, azaz felismertem. Bizonyára egészen ilyen módon történik az alvás közben is, midőn a figyelem nem irányul más dolgokra, hanem teljesen elernyed. Valamely külső inger tehát első pillanatra csak teljesen homályos érzetet kelt, mely a képzettársulás törvényének megfelelőleg azonnal más képeket, tehát álmot vált ki. Ha azonban az inger elég erős volt, előidézi azokat a változásokat is, melyek ébredés közben történnek s melyek, lélektanilag, főleg abban nyilvánulnak, hogy az inger kiváltotta érzet a figyelmet magára vonja. Abban a pillanatban, melyben a figyelem teljesen erre az érzetre irányult, az alvás megszűnt. Így kelti MAUCHART álmában a legelső homályos érzet a kivégzés képzetét; ezzel az alvó egyén a francia forradalom korszakába helyeződik át és ennek a képze azután kiváltja a többi képeket. Egyidejűleg bekövetkezik az ébredés; és abban a pillanatban, melyben az érzet teljesen öntudatossá válik, az utolsó álmkép jelentkezik, a bárd lezuhanása, és az egyén felébred. Így magyarázható, hogy ugyanaz az érzet ugyanannak az álomnak kezdete és befejezése is lehet, mert a figyelemnek mindenmű összepontosítása időbe kerül és e szerint az alvó egyénnek homályos érzete és a felébredőnek világos érzése között egy bizonyos időnek kell elmúlnia. Ez az időtartam persze az alvás mélysége és az inger erőssége szerint nagyon különböző lehet, de mégis mindig csak néhány másodperczről van szó.

De hogyan lehetséges, hogy ilyen hosszú álom ilyen rövid idő alatt folyjék le? Ennek oka az, hogy minden normális ember álmokképei — normálisnak itt a látó embert nevezzük — csaknem kizárólag látási képek. Mindaz, a mit álmainkban átélünk, festményként vonul el szemünk előtt; néha ugyan beszélő egyének is megjelennek álmunkban, minek következtében azután hallási képzeink is jelentkeznek. Egy festmény a jelenetek egész sorát ábrázolhatja; ugyanígy egyetlen álmokkép néha az apróbb események láncolatából áll, melyek egy főszemély körül csoportosulnak. A képek pedig kizárólag a képzetársulás törvénye szerint váltakoznak; hiányzik a figyelem, mely az egyes képnél időzik és megállapodik. A pszichofizikai mérések pedig megállapították, hogy szilárdan társult képzetek reprodukciója átlag $\frac{1}{5}$ másodpercnyi időt kíván. Néhány másodperc alatt tehát egy sereg kép váltakozhatik az álomöntudatban; ezekből pedig hosszú álom is kitelik. Az előbbi példában az álom néhány zajos utczai jelenettel, néhány képpel a törvényszéki teremből, a vérpadhoz vezető úttal és a zárótablóval befejeződött; e képek az álomöntudat előtt egészen könnyen vonulnak el másfél másodperc alatt. Az idézett álomban, épen úgy más, hasonló álmokban sem találunk semmi olyat, a mit a lélektan mai állása szerint meg ne érhetnénk.

A halló- és látóérzék-kiváltotta képzeteken kívül álmainkban gyakran jelennek meg mozgási képzetek is. Az álmodó ilyenkor „alva beszél“, sőt „alva jár“ is. Az előbbi egészen közönséges valami, az utóbbi ellenben normális egyénekben, úgy látszik, felette ritkán fordul elő. Az agyvelő mozgató középpontjaiban végbemenő eme folyamatok, melyek az alvásnak e

jelenségeit előidézik, magukban nem csodálatosabbak, mint általában az álmokképek keletkezésének módjai. De az ú. n. „motorikus álmok“, vagyis az alvabeszélés és alvajárás, mégis egész sor olyan tüneményekkel járnak, melyek a közönséges álmokban elő nem fordulnak. Minthogy ezek a babonára nagy jelentőségűek voltak, külön fejezetben fogunk velük foglalkozni.

Szükséges, hogy még egy ponttal foglalkozzunk. A mennyire természetellenesnek és értelmetlennek látszik valamely álmom a felébredés után, mégis egészen természetesnek és józan dolognak tartjuk akkor, mikor álmodunk. Más szóval az álmom nekünk mindig ugyanolyan valóság, mint éberlétünk legélesebb észleletei; az álmokképek hallucinációk. Ennek magyarázata végett az agyvelőnek alvás közben való állapotára, valamint más körülményekre, így pl. arra utaltak, hogy hosszabb bőjtölés különösen élénk álmokat idéz elő. De egyszerűbb, közvetlenebb magyarázat is van. Ha szobámban ülve távol vidékek és úti élmények emlékét keltem fel magamban, egészen jól tudom, hogy e képek csak visszaemlékezések, nem pedig valóságos élmények; mert összes pillanatnyi érzéki észleleteimmel ellenkeznek. Szobám jól ismert négy fala, a szomszéd helyiségekből vagy az utcáról fülembé csapó hangok és zörejek mind tanúsítják, hogy tényleg hol vagyok. A szemem előtt egyidejűleg elvonuló napsütötte tájak és hófödte hegycsúcsok képeinek ura vagyok; felválthatom őket tetszésem szerint és ebből tudom, hogy nem érzéki észrevevések, hanem csak emlékek. Azonban tegyük fel, hogy egy pillanatra elveszíteném minden fogékonyságomat a külvilági ingerek iránt és figyelő-tehetségemnek

nem volnék többé ura, úgy, hogy kénytelen volnék engedni, hogy az emlékképek tetszésük szerint jöjjenek-menjenek, vajjon ez esetben is meg tudnám-e őket a valóságtól különböztetni? Bizonyára nem, mert ezzel az emlékképek lettek uralkodó képzeteim, melyek felett nincs többé hatalmam; nincsen reám nézve jelenleg másik világ, mellyel ellentmondásba keveredhetnének. Ezért e képzeteket mint való élményeket kell tudomásul vennem. És épen ez a most vázolt állapot nem más, mint az alvás, melyben az észrevevő tehetség és a figyelem hatályon kívül van. Világos tehát, hogy az álmokképeknek, melyek a maguk saját törvényei szerint jönnek-mennek és melyeket semmi más valósághoz hasonlítani nem lehet, az álmodó egyén szemében való élményekként kell feltűnniök.

Hogy az álmokképek eme hallucinációs jellegének magyarázata tényleg helyes is, egy ismert tapasztalat alapján könnyen bebizonyíthatjuk. Ha éber állapotban hallucinálunk, azaz, ha valamely emlékképet érzéki észrevevésnek tartunk, akkor e képnek rendkívül élénknek kell lennie. Azt hitték tehát, hogy az álmokképek is nagyon élénk emlékképek és épen ezért valóknak tartjuk; csak hogy valószínűleg nem így van a dolog. Ismeretes, hogy azokat az érzeteket, melyek álmainkkal egybefonódnak, többnyire hihetetlen mértékben túlbecsüljük.

Így egy éjjel azt álmodtam, hogy operációs asztalon fekszem; hosszú tűt szúrtak karomba, de valamely ügyetlen mozdulat következtében ismét kitépődött, úgy, hogy karom nagy része megsérült. A fájdalom olyan élénk volt, hogy felébredtem, és közel éreztem magam az elájuláshoz. A végzett

vizsgálat meggyőzött, hogy a kanapé farészei egy-néhány helyen jelentéktelenül megnyomták karomat.

Az ilyen túlbecslés, mely pedig egészen mindennapi dolog, világosan tanúsítja, hogy az álomöntudatra ható tényleges érzetek sokkal élénkebbek, mint a többi álmokkép; az egész álmodat kormányozzák és sokkal komolyabban és jelentősebben fogjuk fel őket, mint a milyenek a valóságban.

Egyes, különös esetekben az álmokképek még az ébredés után is egy ideig megtarthatják teljes valódiságuk jellegét. Ismételten ébredtem fel azzal a szilárd meggyőződéssel, hogy nagyfontosságú dolgot sikerült felfedeznem. Így pl. egészen pontosan tudom, hogyan kell viselkednem, hogy röpködni tudjak; csak egy-két meghatározott mozdulat karommal s lábammal, és — indulok felfelé: hiszen még csak alig néhány percz előtt az utcán tettem meg az egész csodás dolgot. Sajnos, lassankint világos lesz előttem, hogy ez vagy más valamely értékes felfedezés nem volt más, mint rendkívül élénk álmokkép.

Az álmok okai.

Láttuk az előzőekben, hogy ébrenlét és alvás között nincsen éles határ, hogy tehát az álom csak lassacskán és észrevétlenül következik be. Ebből következik, — és a tapasztalat, úgy látszik, igazolja — hogy az éber állapotban megindult képzetsorozat alvás közben tovább folytatódhatik. Minthogy ezt a folytatódást a képzettársulás törvénye feltételezi, mert egyik képzet váltja ki a másikat, az ilyen álmokat *asszociáció-álmoknak* nevezték. Ha azonban az a feltevés, hogy mély alvás közben nem álmodunk, helyes, akkor ez

asszocziációs álmoknak meg kell szünniök, ha az alvás elég mély lett. Ezért azoknak az álmoknak, melyek hajnal felé keletkeznek, midőn az alvás ismét felületesebb lesz, más okuknak kell lenniök. Sok álom gondos elemzése útján WEYGANDT és más bűvárok kimutatták, hogy az ilyen álmokat idegingerek váltják ki. Ezért ezeket *ingerálmoknak* nevezték. Mint-hogy alvás közben érzékszerveink ingerének küszöbe nagyon magas, csak kevés érzet érvényesülhet, mégis legkönnyebben talán a nyomási és hőérzetek; később, reggel felé, hallási és látási érzetek is. De sokkal nagyobb mértékben hatnak az agyvelőre a szervezetnek különböző állapotai mint a szabad vagy akadályozott lélekzés, a vérkeringés, a vér chemiai átalakulásai, az izmok állapotai, a test helyzete, éhség, szomjúság, vizeleti inger, mindennemű beteges állapot és i. t. Ezek az agyvelőre hatván, kiváltják az álmot, mely tehát ez ingerek valamelyikéből indul ki; ekkor azután más ingerek fűződhetnek hozzá és megváltoztathatják az álom lefolyását, — a mi nyilván az álmok vad és szabálytalan jellegének egy további okául szolgálhat.

Magától érthető, hogy egy bizonyos álomnak a tulajdonképeni okát épen nem lehet minden egyes esetben kimutatni. Sok álomból valószínűleg nem marad meg emlékezetünkben más, csak a vége. Tehát a képzetlánczolatot visszafelé még csak az álmot előidéző idegingerig sem követhetjük. De még ha az egész álomra emlékezünk is, mégis gyakran képtelenek leszünk indító okát, mely egyszer valami muló fájdalom, másszor a testnek egy véletlenül elfoglalt helyzete stb. lehetett, megállapítani, minthogy az illető ideginger ébredéskor gyakran már eltűnt. Ily esetek-

ben gyakran úgy látszik, mintha az álom minden különös ok nélkül keletkezett volna.

Minthogy van okunk hinni, hogy minden ideginger mindig³ ugyanazt az érzetet kelti, akár alszik az ember, akár ébren van, ezért valamely gyakran visszatérő idegingernek nagyon könnyen kell ugyanegy álmot kiválthatnia. Tényleg tudjuk is, hogy mindenkinek vannak bizonyos álmai, melyek csekély változatokkal időről-időre mindig újból visszatérnek. De még ezenkívül: azonos idegingernek *különböző* egyéneken is *hasonnemű* álmokat kell előidéznie. Tartalmuk az emberek annyira különböző öntudatvilága miatt természetesen nem lehet teljesen megegyező — mely tényre később még visszatérünk —; de ha egy bizonyos érzet alvásközben behatol az öntudatba és hatályossága következtében tényleg döntőleg hat az álom menetére, akkor, ha azok az álmok egyenlő érzetektől indulnak ki, a legtöbb embernél hasonnemű álmokat kell kimutathatnunk. Ez tényleg így is van. Mindenki saját tapasztalatából fog ismerni álmokat, melyekben úgy érezte, mintha röpülne vagy hirtelen lezuhanna, vagy mintha valamely okból nem tudna lélekzeni és í. t. Vizsgáljuk meg az ilyen álmok legfontosabb okait és világítsuk meg egyes észleletekkel; ki fog derülni, hogy hogyan épül fel mindezekben a példákban az álom egy meghatározott, valamely idegingerből kiinduló érzeten, mely ereje és tartóssága következtében az egész álmöntudaton uralkodik.

A *repülés* vagy lebegés érzete kétségen kívül a lélekzés szabad, könnyű voltából ered. WEYGANDT több álmot idéz, melyekben ez az érzése volt; felébredéskor kitűnt, hogy lélekzése feltűnően könnyű

volt. Egy ízben ebéd után a kereveten aludva, hosszasán álmodtam arról, hogy avval mulatok, hogy fel és alá lebegek. Midőn felébredtem, hátamon feküdtem, karjaim oldalt voltak, fejem erősen hátra volt hajolva, mellem pedig nagyon magasan volt — mely helyzetet a kerevet szerkezete tett lehetővé —; a lélekzés szabad volt és rendkívül jól éreztem magamat.

A repülés élettani ellentéte a *szorongás*, lidércznyomás. Alig van álom, mely olyan általánosan ismeretes volna s melynek nyomait olyan messze időkbe visszakövethetnők, mint ez; már a chaldeusok említenek démonokat, melyek az embert álmában legyőzik (v. ö. I. 40. l.). Kisérteties lényekről (lidérczek) szóló ilyen hiedelmek, úgy látszik, egészen korunkig fenmaradtak, még pedig alig módosult formában. Ez állapot okát csak e század közepe felé találta meg BÖRNER, a ki maga is sokat szenvedett lidércznyomásban. Több eredménytelen kísérlet után végre kiderítette, hogy ez az álom mindig olyankor jelentkezett, ha lélekzése bármely okból akadályozva volt.

Hogy magyarázatának helyességéről meggyőződ-jék, különböző egyéneket, kik lidércznyomásban szenvedtek, felkeresett és kísérleteket végzett rajtuk. Alvás közben gypjutakarót borított szájuk, orruk fölé, mire az alvó azonnal mély, hosszú lélekzetet kezdett venni; e közben az arcz kipirult, a lélekzőizmok hatalmasan erőlködtek. Az alvó nyögni kezdett, de meg nem mozdult, míg végre hirtelen, nagy erőfeszítéssel megfordult ágyában és így arczát a takaró alól felszabadítá. Erre a lélekzés újból szabad lett és az illető tovább aludt. Miután felébresztették, előadta, hogy hatalmas lidércznyomása volt; undok állat ugrott hirtelen a mellére és nem engedte, hogy lélekzetet vegyen.

A kísérleti egyének egyike előadta, hogy neki az állat hirtelen ugrása tűnt fel leginkább, minthogy különben mindig csúszva szokta megtámadni. Ez a kis megfigyelés BÖRNER magyarázatának érdekes megerősítése, mert az állat hirtelen ugrása természetesen az arcz hirtelen letakarásából származik.

A lélekzésnek gátoltsága alvásközben rendszerint csak fokozatosan szokott bekövetkezni, a mi az álmódra az ellenséges lény csúszva közeledésének benyomását teszi.

A lidércznyomás klasszikus alakjában a műveltebb körökben ma már meglehetősen ismeretlen. Mert hogy az ember álmában kísértetet (lidérczet) lásson, ahhoz első sorban hinnie kell az ilyesmiben. Ha ez a feltétel hiányzik, akkor az alvásközben jelentkező lélekzési zavart másféleképen magyarázza az ember.

Gyermekkoromban elég gyakran szenvedtem lidércznyomásban; de ennek az álomnak rám nézve mindig bizonyos tartalma volt. Pajtásaimmal mély pinczesikátorban szerettem játszani, melybe csak néhány szűk nyíláson át szűrődött be a fény. Éjjel azt álmodtam, hogy az egyik ilyen nyíláson igyekszem átbújni; de nem bírtam keresztülcsúszni, hanem olyan erősen belészorultam a nyílásba, hogy kifogyott a lélekzetem. Csak nagy erőfeszítéssel sikerült ismét kiszabadulnom. Ez a kis példa tanúsítja, hogy ugyanaz az inger különböző egyéneken hogyan válthat ki különböző álmokat, melyeknek alapeszméje azonban mégis csak egy.

A *hirtelen, mély esés* érzete kimutathatólag a lábizomzat elernyedéséből ered.

Ezt egy ízben nagyon kedvező körülmények között tapasztalhattam. Hajnaltájban háton fekvé ma-

gasra felhúzott térdekkel félálomban hevertem; a lábam hirtelen megcsúszott, valószínűleg azért, mert álmom mélyebb lett és lábizmaim ezért elernyedtek. Azonnal mély zuhanás érzete támadt bennem; de minthogy annyira ébren voltam, hogy az érzet okát tisztán tudtam, nem is fűződött álom az esethez.

Az ilyen esés elég gyakran befejezése valamely hosszú és nagyon kellemetlen álomnak, melyben azt hisszük, hogy üldöznek. Hogy üldözőinktől meneküljünk, kiugrunk az ablakon vagy leugrunk valamely magas hegyről, vagy más magas helyről, és esés közben nagy szorongással felébredünk. Az ilyen álmok rendszeren onnan erednek, hogy az egyik láb a másikon pihen, úgy, hogy valamelyik nagyobb véredény nyomást szenved s a vérkeringést így megzavarja. Hogy ezt kiegyenlítse, a szív erőteljesebben dolgozik; ebből az alvó egyénben a szorongás, félelem érzete támad, melyből az egész álom kiindul. Ha végül az állapot tűrhetetlenné válik, az alvó hirtelen mozdulatot tesz: a láb lecsúszik és ebből származik a zuhanás érzete, mellyel az álom befejeződik. Ismételten alkalmam volt, hogy e magyarázat helyességét magamon kipróbálhassam, mert az álmot szándékosan idéztem elő, úgy, hogy elalvás előtt bizonyos helyzetbe fekve, egyik lábamat a másikon átvetettem. Ha azután a zuhanás felébresztett, pulzusom a rendesnél mindig élénkebb volt.

A *mezítelenség* érzete olyankor szokott bekövetkezni, ha a takaró lecsúszik és a test egy része fedetlen marad. Érdekes itt is megfigyelní, hogy hogyan alakulnak az így eredő álmok az egyének különféle képzettartalmához képest is különbözőképen. A fiatal hölgy úgy érzi, mintha ruhátlanul volna a

bálteremben, a tanár a katedrán, a pap a szószéken képzei magát hiányos öltözékben.

Vizelési inger tudvalevőleg gyakran okoz álmodat, melyek e szükséglet kielégítésének mindenféle akadályait szokták tartalmazni. Úgy látszik, a nemi álmok is gyakran a vízhólyag feszülésének következményei.

Végül számos álmodat a betegség érzete vált ki. Az ilyen álmok természetesen ugyanolyan változatosak és sokfélék, mint a betegségek okai és éppen ezért nem is állandók, sem nem szabályosak. Csak abban az esetben, ha valaki valamely gyakrabban meg-megújuló betegségben szenved, várható, hogy ennek határozott nyomait rendszeresen megtaláljuk álmaiban. Így WEYGANDT beszéli, hogy asztmás baja, mely gyakran támadta meg, álmaiban mindig azt a képzetet keltette, mintha nyögve mászna meg valamely magas hegyet. A betegség-okozta levegőszomjúságot tehát álmunkban mint erőltető hegymászást értelmezzük, melytől a lélekzet elszorul. Hasonló állandó álmok más, gyakrabban visszatérő betegségek alkalmával is jelentkeznek, sőt némelyek szerint a betegségek közeledő rohamait már eleve hírül adhatják. Az álmoknak ilyenén híradó szerepe nagy jelentőségű volt a babonára, azért a következőkben bővebben óhajtjuk szemügyre venni.

Az álmok tartalma.

A mint láthattuk, az álmoknak java része, talán egy-kettő kivételével, mely mindjárt az elalvás után jelentkezik, valószínűleg idegingerek következménye. Azonban ezek az ingerek az álomnak még nem adják

meg a maga szabott tartalmát; sőt inkább egyazon inger egy egyénen és még inkább számos egyénen tartalmilag különböző álmokat idézhet elő, úgy, hogy mindezeknek mégis ugyanaz az érzet szolgál alapjokul. Az álmok tartalma tehát alanyilag különböző, az egyén öntudatának tartalmától függ, és minthogy az álmok képek felmerülését csaknem kizárólag a képzetársulás törvénye szabja meg, mindig a legközelebbi társítások fognak az álomban előtérbe lépni. De épen nem szükséges, hogy álom közben ugyanazok a képzetek legyenek a legközelebbiekek, a melyek az ébrenlétben. Sokan tényleg azt hiszik ugyan, hogy főleg arról álmodnak, a mivel napközben foglalkoztak. Másrészt azonban régi megfigyelés, hogy a „homályos“ képzeteknek álmainkban nagyon lényeges szerepük jut. Ezek a „homályos“ képzetek részben az emlékezetből régen kiveszett események képei, részben olyan képzetek, melyek napközben rövid időre lefoglalták figyelmünket, de helyüket csakhamar más képzeteknek voltak kénytelenek átengedni. Midőn az ébrenlét öntudatvilága letűnik, e képzetek álmainkban ismét felmerülnek.

RADESTOCK e folyamatok megvilágítására igen szép képet használ: „A csillagok nappal is fénylenek, de fényüket a napnak sokkal hatalmasabb fénye túl sugározza s azért nem láthatjuk őket; de ha ez a nagy fény eltűnt, akkor ismét felcsillan a számtalan kisebb fény, ugyanúgy, miként a homályos vagy „apró“ képzetek a nappali erősebb érdekek megszűntével ismét előkerülnek.“

Hozzá fűzi még: „Ezen alapul az a könnyen észlelhető tény, hogy heves kedélyi izgalmak, a nap megrázó, szomorú eseményei után az álomban egé-

szen vidám képzetek kerülnek előtérbe és az alvóval minden baját és szomorúságát elfeledtetik. A szerelem, melyet az egyén ébren önmagának sem akart bevalani és melyet erőszakkal nyomott el, teljesen betölti az álmodó szívét.“

Míg RADESTOCK a feledésbe ment képzeteknek így nagy jelentőséget tulajdonít, még sem tekinti olyanoknak, mint a melyek az álom tartalmát egyedül szabnák meg. Ellenben a francia DELAGE tényleg ezt hiszi. DELAGE észrevette, hogy egy kedves rokonának haláláról, mely nagyon mély benyomást gyakorolt rá, csak hónapok múlva kezdett álmodni, midőn fájdalma már kissé enyhült. Ezóta gondosan megfigyelte álmait és észlelte, hogy álomképei részben elfelejtett emlékezések, részben pedig olyan képzetek voltak, melyek a figyelmet a nap folyamán csak rövid időre köthették le, s helyüket azután csakhamar az uralkodó eszméknek voltak kénytelenek átengedni.

Az utóbbi fajtájú álomképeknek találó példaként DELAGE a következő eseményt említi. A házban, melyben lakott, a lépcső korlátját alul üveggolyó diszíté; egy napon eltört és jó idő mult el, míg újat tettek helyébe. DELAGE egy éjjel azt álmodta, hogy az üveggolyó helyébe fenyőtoboz alakú rézgombot tettek. Másnap reggel elmondta álmát családjának és pontosan leírta az említett tárgyat; nagy csodálkozására hallotta, hogy ilyen rézgombot már több nap előtt tényleg rátettek a rácsozatra. DELAGE tehát a gombot naponta többször látta már; de, ámbár egészen pontosan le tudja írni, olyan kevéssé vette észre, hogy azután oda ment a lépcsőhöz, megnézni, vajjon a diszítés tényleg ott van-e?

A mint látjuk, ama kérdés körül, hogy a minket napközben foglalkoztató képzetek mennyire hatnak álmaink világára, a nézetek meglehetősen eltérők. És ez könnyen érthető is; mert e kérdésre vonatkozólag még éppen nem gyűjtöttek össze elégséges tapasztalati anyagot. Hogy ilyenre szert tegyek, már régebben az álmok tartalmára, stb.-re vonatkozó kérdőíveket küldtem szét. Körülbelül 150 választ kaptam, melyekből kiderült, hogy az álmok tartalmát aligha lehet törvénybe foglalni. E 150 válasz közül 60 különösen érdekes, mert egy jobb nevelőintézet tanítványaitól, 12—18 éves fiúktól és ifjaktól ered, kik lényegileg egyenlő körülmények között élnek. Néhány tanító, a ki a dolog iránt érdeklődött, segített a tanulóknak a kérdőív kitöltésekor, úgy, hogy a válaszok mindenesetre annyira pontosak és megbízhatók, a mennyire csak lehetséges. A többi kérdőívet különböző életkörülményű felnőtt, művelt férfiak és nők töltötték ki.

Ha a válaszokat egyelőre összességükben, a korosztályokra való tekintet nélkül vizsgáljuk, kitűnik, hogy a válaszadóknak kb. $\frac{1}{5}$ része álmaiban semmi kapcsolatot sem talál a nappali eseményekkel. Álmaik átlag teljesen szilajok és értelmetlenek, ezért gyakran kellémetlenek és aggasztók is. Ha a tényleges életből egyes vonások egyáltalában előfordulnak is, ezek rendszerint nagyon alárendelt jelentőségűek; egy ismerős arc, valamely ismert tájék belopózhatik álomképeinkbe vagy megadhatja a keretet, a melyben lefolynak, a nélkül, hogy valami jelentősebb szerepet vinne. A többi $\frac{4}{5}$ a két ellentétes felfogás között meglehetősen egyenletesen oszlik meg.

Egyik fele, tehát az összes tudósítóknak két-ötöde, úgy vélekedik, hogy a nappali foglalkozások,

valamint azok az események, melyek mély benyomásokkal járnak, visszatükröződnek álmaiban. A másik fele azt írja, hogy a nappali eseményekről csak egészen kivételesen szokott álmodni és úgy vélekedik, hogy főleg az olyan események, melyek érzelmeinket hevesen megrázkódtatják, csak jóval később kezdenek az álmokban szerepelni. Az én — igaz, hogy nem valami nagy — anyagom tanúsága szerint tehát mindkét félnek felfogása egyenlő mértékben helyes, illetve helytelen.

Természetesen nagyon érdekes dolog volna, ha határozott törvénybe lehetne foglalni, hogy életének jelentős eseményeiről ki álmodik azonnal és ki csak később. Minthogy véletlenség a lélek világában épen oly kevésbé van, mint a természetben, kell, hogy ennek a különbségnek is meg legyen a maga határozott oka. De a lelki világban az ilyen törvényszerűségek igen gyakran mélyen fekvő egyéni sajátosságokon alapulnak, melyekre a bűvár soha reá nem talál, úgy hogy okukat kifürkészni hiába igyekezik. Némi törvényszerűség a felvetett kérdést illetőleg mégis megállapítható. Ha u. i. a 15 éven aluli korosztályt külön tekintjük, kiderül, hogy a fiataloknak csaknem $\frac{2}{3}$ része azok közé tartozik, kiknek álmaiban a nappali események szoktak visszatükröződni. Minthogy ez a $\frac{2}{3}$ az előbbi számításban be volt számítva, természetesen nem jelentéktelen mértékben növelte annak a csoportnak a számát, melynél a nappali események az álmokban azonnal szoktak szerepelni. Ebből ismét az következik, hogy ez a jelenség idősebb egyéneken aránylag ritka. A tapasztalat tehát, úgy látszik, azt tanúsítja, hogy *az ifjabbak sokkal inkább, az öregebbek kevésbé hajlamosak arra, hogy olyan események-*

ről álmodjanak, melyek kedélyüket a nap folyamán felizgatták.

Minthogy az ifjú korban többnyire az érzelmi élet van túlsúlyban, de az egyes érzelmek hamarabb is mulnak el, mint az idősebb korban, eredményünk nyilván arra utal, hogy az érzelmi élet az álmok tartalmára nem csekély hatást gyakorol. Ez nem valami új dolog; számos bűvár ismételten hangsúlyozta és az én kimutatásom egyes pontjain is észrevehető. Csakhogy az én anyagom ebben a tekintetben alig elégséges, hogy e kérdésben statisztikailag valami bizonyosat állapíthassunk meg; ezért röviden csak arra szorítkozom, hogy az eredményeket közöljem.

Először is, úgy látszik, meglehetősen ritkán történik, hogy az ember mindennapi teendőiről álmodnék. Előfordul ugyan ez is, de csak kivételesen és jóformán mindig csak olyankor, ha a munka az illetőt a rendesnél nagyobb mértékben vette igénybe. Ellenben a nappali élet rendkívülibb eseményei, tehát főleg az olyan élmények, melyek érzelmeinkre élenkebben hatottak, könnyen fognak álmainkban felmerülni avagy álmokat kiváltani. Az álom egyes esetekben az esemény és ennek sajátyszerű érzésbeli kifejeződése körül forog, más esetekben az esemény csak az álomnak kimutatható indító okaként szerepel, mely álom azonban könnyen egészen ellentétes érzésbeli kifejeződést kap. Így pl. nem ritka dolog, hogy valamely szeretett rokon halála álmot vált ki, melyben az alvó az elhalttal való boldog együttléte idejéből újból él át jeleneteket. Úgy látszik, ez a két eset, azonos és ellentétes érzelmi színezetű álmok, egyformán gyakori.

Bizonyos kellemetlen eseményeknek különösen meg van a hajlamuk az álmokban való ismétlődésre.

Vadászember gyakran álmodja, hogy fegyvere a döntő pillanatban nem akar elsülni. Majd mindenki, a ki valaha fontosabb vizsgálatot tett le, ismeri azt a kínos álmot, hogy vizsgálat előtt van és mindent elfelejtett. Ez az álom sokakat késő vénségükig üldöz.

Van végül az érzelmeknek bizonyos csoportja, mely olyanoknál, kik a nap eseményeiről egyáltalában álmodni szoktak, csaknem állandóan álmokat vált ki. A mit óhajtunk, remélünk vagy a mitől félünk, álmunkban teljesül; ez másképen nem is lehet. Minden álmokép az álmódó előtt valóságos pillanatnyi élményként szerepel. Ha tehát valamely esemény, mely ébrenlétünkben reményünknek vagy félelmünknek tárgya, álmoközben felmerül, a valóság, a teljesültség jelle gével kell bírnia.

Így a reményt és félelmet álmunkban már valósulva látjuk. Minthogy pedig annak bekövetkezése, a mit óhajtunk, remélünk vagy a mitől félünk, tényleg mindig bizonyos mértékig lehetséges, avagy talán valószínű is, az ilyen álmok gyakran jövő dolgok előre való hírüladását foglalják magukban; erre később még visszatérünk.

Tehát az érzelmi állapotoknak hatása az álmok világára, legalább bizonyos egyéneknél, elég jelentékeny. De feltétlenül túllövünk a czélon, ha, mint SPITTA, azt következtetjük belőle, hogy „a kedély“, az érzelmi élet, soha nem alszik s hogy az összes álmoknak ebben van az eredetök. Mint előbb láttuk, az emberek álmaikat illetőleg inkább két csoportba oszlanak, melyek azonban a dolog természetének megfelelőleg nem határolódnak el élesen:

Az egyik csoportban, melybe főleg gyermekek és fiatal egyének tartoznak, az álmokat rendszerint köz-

vetlenül azok az események szabják meg, melyek az érzelmeket élénk hullámmászásba hozzák. A másik csoport, melyhez főleg idősebb egyének tartoznak, többnyire közömbös, mindennapi dolgokról álmodik; ezeknél a jelentősebb események rendszerint csak akkor kezdenek az álmokban szerepelni, ha már olyan régi keletűek, hogy érzelmi színezetük elmosódott.

Ha az álmok többnyire többé-kevésbé *értelem nélkül valók* is, ennek az *ellenkezője* is előfordulhat, azaz az ember álmában olyan dolgokat művelhet, melyekre ébren aligha vállalkoznék. Azonban az erre való szellemi működés a dolog természetéhez képest többnyire élénkebb képzeletet igényel, mint a milyen-nel az ember rendes állapotában rendelkezik. Valamint a képzetek finomabb játéka álom közben egészen fantasztikus képeket terem, úgy egyszer-más-szor, ritkán, de mégis alkothat olyasmit is, a minek tényleg van értelme.

Így közöltek velem eseteket, melyekben egyesek álmukban geometriai példákat és talányokat fejtettek meg, a mikén ébren hiába törték volt fejüket. Egy korosabb ismert író beszéli, hogy diákkorában álmában meg tudta csinálni egy költemény kezdetét, a mit ébren nem tudott; a mit álmában „költött“, az jó volt, a többi, sajnos, nem ért semmit. Felette érdekes a következő álom is, melyet LÜTKEN, a filozofia tanára Soró-ben (Seeland), álmodott s melyet előadásain gyakran említett. Azt álmodta ú. i., hogy Rio de Janeiroban, hol a császár trónralépte alkalmából nagy kivilágítást rendeztek, főleg az egyik transzparens vontá magára figyelmét, melyen e szavakat olvashatta: VIVAT DO(N) P(E)D(R)(O).

Nem értette, hogy mit jelentsen az, hogy négy

betűt zárójelek közé foglaltak, de mialatt ezen gondolkodott, egy férfival találkozott, ki a következő magyarázattal szolgált: „Nem tudja megérteni? Any-nyit tesz, hogy: éljen DON PEDRO, csak ne legyen soha NERO“. Az érdekes a dologban először is az, hogy álomban talány keletkezett, melyet maga az álmodó sem értett meg azonnal, továbbá, hogy magyarázata is látszólag más személytől ered. Hasonló esetet idéz VAN GOENS hollandus tudós is.

Végül azt is meg kell említenünk, hogy vannak emberek, kiknek álmai néha több éjen át folytatód-
nak. Ez annyiban érdekes, mert ez az első jele a kettős öntudati életnek, mely más körülmények között sokkal határozottabban nyilvánulhat. Ezzel a követ-
kezőkben bővebben foglalkozunk.

Az álmok jelentősége a babonára.

A szellemekben való hit.

Részletesebben tárgyaltuk az álmot, mert ez, a mint már mondtuk, egyike ama tüneteknek, melyek a legtöbb s legjelentősebb babonás hiedelemre szolgáltattak alkalmat. Az előzőkben említett sajátosságoknak legtöbbje misztikus értelmezések tárgya volt. Így DU PREL még napjainkban is okkultista elmé-
letek kiindulópontjául használta fel az álom rövid tar-
tamát. Lehetetlenség volna mindazokba az abszurdí-
tásokba, melyeket a misztikusok az álomélet sajátos-
ságaiból levontak, részletesebben belemélyedni. Épen ezért iparkodtam, hogy az idevágó tüneteményeket valamennyire kimerítően tárgyaljam és egyúttal ki-

mutassam, hogy ezek ismert lélektani törvényeknek felelnek meg. Az olvasó azután nehézség nélkül fogja eldönthetni, hogy milyen értéket szabad tulajdonítania a misztikus magyarázatoknak, melyekkel majd itt, majd amott találkozni fog. A következőkben csak azokat az elterjedtebb babonás hiedelmeket tárgyaljuk, melyek kétségtelenül az álmokból eredtek.

Ezeknek élén a szellemekben való hit és a szellemeknek az emberi életbe való beavatkozásának hite áll. A legtöbb más babonás hiedelem csak e hitnek a közvetlen kifolyása. A vad népek között alig ismerünk egyetlen törzset is, melynél ez a hit ne volna uralkodó, sőt egynémelyiknél ez képviseli a vallásos képzetek egyedüli kimutatható nyomát. A történelmi részben láttuk azt is, hogy a szellemekben való hitnek az ó-kortól a jelenkorig rendkívüli jelentősége volt. Még az európai népeknél is, kiknél a legrégebb időkben, a kelettel való érintkezés előtt kevésbé volt kifejezett, világos nyomai mutathatók ki. Mindez tanúsítja, hogy a szellemekben való hit általános emberi jelenség. Tehát határozott okának kellett lennie, mely mindenütt és minden időben hatott, különösen azért, minthogy a legkülönbébb népeknél találjuk, mely népek közül mindenesetre többen nem a más népekkel való érintkezés útján vehették fel.

Ez ellen fel lehet ugyan hozni, hogy épen nem kellett minden időben ugyanannak az oknak érvényesülnie. Hiszen láttuk, hogyan ébredt a szellemekben való hit napjainkban is új életre a tünevényeknek egy csoportja következtében, melyek az emberi nem kezdetleges fejlődési fokán bizonyára nem voltak ismeretesek. De meg kell fontolni azt is, hogy az okok között, melyek egy aránylag felvilágosodott

korban valamely, évezredek óta uralkodó hitet új erőre és új életre keltettek, és ama jelenségek között, melyek e hitet eredetileg, a primitív népeknél előidézték, nagy különbség lesz. Valamint mostanában a vad népek élete sokkal egyhangúbb és egyszerűbb, mint a civilizált országoké, így kellett annak lennie az emberi nem gyermekkorában is. Ezért az a feltevés, hogy valamely felfogás lényegileg egyforma szellemi műveltség esetén azonos okból származott, teljesen jogosult. Igaz, hogy több ok is közre hathatott, de a szellemeiben való hitnek keletkezésére talán egyiknek sem volt nagyobb jelentősége, mint az álomnak. Az utóbbi mindenekelőtt állandó, normális lelki tünet. Ugyanúgy megvan a gyermeknél, mint felnőttél, sőt talán az ifjú korban erősebben és élénkebben, azért jogosult az az okoskodás is, hogy az emberiség gyermekkorában nagyobb szerepe volt, mint ma. Végül az álomvilág épen oly jellegű, hogy majdnem azt mondhatjuk: a szellemvilág létezésének feltevéséhez valósággal el *kellett* vezetnie. Lássuk már most közelebbről az álom ama tényezőit, a melyekről feltehetjük, hogy e hit fejlődésében részük volt.

Először is arra kell emlékeztetnünk, hogy minden álom a teljes valóság képében tűnik fel az álmodó előtt, bármilyen szilaj és fantasztikus is. Csak akkor döntjük el, hogy álomkép volt, a mit álmunkban megéltünk, midőn emlékezetünkbe visszaidézzük. Sőt, a mint előbb (151. l.) láttuk, némelykor még ez is elég nehéz lesz; az álomképeket olyan elevenen láthatjuk, hogy néha csak nehezen hagyjuk magunkat meggyőzni, hogy tényleg csak álmodtunk, nem pedig való dolgokat éltünk át. Álmunkban régen elhunyt személyeket látunk s beszélünk is velük, cso-

dás szörnyetegek üldöznek, távoli, ismeretlen vidékekre vetődünk; és mindez teljes valóság előttünk és ha felébredvén többé nem nézzük valóságnak, ez csak azért van, mert a tapasztalat az idők folyamán arra a meggyőződésre vezetett, hogy mindezek az „élmények“ csak képzeleteink szabad játékának tekintendők, nem pedig valóságul. Ezért halljuk már gyermekkorunkban, hogy az, a mit álmunkban megélünk, „csak álom“. Az anya e szavakkal nyugtatja meg megrémült gyermekét, a ki valamely ijesztő álmából sikoltva ébredt fel. Így már mint gyermekek megbarátkozunk azzal a gondolattal, hogy, a mit álmodtunk, nem valóság; érettebb korunkban pedig magunk győződhetünk meg róla, álombeli élményeinket a reális világról szerzett ismereteinkkel vetvén össze. Mégis egy és más tapasztalatnak kellett összegyűlnie és számos összehasonlításnak kellett történnie az álomélet abszurd élményei és a való világ között, mielőtt az emberi nem ezt megtanulta volna. Nem egy vad néptörzs még ma sem tud róla. Az indiánok nagy orvosságos állatja nem földi lény, csak az orvosságos embernek mutatkozik és neki is csak álmában; és mégis azt hiszi, hogy zsákjában az állat egy darab csontját őrzi (v. ö. I. 29. l.). Világosabb bizonyíték az álmok valódiságában való hitre aligha van.

Tehát abból az állításból indulhatunk ki, hogy az ember *az álomképeket* fejlődése kezdetleges fokain, midőn a természet és a lelkivilág törvényeibe való belátása tulajdonképen egyáltalában hiányzik, *teljes valóságnak tekinti. Azonban ebből a szellemekben való hit is következik.* Álmunkban megjelennek halottaink. Igaz, hogy árnyékszerűbbek, mintsem életükben voltak, látogatásaiknak rendszerint nyoma sem marad — de azért

nem kevésbé valók. Ugyanolyan félig anyagból valóknak, árnyékszerűen elmosódottaknak képzeltek a népek minden időben a szellemek alakjait is, mint a milyennek az álmokképek. De még tovább: nemcsak a szellemek alakjának, de létezésük módjának képzetét is — úgy látszik — az álmok jellege szabta meg. Az ausztráliai négereknél (v. ö. I. 18. l.) és különböző más népeknél az a hit, hogy az elhunytak egy ideig a földön, régi lakásuk közelében tartózkodnak s csak később szállnak tova. Bár határozottan bebizonyítani alig lehetne, valószínű, hogy ez a hit is az álmélet lelki folyamatain alapul. Láttuk (161. l.), hogy élénk érzelmi benyomások a gyermek álmaiban rendszerint csakhamar érvényesülnek; midőn az érzelmek halványulnak, az álmokképekre való hatásuk is megszűnik. Valószínűleg ugyanez áll arra az emberre is, a ki gyermekies, kezdetleges fejlődési fokozaton van. Az elhunytak épen csak annyi ideig jelentkeznek az álmokban, a míg a haláluk okozta érzelmek még frissek. De ha ezek tűnni kezdenek, a halottak is beszüntetik látogatásaikat és ezt azután úgy értelmezik, hogy visszavonulnak a föld színéről. — Ha idővel az álmok tartalmát feltételező tényezőket tökéletesebben ismerjük, bizonyára kimutathatjuk azt is, hogy a szellemben való hitnek számos más részlete is hogyan keletkezett az álom sajátságosságaiból. Bár, a hogy jelenleg áll a dolog, az ilyen kimutatás nagyon is sok hipotézisre vezetne.

Még egy ponttal érdemes foglalkoznunk. Mint már előbb említettük, a szellemben való hitnek az eredeti európai mágiában aránylag csekély a szerepe. Az egyedüli valódi szellemek, kiket a régibb izlandi mondák említenek, a fylgjarok, védő szellemek, a kik

az embernek jóformán csakis álmában mutatkoznak. Az olyan álomnak magyarázatát, melyben élő lények mutatkoztak, rendszerint a következő szavakkal kezdik: „Ezek nagy férfiak fylgjarjai lehettek“ (v. ö. I. 105. 1.). Vajjon az álmoknak és szellemeknek e szoros kapcsolata északi elődeinknél csak véletlen volna-e? Avagy talán ebből is a szellemhitnek az álmokképekből való keletkezésére szabad következtetnünk? Mint-hogy az északi népek filozofiai okoskodásokra nem valami nagyon hajlamosak, könnyen érthető, hogy a szellemekben való hitet nem fejlesztették tovább, hanem ellenkezőleg, arra szorítkoztak, hogy szellemeket lássanak ott, a hol úgy látszott, hogy a tapasztalat szerint közvetlenül kimutathatók, — t. i. az álmokban.

Valamint a szellemekben való hit eredete valószínűleg az álmokképekben gyökerezik, melyeket valóknak tartanak, úgy bizonyára a szellemeknek tulajdonított leglényegesebb tulajdonságok is az alvó ember viselkedésének észleléséből eredtek. Alvás közben az ember egészen nyugodtan, külső ingerek iránt látszólag teljesen érzéktelenül fekszik; felébredvén mégis távoli helyeken való bolyongásairól beszélhet, a hol még élő vagy régen elhalt ismerősökre talált. Ha ezt mind teljes valóságnak tartja az ember, akkor egyenesen rászorul arra a feltevésre, hogy: van az emberben valami, a mi önhatalmúlag szabadon mozoghat, míg a test visszamarad. És ez a valami — nevezzük „lélek“-nek — még szabadabbnak vagy mozgékonyabbnak mutatkozik, a mint a testtől felszabadult. Ettől a feltevéstől már csak kis lépés kell ahhoz a továbbihoz, hogy épen ez a lélek a halál után még egy ideig az ismerős helyeken időzik, még akkor is,

midőn a testet már eltemették, elégették, vagy az ellenség megette. Így ezek a szemlélődések, melyek az alvó ember szemlélete közben maguktól adódnak, ugyanahhoz az eszmekörhöz vezetnek, mely az álmok képek sajátágaiból következik, hogy t. i. az ember összetett lény; a test látszólag mozdulatlanul heverhet, mialatt a lélek önmagában, szabadon mozoghat és hogy még akkor is, midőn a test már elpusztult, a lélek tovább fog élni és helyel-közzel az élve-maradtaknak megjelenni. Ezek a szellemhit fő vonásai; további kifejlesztésük, mely nagyon sokféle lehet, minket nem érdekel.

Látnoki és jósló álmok.

Mint a történelmi fejtegetésben láthattuk, az ember minden időben hitte, hogy álmában felvilágosítást kaphat a multról és a jövőről, azaz olyan dolgokról, melyekhez éber állapotában nem férhet. Az ilyen felvilágosítást általában istenek vagy más felsőbb rendű lények megnyilatkozásának tekinthették. Feltehető, hogy az újplatonikusoktól ered az az elmélet, mely szerint az ember bizonyos körülmények között magasabb, mágiás erők birtokába juthat és az istenekhez hasonlónak lehet (v. ö. I. 219. l.). E tan nyomai a tudósok mágiájában mindenütt megtalálhatók és láttuk (11. l.), hogy az álmodó lélek mágiás erőiben való hit még az olyan modern bűvárnál is, mint a milyen SCHINDLER, fellelhető. Azonban már előre is valószínűtlennek látszik, hogy az álmodó lélek olyan erőkkel bírjon, melyekkel az ember éber állapotában nem rendelkezik. Ha ilyen erők tényleg volnának, mégis csak elvárhatnók, hogy ezek annál dúsabban

fejlődnek, minél inkább szabadul fel a lélek alvás közben a testtől, tehát minél mélyebb lesz az alvás. A látnoki álmoknak tehát a legmélyebb alvás közben kellene fejlődniök. Már pedig előbbi vizsgálataink épen azt tanúsították, hogy az ember legmélyebb alvás közben valószínűleg egyáltalában nem is álmodik. Ellenkezőleg, az álmok az éberlétbe való átmenet közben keletkeznek; a képzetek világa pedig, mely ilyenkor megvan, az éber öntudat világától csak a figyelem hiánya által különbözik. Ezért felette valószínűtlen, hogy ebben az átmeneti szakban külön mágiás erők fejlődhetnének. Ellenkezőleg, az a kérdés nyomul előtérbe, hogy az ilyen erőkben való hit természetes úton hogyan keletkezhetett?

Ismételten utaltunk álomképeink tétovaságára, összefüggéstelenségére és értelmetlenségére. Minthogy ezek a sajátságok kevés kivétellel valamennyi álmodót jellemzik, ebből következik (a mit különben mindenki, a ki megpróbálta, saját tapasztalatából tudhat), hogy valamely álmodót minden egyes részletében helyesen leírni felette nehéz, sőt jóformán lehetetlen. Még ha rögtön a felébredés után próbáljuk is leírni, mindig lesznek egyes pontok, melyekre csak homályosan emlékezhetünk. Ha már most valaki az ilyen hézagot saját belátása szerint fogja kitölteni, önkéntelenül is több értelmet és józanságot kever álmába, mint a mennyi valószínűség szerint eredetileg benne volt. Hiszen tényleges élményeink egyes részletei ok és okozatként követik egymást; ezt az oksági viszonyt mindenütt megköveteljük és ezért önkéntelenül átvisszük álombeli élményeinkre is. Csakhogy az álomképeket nem ez a viszony fűzi egymáshoz; sorrendjüket, a mint tudjuk, a képzettársulás törvénye szabja meg.

Mi tehát álmaink minden egyes lánczszemét, melyre már nem emlékezünk pontosan, oly módon egészítjük ki, hogy önkéntelenül is oksági kapcsolatot teremtünk és ezzel oly értelmet plántálunk az álomba, mely eredetileg nem is volt meg. Az álomnak emlékezetünkben még megragadt főbb vonásai azután lassacsán való esemény jellegét öltik magukra és így egyre több összefüggés és észszerűség kerül az álomba. Ha azután egy szép napon valamely eseményt élünk meg, melynek a félig elfeledett álommal egynémely közös vonása van, akkor ez az álom egészen megváltozott alakban támad fel újból emlékezetünkben. Elhitetjük magunkkal, hogy épen azt álmodtuk meg, a mi velünk az imént megtörtént; e teljesen természetes emlékezeti hiba következtében azután az álmot „lát-noki“ jellegűnek tartjuk.

Ilyen álmot PARISH¹ ír le; ez az álom azért érdekes, mert világosan meg lehet állapítani, hogy hogyan alakult át az idő folyamán: „Ismerek egy hölgyet (kutyakedvelőt), a ki azt álmodta, hogy családjával együtt bucsút mondott falusi birtokának, melyet 750,000 pudliért adott el valakinek. Az álmot elmondja és mulatnak is rajta. Néhány nappal később férje egy ügynöktől ajánlatot kap, nem volna-e hajlandó birtokát eladni. Átlagos árul, melyet a vevő esetleg megadni hajlandó volna, 750,000 márkát említ. Ez az összetalálkozás elég volt, hogy a szigorúan igazságszerető hölgyet oly tévedésbe ejtse, mely szerint nemcsak a számot álmodta meg helyesen, hanem az értékegységet is, hogy tehát álmában nem egy sereg pudlit, hanem pénz összeget kapott, mint az eladott birtok egyenértékét. De

¹ Ueber die Trugwahrnehmung, Leipzig 1894.

nemcsak ő maga, hanem környezetének legnagyobb része is meg volt győződve, hogy így áll a dolog.“

Hogy e fajta látnoki álmok régibb időkben sokkal gyakoribbak voltak, mint ma, annak egyszerű oka az, hogy sokkal többet álmodtak, avagy helyesebben mondva, az álmokra jobban emlékeztek. Valamint a gyermek álmaikat könnyebben jegyzi meg, mint a felnőtt, mert nem veszik igénybe oly komoly teendők, úgy korábbi időkben jobban emlékezhettek az álmokra, mert az élet kevésbé volt bonyolult és a létért való küzdelem könnyebb volt. Ehhez jó még, hogy az álmoknak oly jelentőséget tulajdonítottak, melyben ma már nem hiszünk; valósággal megerőltették magukat, hogy fejben tartsák őket, a mi pedig tudomás szerint az emlékezésnek lényeges feltétele. Mindez első sorban a fejlődés gyermekkori fokozatain álló emberre nézve áll, a ki az álombeli élményeket még teljességgel valóságnak tartotta. E fokozaton az álmok nagy tömegében könnyen lehetett egynéhányat találni, mely látszólag látnoki tartalma; és ha már egyszer az ember szeme az álmok ily irányú jelentőségére nézve megnyílt, ezzel az irántuk való érdeklődés még fokozódik. Hogy milyen súlyt helyeztek bizonyos időkben az álmokra, nyíltan kitűnik abból, hogy évkönyvekben jegyezték fel, mint p. o. a chaldeusok (I. 62. 1.).

Az álmok tehát, mint láttuk, már azzal felvehetik a jóslatok jellegét, hogy az ember emlékezetében egyszerűen elferdíti őket. Ezzel azonban az emlékezési hibák jelentősége a babona e részére még nincsen kimerítve. Ha az ember valamennyi álmát megőrizhetné, csakhamar észrevenné, hogy legtöbbje egyáltalán nem hirdet semmi jövődől dolgot, mások pedig

egyenesen téves jóslásokat tartalmaznak. Ámde ez a felfedezés megsemmisítőleg hatna a babonára. Csak-hogy ezt nem engedik az emlékezet hiányosságai, melyek támogatják az embert, hogy az álmok jelentőségéből minden nehézség daczára ne engedjen. Valamennyi álmunkra nem emlékezünk; erre senki emberfia nem képes. Csak egyik-másik, mely különös benyomást gyakorolt reánk, ragad meg az emlékezetben: a többit többé-kevésbé elfelejtjük. Ha azonban egy szép napon olyasmi esik meg velünk, a mi valamely álmunkra emlékeztet, a melynek még maradt valami nyoma emlékezetünkben, rögtön úgy rémlik előttünk, mintha az illető álomnak valami jelentősége lett volna. Tehát csak az utóbb bekövetkező események adják meg egyes álmoknak a „jóslat“ jelentőségét; az ilyenek megmaradnak az emlékezetben, ellenben a többi nagyszámú álmod, mely nem esik egybe valamely későbbi eseménnyel, lassacsckán elfeledjük. Ez azokra az álmokra is áll, melyek téves jóslásoknak bizonyulnak; természetesen teljesen elfogulatlanoknak kell lenni s egyáltalán mentesnek az álmok jelentőségében való hittől, hogy az olyan álmokra, melyek nem jövendölnek, szintén figyelhessünk. Említett (160. l.) kérdőíveimbe felvettem a jósálmokra vonatkozó kérdést is. Nem kevesebb, mint 40 személy közölte, hogy voltak ilyes álmai s össze-vissza körülbelül 100 példát idéztek. Ez a kis gyűjtemény több tekintetből is érdekes. Első sorban a csekély szám tűnik fel. Legtöbben megemlítik, hogy az idézett jósálom az egyedüli a maga nemében, melyet valaha álmodtak. Csaknem valamennyi azt írja, hogy rendszeresen álmodik, egynéhány minden éjjel is. Nyilvánvaló dolog tehát, hogy ezek az egyének ezer meg ezer jelentőségtelen álmod-
álmod-

tak, s csak egészen kivételesen volt közülök egy-egynek jósló tartalma. Ez fentebbi állításunk mellett bizonyít; csak valamely esetleges későbbi esemény idéz vissza az emlékezetbe valamely álmot és teszi utólagosan jósálommá. A számtalan elfelejtett álom ugyanúgy lehetett volna jósálom és az is lett volna, ha történik valami, a mi az elfeledéstől megóvta volna őket.

Számos tudósító arról számol be, hogy gyakran voltak téves jósálmai. Valamely vállalatot az álom sikeresnek jósolt; de az események az álmot, sajnos, nem igazolták. Ez azért érdekes, mert bizonyítja, hogy az álmokban nem szerepelnek varázslatos erők, melyek tényleg a jövőt jósolják meg. *Az álom és a későbbi események általánosságban egymástól teljesen függetlenek; csak az ember hozza őket egymással akaratan kívül kapcsolatba és vesz észre hasonlatosságot vagy eltérést*, a szerint, a mint figyelmét az eseményeknek az álommal való megegyező, illetőleg meg nem egyező voltára fordítja.

Végül a legnagyobb érdekességet az kölcsönzi gyűjteményemnek, hogy kiderül belőle, miszerint tiszta esetlegességek a látnoki álmok keletkezésében voltaképpen csak jelentéktelen szerepet játszanak. Valamely eseménynek, egy az emlékezetben megmaradt álommal való tisztán véletlen egybeesése csak három-négy álmot magyarázhat meg.

Ez a következő esetekre nézve áll. A. vizsgálatra készül; azt álmodja, hogy tanító lesz ugyanazon az iskolán, melyben tanuló volt. Ez tíz évvel később tényleg megtörténik. — B. egy barátjával valamely, hazájukban ritka növényről beszélgetett; éjjel erről a növényről álmodott és a következő napon megtalálja olyan helyen, mely hasonlít ahhoz, a

melyen álmában látta; e helyen hosszú idő óta nem fordult volt meg. — C. gyászmenetről álmodik, két halottas kocsival. Nem sokkal később meghal egy rokona s temetése napján egy másik rokona. Ez az álom tulajdonképen be sem teljesült, a mennyiben e temetésekben nem szerepelt két halottas kocsi; inkább csak jelképes, a mennyiben két halálesetet jósol meg. — A negyedik esetben az álom már némileg elferdítve jelenik meg az emlékezetben, midőn az esemény tényleg megtörténik. D. álmodja, hogy néhány tányér eltörik. Ez másnap meg is történik; a cserepek épen olyan alakúak, mint a milyeneket D. álmában látott. Itt bizonyára emlékezeti hiba forog fenn a cserepek alakját illetőleg.

Számos esetben az álom csak azért látszik látnoki természetűnek, mert az emlékezet az esemény bekövetkezésekor már elmosódott volt, úgy, hogy az álom és valóság között fennálló eltéréseket már nem vesszük észre. Az ilyen álmokra például szolgálhat az a nem is rendkívüli eset, midőn hosszabb-rövidebb idővel, néha csak évekkel utóbb találkozik valaki olyan külsejű egyénnel, mint a melyet álmában látott volt. Joggal kétségbe vonhatjuk, hogy valaki egyetlen egyszer, álmában látott arcra oly világosan emlékeznék, hogy több év múlva ismét fel tudja ismerni. A hasonlatosság valószínűleg tisztán csak képzelt.

Pusztá véletleneken és emlékezeti hibákon kívül még néhány más körülmény is van, mely valamely álmot látszólag látnokivá tehet, pl. midőn az álom csak bizonyos, az álmodó által ismert körülmények természetes következményeit jelzi előre.

E. megálmodja az osztályzatokat, melyeket a vizsgálaton kapni fog. Tényleg „körülbelül“ (ezek a

közleményében foglalt saját szavai) ugyanazon osztályzatokat kapja. Rendszerint az, a ki vizsgálat előtt áll, tudja, milyen bizonyítványt várhat, csak természetes tehát, ha valamely idevágó álom „körülbelül” helyesnek bizonyul. — Több idősebb polgár és katonatiszt közli, hogy nem sokkal az utolsó háború kitörése előtt álmodta, hogy háború ütött ki. Nos hát, ha háborús hírek napirenden vannak és valamely háború küszöbön álló kitörése beszéd tárgya mindenfelé, akkor erről álmodni csak természetes dolog. — F. valamely eljegyzés felbontásáról álmodik; kevés idő múlva ez tényleg bekövetkezik. Tudta, hogy a jegyesek feszült viszonyban élnek, a szakadást tehát akár ébren is megjövendölhette volna. — G. idegent kalauzol Kopenhágában; szó esik róla, hogy egy bizonyos (kilátó-)toronyba akarnak felmenni: éjjel azt álmodja, hogy tényleg fenn vannak. Néhány nap múlva valóban felmegy az idegennel. Igen gyakoriak a bizonyos személyek halálára vonatkozó álmok. Ha az álmodó tudja, hogy az illető beteg, akkor az álom nem mond egyebet, mint a mit éber állapotban is sejteni lehetett; ha a beteg meggyógyul, az álmot csakhamar elfelejtjük. Itt is, mint mindenütt, csak a tényleg bekövetkező esemény idézi az emlékezetbe az álmot és látja el a jóslat jellegével.

Az álmok tartalmának tárgyalásakor kimutattuk, hogy a mi napközben reménységünk vagy félelmünk tárgya volt, azt álmainkban nagyon gyakran már megvalósulva látjuk. Minthogy pedig általában véve sem nem rettegünk, sem nem remélünk olyasmit, a mi teljesen lehetetlen vagy abszurd dolog, ezért egészen természetes, hogy ilyen álmok tényleg nem ritkán be is teljesülnek. Erre nézve gyűjteményemben számos példa van.

Egy fiú bizonyos iskolába óhajt bejutni, mely kívánságát szülői előtt is kifejezte. Egy éjjel álmodja, hogy a felvételi vizsgálaton van; rövid idő múlva tényleg bejut abba az iskolába. — Fiatal hölgyeknél, úgy látszik, nagyon elterjedt az az álom, hogy rokonoktól vagy barátnőktől levelet kapnak, a mi azután egy vagy egynéhány nap múlva be is következik. Ezek az álmok azonban, úgy látszik, rendszerint olyankor jelenkeznek, midőn az illetőknek tényleg van okuk levelet várni. — Legérdekesebb a következő eset. H. egy napon együtt van barátjával, kit igen nagyra becsült. Éjjel azt álmodja, hogy barátja megbetegszik s meghal. Ez néhány hónap múlva tényleg meg is történik. Az álom idején semmiféle alapja sem volt annak a feltevésnek, hogy halála a közel jövőben várható volna; a fiatal ember teljesen egészséges volt. Ez álom megérthetése végett szükséges tudni, hogy H. azok közé az emberek közé tartozik, kiknek átlag valamennyi álma olyan érzelmeknek felel meg, melyek a nap eseményeivel homlokegyenest ellenkezők. A barátjával való együttlét okozta öröm tehát nála gondtal, bánattal, betegséggel és halállal teli álomban jut érvényre. H.-nak több ilyen álma is volt, de ez az egy legmélyebben vésődött emlékezetébe, mert barátja rövid idő múlva meghalt.

Természetesen azok az álmok, melyek bizonyos vágyak teljesülését jelzik előre, úgy is beteljesülhetnek, hogy az illető maga közreműködik megvalósulásukon, a mennyiben ténykedéseiben épen ezt a czélt tartja szeme előtt.

K. Olaszországba szeretne utazni; álmodja, hogy ott van. Néhány év múlva módjában van az utazást megtenni, s tervét csakugyan megvalósítja. —

Épen ily természetes a következő eset. Az anya álmodja, hogy fia Párizsban eljegyezte magát; el is beszéli álmát a fiának. A fiú idősebb korában Párizsba költözik; ott csakugyan eljegyzi magát, míg otthon sohasem tudta magát rászánni. Úgy látszik, hogy az álom itt valóban szuggesztív hatással volt rá, neki-bátorodik és eljegyzi magát, mert tudja, hogy ennek Párizsban kell megtörténnie.

Az álmok nem ritkán olyan bonyolultak, s annyi személy szerepel bennük, hogy lehetetlen biztosan megmondani, vajjon voltaképen hogyan is teljesültek. Ezt mondhatjuk pl. a következő álomról:

L. kisasszony, fiatal hölgy, álmodja, hogy ég a ház. De a tűz nem okoz kárt. Azonban fölijed álmából valamely hangra, mely azt mondja, hogy óvakodjék egy bizonyos naptól, a mely néhány hónap múlva fog bekövetkezni. Az álmot elbeszéli környezetének; a többi közt M. kisasszonynak is, ki fiatal még és nagyon babonás s azóta örökös félelemben várja azt a bizonyos napot. Ez el is érkezik, a nélkül, hogy M. kisasszonyon kívül más is gondolna rá. Este csakugyan mindnyájan, kik a lakószobában tartózkodtak, — köztük L. és M. is — megbetegeszenek és pedig szénoxidmérgezés következtében, melyet a kályhanyílás elzárása okozott. Első pillanatra talán azt hinnők, hogy a mérgezés nem is az előre mondott napon következett be, és emlékezési hibával van csak dolgunk. De a felvilágosítások, melyeket kaptam, kizárják ezt a felfogást. Valószínűbb, hogy az álom azért teljeseedett be, mert M. kisasszonyra mint ellentétes szuggesztió hatott. Az aggódó hölgy attól való félelmében, hogy az álomban jelzett tűz bekövetkezik, valószínűleg meg akarta akadályozni a jóslat

teljesedését, és ezért elzárta a kályhanyílást; ezzel aztán akarata ellenére is ő okozta, hogy az álom beteljesedett. Ily módon gyakran cselekszünk bizonyos szuggesztió hatása alatt, a nélkül, hogy e szuggesztióról vagy indító okairól tudomásunk volna; azért nem szabad csudálkoznunk, ha az illető személy az eseménnyel való minden összefüggést a leghatározottabban tagad. Hogy az említett eset a valóságban hogyan történt, azt már aligha lehet megállapítani, mert nagyon régen volt.

Már előbb említettük, hogy álmainkban gyakran merülnek fel emlékek, melyek az éber öntudatból teljesen eltűntek. Természetesen ezek az emlékek gyakran okozzák, hogy az álom helyesen jövendöl meg oly eseményeket, melyekre éber állapotban már sehogysen emlékezünk.

Az e fajta álmok megvilágítására szolgálnak a következő példák. Egy fiú, ki idegeneknél lakott, álmodta, hogy öregszülőinek házában nagy ünnepség volt. Másnap levelet kapott, melyben közlik vele, hogy nagyatyja jubileumára nagy ünnepséget rendeztek. Természetesen itt is, mint minden hasonló esetben, lehetetlen bebizonyítani, hogy az álmodó tudott-e valaha valamit a dologról; ám ha tudott, vagy csak halvány sejtelme is volt róla, akkor már semmi csodás sincs az álomban. Már pedig a gyermek minden valószínűség szerint hallotta, — csak hogy megint elefejtette, — hogy nagyatyja ekkor meg ekkor ünnepli jubileumát; álmában aztán épen akkor merül fel ez az emlék, a mikor az ünnepélyt megülik.

N.-né korosabb bába, kinek gyakran voltak jós-álmai, hallotta álmában, hogy egy vidéki fiatal asszony ismerőse azt kiáltja: „Segítsen! Segítsen, N.-né, mert

meghalok!“ Mindjárt reggel elbeszélte álmát a házbelieknek; délben azt a hírt kapta, hogy a fiatal aszszony éjjel csakugyan meghalt gyermekágyban; utolsó szavai ugyanazok voltak, a melyeket N.-né álmában hallott. Adataink szerint N.-né abban az időben betegsége miatt visszavonult a szülésznői gyakorlattól; de ismerte a fiatal nőt, sőt valószínűleg azt is tudta, hogy az eseményt mikorra várták, és hogy a szülés veszélyesnek mutatkozott. Úgy látszik, hogy az álom ezeken a talán már elfelejtett tényeken alapult.

A jósálomoknak nincs gyakorlati jelentőségük, mert csak későbbi esemény dönti el, hogy az álom egyáltalán jósálom volt-e vagy sem. Az is kétségtelen, hogy az ily álmok száma elenyészően csekély azokhoz az álmokhoz képest, melyek mit sem jelentenek. Ezért, ha álmaink szerint cselekednénk, ezek bizony a legtöbb esetben félrevezetnének bennünket. Nem a valóság, hanem egy merően képzeleti világ élményei irányítanak cselekvéseinket. De nem mondhatjuk ezt a javasálomokról, melyek elmúlt eseményekre vonatkoznak. Ha ezekben az álmokban oly képzetek merülnek fel, melyek figyelemben nem részesített ingerektől származván, sohasem jutottak az egyén tudomására, akkor az álom gyakran értékes felvilágosítást nyújthat. Ide tartozik DELAGE fentemlített álma (159. l.), csakhogy a tartalma jelentéktelen volt. De gyűjteményemben több közlemény van oly esetekről, melyekben az álom nagy zavarból segítette ki az álmodót; néhányat közülök megemlítek.

P. valami vidéki gyógyszertárban volt alkalmazva. Egyszer este le akart feküdni, de nem voltak meg a kulcsai, és hosszú gondos keresés daczára sem tudta megtalálni. Éjjel álmodta, hogy a kert egyik padján

ül és kulcsait a pad mellett egy bodzabokorra akasztja. Reggel eszébe jutott ez az álom és a kulcsokat valóban a bodzabokron találta. Napközben, öntudatlanul, gondolataiban elmélyedve akasztotta oda; ezek az öntudatlan képzetek álmában ismét felmerültek. — Teljesen hasonlít ehhez a következő álom, melyet az elbeszélőnek, a ki ügyvéd volt, saját szavaival mondok el: „Egyszer igen nagy pénztári forgalmam volt. Mikor a pénztár tartalmát megszámloltam, 1000 koronával több volt benne, mint kellett volna. Én és irodai személyzetem több napig a legnagyobb gondal kerestük a hibát, de minden fejtörés daczára sem tudtunk ráakadni. Azonban tíz nappal később megtaláltam a hibát — álmomban. Világosan magam előtt láttam ugyanis, hogy valakinek 14,000 kor. tőkét fizettem ki oly módon, hogy előbb 12,000 koronát különböző pénznemekben adtam neki, azután pedig két darab 500 koronás államjegyet ezekkel a szavakkal adtam át: „Itt a 13-ik, itt a 14-ik ezer“, s az illető ezt szó nélkül elfogadta. Reggel még világosan emlékeztem az álomra; utána járva a dolognak meggyőződtem, hogy álmom a valóságnak megfelelt.“

Azt hiszem, ebben rejlik a főoka annak, hogy valamely álom jósalom vagy javasalom lehet. Ha egyszer-másszor bajos is megállapítani, hogy a konkrét eset a valóságban hogyan történt, első sorban mindig a természetes magyarázatot kell elfogadnunk. Az irodalom azonban, különösen a régi, sok olyan csodás álmot közöl, melyre természetes magyarázatot egyáltalán nem találunk. Igaz ugyan, hogy többnyire azt sem tudjuk megállapítani, vajjon hány kézen ment át az ilyen közlemény, mielőtt papírra vetették; minthogy pedig a szóbeli hagyomány

mindig felcziczomázza a történeteket, ezeket a közleményeket sem tarthatjuk teljesen megbízhatóknak. Azért hiába is próbáljuk magyarázni. Néhány álomnál azonban, melyek valódiságát megállapították, csakugyan választanunk kell, hogy vajjon a csodás véletlennek vagy telepathiás erőnek tulajdonítsuk-e. Azért a „telepathia vagy véletlen“ problémáját alább külön kell tárgyalnunk.

Az álomfejtés.

Bár, mint láttuk, az álmok nagy részének nincsen jövőendőmondó jellege, a történelem mégis azt tanítja, hogy teljesen közömbös álmoknak is jósjelentőséget tulajdonítottak. És ez teljesen érthető. Ha néhány nagyon szembeötlő jósalom egyszer már bebizonyította, hogy az istenek álmok útján is megnyilatkoznak az embereknek, ezzel könnyen jutottak arra a feltevésre, hogy minden álomnak van valami jelentősége; csak hogy az istenek bizonyos esetekben jobbnak tartják, ha nem világosan és érthetően, hanem jelképesen, rejtélyekben közlik akaratukat, melyek megfejtése már az emberek feladata. De nem mindenki értett az ilyen álomrejtélyek megfejtéséhez. A meddig a történelem forrásai csak visszanyulnak, minden időben éltek bölcs emberek, kik mint álomfejtők kitűnő hírben és így nagy becsben is állottak. A chaldeus hősköltemények épen úgy megemlékeznek ilyen férfiakról, mint akár az izlandi mondák (v. ö. I. 62. és 128. l.), sőt a bölcs mágusok egészen az újabb időkig foglalkoztak álomfejtéssel (l. I. 296. l.).

Hogy ez az álmok jelentőségében való hit évszázadokon át tarthatta magát, azért van, mert a téves

megoldást mindig az álomfejtő rovására írták. Az istenek jót akartak az emberekkel és ezért jósálmot bocsátottak rájuk; hogy ezt azután félreértették, arról már csak az emberi ész korlátoltsága tehet. Ily módon az álmok jelentőségébe vetett hit még abban az időben is fentartotta magát, a midőn már nem hitték, hogy az istenek álmok útján közvetlenül beavatkoznak az emberek dolgaiba, és inkább tudományos magyarázatokhoz folyamodtak. Hogy az emberek még az ó-kor végén is mily rendíthetetlenül hittek az álmokban, a daldis-i hivatásos álomfejtő, ARTEMIDOROSZ (135—200-ban Kr. u.) „*Oneirokritika*“ című híres régi munkájából láthatjuk.

ARTEMIDOROSZ szakmájában nagyon tekintélyes, nagytudományú és művelt ember volt, ki korának leghíresebb filozofusait barátainak nevezhette. Számos és hosszú utazásain roppant anyagot gyűjtött: álmokat, melyek teljesedésbe mentek. Az anyagot elég észszerűen dolgozza fel. Határozottan megmondja, hogy az egyes álomból és teljesedéséből az álmokép jelentőségére semmi következtetést sem vonhatunk; csak akkor szabad következtetnünk, ha több hasonló álom ugyanolyan módon ment teljesedésbe. Más helyen pedig azt mondja, hogy ámbár az álmok teljesülésének módjából következtethetjük, hogy mit jelentenek, mit jövendölnek, azt azonban már nem tudjuk, hogy miért jelentik épen azt, a mi megtörtént; kell, hogy ezt az álomfejtő önmagából merítse. Munkájában egészséges lélekismeret és a legvadabb képzelődés sajátzerű módon vegyülnek össze. Jól tudja, hogy az emberismeret nagyon fontos az álomfejtőre; a hozzá fordulók jellemét szorgosan kell vizsgálnia; mert gyakran megesik, hogy az emberek lopásról,

gyilkosságról és templomrablásról álmodnak, s azután kiderül, hogy valóban ilyesmit forralnak. De már az egyes álmok megfejtését, a mi fogalmaink szerint teljesen önkényesen végzi, bár éles elméjét, mellyel magyaráz, itt is csodálnunk kell.

„Ha az iparos álmodja, hogy sok keze van, ez jót jelent; mindig bőségesen lesz munkája. Az álomkép ugyanis azt akarja jelezni, hogy ennek az embernek sok kézre lesz szüksége. Ez az álom azoknak is szerencsét hoz, a kik a becsület útján haladnak; több ízben meggyőződtem róla, hogy a gyermekek, rabszolgák és a vagyon szaporodását jövendölte meg. Ellenben a gazemberekre ugyanez az álom fogságot jelent, mert azt mondja, hogy sok kéznek lesz dolga az álmodóval.“

Ezek után azt hinnők, hogy ez az ember nem nagy bizalommal lehetett a saját művészete iránt, mert hiszen bizonyos sokszor meggyőződhetett, hogy az ilyen mesterséges megfejtés megbízhatatlan. Ámde ez nincsen így. ARTEMIDOROSZ a legnagyobb komolysággal tárgyalja a dolgot, és teljesen elfogult abban a hitben, hogy művészete igaz. Ez az álláspont legjobban kidomborodik abban a gyűjteményében, mely a beteljesült álmokat foglalja magában; ez a gyűjtemény művének utolsó része. Sajnos, nem mondja el ARTEMIDOROSZ, vajjon ő, vagy más álomfejtő adta-e az álmoknak azt a megfejtést, mely szerint később beteljesedtek. De biztosra vehetjük, hogy az illető az álom jövendőmondó értelmét csak utólag, az esemény bekövetkezése után fedezte fel, mert mindezekben az esetekben az álomnak és a beteljesedésnek úgyszólván semmi közük sincsen egymáshoz; és ha az eseménynek merő ellentéte következett volna be, akkor is

épen oly jogosan mondhattuk volna, hogy az álom beteljesült.

„Valaki Olimpiába vitte fiát birkózónak, és álmodta, hogy a fiát megölték és a versenypályán eltemették. A fiú természetesen győztes lett az olimpiai játékokon; mert az olimpiai győzőnek, épen úgy, mint a holtaknak, emléktáblát állítanak és dicsőítik“. — „Valaki álmodta, hogy eltörött a botja. Beteg lett és megbénult. A bot ugyanis testi erejét és egészségét jelentette. Mikor a tartós bénaság már nagyon elbúsította, ismét álmodta, hogy botja eltörött. Mindjárt meggyógyult; most meg azt jelentette az álom, hogy már nincsen szüksége a botra“. — „Valaki álmodta, hogy mézbe mártott kenyeret eszik. Ez az ember filozofiai kutatásokra adta magát, ebből sok bölcseséget merített, mi által nagyon meggazdagodott; természetes, hogy a méz a tudomány édességét, a kenyér pedig a keresetet jelentette“.

Ha olyan ember, mint ARTEMIDOROSZ, e történeteket beteljesült jelképies álmoknak tartotta, akkor nincs mit csodálkoznunk azon, hogy babonás kortársai sem bírálták azokat alaposabban. — De e jövődölések igazságában való szilárd hit már egymagában is okozhatja, hogy sok álom épen úgy megy teljesezésbe, a mint megfejtették, mert az álmódó e czélt mindig szem előtt tartja, mikor cselekszik. ARTEMIDOROSZ művében erre is számos bizonyítékot találunk; csak a következő világtörténeti eseményt említjük.

„Mikor SÁNDOR Tirost ostromolta, és aggódott, mert az ostrom már nagyon sokáig tartott, egyszer azt álmodta, hogy pajzsán szatir (σατυρος) tánczol. Véletlenül ARISZTANDROSZ álomfejtő is ott volt a király kíséretében, és úgy magyarázta az álmot, hogy a

szatir (σατυρος) szót σα Τυρος-ra (Tirosz a tied) osztotta. A király az álomfejtés hatása következtében heves ostromot intézett a város ellen, s bevette. Néhány e fajta eredmény alkalmasint elég volt arra, hogy az álomfejtőnek nagy tekintélyt szerezzen.

Az alvajárás.

Egészséges ember, bárminő élményei is legyenek álmában, rendszerint passzív magatartást tanúsít, még ha azt álmodja is, hogy a legélénkebb tevékenységben van. Legjobb bizonyíték erre, hogy az álom a maga egészében csak emlékezeti kép, többnyire látási kép, néha azonban hallási képzet alakjában is jelentkezik, a mennyiben némely ember álma inkább beszélgetésekben bővelkedik, semmint helyzetekben. De nem ritka eset, hogy nagyon élénk álmokat mozdulatok kísérnek, különösen akkor, ha az álomképnek határozott érzelmi színezete van és kellemetlenné válik. Az ilyen álom közben hánykolódunk ágyunkban; a lidércnyomás alatt görcsös erőlködéssel akarjuk ledobni a terhet, mely képzeletünkben a mellünket nyomja. Az ilyen álom gyakran hangos beszéd alakjában nyilvánul. Már említettük, hogy a beszélő mozgások oly szorosan társulnak a hallási képzetekkel, hogy ha utóbbiak nagyobb erővel jelentkeznek, szükségképen beszédet idéznek elő, mely halkabb vagy hangosabb is lehet. Azért egészen természetes is, hogy a gyermekek és fiatal emberek álmukban beszélnek, mert többnyire nagyon élénken álmodnak. De ez még távol van az alvajárástól; mert a látási képek, melyek a legtöbb ember álmának javarészét te-

szik, korántsem asszocziálódnak oly szorosan a tagok mozdulataival, mint a hallási képzetek a beszélő szervekkel. Ha álmunkban oly helyzetbe kerülünk, melyben magunk is mint cselekvő személyek szerepelünk, akkor talán mutatkoznak ugyan holmi gyenge törekvések, melyek a mozdulatokat tényleg meg akarják valósítani, de ebből mindaddig semmi sem lesz, míg a sajátképeni mozgási képzetek működni nem kezdenek. Ha azonban e képzetek rendkívüli körülmények következtében felmerülnek, akkor az egyén valóban véghez viszi azokat a cselekményeket, a melyekről álmodik: ez az „alvajárás“.

Az alvajárás felnőtteknél nagyon ritkán fordul elő, s akkor is kizárólag csak bizonyos betegségekkel kapcsolatosan. Így tapasztalták, hogy agysérülések következtében, vagy idegbajokkal, főképp a hisztériával kapcsolatban szokott jelentkezni. De a gyermekek alvajárása már eléggé általános. Sajátságos, hogy — legalább tudomásom szerint — e téren mindennemű statisztika hiányzik. Az alvajárás gyakoriságáról nem mondhatok többet, mint a mit saját sémáimból meríték, ez az anyag pedig egyelőre még nagyon kevés. Ugyanabban a nevelőintézetben, 51 gyermek közül nyolcz — vagyis 16% — szenved alvajárásban, de csak egy ízben vagy kevésszer. 67 felnőtt férfi közül négy-nél tifusz vagy más betegség következtében jelentkezett; ezeket az eseteket figyelmen kívül hagyjuk. Más 12 egyén arra emlékezik, hogy 15—16 éves kora előtt egyes esetekben előfordult, hogy alvajárási rohama volt; kettejüknel pedig szabályszerűen jelentkezett az alvajárás, és magasabb életkorukig eltartott. E két egyénnél alkalmasint ideges zavarok szolgálhattak okul. Összesen tehát tizen voltak olyanok,

kiken minden kimutatható ok nélkül egyszer-kétszer megállapították az alvajarást. Ez 15% volna, mely szám épen megfelel az imént a gyermekeknél megállapított aránynak, más szóval az összes férfiegyének mintegy $\frac{1}{6}$ -án megállapítható, hogy 16-ik életévük előtt egyes esetekben alvajárás mutatkozott rajtuk. Ha szabad ebből a csekély anyagból következtetést vonnunk, akkor elmondhatjuk, hogy az alvajárás szórványos esetei elég gyakoriak. Természetes, hogy érdeklődésünk első sorban azt a sok csodás történetet illeti, melyet az alvajárókról beszélni szoktak. Éjszakai kóborlósaikban a legveszélyesebb helyeket keresik fel, legszivesebben a tető párkányzatán, a tetőcsatornán s hasonló helyeken mászkálnak, mindenütt érthetetlen biztossággal mozognak és a legvakmerőbb dolgokra vállalkoznak. Ha csak nevük szólításával fel nem keltik, csendesen visszatérnek ágyukba, még pedig a padlás ablakán, vagy más hozzáférhetetlen nyíláson keresztül, a hol épen útjokat találják. Az alvajárók olyan szellemi munkákat is elvégeznek, a melyekhez ébrenlétükben nem értenek, olyan nyelveken olvasnak, a melyeket sohasem tanultak. Sűrűn akadunk e fajta közleményekre, és természetes, hogy a misztikusok mindezeket úgy tekintik, mint magasabb lelki erők bizonyítékát, melyek csak a test alvása közben nyilvánulhatnak. Itt még csak azt kell megjegyeznünk, hogy e csodás jelenségeket sohasem erősítették meg oly férfiak, kiknek észlelő tehetségében és ítélő képességében megbízhatunk. Sőt ellenkezőleg: az a néhány eset, melyben az alvajárót lelkiismeretesen megfigyelték, azt bizonyítja, hogy bizony semmi csodaszerűt sem műveltek.

Az alvajáró minden ténykedésének magyarázása-

kor abból a feltevésből indulunk ki, hogy a miről álmodik, még is cselekszi. Többnyire beéri azzal, hogy ismerős helyeken egy keveset föl-alá járkál, rövid ideig a napi munkájával foglalkozik s aztán szépen visszafekszik ágyába. Járkálás közben teljesen álmképeinek uralma alatt áll, csak azt érti meg, a mi álmával összefügg. Gyakran megfigyelték, hogy az alvajáró hallja ugyan a megszólítást és felel is reá, ha a megszólítás az álmában szereplő képzetekkel összefügg; de mindazt, a mi e határon kívül esik, nem érti meg.

CASTELLI gyógyszerésről, kinek gyakori alvajárási rohamait SOAVE orvos pontosan megfigyelte, ezeket beszélik: Egyszer éjjel észrevették, hogy olaszból francziára fordít. Szavakat keresett a szótárban, és úgy látszott, mintha a mellette álló gyertya világánál dolgoznék. Ezt a gyertyát eloltották; CASTELLI kereste a gyertyát, és újra meggyújtotta, de míg azt hitte, hogy sötétben van, fényes világosság volt a szobában, mert időközben más gyertyákat gyújtottak meg. Ezek világánál azonban nem látott, mert nem tudta, hogy égnek.

Természetesen megtörténhetik az is, hogy az alvajáró álmképeinek hatása következtében veszedelmes helyeken, pl. háztetőkön stb. mászkál, még pedig olyan biztossággal, hogy éber állapotban nem volna rá képes. Azonban ez könnyen érthető, ha meggondoljuk, hogy az alvajáró nem tudja, hol van. Nyilvánvaló, hogy mindenki tökéletes biztossággal jár a háztető csatornájában, ha ez a földön fekszik; ha azonban magas ház tetején van, csak az a tudat hat zavarólag, hogy ég és föld között lebeg. — Ha az alvajáró nincs tudatában annak, hogy hol van, akkor szükségképen épen oly biztossággal jár-kel fenn a ház-

tetőn, mint lenn a földön. Egyébként bizony megtörténhetik az is, hogy az alvajáró éjjeli vándorlásai közben lezuhan, a mi épen nem bizonyít föltétlen biztosságot.

Már említettük, hogy kevés megbízható közleményünk van az alvajárók cselekedeteiről, és a mi van, abban nincs semmi csodálatos. Az imént említett CASTELLI nevű gyógyszerészt rohamai közben gyakran megfigyelték; ő azonban aznap végzett munkáinál egyebet nem tett és ezt is teljesen zagyván és rendszertelenül végezte. Az újabb időben legmegbízhatóbban észlelt eseteket BINZ az álomról írt rövid értekezésében összegyűjtötte („Ueber den Traum“, Bonn, 1878.). Ezek az esetek nagyon tanulságosak, mert azt tanúsítják, hogy az alvajárók némely cselekedetei fölületes megfigyeléskor könnyen magasabb lelki képességek eredményeinek látszanak, holott az értelmes észlelő szemében nem egyebek, mint teljesen jelentéktelen, tisztán gépies cselekedetek. Lássuk ezeket a közleményeket közelebbről.

EBERS boroszlói orvosnak nevelt fia virgoncz, eleveneszű gyermek volt, a ki 11 éves korában alvajárási rohamokat kapott. Álmában hangosan beszélt, holdtöltekor felkelt, czéltalanul ide-oda bolyongott, gépiesen megfogott különféle tárgyakat, az akadályokat nyugodtan kikerülte, kinyitotta az ablakot és kinézett. Szeme félig nyitva volt, az eléje tartott gyertyát észre sem vette és nem is hallotta, hogy mit szóltak hozzá. Kis idő múlva magától visszatért ágyába, és másnap mit sem tudott a vele történtekről. Mindez egészen természetes és érthető; semmi titokzatos sincs benne. A fiú semmi idegen nyelvet nem értett és egyszer mégis franczia könyvet vett

lé a könyvespolcokról, azután leült és úgy tett, mintha olvasna belőle. Itt pompás alkalom kínálkozott volna, hogy az álom közben megnyilatkozó magasabb lelki erőket — jelen esetben valamely idegen nyelv megértését — megállapítsuk. EBERS azonban megfigyelte, hogy a fiú teljesen gépiesen lapozott a könyvben. Semmi okunk sincs tehát föltenni, hogy a fiú a könyvből olvasott, még akkor sem, ha a könyv anyanyelvén lett volna írva. A fiút végre gilisztahajtó szerekkel meggyógyították. — BINZ saját tapasztalataiból a következő esetet beszéli el: „K., ki egészséges családból származott, maga is egészséges ember volt és rendszerint kitűnően tudott aludni, ifjú korában és férfikora elején szenvedett ebben a betegségben. Ebben az időben évekig egy házban laktam vele, később pedig orvosa lettem. K. élénk vérmérsékletű ember volt. Álmában rendszerint összefüggéstelen szavakat beszélt és felült ágyában. A dolog többnyire ennyiben is maradt. Egyszer, talán 17 éves korában, éjjel felkelt, gyertyát gyújtott, felöltözködött, összeszedte annak a gimnáziumnak iskolakönyveit, a melybe együtt jártunk, és lement a lépcsőn a tornácra. Itt megállott az erős ütőszerkezetű nagy óra előtt, és a mint télen kora reggel rendszeren szokta, odavilágított a számlapra. A véletlen úgy akarta, hogy az óra ugyanebben a pillanatban tizenkettőt ütött. Az utolsó ütésekre annyira éber lett, hogy felismerte képtelen helyzetét és önmagától, valamint a kísértetek órájától megijedve, hozzám futott, fölkelte és elbeszélte, mi történt vele. Könyvei a bal hóna alatt, tanulólámpája a kezében — így jött elém. Megnyugtattam, mire nyugodtan visszafeküdt ágyába. Hogy azokat a könyveket szedte-e össze, melyekre más-

nap szüksége volt, nem vizsgáltuk meg. K. azt álmodta, hogy reggeli 7 óra van és iskolába kell mennie.

Drasztikusabb volt és inkább is emlékeztet a nyaktörő históriákra a következő eset, a mely K.-val 32 éves korában történt, a mikor már nős volt. K. éjjel 2 óra tájban térdfájásra ébredt fel. A szobát a hold eléggé megvilágította, úgy, hogy különös helyzetét észrevehette. Ugyanis egy ingben, a hálószobában levő hat láb magas porcellánkályha tetején térdelt és két kezével görcsösen kapaszkodott a kályha profilszerűen kiugró párkányába. Rászólt a feleségére, mire ez felébredt, a kályha előtt levő széket tartotta neki, s K. a szék támlájára lépve lekúszott. K. jó tornász létére ugyanezen az úton mászott volt fel. A fehér kályhát nyilván annak a valaminek tartotta, a miről álmodott, de a mire utóbb épenséggel nem emlékezett.

Ha K. késő este megerőltető szellemi munkát végzett, vagy nehéz ételeket evett: álmában beszélt, kiáltott és mozgolódott. Az említett éjszakát megelőző este mindkét ok fenforgott, különösen az utóbbi, mert K., kinek mindig jó étvágya volt, ezúttal erősen bevacsorázott. Ez idő óta azután a megfelelő szellemi és testi diéta betartása alvajárásának és izgatott álmainak véget vetett.

Az eset rám nézve több szempontból volt tanulságos. Mi mindent nem lehetett volna belőle csinálni, ha az elbeszélő felizgatott képzelete toldozgat-foltozgat rajta!

Az iskolás könyvek összerakásából könnyen lett volna egy latin feladat fogalmazása, a kályhaügyből pedig valami hallatlan felkészítés a háztetőre. Érdekes továbbá az a tény is, hogy az agyvelő, valamint az

emésztő csatorna túlságos igénybevétele egyazon irányban hatott izgatólag. Mi titokzatos lehet azonban olyan folyamatban, melyet nehéz emésztésű ételek okozhatnak, akár valami álmokképeket?”

Az a sok csodálatos dolog tehát, melyet alvajárókról beszélnek, úgy látszik, részben az emberek ama hajlamában leli magyarázatát, hogy az ilyen eseményeket kiczifrázzák és túlozzák. Legalább kritikus kutatók közléseiben amaz adatokat sohasem találjuk. Egy másik régi mese, hogy az alvajarást a hold okozza, úgy látszik, a szigorúbb kritikával szemben szintén nem állja meg helyét. Az alvajárókat már az ókorban „holdkórosok“-nak, lunatikusoknak nevezték. A tapasztalat azonban azt tanúsítja, hogy azok minden időben járhatnak alva, akár világít a hold, akár nem. Ezért nincs is ok annak a feltevésére, hogy az alvajarást főleg a hold okozná. Teljesen kizárni azonban nem lehet, hogy a hold a rohamok körül nem játszik-e mégis jelentéktelen, de semmiképen sem misztikus szerepet. Minthogy lezárt szemhéjaink a fénynek nem teljesen áthatlanok, lehetséges, hogy az alvó ábrázatába világító hold izgatja a látóideget és álmokat idézhet elő, melyek az alvót felkelésre kényszerítik. Ilyeténképen meg lehetne magyarázni, hogy az alvajárás holdfénynél talán gyakoribb, mint más időben és talán ez az egy észlelet vezetett a „holdkórosság“ hitéhez.

A nem-tudatos beavatkozása a tudatosba.

Bizonyítás és jellemzés.

Már eddig is több ízben kellett futólag emlétenünk a „nem-tudatos“-t. Láttuk, hogy álmok jövődöléssé, vagy látnoki jellegűekké válhatnak, a mennyiben képzetek merülnek fel, melyek egynémelyike talán sohasem volt a tudatban, holott mások talán valaha feltűntek ugyan benne, de később mindenesetre teljes feledésbe merültek. Továbbá azt is láttuk, hogy mozgások is keletkezhetnek olyan nem-tudatos gondolatlánczolatok eredményekép, a melyek behatását az egyén csak sejteti, de tudatában megtalálni nem tudja. Vizsgáljuk már most közelebbről, hogyan avatkozik be a nem-tudatos a normális, éber tudatéletbe és mutassuk ki e jelenség jelentőségét a babonára nézve. Hogy szerepe nem egészen jelentéktelen, az könnyen érthető. A nem-tudatosnak ilyenén beavatkozása a tudatosba a legtöbb emberen csak elszigetelt, határozott alakban szokott jelentkezni, a bonyolultabb esetek mindig rendkívüliek és idegenszerűek.

Ehhez járul már most magának a tüneménynek sajátos jellege. Ha oly képzetek keletkezését észleljük, melyek sem érzéki észrevevésekből nem erednek, sem pedig az egyén tudatos eszmemenetével kimutatható összefüggésben nem állanak, akkor minket az a fel fogás kísért, hogy itt oly erők szerepelnek, milyenekkel az ember rendszerint nem rendelkezik. Ezek a nem-tudatosból eredő képzetek gyakran ugyanoly eredményre vezetnek, mint a milyet hasonló esetekben az álmoknál észleltünk, hogy t. i. azt hisszük, hogy

az ember többé-kevésbbé értékes tudás birtokában van, melyet más úton el nem érhet. Így a nem-tudatosnak nyilvánulásai a tér- és időbeli távolbalátás jellegét könnyen felveszik, és alig kérdéses, hogy a próféta-knál, jósoknál és látnokoknál a nem-tudatosnak a tudatos lelki életre való erős hatása minden időben szerepelt.

Hogy tehát a nem-tudatos működések e hatásának jellegzetes vonásait eleve is megállapítsuk, oly példát választok, melyet, azt hiszem, a legtöbb ember saját tapasztalatából ismer. Ha, tegyük fel, valamely nevet elfelejtettünk, akkor erre emlékezni akarván, figyelmünket egy vagy más képzetre irányítjuk, melyről feltesszük, hogy az elfelejtett névvel kapcsolatban van. Ez a képzet ismét új képzeteket hív elő, melyek közül megint azokat válogatjuk ki, a melyek nézetünk szerint célhoz vezetnek. Ily módon bizonyos képzetsorozaton futunk végig. Ha ezzel nem érjük el a kívánt eredményt, akkor vagy visszatérünk az eredeti kiinduló ponthoz, vagy pedig újat választunk s így folytatjuk, míg célunkat elértük, azaz a míg az illető név ismét felmerült tudatunkban. Ha ez sikerül, akkor ez esetben nyilván nem lehet szó a nem-tudatosnak közrejátszásáról, mert a név kiveszett ugyan az emlékezetből, belemerült a nem-tudatosnak homályába, de az egész munka, melynek révén ismét emlékezetünkbe idéztük, a tudat műve volt. Ellenben gyakran minden erőlködésünk, hogy az illető nevet eszünkbe juttassuk, hiábavaló. Szinte kétségbeesve lemondunk róla, hogy tovább keressük és egyéb dolgokra gondolunk; ekkor a keresett név hirtelen egészen magától felmerül a tudatban.

Hogy ez miképen történt, azt természetesen bizonyossággal nem mondhatjuk meg. Magában a tudatban nyomát sem találjuk annak a munkának, mely a keresett nevet az emlékezetbe visszaidézte, ezért azt mondjuk, hogy nem-tudatos működés ment végbe. Hogy ez tisztán élettani folyamat-e, lelki kísérő tünetmények nélkül, avagy a lelki jelenségek játszók-e itt a fő szerepet, az ránk nézve jelentőséggel nem bír. Ellenben szükségképen ragaszkodnunk kell ahhoz, hogy ezek a nem-tudatos működések ugyanazokat a törvényeket követik, mint a megfelelő tudatos folyamatok. E feltevés nélkül ajtót nyitnánk mindennemű fantasztás önkényeskedésnek. Az újabb kor lélektana erre nézve tanulságos példákkal szolgál. Így p. o. éles határt vontak a voltaképeni tudatélet, a „felsőbb tudat“ és a nem-tudatos, az „alsóbb tudat“ között és ez utóbbinak erőket és képességeket tulajdonítottak, melyekkel a felsőbb tudat nem is bír s melyek éppen ezért csupán a képzeletnek szülöttei. Ilyen módon mindent meg lehet magyarázni: szükséghez képest az alsóbb tudatot mindenféle csodálatos erőkkel felruházva képzeljük el, a milyenekre éppen szükség van. Ez, mint látjuk, valóssággal visszafelé haladás a SCHINDLER régi, misztikus lélektanához; a lelki életnek a nappali pólussal egyenesen ellentétes éjjeli pólust tulajdonítunk, csak az elnevezések újak. Ezzel azonban előre is lemondtunk e tünetmények tudományos megmagyarázhatásáról, mert ehhez első sorban szükséges, hogy kényszerítő ok nélkül új hipotéziseket ne állítsunk. Ámbár az „alsóbb tudatbeli“ kifejezés különféle okokból e helyütt előnyt érdemelne, mégis inkább a „nem-tudatos“ kifejezést használok, hogy ne keltsem azt a

hitet, mintha a lélek nappali és éjjeli pólusainak e modern tanát, mely a „felsőbb és alsóbb tudat“ nevén lopózott be, helyeselném (v. ö. a 104-ik lapon fogl. jegyz.).

Sőt inkább feladatunknak kell tekintenünk, hogy a nem-tudatos működéseket lehetőleg az ismert tudatos folyamatokkal megegyezőleg magyarázzuk. A fentemlített példa e tekintetben nem okoz nehézségeket. Mindenesetre a tudat küszöbe alatt, a nem-tudatosban, valamelyes szellemi folyamatnak kellett végbemennie, minthogy az elfelejtett név hirtelen, mintegy magától ismét felszínre juthat. Ezt a nem-tudatos működést a tudatos szellemi munka közben végbemenő képzetreprodukcióhoz egészen analóg módon magyarázhatjuk. Ha feltesszük, hogy a nem-tudatos képzetek szintén a társítás törvénye értelmében váltódnak ki, a tünetény teljesen érthetővé lesz. Ha a keresést megunva, figyelmünket elfordítjuk az illető tárgytól és másra irányítjuk, akkor, a mint feltehetjük, a képzeteknek már egyszer megindult reprodukciója a tudat küszöbén alul tovább fog folytatódni és ez a nem-tudatosan folytatott munka végül a kívánt eredményre vezet. Épen az a körülmény, hogy a munka nem-tudatosan, tehát a figyelem összepontosítása nélkül folyik le, itt nagy jelentőséggel bírhat; mert ha tudatosan és önkényesen keressük emlékezetünkben az illető tárgyat és fordítjuk figyelmünket különböző képzetekre, akkor épen oly könnyen egyre távolodhatunk is célunktól, a helyett, hogy megközelítenők. Ellenben a nem-tudatosban a képzetsorok továbbhaladnak a nélkül, hogy a figyelem akaratlagos beavatkozásai gátolnák. Épen ezért ez a folyamat végül a keresett névre vezethet. Ezzel persze épen nem mondtuk, hogy ez mindig megtörté-

nik, hogy tehát a név minden esetben be fog jutni a tudatba. Ez valószínűleg többféle körülménytől függ, melyeket a következőkben közelebbről érintünk.

Azonban az imént tárgyalt példában a nem-tudatos munkát a tudatos váltotta ki; amaz úgy tűnik fel, mint emennek közvetlen folytatása. Csakhogy ez nincsen minden esetben így; hébe-korba a nem-tudatos működést érzéki ingerek indítják meg, melyek nem jutnak be a tudatba és melyek ezért csak utólag állapíthatók meg. Erre nézve igen érdekes példával szolgál BINET.

Egyik barátja, A. dr., Párizsban az utcán menet, növényteni kérdésekbe volt elmerülve, mely tárgyból épen vizsga előtt volt. Egy vendéglő üvegajtáján hirtelen ezt a növénynevet pillantotta meg. „*Verbascum thapsus*“. Elámulva ezen, vendéglőkön mindenestre szokatlan feliraton, visszafordult s látta, hogy a felirat szövege valóságban „*Bouillon*“ volt. Hogy a dolgot megérthessük, tudnunk kell, hogy a *Verbascum* szokásos francia elnevezése „*bouillon blanc*“; ezzel az eset önmagát magyarázza. A. dr. menetközben látta az üvegajtót és halavány benyomást nyert a feliratról. De ez nem jutott be a tudatba, mely más eszmékkal volt telítve, hanem a tudat küszöbén alul váltotta ki a képzetek reprodukcióját. *Bouillon* kiváltja a *blanc*-t és *bouillon blanc* a vele társult *Verbascum thapsus*-hoz vezetett, mely már most a latin növénynevekkel teli tudatban felszínre jutott. Mint-hogy az egész közbenfekvő elmebeli működés nem lett tudatos, A. dr. azt hiszi, hogy a nevet az ajtón olvasta s e fölött való csodálkozása viszi őt a dolog közelebbi megvizsgálására, mely a dolog összefüggését megvilágosítja.

E példák tehát megmutatják, hogy mikor van dolgunk nem-tudatos működésekkel s ezeknek a tudatba való beavatkozásával. Ha oly képzet merül fel az öntudatban, mely sem a pillanatnyi öntudattal nincsen kimutatható összefüggésben, sem pedig közvetlenül valamely érzéki ingernek az okozata, akkor kell, hogy e képzet nem-tudatos működésnek legyen eredménye. Nyilván mindkét említett feltételnek teljesítve kell lennie; mert ha az újonnan felmerülő képzetet érzéki inger idézte fel, akkor a képzet valamely megszokott érzéki észrevevéstől nem is lesz megkülönböztethető és ha továbbá közeli összefüggésben van a pillanatnyi tudattal, akkor mindig tudatos képzetek által reprodukálnak fog feltűnni. Ha tehát a képzet érzéki ingereknek közvetlen okozata, vagy pedig a pillanatnyi tudattal van összefüggésben, nem szólhatunk a nem-tudatosnak a tudatosba való beavatkozásáról. Sőt a képzeteknek, melyek a nem-tudatos lelki működés eredményeiképen tűnnek fel, éppen ebben a pillanatnyi tudatbeli tartalommal való ellentétességükben van meg a maguk sajátos jellege. Mintegy önmaguktól merülnek fel, makacsul és elutasíthatlanul feltolják magukat gondolkozásunkra, mert nem önmagunk hitük elő őket s ezért nem is parancsolhatunk nekik. Más szóval: jellegük hasonló a valóságos érzékletek jellegéhez.

Ezzel azonban nem akartuk mondani, hogy szükségképen az érzékletek erejével ötlenek az egyén figyelmébe. Ez megtörténhetik, de nem kell így történnie. Három különböző alakot szokás megkülönböztetni a szerint, a mint a felmerülő képzetek többé vagy kevésbé érzékletekhez hasonlóak. Azonban a

dolog természete szerint e három alak között éles határt vonni nem lehet. Tehát az egyes csoporthoz való tartozóságot adott esetben meglehetősen nehéz megállapítani. A míg a felmerülő képzetek teljesen az emlékképek határozatlan jellegével és csekély erejével rendelkeznek, érzéki észleletekkel való összevetés természetesen nem lesz lehetséges. Az ilyfajta mindennapibb esetekre nincsen külön elnevezésünk; épen gyakoriságuk miatt nem igen részesültek különösebb figyelemben. Mindezekre az esetekre nézve közös az, hogy a nem-tudatos működést könnyen ki-mutatható ok váltja ki. Ide tartozik az említett példa az elfelejtett névről; nyilván ennek tudatos keresése az oka annak, hogy a név később „eszünkbe jut”. Ha ellenben a nem-tudatos működésnek oka nem mutatható ki bizonyossággal, akkor a felmerülő képzeteket „sejtelmek”-nek mondjuk. Ha végül a nem-tudatosnak a tudatba való beavatkozása nagyobb világosságra és erőre tesz szert és így érzékileg észlelt képhez közeledik, a nélkül azonban, hogy az egyén valamely valóságos érzéki észlelettel azonosítaná is, a tüneményt „pseudohallucináció”-nak nevezzük. Valószínűleg ide sorolható a fentidézett eset, midőn A. dr. a *Verbascum* nevet vélte egy ajtón olvasni. A szó oly világosan lép elébe, hogy azt hiszi, hogy menetközben olvasta; tehát nagyon közel áll a valóságos érzéklethez. Végül voltaképeni „hallucináció”-kal van dolgunk azokban az esetekben, melyekben a felmerülő képzeteket valóságos érzéki észleléseknek tartják. Mondhatni tehát, hogy a hallucináció oly érzéklet, melynek minden reális, való alapja hiányzik. Ez utóbbit azonban csak közelebbi megvizsgálással lesz lehetséges megállapítani. A hallucináció tehát

az egyént első pillanatra félre fogja vezetni, a mennyiben oly valóságot kápráztat elébe, a mely tényleg nincsen.

De azért még épenséggel nem szabad állítanunk, hogy minden hallucináció nem-tudatos működések tudatos nyilvánulása volna. Gyakran keletkeznek hallucinációk különféle betegségek következtében. E kóros hallucinációkat azonban egészen tekinteten kívül hagyjuk; mert reánk nézve nincsen nagyobb érdekességük és semmi esetre sem értelmezhetők mindig mint nem-tudatos működések következményei. E helyütt csakis a normális, semmiféle kimutatható betegségben nem szenvedő egyéneken előforduló, sokkalta ritkább hallucinációkat vesszük tekintetbe. De még ezek a „normális“ hallucinációk sem épen mindig a nem-tudatosnak nyilvánulásai; számos esetben egyenesen külső indító okok, szuggesztiók következményei. Ezért különbséget is kell tennünk a „szuggerált“ (sugallott) és az önként támadt, „spontán“ hallucinációk között. Csak ez utóbbi csoport felel meg ama követelményeknek, melyeket valamely tünetménnyel szemben felállítunk, mielőtt nem-tudatos működés következményének tekintenők. Ezért csakis a spontán hallucinációkat tesszük szóvá; a szuggerált hallucinációkról a következő fejezetek egyikében lesz szó.

A nem-tudatosnak a tudatba való beavatkozása, történjék akár sejtelem, akár pszeudohallucináció vagy hallucináció alakjában, rendszerint „önmagától“ megy végbe, azaz a nélkül, hogy az egyén ehhez valamivel hozzájárulna. Azonban vannak eszközök is, melyek segítségével ezt elő lehet idézni. Számos egyén u. i. fényes tárgyak tartós nézése vagy kagylók

búgására való kitartó fülelés útján látási vagy hallási képeket tud előhívni; ezek teljesen a hallucináció hatályosságával bírnak és a pillanatnyi tudattal semmiféle összefüggésben nincsenek s ilyenformán olyan jellemük van, mint a nem-tudatos nyilvánulásainak. E tünetemények — „kristálylátomások“ és „csigahallomások“ — épen a legújabb időben voltak beható vizsgálatok tárgyai, a mely vizsgálatok több világosságot vetettek a nem-tudatos működésekre. — Végül a nem-tudatos még egészen más alakban is nyilvánulhat, t. i. mozgásokban. Oly mozgásokat, melyek sem közvetlenül érzéki ingereknek eredményei, sem pedig az egyén tudatos képzetkörével nincsenek kapcsolatban, azonban ennek dacára, czélszerűségük miatt határozott képzetek által vezérelteknek látszanak: „önkéntelen“, „automatikus“ „gépies“ mozgásoknak szokás nevezni. Minthogy tehát az automatikus mozgások mindkét feltételnek megfelelnek, mely a nem-tudatos működéseket jellemzi, közeli az a feltevés, hogy a nem-tudatos egy sajátos nyilvánulási alakjánál nem egyebek. Az újabb idők nagyszámú vizsgálatai ki is mutatták, hogy az automatikus mozgások bonyolultabb esetei nem-tudatos lelki működés föltételezése nélkül egyáltalában meg nem magyarázhatók. E vizsgálódások is sokban hozzájárultak a nem-tudatos működésének megvilágításához, úgy, hogy közelebbről kell velük foglalkoznunk.

Voltaképeni rendszeres tárgyalásról alig lehet ugyan szó, minthogy ismereteink e téren még nagyon fogyatékosak. Számos pontra nézve a vizsgálatok még a kezdet stádiumán állanak; így, hogy csak egy példát említsek, csak néhány év előtt állították össze az első anyagot ama kérdés megítélésére, hogy vajjon

mily körülmények között keletkeznek normális, önkéntes hallucinációk. Ezért lényegileg arra kell szorítkoznom, hogy e tüneteményeket jellemző példákkal világosítsam meg és kimutassam, hogy azokat mint nem-tudatos működések nyilvánulásait kell felfognunk, melyek mint ilyenek ugyanazon törvényeket követik, mint a megfelelő tudatos folyamatok. E példák egyszersmind annak bizonyosságául is szolgálnak, hogy a legkülönfélébb babonás hiedelmek az ilyen jelenségekben miképen nyertek bő táplálékot. Sejtelmek, hallucinációk, automatás írás és beszéd alakjában az ember közlésekre és felvilágosításokra tehet szert, melyek könnyen vezetik a varázslatos erőkben való hitre, illetve megerősítik e hitében. Álmokban vagy egyéb módon is kaphat ilyen felvilágosításokat. Ezért végezetül megvizsgáljuk, vajjon az a „felsőbb belátás“, melynek birtokába az ember állítólag ez úton jut, ama feltevással, hogy a nem-tudatos ugyanazokat a törvényeket követi, mint a tudatos lelki működés, eléggé megmagyarázható-e avagy kénytelenek vagyunk-e a nem-tudatosnak külön erőket tulajdonítani, mint pl. a telepathiát és távolbalátást.

Sejtelmek és hallucinációk.

Már fentebb említettük, hogy nem-tudatos működéseket, melyek később beavatkoznak a tudatba, bizonyos alkalmak váltanak ki. Ily módon megtörténhetik, hogy valami hirtelen eszünkbe jut, a nélkül, hogy okát az előttünk tudatos képzetkörben megtalálhatnók. Az ilyen megszokott jelenségek épen mindennapiságuk miatt ritkán vonják magukra figyelmünket; és mégis nem ritkán elég csodá-

latos esetekre akadunk közöttük. Számos idevágó példát gyűjtött össze miss GOODRICH, ki „Miss X.“ néven a „*Proceedings of S. P. R.*“-ban mint a sejtelmekről, hallucinációkról stb. szóló számos értekezés szerzője lépett fel. Ennek a hölgynek, kit mint éles megfigyelőt ismernek és a ki mindenesetre világos és spiritiszta babonától mentes elmének benyomását teszi, igen gyakran voltak sejtelmei és hallucinációi és mint-hogy sok ezek közül jövőndőlő és látnoki természetűnek bizonyult, könyvet kezdett róluk vezetni; feljegyzéseit a következőkben sűrűn fogjuk használni.

Így a következő érdekes példát említi: 1890 július 20-án egész délelőtt mint üdülő beteg pamla-gon hevertem a kertben. Segítség nélkül nem tudtam járni és ezért nem bírtam a házba visszamenni, tehát nem is felejtettem el, hogy a házba mentem volna, a mi különben talán megeshetett volna. Körülbelül 12 óra tájban egy barátnőm jött látogatásomra a kertbe. Midőn később körülbelül egy fél óra múlva visszament a házba, egy könyvet, melyet a folyosón hagyott volt, nem tudott megtalálni. Miután minden lehető helyen kereste, ismét visszajött hozzám a kertbe, hogy meg-nézzé, vajjon nem ott felejtette-e? Midőn nekem a dol-got elmondotta, felkiálték: „A könyv az ágyon fekszik a kék szobában!“ Ez az állítás nagyon valószínűtlen volt, mert a kék szobát nagyon kevésbé használták és nagyon ritkán lépett be oda valaki. A könyvet mégis ott találtuk, az ágyon. Ugyanis néhány szolga a dél-előtt folyamán több festményt és könyvet hozott, melyeket egy barátom részére rövid időre kellett meg-őriznem; mindezt a nem használt szobában helyezték el és az említett könyv, mely a folyosón egy aszta-lon volt, tévedésből ezek közé a tárgyak közé került.“

E leíráshoz miss X. a következő megjegyzéseket fűzi: „Voltaképen hogyan magyarázzon az ember ily közönséges eseményt? Minthogy hasonló esetek gyakrabban történnek, alig lehet pusztán véletleneknek minősíteni. Erőltetett dolog volna ez esetben telepathiáról beszélni, mert nincs alapja annak a feltevésnek, hogy a szolgálta teljes tudatossággal rakta volna a könyvet a magával hozott tárgyak közé; nem is látta a házban senki sem, hogy félretették. Ugyanoly kevéssé lehet szó távolbalátásról, minthogy tudatomban semmiféle határozott kép nem volt jelen. Vízióm sem volt (abból a fajtából, melyet egyébként jól ismertem) arról a helyről, a hol a könyv feküdt. Állításomnak semmi alapja nem volt; viszont nem éreztem úgy, mintha részemről pusztán találgatás lett volna. Benyomásomat csak úgy írhatom le, hogy azt mondom: „eszembe ötlött“; és így történt velem több más esetben is, melyben állításom ugyanoly valószínűtlen és mégis ugyanoly helyes volt“. Látható e megjegyzésekből, hogy X. k. a. nem rettenne vissza attól sem, hogy a telepathiát vagy a távolbalátást vegye igénybe, ha valamely eseményt másképen nem tud megmagyarázni; de a jelen esetben mégsem hiszi, hogy ilyesmi működött volna közre. Közelebbi magyarázattal nem szolgál; nyilván nincs is rá szükség, a meny nyiben a dolog — úgy látszik — nagyon egyszerű. Meghallgatván barátnője elbeszélését, hogy mi mindenféle helyen keresték a könyvet, öntudatlanul könnyen következtethette, hogy az egyetlen hely, a hol a könyv lehet, az, a melyre valószínűleg nem gondoltak, a kék szoba. Még azt a határozott állítást is, hogy a könyv az ágyon van, valószínűleg szintén egészen egyszerűen meg lehetne magyarázni, ha a

kék szoba bútorberendezését eléggé ismernők. Ha p. o. az ágy volt az egyetlen bútor a használatlan szobában, akkor meglehetősen alapos volt a feltevés, hogy a könyv az ágyon lesz. — Egyébként más magyarázatai is lehetnek ez esetnek. Később több esetet fogunk megismerni, melyre nézve maga X. k. a. is megállapítja, hogy jóslatai és jövődölései csak elfelejtett események voltak, melyek látomások alakjában merültek fel. Ezért el lehet képzelni ez esetben is, hogy hallotta, midőn beszéltek róla, hogy barátjának könyveit tegyék a kék szobában levő ágyra; utóbb ez eltűnt emlékezetéből. Ha már most a keresett könyv nem-tudatos eszmetársítás útján a többi könyvekkel kapcsolatba jut, könnyen következteti, hogy a könyvnek szintén az ágyon kell lennie, a kék szobában. Persze bizonyosan nem dönthető el, hogy valósággal mely úton jutott állításához; hogyan folyt le a nem-tudatos működés az egyes esetekben, ezt illetőleg csak feltevésekre kell szorítkoznunk. Csak az világos, hogy az esemény a legtermészetesebben mint valamely nem-tudatos következtetés nyilvánulása magyarázható. Úgy látszik, X. k. a. maga is leginkább e felfogás felé hajlott.

A voltaképeni sejtelmek, képzetek, melyek minden kimutatható indító ok nélkül merülnek fel, némely embernél elég gyakoriak.

X. k. a. persze nagyszámú ilyen élményről számol be. A *Proceedings of S. P. R.* 6-ik kötetében értekezést közölt („*Record of thelepathic and other experiences*“), mely lényegében nem más, mint sejtelmeinek feljegyzése napló alakjában. Átlag valamenynyire eléggé mindennapos; többnyire arról szólnak, mit határoz el D. és H. barátnője, a mit azután

X. k. a. egészen csodálatos biztossággal szintén megsejt. Azonban a csodászerű benyomást nagyon gyengíti az, hogy nem csak X. k. a.-nak vannak meg e sejtelmei barátnőiről, hanem a viszony kölcsönös. Egy szóval e naplójegyzetek néhány fiatal hölgyet mutatnak be, kik oly mértékben ismerik kölcsönös életmódjukat, kedvelt íróikat és zeneszerzőiket, hogy mindegyikük, a nélkül, hogy nagyon tévedhetne, megtudja mondani, mivel foglalkoznak a többiek a nap egy bizonyos órájában és minthogy komoly hivatásos dolguk, úgy látszik, nincsen, nem is hiányzik az idejük arra, hogy barátnőik ügyei iránt érdeklődjenek és ezek iránt minduntalan „sejtelmeik“ támadjanak. Ha X. k. a. néhány napig nem látta D. k. a.-t, vágyódni kezd utána és „sejtelme támad“, hogy D. este meg fogja látogatni. D. tényleg eljő; vágyódik u. i. X. után, sejtelme támad, hogy X. várja, miért is társaságból való hazatértében meglátogatja. Minthogy X. nyilván szivesebben fogadja a többiek látogatásait, mintsem maga fáradna el hozzájuk, csak természetes dolog, hogy otthon marad és várja barátnőit. Így megy ez napról-napra; a sejtelmek többnyire beválnak és csak olyankor, midőn egészen határozott dolgokról, p. o. bizonyos könyvek címéről van szó, fordulnak elő hébe-korba tévedések. Mindezekben a hosszadalmas feljegyzésekben csak az a csodálatra méltó, hogy X. k. a., ki pedig számos egyéb nehezebb esetben helyesen mutatta ki a dolgok természetes összefüggését, nem találja ki a „sejtelmek“ voltaképeni okát is, mely t. i. nem egyéb, mint a barátnők életkörülményeinek és szokásainak a benső barátságon alapuló pontos ismerete.

Minthogy a sejtelem — és ez jellemzi — magá-

tól, kimutatható indíték nélkül áll elő, természetes, hogy az egyes esetekben csak feltevésünk lehet arra vonatkozólag, hogy mi váltotta ki a nem-tudatos működést. A sejtelem valószínűleg legtöbbször csak valamely nem-tudatos képzetreprodukciónak eredménye, melyet lefolyásának valamely pontján, valamely tudatos képzetkör váltott ki.

Így hazatérésem közben, minekutána dolgomat a városban elintéztem volt, ismételten volt olyan „sejtlemem“, hogy külföldről könyvek érkeztek számomra. A sejtelem gyakran helyesnek bizonyult; abban a pillanatban nem tudtam tisztán emlékezni, hogy mikor is rendeltem meg a könyveket; de mégis tudtam a megrendelésről és az időköz a megrendelés és a könyvek megérkezése között mindig körülbelül ugyanaz volt. Az otthonomra és házi munkáimra való gondolás egészen természetesen öntudatlan eszmelánczolatot váltott ki és ez a várt könyvek érkezéséről való sejtelem alakjában nyilvánult. Ilyen triviális sejtelmeket a legtöbb ember fel fog fedezni magában, hacsak kellőképpen ügyel rájuk; és ha feltesszük magunkban, hogy egy ideig könyvet vezetünk róluk, akkor látni fogjuk, hogy átlag be is válnak, ha tudtunkon kívül volt bizonyos alapjuk. Ellenkező esetben a sejtelmek legtöbbször téveseknek bizonyulnak.

Érzelmek és hangulatok szintén gyakran nyilvánulhatnak sejtelmek alakjában.

Ha X. k. a. barátnője után kezd vágyódni, vágyódása kívánság, várakozás, sejtelem alakját ölti, hogy barátnője jönni fog. Gyermekkoromból magam is emlékezem néhány ilyen esetre. Miután néhány pajtásommal nagyon kellemesen töltöttem volt el a vakácziót, két ízben fogott el szülőföldem közelében olyan kel-

lemetlen érzés, mintha szerencsétlenség történt volna, — mely érzést valószínűleg az a gondolat okozta, hogy a víg szünidei élet után otthon az iskolai gondok következnek. E gondolat nem vált ugyan előttem tudatossá, de nyomott hangulatom valamely „szerencsétlenség“ képzetében jutott kifejezésre. Tudom, hogy abban az időben gyakran voltak ilyen „sejtelmeim“; de már csak e kettőre emlékezem, mert ezek valóknak bizonyultak. A többieket természetesen teljesen elfeledtem.

A sejtelmeknek sajátos alakja az ú. n. „közel-lét érzete“.

Az angol: „*Report on the Census of Hallucinations*“-ban több ily esetről találunk közlést. Mr. H. írja: „1890 szeptemberében vizsgálatra készültem. Egy este 11 óra felé CICERO „*De senectute*“ cz. művével foglalkoztam kis szobámban, mely 8×16 láb kiterjedésű. Hirtelen az az érzésem támadt, hogy valaki a szobában van. Megfordultam és anyámra gondoltam, ki este néha belátogatott hozzám; de nem volt ott senki. Megvizsgáltam az egész szobát, a nélkül, hogy valakit ott találtam volna és felette elbámulva ültem ismét munkámhoz, azaz helyesebben mondva, megpróbáltam tovább dolgozni; mert alig kezdtem újból tovább olvasni, midőn az az érzésem támadt, mintha valaki vállam fölött nézne. Újból megvizsgáltam a szobát, de nem találtam senkit és csodálkozva lefeküdtem. Sohasem gondoltam spiritiszta tünetényekre. Körülbelül egy év múlva egy más férfi szobájában ültem és dohányoztam. Egyedül voltam, egy könyvben lapozgattam, midőn hirtelen ismét ugyanaz az érzésem támadt. Nem gondoltam azonnal korábbi élményemre, hanem inkább az jutott eszembe, hogy

valami tréfát akarnak velem űzni; de nem találtam a szobában senkit, ámbár az a határozott érzésem volt, mintha nő volna jelen. Érzéki csalódásnak tartottam és tovább mentem. Utóbb ugyanez az érzés különféle helyeken ismételten jelentkezett; mindig ugyanaz a nő. Miből következtetem voltaképen, hogy nő az illető? Tudom, hogy nő; nem gondolom, de tudom. Ez az érzés mindig olyankor lep meg, midőn nem gondolok rá, nem régen is saját szobámban, játék után. Nagyon ingerült lettem és — attól tartok, meglehetősen haragosan — mondtam: — „menj az ör...be.“ Hogy vajjon ez az ígérés tényleg elégséges és erőteljes volt-e, annak később kell csak kitűnnie, de annyi igaz, hogy az az érzés akkor hirtelen eltűnt. Ha tényleg szellem volt, még csak arra sem engedett időt, hogy bocsánatot kérjek.“

Itt tehát H. úr teljesen képzeletbeli személy jelenlétét érzi minden külső indíték nélkül épen olyankor, midőn nem is gondol rá. Más emberekben hasonló érzés bizonyos élő személyekkel szemben jelentkezik, kiknek jelenlétét nagy tömeg közepette is azonnal „megérzik.“ Ez utóbbit nem oly nehéz megmagyarázni. Különös körülmények között, p. o. szerelmes egyén és szerelme tárgya között könnyen lehet hasonló összeköttetés, mint a hipnotizált egyén és a hipnotizáló között. Az illető egyén iránt való, egyoldalú érdeklődés annyira élesíti az érzékeket, nevezetesen a hallást, hogy a leggyengébb zörejt, mely esetleg csak az illető lépteitől vagy hangjától ered, azonnal felfogják. De ezek a hangok a szerelmes egyénnek nem jutnak öntudatára, hanem benne csak „érzést“ vagy „sejtelmet“ keltenek az iránt, hogy szerelmük tárgya jelen van. Ilyen fajta összeköttetésben volt v. RAKOWITZA HELÉN LASSALLE FERDINÁND-dal.

„LASSALLE FERDINÁND-hoz való viszonyom“ cz. könyvében RAKOWITZA HELÉN e sejtelmekről számos leírást közöl. E tünetény jellemző példájául e leírások egyikét választjuk. „Midőn nem sokkal később HOLTHOFF karján a bálterembe léptem, kísérőm odasúgta: „Úgy, gyermekem, most nézzünk utána, itt van-e már“. A nélkül, hogy meggondoltam volna, mit akarok mondani, nyugodtan feleltem: „Nem, apám! még nincs itt, érzem“. Bármily furcsán hangozzék is, bármennyire csodálatosnak találta is HOLTHOFF — mégis úgy volt. Ugyanis még nem volt meg az az imént leírt, szorongósan gyönyörteljes érzésem, melyet mindig éreztem, ha LASSALLE velem egy helyiségben időzött. De HOLTHOFF eddig mitsem tudott még ezekről az érzéseimről, s azért csaknem bosszús, mindenesetre gúnyos mosollyal így felelt: „Az isten szerelméért, gyermekem, ne kezdjen idegesen misztikus históriákat; ha szomnambul sejtésekre adja magát, rögtön haza viszem!“ Ekkor azonban összeresztentem — a megnevezhetetlen érzés bekövetkezett — és akaratlanul szóltam félhangosan és összeborzadva: „Most érkezik!“ HOLTHOFF körül nézett és csaknem bosszankodva, hogy igazam volt, és állapotomon elcsodálkozva, így szólott: „Valóban, igaza van! — most jó!“

A *pszeudohallucináció*-t illetőleg rövidre foghatjuk a mondanivalónkat. Mint mondják, e tünetény meglehetősen ritka; tény, hogy nem sokat vizsgálták. De azért mégis nagyon kérdéses, vajjon tényleg oly ritka-e; sőt inkább hiszem, hogy a mindennapi élet legtöbb sejtelme pszeudohallucináció. Hiszen a pszedohallucinációk a sejtelmektől annyiban különböznenek, hogy annyira világosak, mint az érzékletek, ellenben másrészt a hallucinációktól annyiban térnének el, hogy az észlelet

nem bír a valódiság teljes hatályosságával és nem is fogjuk fel, mint a térben levő reális valamit, hanem csak mint rendkívül élénk emlékezeti képet. Általában e víziókat inkább mint élénk képzeleti képeket, semmint valami való dolgot írják le. E szerint a határ a halluczinációk és pszeudohallucinációk között elég pontosan vonható meg, ellenben a sejtelmek és pszeudohallucinációk között igen nehéz megszabni. Pusztán többé-kevésbbé élénk képről van itt szó és e mellett rendkívül nehéz a tünetény nemének az eldöntése is. A mi engem illet, sejtelmeim mindig igen világos és éles látási képek, nem elvont gondolatok, hanem látomások, melyekben valamely határozott helyzet mutatkozik előttem. Ezért is inkább pszeudohallucinációknak kellene őket nevezni; bizonyára ugyanígy áll a dolog sok más emberre nézve is. Minthogy tehát a határ teljesen határozatlan, mindazt, a mit a sejtelmekről mondtunk, a pszeudohallucinációkra is érvényesnek kell tekintenünk.

A normális spontán halluczinációk.

Régóta tudták, hogy bizonyos egyéneknél, kik kimutathatólag egyáltalán nem szenvednek valamely betegségben, sőt inkább egészben véve normálisaknak tekintendők, minden különös indító ok nélkül halluczinációk keletkeznek. Azonban e normális halluczinációk gyakoriságára, keletkezésük feltételeire, stb.-re vonatkozó statisztikai anyag hiányzott. HARTMANN elmélete a halluczinációról (v. ö. I. 540-ik l.) és az e körül támadt élénk vita okozta talán leginkább, hogy az 1889-ben Párizsban tartott első kísérleti lélektani kongresszus azt határozta, hogy a

hallucinációkról adatok gyűjtendő, s ily módon anyag szerzendő, melyből jelentőségük a babonára nézve megítélhető. E gyűjtés eredményét két nagyon érdekes műben áttekinthetjük. Az angolok, kik a legtöbb anyagot gyűjtötték, ezt maguk dolgozták fel és eredményeiket „*Report on the Census of Hallucinations*” címmel a *Proceedings of S. P. R.* 10-ik kötetében közölték. Ez terjedelmes kötet, melyet SIGDWICK tanár elnöklete alatt bizottság adott ki. Ebben főleg az anyag nagyon részletes statisztikai feldolgozását találjuk meg, valamint a halluczinációkról s összes mellékkörülményeikről szóló igen nagy számú leírásokat is. A másik, valamivel kevésbbé terjedelmes művet PARISH adta ki „*Ueber die Trugwahrnehmung*” címmel (Lipcse, 1894). Ez a mű a nem angol országokban gyűjtött anyagot is tekintetbe veszi; de első sorban inkább elméleti tartalmú: a szerzőnek megvan az a csodálatos czélzata, hogy a két teljességgel különböző tünemény, az illúzió és a halluczináció közötti különbséget okoskodásaival el-
tüntesse.

A kitűzött kérdések csak a látó, halló és tapintó érzék halluczinációira vonatkoztak. Szaglási és ízlési halluczinációk talán szintén előfordulnak ugyan, de mégis mindig inkább kétséges természetűek, mert csak felette ritkán fogjuk bizonyossággal megállapíthatni, hogy az állítólagos halluczinációnak minden külső oka hiányzott. Összesen 27,329 válasz érkezett be; ezek közül 3271, tehát 11·96%, igenlő volt, azaz úgy állította, hogy az illetőnek normális állapotában, tehát nem valami kimutatható betegség következtében, egy vagy több halluczinációja volt. A nők és férfiak százalékszámá némileg különböző; míg t. i. ilyen

hallucinációk a férfiaknak csak 9·75%-ánál fordultak elő, nőknél 14·57%-ban mutatkoztak. Az összes válaszok közül 17,000 jut angolokra és angolul beszélő nemzetekre; ezek közül 1684 válasz volt igenlő, azaz 9·9% (7·8% férfi, 12·0% nő). Az angolok százalékszámát tehát valamivel alacsonyabb, mint a többi nemzeteké.

Ez a különbség talán a nép természetében rejlő sajátosságokon alapul, bár egészen más oka is lehet. Ugyanis, ha csak kevés választ kapunk, akkor aránylag több az igenlő, mint a tagadó válasz, mert azok az egyének, kiknek voltak hallucinációik, a kérdés iránt jobban érdeklődnek, mint azok, kik a tünetényt saját tapasztalásukból nem ismerik és a kik ezért egyáltalán nem is felelnek a kérdésre. Minél szélesebb körű a vizsgálat, minél inkább szorítjuk az embereket válaszadásra, akár „igen“ akár „nem“ volna ez, az igenlő válaszoknak a tagadókhöz viszonyított százalékszámát valószínűleg annál csekélyebb lesz. Az eddig gyűjtött anyagból tehát az egyes népek lélektani sajátosságaira biztos következtetést vonni nem lehet.

De legyen ez bármiképen: a nézetek megegyeznek, hogy a fenti számok nagyon is alacsonyak. A vizsgálatok e része feltétlenül a legérdekesebb, mert csatánót bizonyítékot szolgáltat arra, hogy *minden, emlékezet szerint összeállított statisztika milyen megbízhatatlan*. Minthogy ezt az állításunkat illetőleg eddig adósok maradtunk a bizonyítással, e helyütt közelebről óhajtunk a dologgal foglalkozni. Alapul ezúttal csak az angol statisztikát veszem, minthogy a kíváncsú részleteket csak ez öleli fel.

A hallucinációk, melyekről a közlések szólnak, három csoportba oszthatók: a látó-, halló- és tapintó-érzék csoportjába. Ezek közül legterjedelmesebb az

első; ez 1112 esetet ölel fel, szemben a második csoport 494 és a harmadiknak 179 esetével. Ez összesen 1785 eset; hogy ez a szám nagyobb, mint a személyek száma, kik a kérdésre igenlőleg válaszoltak, az onnét van, hogy egyeseknek több halluczinációjuk is volt. Nézzük most egyelőre csak a látási halluczinációkat. Ezek közül a gyűjtés befejezése előtt való utolsó évre esik 87, ezek közül megint 30 az utolsó negyedévre, 12 az utolsó hónapra és 5 az utolsó két hétre. Pedig 5 eset 2 hét alatt egy évben 130 esetet adna, ha a tünetény az egész éven át egyenletes szabályossággal és gyakorisággal jelenkezik. Ugyanily feltevással 12 eset 1 hónapban 144, 30 egy negyedévben 120 esetet adna évenként. Mind e számok pedig jelentékenyen nagyobbak, mint 87, mely szám az utolsó évre nézve tényleg adva volt. Ha az időben még inkább visszafelé haladunk, a különbség még feltűnőbb lesz. Az utolsóelőtti évből csak 57 esetről számoltak be és az előző kilencz évből az évi átlag csak 41. 10 évnél messzebbre visszafelé terjedő időben átlag csak 20 eset jut egy évre. Már pedig semmi alapja sincs annak a feltevésnek, hogy a halluczinációk az 1892-ik évben, melyben a kérdések gyűjtését lezárták, sűrűbben jelentkeztek volna, mint 10 évvel előbb, vagy hogy számuk az utolsó év különböző évnegyedeiben különösen emelkedett volna. Az esetek folytonos szaporodása, menél inkább közeledünk a jelenhez, csak abból magyarázható, hogy a régebbi eseteket lassacskán elfeledték. Ez annál valószínűbb, mert csaknem valamennyi közlemény emlékezősen alapul; csak rendkívül csekély számú esetben jegyezték fel a halluczinációkat azonnal. E statisztika tehát éppen elég világosan tanúsítja,

hogy mily kevésbé bízhatjuk magunkat az emberi emlékezetre, még az ilyen érdekes tünetekkel szemben is. Egy külön számítás alapján (mellyel azonban bővebben nem foglalkozunk) a SIGDWICK-bizottság arra az eredményre jut, hogy 1112 eset helyett 4200 látási halluczinációról kellett volna közléseknek érkezniök, ha az összes efajta esetek emlékezetben maradtak volna; más szóval az összes eseteknek körülbelül háromnegyed részét elfelejtették. A hallás és tapintás halluczinációit illetőleg ilyforma számítás nem ejthető meg ugyanezzel a biztossággal, minthogy nagyon is kevés esetet közöltek. De sok szól a mellett, hogy a viszony itt még kedvezőtlenebbül alakul. Így a hallási halluczinációknak valószínűleg $\frac{5}{6}$, esetleg még nagyobb törtrészt elfelejtették. Ez egybevág azzal az általános tapasztalással, hogy gyenge hallási halluczinációk igen gyakoriak; de éppen ezért nem helyeznek rájuk súlyt, azaz — elfelejtik őket.

A mi a halluczinációk *tartalmát* illeti, csaknem mindig kizárólag emberi lényekre vonatkoznak. Az 1112 látási halluczináció közül 973 emberalakot illetett. A hallási halluczinációkban az illetők az esetek fele számában saját nevüket hallották, a legtöbb egyéb esetben más, egészen határozott szokat hallottak; érthető tehát, hogy a halluczinációk a szellemekben és kísértetekben való hit erősítéséhez lényegesen hozzájárulhatnak. Mindenesetre nyugodt lélekkel feltehetjük, hogy a halluczinációk régebb időben is ugyanoly tartalmuak és ugyanoly gyakoriak voltak, mint ma.

A halluczinációk keletkezésének *feltételeiről* nincs sok mondanivalónk. A nap minden szakában és a

legkülönbözőbb kedélyhangulatokban jelentkezhetnek. De a statisztika mégis azt tanúsítja, hogy az összes eseteknek körülbelül 40 százaléka olyankor fordul elő, midőn az illető ágyban fekszik, de még teljesen ébren van. Ez a körülmény azért érdekes, mert bizonyítja, hogy kedvező külső feltételek a halluczinációk keletkezését nagy mértékben elősegítik. Egy halluczinatorikus kép a valósággal mindig könnyebben lesz felcserélhető a sötétben, mintsem világos nappal; valamely kép, mely a sötétben teljes halluczináció, világos nappal valószínűleg csak pseudo-hallucináció lesz. Ez okból szorúlnak a spiritiszta üléseken jelenkező szellemek, hogy láthatók legyenek, rendszerint lehetőleg gyenge világításra.

Nagyon érdekes probléma és számos vita tárgya újabb időben a halluczinációk *okának* kérdése. Természetesen nem vagyunk tekintettel azokra a halluczinációkra, melyek betegségek következtében jelenkeznek. Láz, elmebetegségek, hevenyés és idült mérgezések, fül- és szembajok esetén gyakoriak a halluczinációk. Ha az élettani körülményeket, melyeken a halluczinációk ez esetekben alapulnak, nem is magyarázhatjuk meg mindig, mégis amaz abnormis lelki tünetmények indító okai nyilván súlyos ideges zavarok. E helyütt kizárólag a normális halluczinációk tárgyalására szorítkozunk. BINET francia fiziologus, kihez PARISH is csatlakozik, azt az elméletet hirdeti, hogy minden halluczináció érzéki észrevevésekből ered; a külső inger talán gyenge ugyan, de mégis mindig akad „vezető fonál“ (point de repère), melyhez a halluczináció társul. Ez az elmélet először is hipnotizáltakon végzett kísérletekre támaszkodik; de azért, mert az ilyen „fonál“ szuggerált

halluczinációknál *talán* (mert ez is még kétséges) minden esetben kimutatható, még nem kell jelen lennie a spontán halluczinációkban is. Mindenesetre úgy látszik, hogy a tapasztalat sem igazolja ezt az állítást; ezt mindjárt meg fogjuk látni, a mint a gazdag angol gyűjteményből néhány, e kérdést megvilágító példát kiválasztunk.

Hogy valóságos érzéketek a halluczinációk keletkezésekor számos esetben tényleg közre játszanak, nem vitatható el. Tényleg vannak tünetények, melyek mintegy átmenetet alkotnak az illuzióktól a halluczinációkhoz. Ez áll a következő példára: „Midőn körülbelül 18—20 éves voltam, atyámmal és három más úrral a felföldön utaztam. Egy este, midőn még néhány mértföldnyire voltunk éjjeli szállásunktól, atyám az urak egyikével kissé letért az útról. Vártunk talán egy fél óráig s azután tovább mentünk, miközben vissza-visszanéztünk atyám után, ki rossz gyalogló volt. Sötét volt, midőn elértük a gazdaságot, a hol éjjelre megszállni akartunk, de atyám nem volt ott. Keztem nagyon aggódni és pillanatra leültem a vendégszobában, meggondolandó, mitévő legyek. Emlékezem, hogy kezemet szemem elé tartottam. Midőn elvettem, atyám testének legfelső részét látszólag közöttem és a kandalló párkányzata között láttam lebegni. A tudományos elem jóval erősebb volt bennem, mint a vallásos, babonás, vagy bárhogy is nevezzük. Azt mondtam magamban: „Istenemre, ez kísértet! Lássuk csak, honnan jó!“ Pontosabban szemügyre vettem hát fél kísértetemet és kiderült, hogy a tünetényt a kandalló párkányzatának foltjai, a fal faburkolatának rajzai stb. idézték elő. Mialatt ezt észleltem, a körvonalak elhomályosultak és a kép eltűnt. Rövid

idő múlva megérkezett atyám ; valami szikla szakadékában eltévedt, egy vízesés mellett megfürdött s e közben közel volt a vízbefúláshoz. Ha tényleg belefúlt volna, azóta valószínűleg hinnék kísértetekben vagy legalább fél kísértetekben“.

Ez a látomás oly közel áll az *illuzióhoz*, hogy csakis a foltok s egy emberi alak között való hasonlatosság fokából lehet eldönteni, vajjon a tünetény halluczinációnak tekintendő-e vagy illuziónak. Ellenben a tiszta halluczinációt már nagyon megközelíti az olyan kép, mely oly kevésbé alapul tárgyilagos érzéki észlelésen, hogy az észlelő gondos vizsgálat daczára sem derítheti ki, hogy honnan ered. Erre szolgáljon például a következő közlés: „Piros ruhás öreg nőt láttam ; gyermeket ringatott karján. Valami fúvel benőtt pusztán vagy legelőn egy kövön ült. Az eset több, mint húsz év előtt történt ; ősz elején volt és napos időben. Többször is megkíséreltem, hogy eljussak hozzá ; de mindannyiszor eltűnt, mielőtt a kőhöz értem. A hely emberi lakóhelyektől messze volt, semmiféle helyiség nem volt ott, a hol valaki elrejtőzhetett volna“.

Itt talán a pusztai kő környezetében volt valami, a mi a látomásnak oka volt ; de valami nagyon jelentéktelen lehetett, hogy az észlelő minden fáradozása daczára sem tudta megtalálni. Azonban valamely érzéki észrevevésnek az előidéző oka a legtöbb esetben egyáltalában nem található meg. Így pl. valamely hallási érzet halluczinatorikus látási képet idézhet elő, melynek a környezetben semmiféle oka sem található.

„Hangot hallottam a tornáczon s midőn odapillanték, sötét ruhás férfit láttam az ajtóban állani.

Nagyon megijedtem és más szobába rontottam be, hol atyám, ki utánam jött, a padlón fekvé talált. A jelenés rendkívül világos volt. Akkor 11 éves voltam. Épen iskolai feladataim végzéséhez akartam fogni, de meglehetősen ideges állapotban voltam. A férfinak képe, melyet megláttam, kínosan foglalkoztatta képzelőerőmet. Ismertem őt és kevés idővel előbb korporsóban láttam, mint hullát. A hulla látása nagyon mély benyomást tett rám s ez volt idegességem oka. A hangnak, melyet hallottam, valószínűleg valami egészen természetes oka volt.“

Ez esetben, melyben kétségtelenül hallucinációval van dolgunk, az ellentét közötté és valamely illúzió között világosan előtűnik. Az illúzióban a tényleg érzékelt dolog, melyre a figyelem irányul, mindig többé-kevésbbé hasonló ahhoz, a mit az ember látni vél és a téves felfogás, a hasonlatosság túlbecsülése úgy keletkezik, hogy a legközelebbi asszociációk a képet kiegészítik. Ellenben a tiszta hallucinációban a tényleg érzékelt dolog egyáltalában nem hasonlít ahhoz, a mit az ember észlelni vél. Az idézett közleményben még azt sem olvashatjuk, hogy a hang, melyet a fiú hallott, emberi lépés zajához hasonlított volna. Nem-tudatos működésnek kell tehát lennie az érzéklet között, mely a figyelmet leköti és a hallucinatorikus kép között, mely mindjárt utána mutatkozik. Ez a nem-tudatos folyamat természetesen képzetek reprodukciójaként értelmezhető. Az érzékelt hang előbb nem-tudatosan egy ember jövetelének képzetét kelti és az ember azután a holt férfi képét ölti magára, minthogy a gyermek képzetét a hulla képe foglalkoztatja. Itt az egész folyamat könnyen értelmezhető, mert kiinduló pont gya-

nánt meghatározott inger szerepel. De ez [épen] nem áll minden esetre. Valamint a sejtelmek rendszerint minden kimutatható ok nélkül keletkeznek, a meny-nyiben a nem-tudatos működést a tudatos eszmekörnek egy egészen határozatlan és meg sem határozható tagja váltja ki, úgy lesz ez igen gyakran a halluczinációkkal is.

Erre példával szolgál a következő közlemény: „Anyámat láttam, a mint a folyosóról a gyermekszobába ment; ez utóbbi benyilt úgy a folyosóba, mit a lakószobába, melyben a zongoránál állva énekeltem. Anyám néhány lépésnyire ment el mellettem. Sem beteg, sem izgatott nem voltam. Körülbelül 14 éves lehettem. Annyira csodálkoztam, hogy abbahagytam az éneklést és megszólítottam. Midőn erre a gyermekszobába léptem, ezt üresen találtam; anyám az ebédlőben ült. Nővérem, a ki velem jött, állította, hogy álmodhattam, mert ő nem látott semmit. Sem ezelőtt, sem ezután soha hasonlót meg nem éltem“.

Ez, valamint az előző leírás a tulajdonképeni spontán halluczinációknak jellemző példája. A mit előbb a halluczinációkra nézve jellegzőnek mondtunk, világosan domborodik ki bennük. Akár külső inger okozta a halluczinatorikus képet, akár kimutatható ok nélkül keletkezett, mindkét esetben független az egyén pillanatnyi tudatától és valamely érzéki ingernek nem egyenes, közvetlen következménye. Épen ez a körülmény, hogy t. i. a halluczináció az egyén egész tudatos eszmekörétől független, arra kényszerít, hogy nem-tudatos lelki folyamatok közrejátzását tegyük fel. *Ebben különbözik a halluczináció az illuziótól, melyben a nem-tudatos nem működik*

közre. Minthogy azonban a lelki tünetmények között abszolút éles határ nem vonható, érthető dolog, hogy mindig fognak előadódni esetek, melyekben a tudatos érzéklet oly élesen lép előtérbe és a nem-tudatos folyamatok oly jelentéktelenek, hogy kinek-kinek belátására kell bízunk, vajjon a tünetényt hallucinációnak vagy illúzióknak óhajtja-e nevezni?

Az itt tárgyalt önkéntes hallucinációkon kívül, mint már említettük, a hallucinációknak más fajtája is van, melyeket rendszerint *szuggerált hallucinációk*-nak nevezünk. Ezek vagy autoszuggeráltak, azaz az egyén maga idézte elő (várakozási hallucinációk) vagy heteroszuggesziók, azaz mások által szuggeráltak lehetnek. E tünetmények közelebbi tárgyalását egy következő fejezetre halasztjuk. Minthogy azonban az angol leírásban több ilyen eset is szerepel, e helyütt a spontán és szuggerált hallucinációk között való különbséget néhány példával szemléltethetővé óhajtjuk tenni.

„Körülbelül 40 éves koromban egy napon a szállodában ülve ebédre vártam férjemet. A szobának, melyben ültem, ajtaja nyitva volt és helyemről a lépcső és folyosó egy részét áttekinthettem. Férjem csak nem érkezett, miért is hébe-korba ki-kipillantgattam a folyosóra. Egyszerre úgy képzeltem, hogy látom őt, a mint a lépcsőn feljő és lassan végigmegy a folyosón. Egész időn át teljesen tisztán láttam; ismert mosolyával közeledett felém, én pedig felálltam, hogy elébe menjek. De abban a perczben, midőn azt hittem, hogy szemtől-szembe állok vele, a látomány eltűnt. Fél óra mulva férjem tényleg megérkezett. Abban az időben, midőn a vízióm volt, teljesen egészséges voltam.“

A jelen és az előbb említett halluczináció között világos a különbség. Itt az öntudat nincs telve egyéb gondolatokkal, hanem feszült, talán aggódó várakozással irányul a férj jövetelére; e hangulatában a hölgy képzelete szülöttjét összetéveszti a valóságos érzéklettel — jellegzetes példája a várakozási halluczinációnak, melyben a képzelet alkotta kép a figyelem erős összepontosulása következtében halluczinációvá lesz. Ugyanez áll a mások szuggesztiója támasztotta halluczinációkra nézve is. Íme egy példa:

Egy leány a következőket írja: „Azt képzeltem egyszer, hogy valami asszonyt látok ágyam mellett; talán tényleg láttam is. Körülbelül 16 éves voltam és egy más leánnyal, ki néhány évvel idősebb volt, mint én, egy szobában háltam. Egy éjjel társnőm hirtelen felébresztett és kérdezte, látok-e valamit. E pillanatban úgy véltem, hogy magas, szürke alakot látok az ágy alsó végénél, a mi azonban nem tett rám valami különös benyomást“.

Hogy az idősebb leány tényleg látott-e valamit, azt hagyjuk; a leírás e kérdéssel nem foglalkozik bővebben. Ellenben az ifjabbik leány halluczinációja nyilván a másiknak szuggesztióján alapul, a hirtelen kérdés következtében a figyelem a kérdés tárgyára összepontosul és a képzelet azonnal megfelelő képet lát. A sötétség és a hirtelen ébredés természetesen nagy mértékben könnyíti a halluczináció keletkezését, de ennek voltaképeni oka mégis a másik leány kérdése.

Természetesen a halluczinációk ugyanúgy, mint a sejtelmek, *jósló tartalmúak* lehetnek; mégis ez csak ritkán esik meg. Legalább az angol közlések között csak kevés ily halluczináció akad. Ennek oka köny-

nyen érthető. Hiszen csak a később bekövetkező esemény dönti el, vajjon valamely álom, sejtetem, stb. tényleg jósolt-e valamit; csak ezek az esetek maradnak emlékezetben. Ezért bizonyul az összes álmoknak csak csekély hányada jósáalomnak. Igaz ugyan, hogy az olyan csodálatos tünemény, mint a milyen a hallucináció, könnyebben marad meg emlékünken, mint a közönségesebb álmok és sejtelmek, de a hallucinációknak is csak kisebb hányada lesz a véletlenül bekövetkező események révén jósló hallucináció, ellenben legtöbbjük teljesen jelentőségtelen. Csak az oly egyéneknek lesznek időnkint jósló hallucinációik is, kik gyakran szenvednek hallucinációkban. SZOKRATESZ-szel és JEANNE D'ARC-kal ez különösen gyakran esett meg, ugyanúgy X. k. a.-nyal is. Feljegyzései ilyen természetű felette különös élményeket nem kis számban említenek.

Íme egy példa e hallucinációk általános természetének jellemzésére; ez X. k. a.-nak egy más hölgy társaságában Skótországból tett utazására vonatkozik.

„Egy napon együtt reggeliztünk, még pedig nagyon korán és sietősen, minthogy a postakocsival akartunk utazni. Hirtelen apró, vörös férfit láttam barátnőmtől 1—2 lábnyira a levegőben lebegni s figyelmeztettem rá barátnőmet. Ez szokva lévén hozzá, hogy tőlem csodálatos állításokat halljon, nyugodtan folytatta reggelizését és csak azt kérdezte: „Milyen az a vörös férfi?” Minthogy ez még mindig a levegőben lebegett, elég pontosan tudtam leírni. Egészen vörös volt és valami indus bálvány képéhez hasonlított; karjai könyökben élesen felfelé voltak hajlítva, alakja térde alatt véget ért. Barátnőm nem talált magyarázatot a dologra és így ott hagytuk az alakot,

mely még mindig, mintha valami láthatatlan zsinegen függött volna. Délután visszajöttünk, barátnőm előbb ment be a házba és az előszoba küszöbén e szavakkal jött elé: „Íme, itt a te kis vörös embered“. Levelet mutatott, melyet éppen most kapott, s mely vörös pecsétviaszkkal volt lepecsételve, a pecséten pedig éppen annak az alaknak a képe volt, melyet leírtam. A levél reggel az első postával, rögtön elutazásunk után érkezett s nagyon fontos volt“.

Kristálylátomások és csigahallomások.

Egyelőre még nem tudjuk, mely fizikai és pszichikai körülmények között avatkozik be a nem-tudatos a tudatosba. Még nem dőlt el teljesen a kérdés, vajjon sejtések és halluczinációk egészen normális embereken is előfordulhatnak-e, avagy csak ideges zavarokkal kapcsolatban mutatkoznak-e, mely zavarok azonban oly csekélyek, hogy az egyén alanyi érzetét nem zavarják. De az, hogy e beavatkozás feltételeit még nem ismerjük, még egyáltalában nem zárja ki, hogy vannak eszközök, melyek a beavatkozást lehetővé teszik és kedvezően befolyásolják. Tudományos tekintetben az ilyen segédeszközök nyilván nagy jelentőségűek lesznek, minthogy ez esetben a kérdést kísérleti úton majd talán jobban meg lehet világítani. Ilyen eszközt tényleg ismerünk is; a keleten, mint 1000 év előtt, még manapság is használják és a XVI. és XVII. században Európában is szerte használták. Az összes ilyenmű jósművészet, mint a *kaptro*-, *hydro*-, *krystallomantia*, stb. meg-egyezik abban, hogy a jós vagy segédje fényes felületre mereszti tekintetét, a míg csak látomásai nem

keletkeznek, melyek a várt közléseket foglalják magukban (v. ö. I. 185. 1.). Régibb időkből e művészetekre vonatkozó terjedelmes irodalom maradt fenn; minthogy azonban a különböző szerzők babonás fel fogásai és nézetei e kérdésekben nem csekély szerepet játszanak, az egészet mint értéktelen dolgot félre tették. Az igaz magvat, mely az elméleti burok mögött rejtett, nem tudták felismerni, miért is az egészet, mint babonát elvetették. X. k.-a.-é az érdem, hogy először mutatta ki, miszerint a „kristálynézés“, a hogy az összes e fajta módszereket közös néven nevezték, gyakorlati jelentőségű, a mennyiben ennek segélyével sokan oly állapotba tudják magukat juttatni, mely nem-tudatos képzeteknek a tudatba való nyomulására különösen alkalmas.

X. kisasszony elébb önmagán próbálta ki a módszert és számos szép és érdekes eredményre tett szert. Azután folytatta kísérleteit abban az irányban, hogy mely eszközökkel lehet víziókat legjobban előidézni. Próbát tett üveggolyókkal, zsebóra fedelével, tükrökkel, pohár vízzel, nagyító üveggel, melyet fekete alapra helyezett, stb., stb.; mindezek az eszközök használhatóknak bizonyultak; azonban legjobbnak mutatkozott a csiszolt kristály, mely fekete posztóval volt körülvéve és melyet úgy helyezett el, hogy az sem a szoba ablakairól, sem a tárgyakról erős fényvisszaverődéseket fel nem foghatott. Ily módszerrel számosan kísérleteztek, különösen Angolországban. Kitűnt, hogy nem mindenki hajlamos az ilyen látomásokra. Ezt különben régibb időkben is igen jól tudták és ép ezért az ilyen jóslásokra főleg nőket és gyermekeket használtak. Mostanában is leginkább nők foglalkoztak e mesterséggel eredményesen. A sok

kísérlet révén ma már némileg tájékozódunk, hogy mely körülmények között keletkeznek a víziók, milyen az alakjuk és a tartalmuk és min alapul látszólag látnoki és jósló természetük.

Úgy látszik, valamennyi modern kristálynézőnk egyetért abban, hogy a kristálylátomások keletkezésének szükséges feltétele az, hogy az egyén teljesen egészséges legyen. Már csekélyfokú fejfájás is lehetetlenné teszi. Másrészt sohasem tapasztalták, hogy e módszerek alkalmazása az egészségre hátrányos lett volna. X. kisasszony éveken át igen sűrűen használta a kristályt, majd szórakozásból és időtöltésből, majd, hogy így bizonyos jelentőséges felvilágosításokra tegyen szert; de valamely, egészségére kártékony hatást soha nem észlelt. A kristálylátomások tehát némelyekre nézve ugyanoly természetesek, mint a sejtelmek és egyéb ilyen ártatlan dolgok a legtöbb más emberre nézve.

A víziók jellege különböző. Némelykor a képek oly élénkek, hogy az érzékekkel való felfogás jellemét viselik. Minthogy azonban nagyságuk a kristálytól függ, a melyben mutatkoznak, ritkán fogjuk a valósággal összetéveszteni. Csak egyetlen hölgy írja, hogy valósággal mintegy közepette érzi magát az illető helyzeteknek; úgy látszik, a képek benne valóságos hallucinációkká válnak. Hébe-korba elmarad a színeződés, úgy, hogy a képek inkább hasonlítanak rajzokhoz vagy fényképekhez, mintsem festményekhez. Csodálatos, hogy e látomásokat néha nagyítani is lehet, ha nagyító üvegen nézik. X. kisasszony ezt gyakran használta, hogy betűket, melyek a közvetlenül látott képen homályosak voltak, elolvashasson.

Természetesen a víziók tartalmának igen gyakran

semmi gyakorlati jelentősége sincs. Ha X. kisasszony kristályát időtöltésül használja, a nélkül, hogy bizonyos irányban felvilágosítást óhajtana kapni, tisztán képzeleti képek keletkeznek, mint p. o. jelenetek elolvasott könyvekből, melyek itt drámaszerű alakot öltenek. Ezek a képek azonban nem ritkán oly részleteket is tartalmaznak, melyeket az észlelő már régen elfelejtett. Alapos keresésre azután kiderül, hogy csakugyan benne vannak az illető könyvekben. Itt tehát teljesen elfelejtett és nem-tudatos képzetek merülnek fel. Ugyanígy vagyunk valódi élményeinkkel is. Számos példa van rá, hogy oly benyomások, melyek a nap folyamán semmi nyomot nem hagytak öntudatunkban, még sem maradtak észrevétlenek, mert látomásainkban ismét fölmerülnek.

„A kristályban sötét falrészletet látok, melyet fehér jázmin bokor fed el, s azt kérdezem magamtól: „Vajjon hol láthattad ezt?“ Nem emlékezem, hogy valaha láttam volna ezt a részletet, már pedig London utczaiban az ilyen nem lehet valami gyakori; s fölteszem magamban, hogy holnap ugyanazon az úton megyek, mint a melyen ma mentem és ügyelek az ilyen falra. A következő nap megoldja a talányt. Csakugyan megtalálom a helyet, és most már arra is emlékezem, hogy előtte való nap kíséremmel élénk beszélgetésbe teljesen elmerülve csakugyan elmentem e fal mellett“. Hogy az ily öntudatlan képzetek felmerülése esetleg nagy érdekekkel bírhat, azt már az álmokról szólva láttuk. X. kisasszonynak nem kell várnia, míg valamely barátságos álom azt, a mire annak idején nem vetett ügyet, de a mit éppen most jó volna tudnia, fölidézi. A kristály minden pillanatban megadja a kívánt felvilágosítást.

„Hanyagságból eldobtam valamely levelet, a nélkül, hogy a küldő címét megjegyeztem volna. Emlekeztem rá, hogy az ország melyik részében lakott, s a térképen keresgélve, megtaláltam a város nevét, melyet természetesen elfelejtettem már, s csak akkor jutott ismét az eszembe, midőn a térképen megpillantottam. De az út és a ház nevére már épen semmi támasztó pontom sem volt. Ekkor eszembe jutott, hogy próbára teszem a kristályt és valóban rövid idő múlva fehér alapon szürke betűkkel ezt a szót olvastam: „Hibbs House“. Jobb értesülés hiányában rászántam magamat, hogy ezt a szokatlan módon kapott címet írom a levélre. Néhány nappal később megjött a válasz, s a fehér levélpapíron szürke betűkkel olvasható volt: Hibbs House“.

Megtörténhetik, hogy a nem-tudatos képzetek látószólag érthetetlen formában jelentkeznek és értelmük és eredetük csak alapos tanulmányozás segélyével deríthető fel.

Egy másik hölgy, Z. k. a., kinek szintén e fajta látomásai voltak, erre nézve nagyon érdekes példát közöl. A kristályban számos betűt látott, melyek egyenkint tűzvörös színben tünedeztek elő. Z. k. a. lejegyezte az egész sort: detnawaenoemosotniojaetavirpelcricsumebgnilliwotevigsevlesmehtpuotehttccejbus. Végül felfedezte, hogy ezek valóban szavak, azonban valamennyit visszafelé kell olvasni; most azután már az értelmüket is megoldotta: Wanted a someone to join a private circle, must be willing to give themselves up to the subject. Ez valami ujsághirdetés volt, melyet a hölgy kevéssel előbb megnézett, azonban, a mint határozottan tudja, a nélkül, hogy tudatosan olvasta volna.

Természetes, hogy e följegyzésekben jóslátomások sem hiányoznak, melyek látszólag oly pontosan jövendöltek meg utóbb bekövetkezett eseményeket, hogy, ha az emberi emlékező tehetség megbízhatatlanságát nem ismernők, rejtélyeknek kellene tartanunk. De ha e megbízhatatlanságot figyelembe vesszük, az esetek rejtélyessége is elenyészik.

X. k. a. a következőt beszéli el:

„Levelet írtam barátnőmnek, melyben sértődve a szemére hánytam, hogy hosszabb utazása után tíz napig tartózkodott Londonban, a nélkül, hogy meglátogatott volna. Azért nem is csodálkoztam, midőn másnap megjelent a kristályban. Arczvonásai mentegődzést fejeztek ki, de nem értettem, hogy minek tartott valami zenemappát maga elé? Másnap megkaptam válaszáat, melyet már megelőző este írt volt meg, s a melyben mentségére közölte velem, hogy a kir. zeneakadémiába jár, s ez majdnem egész napját elfoglalja. Ez a közlés meglepett, mert a hölgy férjnél volt, továbbá mindeddig csak mint dilettáns foglalkozott a zenével és már férjhezmenetele előtt befejezte volt kiképzését. Utóbb meggyőződtem róla, hogy olyanforma zenemappát hord, mint a minőt a kristályban láttam, s a melyet akkor mindjárt le is rajzoltam“.

Ha miss X. csak egyszer és futólag hallotta is, hogy barátnőjének szándéka a zeneakadémiára járni, az eset magyarázata nem okozna nehézséget; itt is, mint annyi más esetben, elfelejtett, de újra felmerült emlékkal volna csak dolgunk. X. k. a. azonban épen azt állítja, hogy sohasem hallott erről; de vajjon bízhatunk-e állításában? Hiszen fentemlített látomásában is azt hitte, hogy sohasem látott olyasmit, mint az

a jázminborította fal, de mégis megtalálta a helyét, s utóbb arra is emlékezett, hogy ott volt. Sok más esetben is kijelentette, hogy látomásai csak olyan dolgok emlékei, melyekről tudomása szerint sohasem hallott, vagy a melyeket sohasem látott. Ebből azt látjuk, hogy miss X. emlékező tehetségében sem bízhatunk jobban, mint máséban.

Ezért, ha választanunk kell, hogy valamely tünényt varázslatos erőkkkel, vagy nem-tudatos képzetek felmerülésével akarunk-e magyarázni, már csak nyilvánvaló, hogy az utóbbi feltevés mellett több valószínűség szól.

Az esetek egy másik csoportjában a látomásokat csak azért tartjuk jövőndöléseknek, mert a mikorra a való esemény bekövetkezik, addigra e látomások, mint az álmoknál is láttuk, — némileg már elmosódtak emlékezetünkben.

„A kristályban férfi alakot láttam, mely a keskeny ablakra támaszkodva, kívülről a szobába nézett. Arczát látszólag eltakarta valami, úgy, hogy nem láthattam; de nem foglalkoztam tovább a képpel, mert a kristály ez este épen homályos volt, s a kép sem volt valami kellemes. Feltettem, hogy e kép csak ama beszélgetéseink következménye, melyeket az utóbbi napokban betörésről, lopásról folytattunk, s némi megelégedéssel győződtem meg arról, hogy a ház egyetlen ablaka, mely, mint a látomásbeli, négy táblás volt, olyan helyen volt, hogy nem lehetett egykönnyen hozzá férni. Három nap mulva tűz ütött ki abban a szobában; a füst miatt a tűzoltóságnak kívülről kellett behatolnia, s annak a férfinak, ki először hatolt be, nedves kendő volt az arcza előtt, mellyel a füst ellen védekezett.“

Vajjon több-e ez a „jövőndölés“, mint képzelődés?

Nem volt-e miss X. első feltevése igaz, mely szerint látomása csak a betörőhistóriák következménye; az utóbb bekövetkezett eredményt pedig, valami hasonlatosság alapján egészen önkényesen kapcsolatba hozza a látomás képével. Ez lesz talán minden magyarázat között a legtermészetesebb.

A mint a kristály merev nézése látomásokat idéz elő, ugyanolyan módon közleményekhez juthatunk úgy is, ha valamely csiga „búgását“ hallgatjuk. A magyar cigányok állítólag ma is használják még ezt a szert, hogy ily módon NIVASHÁ-tól, a légszellemtől közléseket kapjanak. E jelenségek is olyanfélék, mint a kristálylátomások, vagyis nem-tudatos képzetek felmerülésén alapulnak. De X. k. a. tanácsolja, hogy óvakodjunk e módszer alkalmazásától, mert a hallás hallucinációi, melyek itt szerepelnek, sokkal könnyebben állandósulnak és válnak krónikusakká, mint a kristály előidézte látomások.

Különösen fontos az a kérdés, hogy a krystallo-mantiás egyén minő lelki állapotban van látomás közben, mert ebből a sejtelmek és az önkényt jelentkező hallucinációk keletkezésének feltételeire is következtethetünk. Tudjuk, hogy az utóbbiak nem-tudatos képzetek felmerülésén alapulnak. Ebből azután arra a feltevésre jutunk, hogy a többi esetben is ugyanez az állapot teszi e tünetények jelentkezését lehetővé.

A sejtelmek és önkéntes hallucinációk esetében e tünetény alkalomadtával önmagától jelentkezik, míg a kristálynézéssel ugyanazt mesterséges úton idézzük elő, megkönnyítván ezzel nem-tudatos képzeink felmerülését. A tapasztalat azt a nézetet támogatja, hogy e tünetények megjelenésének feltétele valami sajátos álomszerű állapot, mely esetleg a hipnózishoz

ahsonlító és különböző mértékben jelentkezhetik. Annyi bizonyos, hogy egyik-másik modern kristálynéző állapota a látomás közben észrevétlenül átmehet a hipnózisba. Ez annál természetesebb, mert a síma fölületek merevnézése szintén egyik módja a hipnózis előidézésének.

Továbbá úgy régi, mint újabb források is ismételten említik, hogy az önkéntes hallucinációk közben a nézés többnyire merev, és a külső ingerek iránt való fogékonyság némileg hiányzik. Miss X.-en ezt egy alkalommal határozottan észlelték. Végül magam is észleltem, hogy hirtelen beálló elmerengéseim közben gyakran valami sejtelem vagy álhallucináció lepett meg, miközben nem volt tiszta tudatom arról, a mi körülöttem történt. Sokan, kik ezeket az állapotokat szintén ismerik, ugyanezt észlelték. E szerint *a nem-tudatos képzetek felmerülése tudatunkban, úgy látszik, valami álomszerű állapotot tétel fel, mely legenyhébb alakjában pusztá disztrakció (elvonottság), mely azonban észrevétlenül valamely többé-kevésbé mély és a hipnózishoz hasonló állapotba mehet át.* Ez az állapot legkönnyebb formájában csak sejtelmeket támaszt, de ha megfelelő mélységet ért el, hallucinációkat idéz elő. Bekövetkezhetik önmagától: így keletkeznek az önként jelenkező alakok; de mesterségesen, hipnotikus szerekkel, kristály merevnézéssel stb. szintén előidézhető. Ha valami általánosan ismert jelenséghez akarnók hasonlítani, leginkább a félálomra emlékeztet, midőn még álmodunk, de részben már mégis észleljük, a mi körülöttünk történik. Lehetőség, hogy legközségesebb formáiban egyáltalában nem más, mint ilyen félálom, melyben az akaratlagos figyelem hirtelen elernyed s ezzel módot nyújt nem-tudatos képzeleteinknek, hogy tudatunkra juthassanak.

Az automatikus mozgások.

Automatikus (gépies) mozgásoknak, előbbi meghatározásunk értelmében, az olyan mozgásokat nevezzük, melyek az egyén pillanatnyi öntudatával nincsenek kapcsolatban és nem is úgy tűnnek fel, mint valami külső ingernek következményei. E szerint az automatikus mozgásokat mint nem-tudatos képzeleteink egyik megnyilatkozási alakját tekinthetjük. Ha tehát helyes az a felfogás, hogy a sejtelmek és hallucinációk nem egyebek hirtelen keletkező álmoknál, melyek az éber tudat világába beékelődnek, akkor az automatikus mozgásokat nyilván az „éber állapotban jelentkező alvajárás“ valamely alakjának tekinthetnők. Miközben egészen más dolgok foglalják el gondolkozásunkat, azalatt többé-kevésbbé bonyolult cselekményeket végzünk, melyek bennünk valami egészen homályos érzetet keltenek ugyan, de öntudatunkra nem jutnak. Az automatikus mozgásoknak egyik-másik általános alakját a mindennapi életből elég jól ismerjük. Így p. o. a nők kézimunka közben élénken szoktak beszélgetni. Vitatkozás közben sok férfi is szívesen babrál valamely tárggyal; gyakran megesik, hogy a vita hevében jó erős tárgyat is eltörnek. Vannak emberek, kik rajzokat, monogramokat, neveket vagy teljes mondatokat írkálnak valami papírra s ha aztán a papírt elveszik tőlük, rendszerint sejtelmük sincs róla, hogy mit csináltak. Az ilyen irkafírka készítésekor rendesen a szem is közreműködik; de az is megesik, hogy az illető nem is néz a papírra.

Mindezek nyilván olyan cselekmények, melyeket határozott képzetek vezetnek, csak hogy az egyén ezek-

nek nincs tudatában. A nem-tudatos képzetek ily jelentéktelen nyilvánulásait kétségkívül már csak egy lépés választja el azoktól az összefüggő közleményektől, melyeket a spiritiszták üléseiről ismerünk s melyeket plansetta vagy pszichograf segítségével, avagy közönséges módon plajbással vagy tollal kapunk.

De a tapasztalás tanítja, hogy nem mindenki tud gépiesen értelmes dolgokat írni. Sokan nem viszik többre, mint, hogy értelmetlen dolgokat firkálnak össze; de a kinek már természettől fogva tehetsége van reá, az, ha a gépies írást rendszeresen gyakorolja, miközben gondolatait másfelé foglalkoztatja, figyelemreméltó eredményt mutathat fel. Minden attól függ, hogy megtaláljuk az utat, a melyen nem-tudatos működéseink nyilvánulhatnak. Ha célunk az, hogy a nem-tudatos működések öntudatra jussanak, akkor a figyelem valamelyes elvonására, disztrakcióra vagy félálomra van szükség, melyet a kristály merev nézésével vagy más hasonló úton-módon szándékosan is előidézhetünk. Ha pedig célunk az, hogy a nem-tudatos működések mozgásokban nyilvánuljanak, akkor az ilyen állapotok esetleg fölöslegesek; itt csak az a feladat, hogy a mozgató készüléket minél könnyebben mozgásba hozzuk, ezt pedig, épen úgy, mint az akaratlagos írást, csak világrahozott tehetség alapján, folytonos gyakorlással érhetjük el. Hogy tehát valaki automatikus írás útján összefüggő közleményeket szolgáltatthasson, ehhez már valóban a médiumitáshoz megkívánt képesség magasabb fejlődési foka kívánatos. (V. ö. I. 445. l.)

Megjegyzendő, hogy gyakran nemcsak az egy szeánsz alkalmával kapott közlések függenek össze egymással, hanem több egymást követő kísérlet köz-

lése is. Ez a jelenség az álmokra emlékeztet, melyek némely emberben több éjszakán át folytatódnak és, épen úgy, mint ezek az álmok is, a kettős öntudat kifejlődésének kezdetét jelzi. Gyakori eset továbbá, hogy a gépies közléseket valamely névvel jelölik meg, még akkor is, ha a médium nem spiritisza; sokszor, főkép a gyakorlatlan médiumoknál, „anagrammok“ is előfordulnak, vagyis betűk, melyeknek látszólag nincs értelmük, de úgy szedhetők rendbe, hogy bizonyos szavakat alkossanak. A nem-tudatos működéseknek hasonló nyilvánulásait ismertük meg a kristálylátomások tárgyalásánál is.

E közlések szemléltetésére és értékük megítélésére közöljük mr. A.-nak, az S. P. R. tagjának tapasztalatait. „Szerettem volna tudni, írja mr. A., „vajjon én is tudok-e gépiesen írni, más szóval, hogy ú. n. írómédium vagyok-e? Ezért 1884 husvétján kísérletet tettem, melyet egy hét múlva három egymás után következő napon folytattam, összesen tehát 4 kísérlet történt. Az első lebilincsel, a második meglepett, harmad ízben már hittem, hogy a tapasztalásnak teljesen új, félig ünnepélyes, félig regényes körébe jutottam, negyed ízben pedig a magasztos dolog — legnagyobb fájdalomra — nevetségesre vált“. Mr. A. oly módon végezte a kísérletet, hogy gondolatban valamit kérdezett, s azután egészen nyugodtan várta, hogy keze és czeruzája mit felel. Itt csak a harmadik kísérlet eredményeit közlöm, melyek feltétlenül a legérdekesebbek: Kérdés: Mi az ember? Felelet: Tefi Hasl Esble Lies. Kérdés: Anagramm ez? Felelet: Igen. Kérdés: Hány szóból áll? Felelet: Ötből. Kérdés: Mi az első szó? Felelet: Lásd. Kérdés: Mi a második szó? Felelet: Eeeee. Kérdés: Lásd?

Talán ez azt jelenti, hogy magam fejtsem meg? Felelet: Próbáld meg! — Erre a következő értelmet fejtettem ki a betűkből: Life is the less able (Az élet a kevésbbé becses). A látszólag független akarat és az anagramm szerkesztésében nyilvánuló értelem bámulatba ejtettek, és egy rövidke pillanatra hívó spiritizta voltam; szinte tiszteletteljesen kérdeztem a következőt: Ki vagy? Felelet: Clelia! Kérdés: Nő vagy? Felelet: Igen. Kérdés: Éltél-e már valaha a földön? Felelet: Nem. Kérdés: Akarsz? Felelet: Igen. Kérdés: Mikor? Felelet: Hat év. Kérdés: Miért beszélsz velem? Felelet: Eif Clelia e l. — E betűket növekvő bámulattal így fejtettem meg: I Clelia feel (én, Clelia, érzek). Kérdés: Helyes ez? Felelet: Eif Clelia e l. 20. Kérdés: 20 éves vagy? Felelet: Örök. Kérdés: Akkor mit jelent a 20? Felelet: Szavakat.“

Itt a kísérlet erre a napra félbe szakadt. Másnap mr. A. meglehetősen kigyógyult spiritizta hajlamaiból, mert Clelia tisztán letagadta, hogy létezik, Mr. A. pedig azt a tudományos nézetét fejezte ki, melyről egyébiránt már eleve meg volt győződve, hogy csak önmagával beszélt. A Clelia szóra vonatkozólag meg kell jegyeznünk, hogy mr. A. e nevet azelőtt soha sem hallotta.

Még figyelemre méltóbb jelenségek mutatkoznak a médiumitás magasabb fokán, mert itt a nem-tudatos tevékenységeknek is szabadabb terük nyílik. Gyakori eset, hogy a különböző közléseket más-más kézírás és más-más nevek is jelzik; a megjelenő szellemek mindegyikének meg van a maga keze írása; erről lehet megismerni. Továbbá nagyon gyakran olyan nyelven, vagy oly dolgokról szól a közlemény, melyeket az egyén nem is ismer. Két angol diák — SCHILLER

testvérek — mindenesetre spiritiszta czélzat nélkül, 1886-ban néhány idevonatkozó kísérletet tett, mely nagyon érdekes például szolgálhat. E kísérletekben nem kevesebb, mint kilencz különböző „szellem“ szerepelt, kik egyebek között görög és ó-normann idézeteket is közöltek. A médium e nyelveket határozottan nem tanulmányozta volt, de annak lehetőségét sem tagadta, hogy ezeket az idézeteket valamikor olvashatta. Néhány kérdésre hindosztán nyelven érkezett válasz, a mi még nevezetesebb; mert igaz ugyan, hogy a médium Indiában született, ott azonban csak mintegy nyolcz hónapos koráig tartózkodott, és tudomása szerint ezt a nyelvet azóta sem hallotta. Egyéb-ként e hindu szavak nem voltak egészen kifogástalanok.

E kísérletek világosan tanúsítják, hogy még a legrégibb, és látszólag régóta elfelejtett képzetek sem tűntek el nyom nélkül, és kedvező viszonyok közt a nem-tudatosság sötét mélyéből a fölszínre kerülhetnek. Épen azért semmi jelentőséget sem tulajdoníthatunk annak, ha a médium állítja, hogy valamely dologról nem tud semmit; valószínű, hogy az illető képzetek benyomásai az agy valamelyik részében, bár nem-tudatosan, de mégis csak megvannak. L. AKSAKOW vizsgálatait az EMEK HABACCHA szavakról I. 453. l.

A gépies mozgásokban azonban nemcsak az egyén saját nem-tudatos képzetei jutnak kifejezésre. Sőt a megfelelő kísérletek bizonyítják, hogy e mozgásokat oly ingerek is kiválthatják, melyeket a médium öntudatlanul épen az ülés tartama alatt fogott fel.

A legjobb efajta kísérleteket NEWNHAM lelkész végezte nejével, mint médiummal, 1871-ben. Nyolcz

hónap alatt több száz kísérletet végeztek; és pedig oly módon, hogy a lelkész kérdéseket írt darabka papírra és e kérdésekre gondolt, a nélkül, hogy nejjével tartalmukat közölte volna; neje plansetta segítségével mindezekre megfelelt. A plansetta feleletei nagyon jól illettek a kérdésekre; minthogy pedig a kérdések egy része a szabadkőművesek titkait illette, melyeket a nő nem ismerhetett, a tüneményt csak a „gondolatátvitel“ segítségével tudjuk megmagyarázni. A lelkész nagyon közel ült a médiumhoz; kísérlet közben kettejükön kívül senki sem volt jelen; szóval minden feltétel meg volt reá, hogy a lelkész a várt feleleteket önkénytelenül is odasúgja nejjének, anélkül, hogy a súgást észrevették volna. A lelkész neje legalább határozottan nem tud róla, hogy bármikor is hallott volna valamit. A halk suttogás tehát csak nem-tudatos képzeteket idézett elő, melyek közvetlenül gépies mozdulatokban nyilvánultak.

Úgy látszik, ezzel megdönthetetlen kísérleti bizonyításra tett szert az a körülmény, hogy gondolatátvitel útján oly dolgok is közölhetők, melyekről magának a médiumnak halvány sejtelme sincs. Továbbá úgy látszik, hogy ezzel a spiritiszta ülések legnagyobb rejtélyeinek egy része is megoldást nyert.

Miután láttuk, hogy a gépies írás lehetséges, a gépies beszélés előidézését sem tarthatjuk lehetetlennek. Igaz ugyan, hogy e *gépies beszéd* normális embertől, éber állapotban aligha lesz hallható. A tulajdonképeni „beszélő médiumok“ mindig „trance“-ban, vagyis a legfelsőbb médiumitás állapotában vannak. Egyébként azonban a gépies beszéd — vagy jobban mondva: a halk, gépies suttogás — nem nagyon ritka dolog.

Az irodalomban erről természetesen semmit sem találunk. De sokszor volt alkalmam, hogy e jelenséget önmagamon is észleljem. Ha valamely nehéz, idegen nyelvű munka olvasásától kifáradva félreteszem a könyvet és más dolgokra gondolok, nem ritkán rajta kapom magamat, hogy az illető nyelven többé-kevésbé sikerült mondatokat állítok össze, azonban ezek a mondatok eddigi tapasztalataim szerint semmi összefüggésben sincsenek azzal, a mire abban a pillanatban gondolok. A szavakat persze nem hallom, de a gépies mozgások mégis oly erősek, hogy már több ízben magukra vonták figyelmemet. Mindenesetre épp olyan hatályosak, mint az az öntudatlan suttogás, mely a közönséges gondolatátvitelt előidézi.

Ezért nagyon valószínűnek tartom, hogy a gépies suttogás oly gondolatok átvitelét is végzi, melyek, habár nincsenek az illető egyén tudatában, mégis beszélő mozdulatok útján gépiesen nyilvánulnak. Csak az a kérdés, hogy az ilyen suttogás milyen körülmények között keletkezhetik. Saját magamon csak az említett esetekben észleltem; de valószínűleg van reá még számos más lehetőség is. A fentemlített kísérletek némelyikéből láttuk, hogy a kéz az illető egyén gondolatban feltett kérdéseire, hogyan írhatja le a feleletet gépiesen. Ebből arra is következtethetünk, hogy, legalább némelyik ember, megfelelő módon gépiesen és pedig súgva megfelel a saját maga kérdéseire. Ha már most a médium megérti ezt a suttogást s tartalmát szóval vagy írásban ismétli, akkor azt a sajátságos jelenséget tapasztaljuk, hogy a médium oly kérdésre felel, melyre csak a kérdés feltevője tud megfelelni; e mellett azonban a kérdező sem tudja, hogy csakugyan felelt. Újabb

időben a S. P. R. több tekintélyes tagja ez irányban kísérleteket végzett, melyek, úgy látszik, csak ez úton magyarázhatók; ezeket később tüzetesebben fejtegetjük.

Végül a fizikális médiumoknál a legkülönbélebb *automatikus mozdulatok*-nak tekintélyes szerepök jut. Már fentebb (lásd 66. l.) említettük, hogy e médiumok mutatóványai túlnyomólag szemfényvesztésen alapulnak, de azért még nem minden szemfényvesztőre mondható, hogy egyúttal fizikális médium is volna. *A médiumtól megkívánjuk azt a képességet, hogy bonyolódott automatikus cselekményeket tudjon végrehajtani, ellenben a szemfényvesztőnek erre nincs szüksége.* Igaz ugyan, hogy a szemfényvesztőnek is bajos és bonyolódott műveleteket gondolkodás nélkül kell elvégeznie, de ezekhez mindig csak bizonyos fogások és mozdulatok szükségesek, melyeket előre gondosan begyakorolhatunk, hogy azután a meghatározott pillanatban programszerűleg elvégezzük. De ez nem bajosabb és nem csodálatraméltóbb, mint mikor a gyakorlott zongorázó „első látásra“ játszik valamely darabot; míg szeme a hangjegyeket követi, addig keze a megfelelő billentyűket önmagától megtalálja. A fizikális médium azonban egészen más feltételek közé kerül. Míg a szemfényvesztőnek készülékekkel felszerelt szinpad áll rendelkezésére, s a közönség illő távolban helyezkedik el, addig a médiumnak az észlelők között kell tartózkodnia; készülékről pedig itt szó sem lehet. A médiumnak úgyszólván kétfelé kell megoszlania; egyrészt szükséges, hogy a jelenlevőket folytonosan elfoglalja, figyelmüket lekösse, észlelésüket megakadályozza; másrészt pedig egyidejűleg bonyolódott cselekményeket kell

végeznie, melyeket sokszor nem láthatott előre, s így előre be sem gyakorolhatott.

Ha például az a feladat, hogy a médium teljesen világos helyiségben, valamely váratlan kérdésre a választ a táblára írja, egyúttal azonban két intelligens és éles kritikus előtt két oldal felé eltitkolja, hogy ő maga az író, ehhez az összes szellemi erők oly megfeszítése szükséges, hogy az írást — hogy az egyáltalában létrejőjjön — gépiesen kell véghez vinnie. Előbb említett saját kísérleteimben itt-ott csakugyan írtam olyat, a minek tartalmát nem ismertem; így bebizonyodott, hogy ez az írás gépies volt. Természetes, hogy nemcsak az író-mozdulatok, de más cselekmények is véghezvihetők gépiesen. Minthogy a médiumnak utólag csak valami határozatlan érzete van arról, hogy egyáltalában közreműködött, elfogultságában ő is sokszor azt hiheti, hogy e cselekményeket nem maga végezte, hanem más erők közreműködésével történtek. Ily módon könnyen megmagyarázható, hogy a médium maga is hívő spiritiszta lehet.

Tehát a fizikális médium abban különbözik a közönséges szemfényvesztőtől, hogy bonyolódott cselekményeket, melyeket nem gyakorolt be előzetesen, gépiesen tud elvégezni. Azonban e különbség ne felejtessze el velünk, hogy a *médiumok fizikális mutatóványai eredetileg tudatos csaláson alapulnak*. A médium mint szemfényvesztő kezdi pályáját és a szemfényvesztés valamennyi titkát ismernie kell; ha azután gépies mozdulatokra is megvan a tehetsége, ez hamar mutatkozik. Nagyjában nem is kell hozzá más, hogy fizikális médium legyen belőle. Ugyanis, úgy látszik, hogy a „trance-állapotok“, melyek a spiritiszta médiumok más csoportjaiban oly nagy szerepet játszanak,

a fizikális médiumokon csak kivételesen fordulnak elő; tény, hogy az ily állapotok mutatóványaiknak többet ártanának, mint használnának. Minthogy azonban a „trance-állapot“ nagyon könnyen utánozható, bizony lehetséges, hogy némely fizikális médium mint műfogást alkalmazza, hogy ezzel a jelenlevőket kellő hangulatra derítse. De ha egyszer valamely fizikális médium csakugyan „trance“-ban végezné mutatóványait, ez nem emelné a mutatóványok értékét; a médiumnak mégis szemfényvesztőnek kell lennie, hogy mutatóványait hipnotikus állapotban végezhesse.

Hogy a fizikális médiumok kivétel nélkül szemfényvesztők, kiderül számos esetből, melyben leleplezték őket. Leggyakrabban alkalmazott módszereiket is így ismerték meg. SLADE, a leghíresebb médium, be is vallotta, hogy csodás mutatóványai, különösen azok a kísérletek, melyeket ZÖLLNER Lipcsében végzett vele, nem voltak egyebek szemfényvesztésnél. (Proceedings of S. P. R. 5. kötet, 261. lap). Különösen fontos e tekintetben PALADINO EUSAPIA fellépése. Az angoloknak az észlelési hibák terén végzett vizsgálódásai bebizonyították, hogy a helyes megfigyelés milyen nehéz dolog, és hogy a legaprólékosabb óvószabályokra van szükség, ha a csalás ellen védekezni akarunk. De ha ennek megfelelőleg minden óvóintézkedést megtettünk, akkor már csak azt hihetnők, hogy valamely fizikális médium nem sokáig folytathatja ravasz játékát. És mindazonáltal EUSAPIA a tekintélyes bűvárok egész seregét évek során át el tudta bolondítani. Csak midőn a háború színhelyét az ellenség saját országába vitte át, s a kritikus és józan angolok közé merészkedett, akkor sikerült ezeknek, hogy csalásait napfényre hozzák. E leleplezés Cambridgeben,

1895 október havában, fordulópontot jelez a spiritizmus történetében. Eddig a spiritiszták joggal hivatkozhattak arra, hogy mégis van egy fizikális médium, melynek mutatványait a tudósok minden csalást kizáró óvóintézkedéseik daczára sem tudják megmagyarázni. Most már tudjuk, hogy ügyes szemfényvesztő még az alapos észlelőt is, minden e fajta rendszabály daczára, egy darabig megtévesztheti. *Ezzel mindezek a fizikális mutatványok teljesen elvesztették tudományos érdeküket s a spiritizmus, mint tudományos probléma ezzel megszűnt lenni.* Ugyanis az intellektuális jelenségek soha, de még csak megközelítőleg sem okoztak annyi nehézséget, mint a fizikális mutatványok.

A kiben meg van a médiumista hajlamosság e gépies mozgások elsajátítására, arra e tehetségek kifejlesztése semmi veszéllyel sem jár. De ha a természetadta hajlamosság hiányzik, akkor a gépies mozgások előidézésére irányuló folytonos kísérletezés megbosszulja magát. Azokon az üléseken kívül, melyeken médium gyanánt szerepeltem, sohasem sikerült gépies írást készítenem; ez az eredmény is csak ama feszült várakozás és izgatottság erőteljes hatása következtében keletkezett, melyet az ülés bennem természet-szerűleg előidézett. A következmények csakhamar jelentkeztek is, még pedig ideges gyengeség alakjában, mely egyebek között abban a tünetben is nyilvánult, hogy szakálam fél arczomon kihullott. Ez azért nevezetes, mert néha spiritiszta folyóiratok is említik, hogy ismert médiumokkal nagyon megerőltető ülések után ugyanez történt. E szerint, úgy látszik, vannak határok, melyeket még a gyakorlott médium sem léphet túl a nélkül, hogy egészségét ne veszélyeztetné.

Véletlenség, távolbaérzés, távolbalátás.

Bár a nem-tudatos lelki működésekre vonatkozó ismereteink elég hiányosak, annyit mégis tudunk, hogy e működések is a lélektan ismert törvényei alá tartoznak. Ezeket is, épen úgy, mint a tudatos működéseket vagy kívülről ható érzéki ingerek okozák, vagy pedig valamely tudatos képzetscsoport belső hatás útján idézi elő. Az ismert tudatos működések analogiájára, minden esetben úgy tekinthetjük őket, mint nem-tudatos képzetek reprodukcióját, mely képzetek vagy a tudatban, vagy mozgásokban nyilvánulnak. A mi szempontunkból ez a fő dolog, mert ezzel a különböző korok babonájának tetemes része könnyen magyarázható és ismert törvények alá vonható.

Jellemzi a nem-tudatos képzetek megnyilatkozását, hogy az egyén hatásuk alatt néha oly ismereteket árul el, melyekre természetes úton, azaz észlelés vagy értelmi következtetés útján — legalább látszólag — szert sem tehetett. Nyilvánvaló, hogy e tény nagy jelentőségű volt a babona keletkezésére. E tünemények kétségkívül azt a hitet idézték elő és tartották fenn évszázadokon át, hogy egyes emberek prófétai erők birtokában vannak, vagyis megvan a képességük, hogy észleljék azt, a mi egyidejűleg távol vidékeken történik vagy a jövőben történni fog. Eddigi kutatásaink bizonyítják, hogy e hitnek valóban reális alapja van. Láttuk, hogy jövőbelátó egyének nemcsak a letűnt időkben éltek, s a beteljesült jövődöléseket sem tekinthetjük mendemondának, melyet tudatlan korok képzelete szült. Oly nő, mint miss X., jövődölés és távolbalátás dolgában a letűnt

korok leghíresebb látnokaival is kiállja a versenyt. E modern Sibyllát pedig nem valami megbízhatatlan közlemény, vagy régi szóbeli hagyomány alapján ismerjük; sőt elmondhatjuk, hogy tudomásunkat első kézből, a nagytudományú hölgy saját közleményeiből merítettük, melyeket kétes esetekben még tanúk is megerősítenek. Láttuk továbbá, hogy a krystallo-mantiás módszerek, melyeket a régi időben a jövővendőlőképesség előidézésére legszivesebben használtak, szintén nagyon jelentősek s ezért a mi időnkben ismét érvényre jutottak. Mindez azt bizonyítja, hogy az egyesek látnoki képességében való hit elvitathatatlan tényeken alapul. A modern kutatások azonban kiderítették, hogy az, a mit jövőndülésnek tartottak — legalább számos esetben — nem egyéb, mint az egyén nem-tudatos lelki életének nyilvánulása. Miss X. és e jelenségek más kritikus észlelői elég gyakran be tudták bizonyítani, hogy jövőndöléseik egészen természetes alapon nyugodtak, a mennyiben keletkezésüket vagy elfelejtett képzetek, vagy észrevétlen érzéki ingerek idézték elő, melyek alkalom adtán az öntudatban felmerültek, illetve mozdulatokban is nyilvánultak.

De még mindig számos eset marad, melyben a leggondosabb kutatás sem állapíthatta meg, hogy a jövőbelátó mikép jutott a dolog megismeréséhez. Már a jósálmok tárgyalásakor is említettük, hogy bizonyos esetek egyáltalában nem magyarázhatók, mert az álmodó természetes úton nem tudhatta meg a mit álmodott, s a mi később valónak is bizonyult. Ilyen példát ismertünk meg Lysius lelkész álmában, a melyben anyja halálát álmodta meg. A spiritiszta ülések jelentései között is természetesen sok olyan

akad, a mely megmagyarázhatatlan és utólag valónak bizonyult jövőndöléseket tartalmaz. E közlemények szerzői elfogultságukban, sajnos, annyira hisznek a szellemek közreműködésében, hogy őket még könnyű és természetes magyarázatok megtalálására sem tartjuk képeseknek. Már a miss X. és más modern kristallomantiás egyének műveiben közrebocsátott anyag sokkal inkább megbízható. Ezekben egyes spontán halluczinációkat és kristálylátomásokat mindeddig nem tudtak megmagyarázni. (V. ö. pl. 226. l.) Végül GURNEY, MEYRS és PODMORE híres műve: „*Phantasms of the living*“, továbbá a SIDGWICK-bizottság fentebb említett jelentése is közöl még néhány spontán jósoló halluczinációt. Mindezek megegyeznek abban, hogy valamely személy, halála előtt vagy utána 12 órán belül, látási vagy hallási halluczináció alakjában, a messze távolban megjelenik valakinek. Hogy magyarázzuk e jövőndöléseket? Vajjon a véletlen művének tartsuk-e teljesedésüket, vagy hát van-e valóban jövőndölő képesség?

Első sorban azt a kérdést kell tisztáznunk, hogy mikor beszélhetünk jogosan „véletlen találkozásról“. Hiszen alapjában véve semmi sem véletlen; minden eseménynek van oka. De azért, ha két esemény bizonyos pontban egyezik, ebből még nem következik, hogy e megegyezésnek közös oka van. Egyáltalában nem szükséges, hogy a két eset között okozati összefüggés legyen, bár ez mindenesetre lehetséges. Két személy, A. és B., hasonlít egymáshoz. Lehet, hogy a hasonlóság közös okból ered, mert pl. testvérek. De lehet az is, hogy egészen véletlenül hasonlítanak egymáshoz. Ha barátunkkal találkozunk az utcán, akkor lehet, hogy e találkozásnak közös oka

van, pl. valami megbeszélés; de az sem lehetetlen, hogy két egymástól teljesen független ok idézte elő a találkozást, s akkor azt mondjuk, hogy ez véletlen. Azzal tehát, hogy két esemény találkozása véletlen, nem azt akarjuk kifejezni, hogy a megegyezésnek egyáltalában semmi oka nincs, hanem csak azt, hogy arra közös ok nem forog fenn.

Ha A.-nak körülbelül ugyanabban az időben van jósló álma, vagy halluczinációja, midőn B. barátja valamely távoli országban meghal, akkor A. halluczinációjának és B. halálának találkozása vagy véletlen, vagy pedig valamely okozati összefüggés is lehet az alapja, mely a két eseményt összekapcsolja, a mennyiben pl. B. egészségéről rossz hírek érkeztek A.-hoz. E hírek fölidézik az arcot, az arc pedig természetes okozati kapcsolat következtében megjelenti a jövőndőt. Az előbb említett jósló álmok, sejtelmek, halluczinációk és kristálylátomások között sok van olyan, mely ebbe a csoportba tartozik. De azokat a jövőndöléseket illetőleg, melyek beteljesedtek, holott a jövőndölés és esemény közt semmi természetes okozati kapcsolat nem mutatható ki, mégis csak kérdés marad: vajjon e megmagyarázhatatlan jövőndölések véletlen találkozáson alapulnak-e, vagyis a jövőndölés és teljesedés közt hiányzik-e minden okozati összefüggés, vagy pedig esetleg vannak-e eddig ismeretlen okok, melyek ezt a jövőndölést előidézték?

Ez első sorban tisztán a számok kérdése, a mint azt példa segítségével könnyen érthetővé tehetjük. Vegyünk egy közönséges kockát, melynek egyes lapjain 1, 2, 3, 4, 5 és 6 fekete pont van. Ha e kockát százszor feldobjuk és száz dobás közül a 6-pontos

lap 17-szer kerül felül, akkor ez nem több, mint pusztán véletlen. A 6-os feldobása mellett épen annyi valószínűség szól, mint az 1-től 5-ig terjedő számok bármelyike mellett, mindegyiknek a valószínűsége $\frac{1}{6}$, azaz száz dobás közül várhatjuk, hogy ugyanazt a számot 16—17-szer dobjuk. De ha 100 dobás közül 40-szer dobjuk a 6-ost, akkor már nagyon valószínű, hogy ennek valami határozott oka van; a kocka alkalmasint hamis; súlypontja oldalt esik. Ha 100 dobás közül 80-szor esik felül a 6-os, akkor ebből jóformán biztosan következtethetünk. Általában mondhatjuk, hogy minél inkább meghaladja a tényleg elért szám a valószínűt, annál határozottabban állíthatjuk, hogy itt valami különös ok működik közre.

A mily világos és egyszerű ez az elv, épen oly nehéz a jövődölésekre alkalmazni. T. i. a míg az álmok, sejtelmek és hallucinációk mindenfélre vonatkozhatnak, a mi ég és föld között lehetséges, addig teljesen lehetetlen kiszámítani, hogy ezek közül a valószínűség szerint mennyi teljeseedett be. A valószínűségi számítást csakis akkor alkalmazhatjuk, ha valamely ember haláláról van szó. A SIDGWICK-bizottság jelentése erről következőleg nyilatkozik: „Az a tény, hogy mindnyájan csak egyszer halunk meg, lehetővé teszi ama valószínűség pontos kiszámítását, hogy a halál hányszor eshetik össze valami más eseménnyel, pl. azzal, hogy valamely hallucináló embernek a haldokló képe megjelenik. Alapul vehetjük az utolsó tíz év halálozási arányszámát Angliára és Walesre, mely 19·15 az ezerre. Ha 1000 ember közül évenként 19 hal meg, akkor naponként 19 hal meg 365,000 közül, vagy más szóval 19,000 emberre egy halott jut. $\frac{1}{19000}$ az a szám, mely azt a valószínű-

séget tünteti fel, hogy valaki épen az nap| hal meg, a melyen alakja, mint halluczináció megjelenik, feltéve, hogy a két eset között nincs okozati összefüggés. E szerint 19,000 halluczináció közül egy esetben várható, hogy az a halálesethez legközelebb eső 24 órában történjék.

Miután pedig a bizottság valamennyi kétes esetet kiküszöbölt és a sok elfelejtett halluczinációt is a szükséghez képest figyelembe vette, arra az eredményre jutott, hogy élő emberek 1300 halluczinációja közül 30 az illető személy halálával egy időbe, azaz 12 órával a haláleset előtt vagy után esett. $30 : 1300 = 1 : 43$, holott a valószínűségi arányszám $1 : 19,000$; a valódi szám tehát 440-szer nagyobb a valószínűségi arányszámnál. Kell tehát, hogy e találkozásnak valami különös oka legyen; a véletlenség kizártnak tekinthető. Minthogy pedig felteszik, hogy adott esetekben természetes ok — a milyen pl. az volna, ha a halluczinálónak az illető életveszélyes állapotáról tudomása van — nem mutatható ki, tehát szükséges, hogy valami mindeddig ismeretlen ok haszon közre, pl. telepathia a haldokló és halluczináló között.

Elfogadhatnók ezt a magyarázatot, ha a telepathia bárhol is beigazolódott volna, így pl. ha a közönséges gondolatátvitelt is csak telepathiás erők segítségével magyarázhatnók. Tudjuk azonban, hogy a gondolatátvitel csak önkéntelen suttogáson alapul, melyet érzékeink csak nagyon csekély távolságból észlelhetnek, és már ez is nagyon valószínűtlenné teszi olyan telepathiás erők föltételezését, melyek a földgolyó egyik oldaláról a másikra elhatnának. Hiszen végtére nem volna lehetetlen, hogy oly komoly esemény alkal-

mával, mint valamely ember halála, olyan erők nyilatkoznak meg, melyekből egyébként, a mindennapi életben, mit sem észlelünk. De sajnos, a helyesen megállapított jövendölésekről szóló közleményeket az élő és haldokló egyén között ható telepathia nem fejti meg. Gondoljunk pl. miss X. hallucinációjára a kis vörös emberről (l. 226. l.). Itt nincs szó halálesetről. E szerint közöttük s az előtte teljesen ismeretlen levélíró között távolbaérzésnek, telepathiának kellett lennie. Gondoljunk továbbá más esetre, pl. arra a kristálylátomásra (l. 233. l.), melyben miss X. látja, hogy valami férfi néz be az ablakon; nyilván ezt a látomást sem fejti meg a telepathia. Sem az a tűzoltó, sem más halandó nem tudhatta, hogy három nap múlva tűz lesz abban a szobában. Ha tehát felteszük, hogy a látomás nemcsak látszólagos jövendölés, hanem valóban az, akkor miss X.-nek abban a pillanatban jövőbelátónak kellett lennie. Ámde mit jelent ez?

Ha a csillagász előre meg tudja mondani, hogy az év bizonyos napján holdfogyatkozás lesz, ez azért van, mert ismeri a világtestek egyidejű állását és mozgásaik törvényét; ebből állásukra valamely későbbi időpontban is következtethet. A távolbalátást (clairvoyance) is hasonlóan kell értelmeznünk; vagyis fel kell tennünk, hogy a távolbalátó adott pillanatban annyira ismeri a világ egyetemes állapotát, hogy öntudatlanul is következtetheti, vajjon bizonyos helyen bizonyos későbbi időpontban mi fog történni. Ámde a világ állapotát bizonyos időpontban ismerni: ez annyi, mintha mindentudók volnánk. A clairvoyance tehát nagyon megközelítené a pillanatnyi mindentudást. De hiszen a spiritiszták még a holtak szellemeit sem

tartják mindentudóknak, tehát még azt sem gondolhatjuk, hogy a távolbalátót esetleg valami jóakaró szellem igazítja útba. Vagyis merő képtelenség, hogy embert távolbalátónak tartsunk.

Szerencsére nem is szorulunk ily oktan feltevésekre. A mi első sorban a tűzoltó történetét illeti, azt könnyen megmagyarázhatjuk. Láttuk, hogy Miss X. e látomást eredetileg valami beszélgetés természetes következményének tartotta; csak midőn később kiütött a tűz, s a látomás képe emlékezetében már némileg elmosódott, akkor talált a két esemény között olyan hasonlatosságot, hogy látomását távolbalátásnak képzelte. Ámde a legtöbb hasonló esetben ugyanezt tapasztaljuk. A látomás csak úgy nyerheti a távolbalátás jellegét, ha valami emlékezeti tévedés is közrehat. Azt a csekélyszámú esetet pedig, mely ily módon meg nem magyarázható, a véletlennek kell tulajdonítanunk. *Csodálatos esetek egyszer-másszor előfordulnak ugyan, de már a jósló álmok tárgyalásakor láttuk, hogy csak nagyon kevés marad olyan, melynek természetes, okszerű magyarázata ne akadna. Hogy hogyan áll a dolog a haldoklókra vonatkozó, fentebb említett halluczinációkkal, ezt egyelőre eldöntetlenül kell hagynunk.*

Hiszen telepathiás erők voltaképen még nem lehetetlenek; végre is nincs kizárva a lehetőség, hogy valami hasonló erő tényleg ne lehetne. De ha megfontoljuk, hogy a halluczinációk statisztikája és az ezen épült számítások kizárólag az annyira megbízhatatlan emberi emlékező erőn alapulnak, akkor nem lehetetlen, sőt talán valószínűnek is tarthatjuk, hogy ez az egész statisztika valamikor a jövőben valótlannak bizonyul. Ha majd e tünetmények iránt az egész vilá-

gon sikerült érdeklődést kelteni és mindenütt mindig feljegyzéseket készítenek róluk: akkor a legközelebbi statisztika talán arra az érdekes eredményre jut, hogy a valóban bekövetkezett jósló hallucinációk száma nem haladja meg a valószínűségi arányszámot. Ezért telepathiás erőkről jogosan nem is beszélhetünk mindaddig, a míg nem tudjuk, vajjon a valóságukat bizonyító statisztika tényleg helyes-e?

A normális sugallhatóság.

A sugallhatóság természete.

A figyelem irányát az okoknak két különböző csoportja szabja meg, ú. m. a kívülről ható érzéki ingerek, másodszor pedig az öntudat tartalma, mely kifejezett érzelmi színezetű képzetek útján fejt ki hatását. Első esetben azt mondjuk, hogy figyelmünket *önkéntelenül* köti le valami, a második esetben pedig, hogy *akaratlagosan* irányítjuk bizonyos képzetre. Rendes körülmények között, vagyis a mindennapi életben e két tényező folyton váltakozik; majd a külső világ ingerei bilincselik le önkénytelenül figyelmünket, majd pedig saját szemlélődéseinkbe és észleléseinkbe mélyedünk és figyelmünket akaratlagosan ezekre irányítjuk. Azonban a tapasztalat azt tanúsítja, hogy az egyének e tekintetben egymástól nagyon eltérnek. Némely egyén sokkal kevésbbé tud figyelmének határozott irányt adni, mint egy másik, minek következtében figyelmét könnyebben kötik le külső érzéki ingerek, mintsem másokét. Ezt leginkább gyermekeken vagy a kezdetlegesség fokán álló emberen

észleljük. A figyelem akaratlagos irányát mindig az egyén tudatának tartalma szabja meg. Saját gondolataink és érzelmeink megszabott, akaratunktól függő irányt adnak figyelmünknek. Természetes, hogy minél kevesebb lehetőséget nyújt erre az egyén tudata, annál kevésbbé szólhatunk a figyelem önhatalmú irányításáról. A kis gyermeknek minden figyelme önkénytelen; ha bármely okból sír, fel nem hagy vele, míg bele nem fáradt, ha csak valamely új inger le nem bilincseli figyelmét. Saját tudata tartalmában nem talál okot, hogy indulatának gátat vessen; de ha kívülről valami ellenkező színezetű képzet érkezik, akkor viszont nem tarthatja fenn az eddigi állapotot s azért sírásról közvetlenül a nevetésre tér át. Minél jobban fejlődik a gyermek, minél inkább növekedik tudatának tartalma, annál inkább képes irányítani figyelmét is akarata szerint. A gyermeknek teljes ellentéte az érett, művelt és gondolkozó férfi, kinek figyelmét a külső ingerek csak egy-egy pillanatra bilincselik le, vagy olyankor, midőn nagy erővel hatnak, vagy pedig midőn az irány megszállása akaratlagosan szünetel. Minél kevésbbé szokta valaki figyelmét akaratlagosan irányítani, minél könnyebben bilincselik le a külső ingerek, annál nagyobb a *sugallhatóság*-a. Magát az ingert, mely közbelép s a figyelmet leköti, *szuggesztio*-nak vagy *sugallás*-nak nevezzük. E szerint a gyermek és a kezdetleges ember a legnagyobb mérvben szuggerálhatók, vagyis a legfogékonyabbak a külvilág sugallása iránt; ellenben minél gazdagabb az egyén gondolat- és érzelmevilága, annál kevésbbé hatnak rá a kívülről érkező sugallások. A sugallhatóság tehát teljesen normális állapot; kisebb-nagyobb mértékben mindenki szug-

gerálható. Minthogy a figyelem akaratlagos irányítása az akarat működését teszi szükségessé, míg a figyelem önkénytelen lebilincseltetése semmi erőfeszítést sem igényel az egyén részéről, ezért mindig az lesz a legkönnyebb, ha sugallások által irányíttatjuk magunkat vagyis elfogadjuk a szuggesztiót. Ezért tapasztaljuk, hogy a gyermekben legnagyobb a sugallhatóság; az évek folyamán az egyén mindinkább szabadul tőle, a nélkül, hogy valaha teljesen legyőzhethné.

Abból, a mit itt a sugallhatóság magyarázatára elmondottunk, a szuggesztiók hatását is könnyen levezethetjük. Ha valamely határozott képzet köti le figyelmünket, akkor semmi más nem hatolhat be tudatunkba. Csakis az adott képzzel szorosan társuló állapotok reprodukálódnak. Valamely meghatározott képzzel a körülményekhez képest vagy más képzetek, vagy mozgások vagy végre szervi változások társulhatnak. A szuggesztió hatása tehát vagy határozott tudatbeli állapotok, vagy mozgások és cselekvések, vagy pedig szervezetbeli változások előidézésében állhat. A hatás minemősége a szuggesztió természetétől függ. A következőkben látni fogjuk, mely körülmények vezetnek egyik vagy másik eredményre; előbb azonban azt kell megvizsgálnunk, hogy *milyen körülmények hatnak a sugallhatóságra.*

Minden ember, ha csak nem valami remete, a legtöbb ingert, mely gondolatait és cselekvéseit befolyásolja, más emberektől kapja. Ezért a sugallhatóság is a más emberekkel való érintkezés közben nyilvánul legjobban, a mivel azonban nem zártuk ki, hogy természeti tünetmények is hathatnak szuggesztióképen.

Ha az ember meleg nyári napon tiszta forrás mellett halad el, a tiszta víz csobogására és láttára aligha nem lesz szomjas, még ha közvetlen előzőleg egyáltalában nem is vágyott inni. A víz látása itt sugallóan hat, bizonyos cselekményt, vagy legalább arra irányuló szándékot idéz elő. — Az a szédülés, mely némelyeket elfog, ha magas ponton állva a mélységbe tekintenek, szintén szuggesztív hatás. A mélység látása felidézi a lezuhanás képzetét és ez a képzet oly élénkké válhatik, hogy a mélységbe való leugrást valósággal előidézi. A költők tehát nem jótalanul említik a mélység „vonzó hatalmát“. Legélénkebben érezzük a szédülést olyan helyeken, melyeken nincsen korlát; keskeny sziklaösvényen, mely meredek szakadék mellett vezet, sok ember nem fog átjutni. De ha csak valami zsinórt feszítünk meg a mellkasa körül, a helyzet rögtön megváltozik; még ha a zsinór oly vékony is, hogy az ember súlyát el nem bírná, a szédülékeny egyén mégis nyugodtan megy vele; a zsinór ellentétes szuggesztíót fejt ki, a mennyiben a biztosság érzetét kelti.

Csaknem ellenállhatatlanná válhatik a mélység szuggesztív vonzóereje, ha a szem valamely lezuhanó tárgyat követ. Ilyen bűvös erejük van pl. a nagy vízeséseknek. „Suggestion und Hypnotismus in der Völkerpsychologie“ cz. érdekes munkájában (Lipcse 1894) STOLL így ír a Niagara-zuhatagról: „A töménytelen vízmennyiség látása, melyet a folyam szakadatlanul meredeken lezuhanó köpenyében a mélybe visz, némely kedélyre oly hatalmas szuggesztív erővel hat, hogy az illető alig tud ura lenni a kísértésnek, mely őt a folyamba ugorni s ezzel a mélységbe zuhanni kényszeríti. . . . Egy svájci hölgy, kivel e

tárgyról beszéltem, biztosított, hogy a Niagara-zuhatok látására annyira hatalmába ejté őt bűvölő hatalmuk, hogy férfi kísérője csak erőszakkal tarthatta vissza a halálthozó ugrástól. E példák, melyekhez még sok mást csatolhatnánk, eléggé tanusítják, hogy *természeti tünemények is fejthetnek ki szuggesztív hatást.*

Mégis leggyakrabban és legkönnyebben embertől indulnak ki a sugallások, részben cselekmények alakjában (a példa vonzó ereje), részben a beszéd közvetítésével. A beszéd jelentősége épen azon alapul, hogy minden más eszköznél inkább képesíti az embert arra, hogy mások eszméire és ténykedéseire behasson, megszabott irányokba terelvén azokat. „A beszéd — írja STOLL — abból a különleges célból fejlődött ki, hogy szuggesztíókat keltsen.“ A tapasztalat pedig tanítja, hogy az ember sugallhatósága másokkal szemben nagyon különböző; egy valakivel szemben nagyon kifejezett lehet, míg mással szemben teljesen hiányozhatik. Ez lényegileg azoktól az érzelmektől függ, melyeket az emberek bennünk keltenek. Kifejezett érzelmi színezetű képzeteknek a figyelem lekötésére mindig megvan a célzatuk. Ha az ember pl. valamely kellemetlen eseménynek tanuja volt, nem ritkán csak nagynehezen szabadulhat az arra való gondolás kényszerétől; számosan addig beszélnek az ilyen eseményről, míg az erre vonatkozó érzelem végül egészen eltompul. Ha valami jóízű élcz egynéhány nap folyamán végigjárta az egész várost, ennek persze ugyanez az oka; senki, a ki hallja, el nem mulaszthatja, hogy tovább ne adja, a míg csak maga is belé nem ún. Épp ezért főleg azok az emberek hatnak reánk erősen szuggesztív módon, kik érzelmeket keltenek bennünk, míg mások

talán teljesen érintetlenül hagynak bennünket. Egyébként nem minden érzelemnek van meg e hatása egyenlő mértékben. Minthogy a sugallhatóság a figyelem önkénytelen megragadtatásán alapul, főleg azok az érzelmek fogják a sugallhatóságot növelni, melyek a figyelmet magukra vonják, míg oly érzelmek, melyek hatása visszataszító, csökkentik a sugallhatóságot. „Szeretetreméltó“ vagy egyáltalában előttünk kedves egyének óhajai és igényei könnyen befolyásolják gondolatainkat és tényeinket, ellenben ellenkezőleg, elenyésző csekély lehet a hatás, ha „visszataszító“ vagy előttünk ellenszenves egyének nyilvánítják ugyanazokat az óhajokat. A szeretet tehát növeli, az ellenszenv csökkenti a sugallhatóságot.

Ugyanúgy, miként a szeretet vagy a szerelem, a bizalom, a tekintély, valamint a félelem is növelni fogja a sugallhatóságot.

Ha olyasvalakitől kapunk tanácsot, kihez bizalom fűz bennünket, akkor ez utóbbi érzelem azt eredményezi, hogy az illető egyén nyilatkozata megragadja figyelmünket és közvetlenül megszabja gondolkodásunk és ténykedésünk irányát. Ha ellenben ugyanazt a tanácsot olyasvalaki adja, ki iránt bizalmatlanok vagyunk, akkor a tanácsot előbb bírálatunk tárgyává tesszük és csak akkor cselekszünk, midőn helyességéről megfontolás útján önmagunk is meggyőződünk. A bizalom eredménye bizonyos hajlamosság, hogy közvetlenül az adott utasítás szerint járjunk el, azaz a sugallhatóság fokozódott. Hasonló módon hat a respektus érzelmé is, a tekintélyből folyó tisztelet, mellyel az alárendelt a feljebbvaló, a fiatal az idősebb iránt viseltetik. Ha az ember megszokta egy bizonyos irányban engedelmeskedni, könnyen irányít-

tatja magát más helyzetekben is, melyekben feljebbvalójának talán semmi beleszólni valója sem volna. Mindeme tekintélybeli viszonylatokban, melyekben két fél egymással közelebbről érintkezik, mint pl. gyermekeknél a rokonok és tanítók, cselédeknel az uraság irányában, sokféle vonatkozásban fogjuk a fokozott sugallhatóság nyilvánulásait észlelni. De nem csak egyenes parancs és tanácsadás hat ez irányban szuggesztív módon, hanem cselekedetek is. Ezen alapul a példaadás jelentősége. Nemcsak a gyermek „utánzó ösztöne“ az, mely őt arra ösztökéli, hogy úgy cselekedjék, mint a hogy a felnőttek teszik. Nem jogtalanul mondja a példabeszéd: A milyen az úr, olyan a szolga. Valamely irodaszemélyzet fellépése rendszerint meglehetősen megbízható mértéke annak, milyen bánásmódot várhatunk magától a főnöktől. A példa oly biztosan és erőteljesen ragályoz, akár a legrosszabb indulatú bacillus. És valamint bizonyos betegségek ellen magukkal az illető kórányagokkal végezzük az oltást, úgy fejthetünk ki elrémítő hatást példaadással is. Csakhogy itt a hasonlat sántítani kezd; az erősen hígított kórányag immunizál, mentesít a betegség ellen; ellenben a túlzott, torzószerű példa elrémít.

Végül a félelem az összes érzelmek közül talán leginkább növeli a sugallhatóságot. Ha valakitől félünk, kellemetlenséget várunk tőle, figyelmünk állandóan reá fog irányulni, hogy minden alkalmat, mely nem tetszését okozhatná és az esetleges kellemetlenségeket, miket nekünk okozhatna, elkerüljük. Mint-hogy így állandó hatást gyakorol minden gondolatunkra és cselekedetünkre, még legapróbb nyilatkozata vagy mozdulata is sugalló hatással lesz ránk. Mindenesetre nem mindennapi önállóságra és önmeg-

tagadásra van szükség, hogy valakivel szemben, kitől félünk, minden tekinteten túltegyük magunkat; az ilyen, ritka kivétel csak igazolja a szabályt. Az, a kitől félünk, természetesen birtokában van bizonyos hatalomnak, mellyel ártalmunkra vagy hasznunkra lehet — hisz különben nem félnénk tőle. Még pedig nyilván teljesen mindegy, vajjon hatalma tényleg megvan-e, avagy csak képzelt dolog; elég hinnünk benne vagy félnünk tőle — ezzel már ajtót nyitottunk a sugallhatóságnak. Ezért fejthettek ki szuggesztív hatást a próféták és varázslók minden időben, daczára annak, hogy tisztára képzelt erőket tulajdonítottak nekik; valóságban épen ezen alapult hatalmuk. Bűvészkedéseim közben gyakran láthattam, mily csodálatos hatalom rejlik abban a félelemmel vegyes bizalomban, mellyel mutatóványaimnak még művelt emberek is adóztak. Fiatal hölgyeken gyakran pusztán azzal idéztem elő szuggesztív katalépsziát (merevséget), hogy kezüket kezemre téve egy pillanatig merően szemükbe néztem; ha az illetőt felszólítottam, hogy kezét el vegye, nem tehette.

A félelem hatása alatt a sugallások lefolyása egészen kiszámíthatatlanná válhat, a mennyiben a szándékolt hatásnak épen ellenkezőjét idézik elő. E jelenséget *ellentétes sugallás*-nak nevezik. Legkönnyebben és legtermészetesebben valamely tilalom fogja előidézhetni. Miközben a tilos cselekmény gondolata köti le a figyelmet, e cselekmény képzete nagyon sugallható egyéneknek oly erőssé válhatik, hogy a cselekményt valósággal kiváltja.

Csak egy példát idézek saját életemből. 11 éves koromban olyan tanító alá kerültem, kinek külseje a legrútábbnak látszott előttem, a mit valaha láttam, azou-

felül szúrós szeme volt, s ez nagy mértékben lekötötte figyelmemet. Az első óra vége felé hirtelen félbeszakítá a tanítást és haragosan követelte, hogy azok a tanulók, kik nyelvökkel csettintettek, ezt hagyják abba, minthogy ő ezt a hangot nem tűrheti. Egészen ártatlannak tudtam magamat, mert túlságosan féltem is emberemtől, semhogy az ő órája alatt bolondos csínyeket kockáztattam volna, — de a szuggesztíó hatott. Félelmemben, hogy ne talán önkénytelenül csettintének nyelvemmel, akaratlanul épen a nyelv mozgásokra kezdtem figyelni, melyek minden normális emberen tisztán reflexszerűleg kiváltódnak, a mint bizonyos mennyiségű nyál gyűlt össze a szájban. Ezzel reflexmozgásom szinte megbénult, szájam tele lett nyállal és bizonyos akaraterőltetéssel az egész csomó nyálat le kellett nyelnem; de ez nem ment a nélkül, hogy nyelvem hangosan ne csettintett volna. Persze tetten értek s megbüntettek; e nap óta pedig a bénulás állandóan bekövetkezett abban a pillanatban, midőn az illető tanító az osztályba lépett és nyomtalanul eltűnt, a mint a tanító távozott. Ez tipusos példája az ellentétes szuggesztiónak; a tilalom a félelem okozta fokozott sugallhatóság útján épen a tiltott cselekményt idézi elő.

A személyekbe vetett bizalomhoz hasonló hatású a valamely felfogás helyességében való hit is. Minden hittel, minden meggyőződéssel, legyen az vallásos, filozofiai, politikai, avagy más tartalmú, együtt jár, hogy mindazt, a mi e meggyőződéssel egybehangzó, közvetlenül, bizonyítás nélkül igaznak, a mi pedig vele ellenkezik, egyszerűen hamisnak tartjuk. Ez a tény az összehangzás, vagy ennek hiánya keltette érzelmeken, a kedv, illetve elkedvetlenedés érzelmein alapul. A leg-

több emberre nézve valamely állítás valódiságának egyedüli kritériumát ezek az érzelmek adják meg. A kedv érzelme a figyelmet lekötve, az illető képzetek zavartalanul jutnak a tudatba és így behatnak az egyén gondolkodására és ténykedésére. Az ellenkező, kedvetlenséget keltő érzelmektől pedig a figyelem elfordul. Más szóval: bizonyos hit, vagy bizonyos meggyőződés fokozza a sugallhatóságot minden iránt, a mi vele megegyezik, míg mindennel szemben, a mi e hittel nincs összehangzásban, a szuggerálhatóságot csökkenti. Ezt részben már előbb tárgyaltuk. Az elfogultság például csak e viszonynak bizonyos nyilvánulása, hogy úgy mondjuk, értelmi következménye. Ha valamely felfogásunkban elfogultak vagyunk, csak azt fogjuk szem előtt tartani, a mi vele megegyezik, míg az ellenkező tényeket nem vesszük tudomásul.

De a sugallhatóságnak bizonyos hit okozta fokozódásából még érdekesebb jelenségek is következnek. A tapasztalat u. i. tanítja, hogy a kellőképen fokozott szuggerálhatóság talaján beható sugallások nemcsak az egyén gondolataira és cselekedeteire hatnak, hanem testi és lelki működéseit is befolyásolhatják. Az érzékletek módosulnak, emlékezések átalakulnak, új gondolatirányok támadnak; cselekmények válódhatnak ki, a melyek az egyén normális állapotában jellemével teljességgel össze nem egyeztethetők, az élettani folyamatok bizonyos határok között befolyásolhatók, betegségek megszüntethetők és előidézhetők és í. t. Egy példáját az ilyen változásoknak az ellentétes szuggesztiók fentebbi tárgyalásánál már említettük; de később még számos esettel lesz alkalmunk találkozni. E jelenségeket legtöbbször más egyé-

nek behatása okozza; ez esetben (külső vagy mástól eredő) *heteroszuggesztió*-ról szólunk. De keletkezhetnek magából az egyén keltette ingerből is, ilyenkor *autoszuggesztió* (belső szuggesztió, önsugallás) esete forog fenn. Hogy pedig valamely autoszuggesztiónak hatása legyen, a sugallhatóságnak szükségképen fokozódott-nak kell lennie. Ezt az illető egyénben rendszerint egy bizonyos hit teremti meg.

Ennek példájául ama számos szimpathiás szer egyikét említjük, melyet szemölcs ellen szoktak használni. „Piros mezei csigával bedörzsöljük a szemölcsöket és a csigát tüskére nyársaljuk. Mire a csiga beszáradt és lehull, a szemölcsök is eltűntek.” Ezt a módszert szeltében használják Zürich tartományban, Irhonban és itt-ott Németországban is. De a csiga nyálkája egyáltalában nem étető hatású; még kevésbbé lehet hatása a szerencsétlen állatka felnyársalásának. De ha a szerben való hit elég erős, akkor a leírt cselekmény autoszuggesztióként hat és a szemölcsök tényleg eltűnnek. A hit tehát a ható erő ez esetben is, mint oly sok másban.

Természetesen a szuggerálhatóságot növelő tényezők közül egyidejűleg több is közrehathat és rendkívüli mértékben fokozhatja. Ez lesz az eset, ha valaki, a kiben más valamely egyénnek nagy a bizalma, ennek az egyénnek egy bizonyos hitét kiaknázza. A hit és a bizalom a sugallhatóságot annyira fokozza, hogy együtthatásukból némelykor rendkívüli eredmények következnek. Pl. mily hatásokat érhetnek el szuggesztiók útján — úgy jó, mint rossz irányban — bizalomkeltő és ügyes nevelők, tanítók stb.

STOLL több ilyen példát közöl; a legdrasztikusabbak egyike a következő: „Angolországban egy

HENRY JAMES PRICE nevű kéjencz rajongó női híveit olyannyira elámítá, hogy a „szerelem hajlékában (Agapemone)“, melyet ő alapított, a hívek nyilvános gyülekezetében egy szép leányt, miss PATTERSON-t, deflorálhatott; még pedig kijelenté, hogy Isten erejében fog egy szűzet úgyszólván nőül venni, nem félve és szégyenkezve, titkos helyen és zárt ajtóknál, de nyíltan, napvilágon és a mindkét nembeli összes szentek jelenlétében. Isten akarata, hogy őt elvegye és nem is fog kérdezni senkit, legkevésbé magát a kiválasztottat. Hogy kit fog elvenni, nem mondta meg. A szűzek tehát legyenek készen, mivelhogy senki nem tudhatja, mikor jövend a vőlegény. Előbb meg akarja pecsételni csókkal, azután megölelni s magához szorítani, úgy, hogy a mennyei szellem és a földi rög egymással egybenőjjön és ezentúl egy legyen testben, lélekben. A hallatlan szertartás tényleg végbe ment“. Közelebbi magyarázatra nem szorul a dolog. De ez az eset épen nem áll egyedül a vallásos szekták történetében. Minden normális erkölcsű egyén beláthatja, hogy milyen szertelen szuggesztív hatást gyakorolhatott PRICE és tana az egész gyülekezet gondolkodására és érzelmeire, hogy ily jelenetnek szemtanúi lehettek.

Ez a rettenetes példa nemcsak a sugallás hatalmát tünteti fel, de azt is tanúsítja, hogyan lehet szuggesztíó útján azonos irányban befolyásolni az emberek nagy tömegét is. Ilyen „tömeg-szuggesztíók“ az emberi nem történetében kimutathatólag nagy szerepet játszottak. Az első és ötödik keresztes hadjárat nyilván csak tömegszuggesztíók eredménye, a mi eredetüknek bármilyen, valamennyire kimerítő leírásából felismerhető. Kétségtől nagy jelentőségűek az ilyen

sugallások a babonára is, bizonyára ezek szerepelnek mindenütt, a hol egyidejűleg több embernek ugyanaz a halluczinációja volt. Sajnos, az eddigi kísérleti vizsgálatok gyakorlati nehézségek miatt a tömegszuggesztiók e jelenségére még nem derítettek elegendő világosságot. LEBON „*Psychologie des foules*“ cz. érdekes kis munkájában (Páris, 1895.) tisztán történelmi úton kimutatta, hogy a tömegek mindig inkább szuggerálhatók, mint az egyes emberek.

Ha most a következőkben a sugallásnak a babonára való jelentőségét vizsgáljuk, az áttekinthetőség kedvéért külön-külön fejezetekben fogjuk tárgyalni az érzéketekre, felfogásokra és emlékezésekre, testi állapotokra és cselekedetekre való hatásukat.

Sugallott halluczinációk.

Tudomásunk szerint MEYER H. fiziologus észlelte először, hogy figyelmünknek valamely emlékezeti, vagy képzeleti képre való tartós reáfordításával e képet végül oly elevenen és világosan tudjuk elképzelni, mintha tényleges érzékelés volna. Neki csak halluczinációs látási képeket és tapintási érzéseket sikerült ily módon előidéznie, de később mások is nagy számmal végeztek ilyen kísérleteket és azt találták, hogy hallási képzeteket is elő lehet idézni akaratlagosan, halluczinációk útján. Ellenben kevésbbé bizonyos ez a szaglási és ízlési érzeteket illetőleg. A mi egészen természetes is, ez érzékek emlékképei nem lévén valami élesek. Továbbá a kísérletekből az is kiderült, hogy eredményeik az egyének szerint nagyon eltérők. Egyeseknek könnyen sikerülnek, másoknak jóformán egyáltalában nem; egyesek akaratlagosan

csak látási, mások csak hallási halluczinációkat tudnak előidézni stb. Egyébként természetes, hogy e halluczinációkat sohasem fogják valóságos érzékelésekkel összetéveszteni, minthogy tudjuk, hogy bizonyos erőfeszítéssel, akaratlagosan idéztük elő azokat.

Másként áll a dolog, ha fokozott sugallhatóság esetén valamely emlékkép hosszabb időn át tartja lekötve a figyelmet. Ennek oka különböző lehet. Majd külső szuggesztiókról van szó, midőn a látandó képet valaki közelebbről vázolja és leírja és így az egyén figyelmét akaratán kívül az előhivandó képre tereli. Más esetekben önsugallásokról van szó, melyek a várakozás, vagy a félelem érzelméből fakadnak. Azonban a figyelem összepontosítása a képzetnek halluczinációvá való fejlődését minden körülmények között előidézheti, még pedig a halluczináció nemcsak hogy valamely érzékelés erejére és élességére tehet szert, hanem valóságos érzékeléssel össze is téveszthető, minthogy ez esetben az egyén nem tud róla, hogy maga idézte volna fel a képet. Hasonló halluczinációkra példákat már előbb (224. l.) az önként keletkező halluczinációk tárgyalásakor említettünk. Már most a babona történetéből fogunk különböző jelenségeket felsorolni, melyek legkönnyebben mint szuggerált halluczinációk lesznek magyarázhatók.

Régi leírások szerint a távolbalátó, kinek víziója van, ezt *egyszerű érintés útján* más távolbalátó egyénre is átviheti. Hasonló esetekről szóló megbízható közléseket ugyan nem ismerek; idevágó példák az irodalomban akadnak, de a leírások egyikében sem találunk biztosítékot, hogy a két távolbalátó tényleg ugyanazt a képet látta. A mint azonban az egyik a másiknak csak jelzi is, a mit lát, a megegyezés már egész termé-

szetessé válik. Könnyen érthető, hogy olyanok, kik halluczinációkra hajlamosak, sugallott halluczinációk iránt is felette fogékonyak, ezért a látomás megbeszélése az egyik távolbalátó részéről sugallóan ugyanazt a látomást fogja előidézni a másikon. Példa erre Lysius lelkész látomása, melyet szóbeli szuggesztió útján vitt át nővére (l. I. 392-ik l.). Ez esetben sem tudjuk pontosan, ugyanazt látta-e a két testvér; valószínű ugyan, hogy nővére is holttestet látott, minthogy Lysius határozottan ilyenről beszél; ellenben ugyancsak kételkedhetünk benne, hogy a látomások minden részletükben azonosak voltak-e? Így van ez más esetben is; sehol sincs rá bizonyíték, hogy a két távolbalátó látomásai másban megegyeztek volna, mint épen azokban a pontokban, melyeket az egyik a másikkal közölt volt; vagy más szóval: valamely látomásnak csodálatos átvitele egy emberről a másikra, teljesen mint szuggesztív hatás magyarázható.

A *szellemlátomások* is kimutathatólag legtöbb esetben szuggesztiókra vezethetők vissza, még pedig vagy külső, vagy önsugallásokra. Abban, a ki hisz a szellemekben és egy bizonyos pillanatra várja megjelenésüket, a hitfokozta sugallhatóság azt fogja eredményezni, hogy az illetőnek ama bizonyos pillanatban tényleg olyanféle halluczinációja lesz.

Számos szemtanú kijelentése szerint ez a jelenség nagyon gyakori a szibériai népeknél. A sámán vagy táltos, kinek csodálatos műveleteit már előbb (l. I. 32-ik l.) említettük, önkívületi állapotában rendszerint ember — vagy állatformájú szellemeket lát. A jelenlevők pedig, kik azt hiszik, hogy ezek a szellemek megszállták a táltost, gyakran vesznek észre valami kékes füstöt, mely állítólag a táltosból száll fel; ez

szerintük annak jele, hogy a szellemek távoznak belőle. Nyilván hasonló dolog történik a spiritiszták gyülekezetein. A legtöbb fénytünemény és többé-kevésbé tökéletesen materializált szellemalak, mely ez üléseken jelentkezik, nem más szuggerált halluczinációknál. E szellemalakok csak bizonyos esetekben más eredetűek és inkább anyagi természetűek; miről a következőkben bővebben lesz szó.

E felfogás ellen talán fel fogják hozni, hogy tisztára hipotézis, melynek helyességét semmivel sem bizonyítottam. „Honnét tudják“ fogják kérdezni a spiritiszták, „hogy szellemek tényleg nincsenek?“ Erre a válasz az, hogy teljességgel észszerűtlen eljárás volna olyan merész hipotézist, mint a milyen a szellemek közreműködése, állítani, a míg a jelenségek magyarázatára természetes és ismert okok állanak rendelkezésre. A bizonyítás kötelezettsége valamely új állítást illetőleg mindig arra hármlik, a ki az állítással előhozakodik; ezért a spiritisztákon a sor bebizonyítani, hogy a szellemjelenések mindamaz esetekben, melyekben kimutathatólag nem forog fenn csalás, sem pedig trance-cselekmény a médium részéről, nem sugallott halluczinációknak a következményei. Azonban azonkívül pozitív bizonyítékunk is van reá, hogy itt halluczinációkkal van dolgunk. A szellemeket mindig csak a „hivő“ látja. Tehát a dologhoz mindig „hit“ kell; a hit és várakozás hatalma alatt pedig a halluczinációk jóformán elkerülhetetlenek. Az osztjások és tunguzok látják, hogyan hagyják el a szellemek a táltost; a spiritiszták látják a szellemeket a médium jelenlétében; az ó- és középkorban látták az emberek, mint menekültek a szellemek a megszállottak testéből, midőn a varázsolók vagy papok kiüldözték őket. Régibb szer-

zók egyenesen azt állítják, hogy a szellemeket kiűzésükkor látni lehetett avagy közellétüknek alább látható jelei mutatkoznak. Így régibb vallásos festményeken, melyeknek kedvelt tárgya az ördögűzés, a szellemeket, mint szárnyas alakokat látjuk ábrázolva, melyek az ördögös egyén szájából reppentek elő.¹ De miért nem

60. ábra,

látja a szellemeket, melyeket a jurtában egybegyűltek valamennyien látnak, az európai utazó is? Miért nem lát a kritikus bűvár szellemeket a spiritiszta üléseken,

¹ Mellékelt (60-ik) ábra *Adam van Noort* (1562—1641) vésése nyomán készült; *Richer*: *Etude clinique sur la grande hystérie*, cz. művéből (Paris, 1835.) vettük. Szerző.

kivéve, ha maga a médium játssza a szellem szerepét megfelelő öltözékben? Ördögösek avagy megszállottak végül napjainkban is akadnak; szerencsétlen betegek ezek, hisztéro-epilepsziások, kiknek gyógyítása manapság a pap kezéből az elmeorvosába ment át. De miért nem látják a repülő ördögöket a mi elmeorvosaink soha, midőn a betegeket rohamaikból kigyógyítják? Erre csak egy a felelet: nem látunk szellemeket, mert ilyenek nem is láthatók; csak az, a ki hisz bennük és jelentkezésüket várja, érheti el, hogy megfelelő hallucinációt sugall magának.

REICHENBACH *ódtana* is (v. ö. I. 471-ik l.) sugallott hallucinációkon alapul, kapcsolatosan egynémely más lelki sajátlagossággal. Hogy az ódfény tisztán alanyi tünemény, mely csak a szenzitív egyének öntudatában van meg, bebizonyul azzal, hogy le nem fotografálható. Ezt REICHENBACH maga is tudta, de azt következtette belőle, hogy a szenzitív egyének látóereje szükségképen nagyobb, mint a fotograf lemez érzékenysége. 40 év előtt, midőn még csakis a nedves kollódiumlemezeket ismerték, ez a következtetés jogosult volt ugyan, ma azonban tarthatatlan. A „Society for Psychical Research“ több szenzitív egyén látóélességét megvizsgálván, azt találta, hogy ez a normális embereket semmivel sem múlja felül. Azonfelül a manapság általánosan használt brómezüst-zselatinlemezek huzamos expozícióra oly tárgyakról is szolgáltatnak képet, mely tárgyak annyira fényszegények, hogy emberi szem észre sem veheti. Ilyen lemezekkel kísérle meg HUGGINS, a híres angol csillagász, ki egyúttal a fotografozás terén is szakférfiú, hogy óriási nagyságú elektromágneseket lefotografáljon, de teljesen eredménytelenül.

A mágnessarkokon nincs tehát semmiféle fény, melyet emberi szem észre ne vehetne; ha a szenzitív egyének mégis látnak fénytüneményeket, úgy ezeknek csak alanyi természetűeknek kell lenniök.

Így azt sem nehéz megérteni, hogy hogyan keletkezett az ódfény. A szuggerálhatóság játszta a főszerepet itt is. Ha az ember várja, hogy valamit lásson és megerőlteti magát, hogy lássa, ezzel a hallucináció keletkezésére a legkedvezőbb feltételek adódnak meg. Ez a jelenség pedig annál könnyebben következik be, minthogy a kísérleteket teljesen sötét szobában végzik, melybe kívülről a legkisebb fény-sugár sem hatolhat.

Így azután a legtöbb egyén, a kinek egyáltalában éles látási emlékképei szoktak lenni, az illető dolognak, melyről épen szó van, fénysegélyezte képét fogja észlelni. A „szenzitív“ egyén tehát nem egyéb szuggerálható embernél, kinek éles látási emlékképei vannak; a REICHENBACH-féle sötét kamra e legmindennapiasabb jelenségei így magyarázzák meg önmagukat. Ha az ilyen „szenzitív“ egyén hiszi, hogy bizonyos tárgy a tér valamely részében foglal helyet, e tárgy képét oda helyezi, avagy más szóval e tárgyat az illető helyen látni véli. — Tényleg gyakran úgy is látszik, mintha a szenzitív egyének csakugyan meglátnák és megelnék a tárgyakat, melyek a szoba ismeretlen helyein elrejtvék. De ez csak látszólag van így, tényleg pedig a szenzitiveknek egészen másféle tulajdonságán alapul, még pedig az érzékeknek a sötétség okozta túlérzékenységén, élesedésén. Ismeretes dolog, hogy a vakok hallása, nevezetesen pedig tapintó érzéke némelykor jelentékenyen fokozott. Úgy látszik, ugyanez következik be, bár csekélyebb mértékben, normális

embernél is, ha egy órán keresztül teljesen sötét szobában tartózkodott. A halló- és a hőérzék lép itt a látás helyébe s ezek oly érzékenyek lesznek, hogy még nagyon gyenge ingerek is öntudatra juthatnak. Alig lehetséges olyan halkan mozdulni, hogy a szenzítívek észre ne vennék; ha valamely tárgyat a szobában el akarunk rejteni, hogy megvizsgáljuk, vajjon a szenzítív egyén megtalálja-e e helyet, ez neki azért fog oly gyakran sikerülni, mert hallja, hova tesszük a tárgyat. A hőérzék is közrejátszhatik a dologban. De ha a szenzítív egyénnek nincs gyakorlata az ily észlelésben, többnyire nem is fogja tudni, mely érzékszervével fogja fel a gyenge ingereket. A kiváltott érzetek nem-tudatosak maradnak, de mégis előidézíki a tárgy látási képét a tér bizonyos részében. A szenzítív azután azt hiszi, hogy ott látja a tárgyat, míg a kép valójában hallucináció, észre nem vett ingerek eredménye.

Az ódtünetemények szubjektív természetét egy orvosokból álló bizottság nem sokkal azután, hogy REICHENBACH idevágó első kísérleteit közölte volt, kimutatta.

Magyarázata helyességéről néhány kísérlet útján, melyekben néhány év előtt alkalmam volt részt venni, magam is meggyőződtem. A számos jelenlevő között kívülem még három egyén volt ott, kik az ódfényt megláthatták. Mindannyian a „vizuális típus“-hoz tartozunk, azaz különösen élénk látási emlékképeink voltak. Miután egy ideig a teljesen sötét szobában voltam, a mágneszt fényleni láttam, ha mozgattam; ugyan úgy fénylettek ujjaim, ha mozogtak, egy ízben egész testem is. Egy fénylemez, melynek számos finom csúcsa volt, erősen fénylett, ha ujjamat végighúztam rajta.

A gongogot megütve villámlást láttam. Mindez tanúsítja, hogyan tevődnek át a többi érzékek szolgáltatatta érzetek azonnal látási képekké, melyek annál élénkebbek, minél erősebbek az ingerek. Ha a többi személy okozta zörejekből, hangjukból, mozdulataikból stb. fogalmat nyertem arról, hogy hol vannak, képüket oda helyeztem át. Ha a vélt irányban utánuk nyúltam, meggyőződtem róla, hogy ítéletem a körülményekhez képest többé-kevésbé helyes volt. Hőérzetek is látási képeket idéztek elő. Midőn a jelenlevők egyike tudtomon kívül némi távolból „mágneses“ vonásokat végzett rajtam, felváltva meleget és hideget éreztem és azonnal magam előtt láttam az illetőt szétnyújtott ujjakkal.

Más szenzitívekkel végzett saját kísérleteimben eleinte feltűnt nekem, hogy a mágneset vagy kezemet megfogták, még pedig ott, a hol fényt véltek látni. Pedig a tényállás náluk is úgy értelmezendő, mint nálam, mert egyrészt mozdulataim nem voltak teljesen zajtalanok, másrészt pedig éreztem, hogy mozdulataik nem voltak pontosak és biztosak, hogy előbb mindig tájékozódtak és bizonytalanul tapogatóztak, mielőtt a tárgyat megfogták. De e látási képek alanyi természetének döntő bizonyítékát úgy kaptam, hogy valamely előttünk teljesen ismeretlen tárgynak még csak legdurvább körvonalait sem írhatta le egyikünk sem, még ha épen előttünk tartották is. *Hogy valamely tárgy képe előttünk megjelenhessék, szükséges volt, hogy az illető tárgyról már képzetünk legyen.*

Már most könnyen érthető, hogyan támadt REICHENBACH ódtana. Eszméje a mesterséges mágnesen mutató gyenge sarki fényről, elméleti szempontból nem is volt rossz. Minthogy azonban ő maga nem láthatta, néhány szuggerálható nőt használt kísérleteihez, kik-

nek könnyű volt a hallucinációkat sugallani. Ezzel azonban a dolog további fejlődését illetőleg teljesen el is vesztette az uralmat. Mert a mint egyszer a szenzitívek figyelmüket látási képeikre fordították, mindent fényleni láttak a sötétben; viszont REICHENBACH azzal, hogy a szenzitívek a sötétben látszólag elrejtett tárgyakat találtak, az ódfényben vetett hitében még megszilárdult. Minthogy az e tünetmények magyarázásához szükséges lélektani feltételeknek hiányával volt, indítatva érezte magát külön erőre, az ód-erőre, gondolni, mely főképen fénytünetményekben nyilvánulna. Az okkultizmus történetének ez az egész fejezete tehát mindjárt keletkezésekor egyedül szuggesztiókból eredt.

Sugallott nézetek és emlékezések.

Ha valamiről hírt hallunk, azt általában igaznak tartjuk, feltéve, hogy nem hangzik fölötte valószínűtlenül, vagy, hogy a hírmondó igazságszeretében nincs különös okunk kételkedni. E feltételekkel a legtöbb közleményt minden bírálat és közelebbi vizsgálat nélkül el fogjuk hinni. Valami különös jóállás az ilyen közlemény valódiságát illetőleg nyilván nincs birtokunkban; a hír a szuggerálhatóság alapján egyenesen átmegy a tudatba, mert a figyelmet lekötötte és mert abban, a ki átvette, nem keletkeztek képzetek, melyek őt előzetes bírálatra kényszerítenék. Az ilyen szuggesztiók az élet legmindennapiasabb eseményei közé tartoznak. A másokkal való együttélés és közlekedés e szuggerálhatóság nélkül tűrhetetlen, sőt lehetetlen volna. Pozitív tudásunk legnagyobb része sem olyasmi, a mit tényleg „tudunk“, hanem csak olyasvalami, a mit hiszünk; a szuggerálhatóság

következtében közvetlenül átment öntudatunkba és döntő hatásúvá lett gondolatainkra és cselekedeteinkre. Kivéve a matematikai törvényeket, melyek helyességét logikai bizonyítás révén fogadjuk el és a természettudományi tények csekély részét, melyek helyességéről észlelések útján győződünk meg, minden „tudásunk“ csak szuggerált képzeteken alapul. Hány állat és növény van, melynek léteben nem kételkedünk, pedig saját szemünkkel sohasem láttuk. Nyugodtan elfogadjuk, bízva a férfiakban, kik velünk tapasztalataikat közlik. Ez azonban más szóval annyi, hogy e férfiak állításai önkéntelenül lekötötték figyelmünket és átmennek tudatunkba, mert bizalmunk fokozta szuggerálhatóságunkat. Azonban, ha ez a bizalom hiányzik, akkor valamely új állítás nem is fogja közvetlenül lekötetni figyelmünket; érveket fogunk keresni az állítás helyessége mellett vagy ellene. — Még nagyobb mértékben áll ez földrajzi és történelmi adatokra vonatkozólag. Gyermekekünkben mindent elhittünk, mert a könyvben úgy volt s mert a tanító úgy mondta. Később talán saját szemünkkel is meggyőződhattunk egynek-másnak a helyességéről és nem találtunk okot, hogy a többiben kételkedjünk.

Ha így pozitív tudásunknak legnagyobb része csak hit, nemkülönben így áll ez a szó szorosabb és voltaképeni értelmében vett hitre is, a vallásra és a babonára. Valamint a pozitív vallások dogmái is szuggeráció útján plántálódnak át nemzedékről nemzedékre, úgy van ez a babonával is. Azonban, a mint az ember hisz, már elfogult és hitét mindenféle észlelés útján megerősítve látja.

A szuggerált nézetek hatalmának találó példáját látjuk a *boszorkányság fejlődésében*. Mindannak elle-

nére, a mit különböző oldalról a boszorkányösszejövetelek bizonyítására felhoztak, kétségtelennek látszik, hogy azok az összes hozzájuk tartozó undokságokkal együtt nem egyebek költött mesénél. Akkoriban persze jóval több varázsló és javasasszony akadt, mint manapság. Falun és bizonyára a városokban is, talán a jobbmódú körök kivételével, minden orvosi és állatorvosi ténykedés közöttük és az egyházi férfiak között oszlott meg. Ha az egyházi varázslat nem használt, azokhoz folyamodtak, kik ismerték a régi, elődeiktől hagyomány útján megmaradt szereket. Ugyancsak hozzájuk folyamodtak, ha többé-kevésbé tilos czélokról volt szó, milyenekkel pap vagy szerzetes nem igen foglalkozhatott. De ámbár a varázslatot oly formákban gyakorolták, melyek kétségtől egyenesen a pogány világból eredtek (v. ö. I. 138-ik l.), ezzel még egyáltalában nem bizonyult be, hogy e varázslók és boszorkányok zárt közösségeket alkottak. S még kevésbé forog fenn valamelyes bizonyíték arra, hogy, a mint egyesek állították, bizonyos időkben egybegyűltek, hogy orgiákat csapjanak, vagy hogy, mint mások állítják, az ősidők pogány istenségeit imádták volna.

KIESEWETTER „Geschichte des Okkultismus“ cz. művében (II. köt., 586. l.) néhány régi történetet említ ugyan, mely szerint különböző egyének ilyen összejöveteleket láttak volna s a hatóságok is egyszer-másszor tetten érték volna őket. De e közlemények későbbi időből erednek, melyben a boszorkányosságban való hit teljesen ki volt fejlődve; az ez időből eredő tanuságokra, mint mindjárt látni fogjuk, nem sokat adhatunk. De még ha egyik vagy másik közlemény igaz volna is, annak kétségtelen bizonyítása

még mindig hiányzik, hogy nem volt-e inkább valami rablóbanda, melyet elfogtak és mely épen zsákmányán osztozkodott volt. Minthogy az ilyen gyülekezet nem egyszer agyonverte a kíváncsiaskodó hatóságot, ez inkább rablókra, mint boszorkányokra utal. Mindez esetekben nincsen tehát bebizonyítva, hogy tényleg boszorkányok gyülekezetéről volt-e szó. — Azonban épen úgy, a mint ilyen zárt boszorkányszövetségeket nem sikerült bebizonyítani, nincs okunk arra a feltevésre sem, hogy a boszorkányok és javasasszonyok, főleg abban az időben, midőn a boszorkánypörök támadtak, az egyházi varázslattal valami erősen versengtek volna.

A boszorkányosságban való hit abban az időben keletkezett, midőn az egyház a varázslat lehetőségét elfogadta (v. ö. I., 144. l.). Az eretnekszekták ellen emelt régibb vádakhoz a boszorkányosság vádját elsőben alárendelt tényező gyanánt kapcsolták; az utóbbi lassan-lassan mindinkább előtérbe lépett és lassú fejlődés útján, melynek menetét a történeti okmányokban figyelemmel követhetjük, az eretnekségből végül boszorkányosság lett. A tényleg meglevő eretnekszekták helyett már most a tisztán képzeletbeli boszorkánygyülekezeteket vették üldözőbe. Csakis ebből a feltevésből indulva ki, hogy a boszorkányosság csak a képzelet terméke, magyarázható a dolog további fejlődése. Eleinte ugyanis a boszorkánypörök dolga nem igen akart haladni, mert a boszorkányokról és közösségeikről nem tudtak semmit. A bennük való hitet előbb prédikációk és iratok útján kellett a népbe szuggerálni. Azonban, midőn ez megtörtént volt, a dolog kellőképen megindult. Mert hiszen tudjuk, hogy az, a ki egy bizonyos hitében elfogult, a mindennapi

élet eseményeiben könnyen akad oly tényekre, melyek hitét megerősíteni látszanak. A legcsekélyebb és legtermészetesebb dolgokban a boszorkányok szereplését kezdték szimatolni; a boszorkányosság vádját egyre sűrűbben emelték és a boszorkányégetések számával a félelem is növekedett, mely azután ismét újabb vádaskodásokra vezetett.

De ez még nem elég. A feszültség és félelem, melyet a boszorkánypörök embertelen kínzásaikkal szerte terjesztettek, úgy látszik, maga idézett elő bizonyos jelenségeket, melyek viszont a vádlóknak a jogosság bizonyos látszatát kölcsönözhatték. Hogy valaki boszorkány, erre az egyik legbiztosabb és legmegbízhatóbb jel az ú. n. „*stigma diabolicum*“, az „ördög pecsétje“ volt. Ha a boszorkányok testén egy vagy több, fájdalom iránt érzéketlen helyet találhattak, akkor az illetők vétkessége be volt bizonyítva és a további kutatások úgyszólván feleslegessé váltak. Az ilyen érzéketlen testrészek, a régiók leírásai szerint, épen nem voltak ritkák; de e jegyek, mint később látni fogjuk, jellegzetes ismertetőjelei a hisztériának. Minthogy pedig a hisztériát gyakran váltják ki lelki izgalmak, különösen ijedtség és félelem, ebből, úgy látszik, azt következtethetjük, hogy a boszorkányoktól való félelem valósággal tömegesen idézte elő a hisztériát, úgy, a hogy azt ma képzelni sem tudjuk. Az eredetileg alaptalan vádak így idővel beteges jelenségeket okoztak, melyeket ismét a vádak jogosságának bizonyítékaiul lehetett felhasználni.

A boszorkánykenőcsök is valószínűleg csak a boszorkánypöröktől való félelemnek termékei. PORTA vizsgálataiból (v. ö. I. 350. l.) tudjuk, hogy ilyen kenőcsök tényleg voltak és hogy bódító anyagokat tartal-

maztak, melyek mély alvást idéztek elő, erotikus álmokkal. A régi idők javasasszonyai tudvalevőleg elég jól ismerték a növények gyógyító és mérgező tulajdonságait. Miért ne használták volna ezt az ismeretüket arra, hogy a boszorkánypörök vigasztalan állapotainak közepette muló részegséget, rövid feledést keressenek a rendelkezésükre álló eszközökkel, a mint még ma is sok ember szeszhez nyúl, ha helyzete kétségbeejtő. Hogy az ilyen részegség állapotában boszorkányutazásokról és leginkább ördögökkel és varázslókkal való erotikus kicsapongásokról álmodtak, ismét csak az e dolgok valóságában való hitnek sugalló hatása.

A boszorkánypörök aktái között gyakran akadunk egy olyan jelenségre, mely első pillanatra az imént kifejtett felfogással teljességgel ellentmondónak látszik. Nem ritka dolog ugyanis, hogy asszonyok maguk jelentkeztek a bíróságnál és boszorkányossággal vádolták magukat. Azt hihetné tehát az ember, hogy ezeknek az önvádolásoknak volt valami igaz alapjuk; mert mi más indíthatta volna ezeket az asszonyokat az ilyen örületes vallomásra? „Egyszerűen gonoszságot tennünk fel okul“, mondja STOLL, „annak nem volna értelme, minthogy eljárásuk saját életüket veszélyeztette. Ugyanoly kevésbé valószínű az a feltevés, hogy napjaink tipusos hisztériásainak módjára minden áron valamely rendkívüli esemény tárgyává és a közfigyelem célpontjává akarták volna tenni magukat. Hogy ezeket az eseteket megérthessük, emlékezetünkbe kell idéznünk, hogy vannak emberek, kiknél mindaz, a mit nekik szándékosan vagy a nélkül sugallanak, azonnal annyira a teljes valóság mezét ölti magára, hogy tényleg megtörtént dolgokat a csak gondolatuk-

ban felmerült vagy hallomásból ismert dolgoktól megkülönböztetni egyáltalában nem tudnak“.

Erre nézve STOLL a következő eseményt idézi, mely Nancyban, BERNHEIM professzor, ismert hipnotizőr, klinikáján történt: „Egy napon BERNHEIM egy 14 éves fiút hitt egy másik beteg ágyához, az 1-es számúhoz, és így szólt hozzá: ,Te, mondd csak, nem vette el ez az ember tegnap az erszényedet?‘ ,Oui monsieur‘, volt a rögtöni válasz. — ,Hát akkor mondd el nekünk, hogyan történt, de vigyázz, hogy ne mondj egyebet, mint a tiszta igazságot, mert épen itt van monsieur le juge (az épen szintén jelenlevő FOREL tanárt mutatta neki bíró gyanánt) és gondold meg jól, hogy a te beszéded ezt az embert fél évre börtönbe hurczolhatja.‘ — A fiú erősítgeti, hogy csak a tiszta igazat akarja mondani és elkezdi beszélni, hogyan jött az 1-es sz. beteg tegnap 10 $\frac{1}{2}$ órakor ágyához és hogyan lopta ki a pénztárczáját a takaró alól. A tolvaj ezután ágyába tért volna vissza. Behatóan megkérdeztetvén, vajjon ezt mind tényleg és valósággal látta-e és Isten előtt esküvel erősítheti-e, a fiú azonnal esküre emeli ujjait és Istenére esküszik, hogy igazat mondott. Ez elbeszélés közben az 1-es sz. beteg egyre nevetve fejét rázza és az egész dolgot tagadja. Erre BERNHEIM a 2. sz. ágyban, az 1-essel szemben fekvő beteget hívja tanuul és őt is kikérdezi. Ez a beteg, a ki hisztéro-epilepsziás, szóról-szóra ismétli a fiú vallomását és állítja, hogy szintén szemtanúja volt a lopásnak. BERNHEIM már most egy harmadik férfiúhoz, egy idősebb beteghez fordul, ki nyugodtan ült az egyik padon. Ez hidegvérrel és határozottan állítja, hogy semmi ilyen dolgot nem látott. E mellett jó ideig meg is marad, daczára, hogy

nyomatékosan figyelmeztetik, hogy csak gondoljon vissza jól, nem látta-e a lopást? Lassankint azonban enged adatainak határozottságából, megengedi, hogy a kórteremben ilyesmi megtörtént, de nem emlékezik, hogy látott volna valamit. Többre ez a tanu nem volt bírható.“ — A lopás természetesen nem volt egyéb költött mesénél; és mégis láthatjuk, hogy két egyén azonnal igaznak veszi és bővebben kidolgozza. Minthogy egyikük fültanuja volt a másik vallomásának, természetesen ugyanazokkal a szavakkal vall ő is. Még a harmadik is, miután a kihallgatásnál kellőképen hozzáférkőztek, annyira megy, hogy megengedi, hogy a dolog megtörténhetett.

„Helyezzük már most“, folytatja STOLL, „az ilyen dispoziciókat vissza azokba az időkbe, midőn a népek többsége a boszorkányoktól való folytonos félelmében, a legeggyűbb és legtermészetesebb dolgokban és eseményekben is varázslatos befolyást szimatolt, s könnyen meg fogjuk érteni, hogyan történhetett, hogy a lelki szorongás óriási nyomása alatt, melyet egyrészt a boszorkányoktól való félelem, másrészt az örök kárhozat borzalmi keltettek a nép széles rétegeiben, szegény, felette szuggerálható, együgyű teremtések egy vagy más szerencsétlen véletlen, valamely esetleg talán teljesen szándékolatlan külső szugesztio vagy hallucinációs ördögjelenés következtében arra az eszmére juthattak, hogy ők boszorkányok és lelkiismeretük aggályai miatt kötelességüknek tartották, hogy bíráiknak „önként“ adják át magukat. Nem gonoszság, de a lelkiismeret harcza és végtelen szuggerálhatóság vitt sok ártatlan embert arra a végzetes lépésre, mely romlását okozta“.

Hogy a bírák is elfogultak voltak a boszorká-

nyosság igazvoltában való hitükben s hogy ezért minden józan értelemnek teljesen hozzáférhetetlenek voltak, ez alig szorul bizonyításra. Az egyetlen, előbb (az I., 167. l.) idézett példa eléggé tanúsítja, hogy a szuggerálhatóság az akkori idők legintelligensebb embereit is mennyire megőrijthette.

Sugallott mozgások és cselekmények.

Már előbb kimutattuk, hogy minden mozgási képzetnek megvan a hajlama az illető mozgást cselekménnyé, ténnyé változtatni. Ezzel megvan a lehetősége annak, hogy mozgási szuggesztiók realizálódjának. Ha ugyanis a figyelmet az ilyen képzetre irányítjuk, akkor ezzel a mozgás önmagától fog keletkezni, feltéve, hogy az egyén a mozgási hajlam ellen nem küzd szándékosan. De még ha ez meg is történik, a mozgás mégis észrevehető lesz, a mint a figyelem elég erősen irányul a mozgási képzetre.

Ha valaki kinyújtott karral állván kezében ingát tart, bármennyire akarja is kezét nyugodtan tartani, az inga lengésnek indul, mihelyt az egyén mozgást vár, azaz mihelyt figyelmét állhatatosan valamely mozgási képzetre irányítja. A 99-ik lapon említettük, hogy ez a kísérlet olyanoknak, kik a dolog összefüggését nem ismerik, könnyen sikerül, ha eljárásunkat misztikus alakba burkoljuk. Ezzel az egyén várakozását nagy mértékben megfeszítjük, vagy más szóval: mozgást szuggerálunk neki.

Szuggerált mozgások és cselekmények a mindennapi életben rendkívül gyakoriak; de igen gyakran nem egyebek, mint más emberek cselekményeinek utánzatai. Azonban épen ezért sokszor nagyon nehéz

meghatározni, vajjon valamely fenforgó cselekmény tényleg szuggesztió hatása-e? Mert a sugalláson kívül hasonló cselekedeteket egy másik lelki tényező is okozhat, még pedig az ú. n. utánzási ösztön. Egy hölgy azt látja, hogy barátnője legújabb divatú ruhát kapott; azonnal neki is olyat kell kapnia, mert „hiszen úgy kell öltözni, a hogyan más emberek öltöznek“. Itt tehát nyilván az az öntudatos ösztön jut érvényre, hogy másokhoz hasonlítsunk. Teljesen analog, bár talán kevésbé öntudatos az az eset, midőn gyermekek gőzhajósdit, lóvasutat, katonásdit stb. játszanak.

Tulajdonképen ez is utánzási hajlam, mert nyilvánvaló, hogy ezt a tevékenységre irányuló hajlamot is csak az utánzás elégíti ki, még pedig annál nagyobb mértékben, minél inkább hasonlít az elvégzett cselekmény a felnőttek cselekedeteihez. Kiviláglik ez abból, hogy pl. nagyobb gyermekek játék közben helyreigazítják kisebb társaik viselkedését, ha ezek nem utánozzák híven a valóságot. Ilyen és hasonló esetekben hajlammal van dolgunk, vagyis bizonyos, valami után való törekvéssel, mely törekvés a hajlam kielégítésére irányuló mozgásokban nyilvánul. Az ilyen czélszerű, természetes hajlamon, vagy ösztönön alapuló ténykedéseket nem szabad összetévesztenünk a szuggerált mozgásokkal; utóbbiak ugyanis úgy keletkeznek, hogy valamely képzet leköti a figyelmet és közvetlenül egy, a képzethez fűzött mozgást vált ki. Az ösztönszerű és szuggerált cselekmények között való különbséget szépen tünteti fel a következő példa: Tegyük fel, hogy B. fagyos, síkos úton A. mögött halad és A.-t figyelemmel kíséri. Ha most B. hirtelen megpillantja, hogy A. esőfélben van, nem ritkán ő is hasonló mozdulatot végez testével, mint A. Ez

nyilván szuggesztió hatása. Hogy A. ezt a mozgulatot végzi, az egészen természetes, mert hiszen egyensúlya veszélyben forog, miért is súlypontját testtartásának megváltoztatásával akaratlanul is oly módon igyekszik áthelyezni, hogy egyensúlya ismét helyreálljon. De másként áll a dolog B.-vel. Nála, ki meg nem csúszott, a végzett mozgulat teljesen értelmetlen, sőt czélszerűtlen, mert testének hirtelen félrehajlítása következtében még el is eshetik. B. mozgulatát csak az idézi elő, hogy figyelmét A.-ban összepontosítja és ennek mozgulatait látja.

E példa a természetes hajlamon és ösztönön alapuló cselekmények, valamint a szuggerált mozgások között fenforgó különbséget világosan feltünteti. Külsőleg mindkettő látszólag egyforma lehet, a különbség csak az öntudati állapotban rejlik. Ösztönszerű cselekvésekben mindig szerepel valami hajlam, mely czélszerű s a hajlam kielégítését célzó mozgulatokban nyilatkozik meg; így A. mozgulata ösztönszerű. Ha ellenben a mozgulatot csak valamely, figyelmünket lebilincselő képzet idézi elő, akkor szuggerált öntudati állapottal van dolgunk. Az egyes esetet tehát csakis a fenforgó öntudati állapot megvizsgálásával dönthetjük el. Ez helyel-közzel elég bajos lehet. Azonban általában a mindennapos életben is sűrűn adódnak elő olyan mozgások, melyeket kétségtelenül a szuggesztió idéz elő. Mindenki tudja, hogy oly emberek, kik évek során át együtt éltek, pl. valamely házaspár, modorukban, kifejezésük módjában stb. nagyon hasonlók lesznek egymáshoz. Íme ez világosan bizonyítja, hogy a példa mennyire ragadós, s a szuggerálhatóság milyen jelentős tényező. Azt senki sem állíthatja komolyan, hogy az ilyen emberek teljes

öntudatossággal utánozzák egymást. Azonkívül ez ellen bizonyít még az a körülmény, hogy mindegyik fél olyan sajátosságokat is eltanulhat a másiktól, melyeket maga illetleneknek tart és nem akar eltanulni. Ez tehát nyilván nem valami utánzási hajlamnak a következménye; kétségkívül sokkal nehezebb önállóságunkat és függetlenségünket mindig megővnünk, vagyis nem úgy cselekednünk, mint a hogy másokat cselekedni látunk. Épen ezért alkalom adtán nagyon is könnyen; egészen önkéntelenül végezzük azt a cselekvést, melyet mindig szemünk előtt látunk: a kellő pillanatban megjelenik valamely határozott cselekvés képzelete és kiváltja a cselekvést is; ez tehát teljességgel szuggerált cselekvés lesz.

A mi így áll a felnőttekre vonatkozólag, mindaz — csakhogy még fokozottabb mértékben — a gyermekekre is érvényes, kiknek tudatélete kevésbbé önálló. A gyermek modora, fellépése, rendszeretete, tisztasága, kifejezésmódja és beszédének hanglejtése tudvalevőleg többnyire hű mása környezetének. A gyermek azt teszi, a mit másoktól lát, mert ez mindig leköti figyelmét. De azért még a kis gyermek cselekvéseiről sem mondhatjuk, hogy azok egytől-egyig ily sugallásból eredő utánzások volnának. Ha a három éves leányka azt teszi babájával, a mit anyja a nap folyamán tett kis gyermekével; ha a babát levetkőzteti, megfürösztli, letörölgeti, lefekteti stb.: a cselekvésnek ez egész sorozata teljesen nélkülözi a szuggesztívó jellegét. Mindebben kétségtelenül az utánzási hajlam nyilatkozott meg. A gyermek hajlamot érez valami tevékenységre; képzelete élénk; fölmerül saját élményeinek emléke, s mindeme mozgalmaknak tárgya a baba lesz. E cselekvések a gyer-

mek saját öntudatából fakadnak, pillanatnyi, külső indító okuk nincs, és bizonyos hajlamot elégítenek ki. Ámde, mikor ugyanaz a gyermek látja, hogy anyja a sáros úton fölemeli ruháját, s erre azután maga is fölfogja rövid ruhácskáját: ez esetben mái csakugyan nincs meg az az öntudatos ok, hogy „anyát játszik“. A gyermek nem érti ezt a mozgulathat, melyet először lát életében. El is felejtí nyomban és nem ismétli, a míg csak újra nem látja. És csak miután ez már néhányszor ismétlődött, akkor kezdi majd ruháját „önmagától“, külső ok nélkül emelni. Az egész cselekvésnek az a körülmény adja meg a szuggesziós eredet jellegét, hogy a mozgulathat kezdetben csak akkor utánozzuk, ha a mozgulathat képzetét kívülről nyerjük. Már később azután, mint minden más ismert cselekvést, játszva végezzük el.

Ezekben, a mindennapi életben felmerülő példákban oly sugallott mozgásokkal találkoztunk, melyek a normális, különös okok által nem fokozott szuggerrálhatóság következtében keletkeztek. De ha a szuggerrálhatóságot valamely külső ok fokozza, akkor nemcsak egyes mozgulatokat, hanem összetett *cselekményeket* is sugallhatunk. A fokozott szuggerrálhatóságnak talán leggyakoribb oka a mindennapi életben: a másokba vetett bizalom. Ha egyik ember teljesen a másikkal, a kiben bízik, vezetteti magát; ha valamely helyzetben másnak tanácsa és utasítása szerint bírálat és megfontolás nélkül cselekszik, akkor e cselekvés nyilván sugallott. A cselekvés kellő időben történik, és pedig nem azért, mert az egyén azt határozta, hogy úgy cselekszik, hanem valamely külső inger következtében, a másik szavainak következtében, melyek az illető egyénen teljesen uralkodnak.

Nagy hatása volt ennek a ténynek a babonára. Azokban az időkben, midőn bizonyos emberekről föltették azt a képességet, hogy a jövőndőbe látnak, ez a föltevés nagyon gyakran a jövőndölés teljesedését idézte elő, mert az illető a „jövőndölés“ szuggesztív hatalma alatt egészen öntudatlanul ennek megfelelően cselekedett, még akkor is, ha talán kedve volt rá, hogy másképen cselekedjék. Uralkodott rajta az a képzet, hogy így kell cselekednie, és ezért cselekedett így. (V. ö. 180. és 187. l.)

Ritka elevenséggel szemlélteti a jövőndölések sugalló erejét a *Vatnsdöla szága*, mely a szuggesztíó hatását lépésről-lépésre ecseteli. INGEMUND, a ki később a Vatnsdölok izlandi nagy nemzetségének lett törzsatyja, HARALD királlyal részt vett a Haforsfjord melletti nagy ütközetben. Ütközet után hazament atyjához, hol nevelőatyjával, INGJALD-dal találkozott, ki meghívta valami ünnepségre. „Ezen az ünnepségen INGJALD és felesége — jövőndő sorsukat megtudandók — régi szokás szerint hozzáláttak a szejdjövőndöléshez (v. ö. I. 124. l.) és e végből egy finn jósnőt hívtak. INGEMUND és mostoha testvére, GRIMM nagy kísérettel jöttek az ünnepségre. A finn asszonyt ékesen földiszított trónusra ültették. Mindenki elhagyta helyét, hogy megkérdezze jövőndő sorsát, az asszony pedig mindegyiknek megjósolta, hogy mit rejt számára a jövő; de a kapott feleletet korántsem fogadták egyenlő elégedettséggel. Azonban a mostoha testvérek ülve maradtak és nem mentek az asszonyhoz, hogy megkérdezzék; azt mondták, hogy nem törődnek jóslataival. A volna pedig kérdezte: „Azok a fiatal emberek miért nem tudakolják jövőndő sorsukat? Hiszen én úgy látom, hogy mind-

azok között, kik itt összegyűltek, ők a legmértőbbek“. INGEMUND erre így szólt: „Nem kívánom jövődő sorsomat előre megismerni“. „Azért is megmondom, ha nem is tudakolod“, mondá a volna. „Abban az országban lészen az otthonod, melyet Izlandnak neveznek, s a melynek legnagyobb részét ember még nem művelte; ott hires ember lesz belőled, és megvénülsz, utódaid pedig szintén hiresek lesznek ugyanabban az országban.“ INGEMUND pedig így szólt: „Eltaláltad, mert elhatároztam, hogy arra a helyre sohasem megyek. Derék kereskedő is volnék, ha sok és jó családi birtokomat eladnám, hogy arra a pusztá vidékre menjek“. A finn asszony erre így felelt: „Mégis úgy lesz, a mint mondtam, és ennek az a jele, hogy a kép, melyet HARALD HAARFAGER Haforsfjordban adott neked, most eltűnt a batyudból, s abban az erdőben kerül majd napfényre, melyben lakásod lesz; FREJR képe van rajta ezüstből kiverve; s ha fölépítéd hajlékodat, akkor szavaim beteljesülnek“. INGEMUND így szólt: „Ha nem sérteném vele nevelő atyámat, fejeddel fizetnéd jövődölésed bérét; de mert nem vagyok verekedő suhancz, hát maradjon ennyiben“. Az asszony azt felelte, hogy ezért nem kell megharagudnia; de INGEMUND megjegyezte, hogy rossz órában jött ide, mire az asszony ismét azt felelte, hogy a jövődölés mégis beteljesedik, akár tetszik neki, akár nem. INGEMUND pedig ugyanazon a télen s a következő nyáron atyjánál volt, majd azután lakodalmát ünnepelte, mely alkalommal HARALD király is jelen volt. INGEMUND ekkor így szólt a királyhoz: „Megelégszem sorsommal, és nagy tisztesség az, hogy jóvoltodat birom; de a mit a finn asszony körülményeim megváltozásáról jövődölt, az

mindig az eszemben jár, és a legszivesebben látnám, ha nem válnék valóra, hogy el kell hagynom atyai jószágaimat“. „Valami igazság mégis lehet abban“, felelte a király, „hogymint FREJR ott kívánja képét elhelyezni és dicső székhelyét ott akarja megalapítani“. INGENMUND most már azt is bevallotta, hogy bizony szeretné tudni, vajjon megtalálja-e képét, ha ott telepíti meg házi isteneit. „És nem tagadom uram“, tette hozzá, „hogymint néhány finnt akarok ide rendelni, kik tudósíthatnak annak az országnak természeti állapotáról, melybe indulnom kell; Izlandba akarom őket küldeni“. A király azt felelte, hogy ezt bátran megteheti, és ha az ő (a király) nézete szerint cselekednék, oda költöznék.

INGENMUND már most néhány finn varázsló segítségével hírt akart kapni Izlandról. Ezek hírt is adtak neki ez országról, s azt mondták, hogy személyesen is oda kell utaznia. „Magam is úgy szándékozom“, mondá, „végre is senkisem térhet ki sorsa elől“. Ezután búsasan megajándékozta a finneket s elbocsátotta. Azután még rövid ideig békésen udvarán maradt, majd a királyhoz ment és közölte vele szándékát és tervét. A király azt felelte, hogy mindez nem lepi meg; nehezen kerüljük ki azt, mit a sors reánk mér. INGENMUND ráhagyta, hogy úgy van, ő megpróbált mindent, a mi csak telt tőle. „Bármily országban légy is“, folytatta a király, „mindenütt tisztelni fognak és megbecsülnek“, és ezúttal is, mint máskor, ajándékkal tisztelte meg. Ezután INGENMUND nagy vendégségre hívta meg barátait és a többi törzsfőt; evés közben figyelmüket kérte és így szólt: „Elhatároztam, hogy változtatok helyzetemen és Izlandba vonulok, inkább a sors akaratából, mint a

magam jószántából; a ki velem tart, az jöhet, de mindenkinek szabadjára hagyom, hogy itt is maradhat, ha jobban tetszik neki“. Szavai nagyon tetszetek és mindnyájan mondták, hogy távozása nagy veszteség számukra, de kevesen erősebbek végzetüknél.

A dolog természetéből következik, hogy hasonló események a későbbi korban is elég gyakran előadódtak. „Senki sem szegülhet ellene sorsának“ — ha hiszi, hogy sorsa valóban előre megvan pecsételve és küzdeni nem lehet ellene.

Ez magyarázza meg azt is, hogy az asztrologusok a középkortól az újabbkorig oly tekintélyes állást foglaltak el. Nem pusztá formáság volt, hogy a fejedelmek asztrologusokat tartottak udvarukban, kik minden fontos esemény alkalmával a sors akaratát kutatták a csillagokban. Hittek a csillagjóslásban és alkalmazkodtak az asztrologusok jóvendöléseihöz; így teljesedtek azután a horoszkópok. Még arra is vannak történeti hagyományaink, hogy fejedelmek abban a pillanatban teljesítették házastársi kötelességüket, a melyet az asztrologusok az esetleges trónörökös fogantatására a legkedvezőbbnek jeleztek. A hol ily vak bizalmat helyeznek a divináció művészetébe, ott a sugallhatóság nyilván legmagasabb fokát éri el, és nem csodálkozhatunk, ha látjuk, hogy a horoszkóp, melyet valamely fejedelem születésekor felállítottak, egyik-másik részlet dolgában tényleg jóvendőmondónak bizonyult. Jövőjének ismerete a férfi egész életét, gondolatait és hangulatait mindenképen szuggesztív módon befolyásolja és irányítja. Ha a jóvendölés az volt, hogy valamely csatában győzni fog, akkor ez nemcsak a fejedelem, de az egész sereg bátorságát szí-

totta; ha csatavesztést jósoltak, akkor bátortalanság szállott meg mindenkit — és a győzelem, úgy mint a veszteség, természetes következése volt az uralkodó hangulatnak. „Sorsának senki sem szegülhet ellene.“ A csillagjóslásnak ma is vannak vak hívői, s mert ugyanannak az oknak mindig ugyanaz az okozata, a horoszkópok még mindig beteljesülnek, mert mint szuggesztiók hatnak.

Bizonyítékul a következő hozzám intézett levél töredékét közlöm: „Minthogy születésem planétája Merkur, kell, hogy egész életemre jelentékenyen hasson. Merkur pedig nagy sebessége következtében változást, utazást és gyermekeket jelent. Rá is ütötte bélyegét egész életemre; állásomat folyvást változtattam, néhányszor körülutaztam a földet, több esztendeig idegen világrészekben tartózkodtam. Most már csak a gyermekek hiányoztak. A minap egy pedagógussal találkoztam, a kinek ajánlására tanítóul alkalmaztak az iskolában; most készülök az utolsó lépésre és tanulok a tanítói vizsgálatra, — teljes összehangzásban horoszkóppal. Nemde mindez nagyon világos, noha nem kételkedem, hogy Ön véletlennek nevezi“. Ezzel barátom igazságtalanul vádol. Mindez nem véletlen, sőt ellenkezőleg legfényesebb bizonyítéka a szuggesztió hatalmas erejének.

Sugallott szervi változások.

Mindeddig a szuggesztiónak kizárólag ama hatásáról szólottunk, melyet öntudatunk világára és akaratlagos izmainknak ez által előidézett mozgásaira gyakorolt. Ezeknek merő ellentétei a belső szervi változások, ú. m. a szív, a véredényrendszer, a gyo-

mor, a bél és a mirigyek változásai, melyeket az egyén nem idézhet elő tetszése szerint és velők nem rendelkezhetik. Ezzel nem mondtuk még, hogy e változások az öntudati állapotoktól függetlenek volnának; sőt ellenkezőleg kétségtelen, hogy bizonyos lelki állapotokat mindig törvényszerű változások kísérik az egyes szervekben. Így a figyelem megfeszítése a szívverések számát szaporítja, míg ellankadása csökkenti.

Ha figyelmünket testünk bizonyos részére irányítjuk, akkor e helyen a véredények kitágulnak vagy szűkülnek, úgy, hogy a vér odatódulása a körülményekhez képest fokozódik vagy csökken. Hasonlóképpen pl. ízlési érzeteinket oly állandóan kíséri a nyáleválasztás bizonyos megváltozása, hogy egyedül valamely érzetre való emlékezés már előidézheti ezt a változást. Csak gondolnunk kell valamely savanyú vagy édes gyümölcsre, már is „összefut a nyál szájunkban;“ ha valami keserűre gondolunk, kiszárad a szájunk stb. Végül minden erős felindulást az egész szervezet jellemző változásai kísérik; a lélekezést, a szív működést, az edények tágulását és a bél mozgásait különböző lelki állapotaink megfelelő módon módosítják. De nemcsak a valóságos ingerek idézik elő e változásokat, hanem a hasonló lelki állapotra való egyszerű emlékezés, bár csekélyebb mértékben, ugyanazt a szervi változást okozhatja.

Mindezek a tények azt bizonyítják, hogy az öntudati jelenségek és az egész szervezet állapota között szoros kapcsolatnak kell lennie. És viszont lehetéssé teszi, hogy a sugallás szervi állapotainkra is hathasson. Ily szuggesztiók az orvostudományban számos esetben alkalmazhatók és hatásuk általában annál biztosabb és erőteljesebb, minél nagyobb a beteg

sugallhatósága; utóbbi pedig attól a bizalomtól függ, mellyel a beteg orvosa iránt viseltetik. VILLANOVA ARNOLD, korának hírneves orvosa, már akkor, a XIII-ik század végén, belátta, hogy betegének bizalma mily fontos az orvosra; mert „akkor mindent elérhet.“ (V. ö. I. 268. 1.) És ma is minden gondolkodó orvos elismeri a szuggesztíó nagy hatását, melyet a betegségre gyakorol, különösen azokra a bajokra, melyek ellen meghatározott gyógyítószer nem lehet alkalmazni. Ez nem csak ideges állapotokra vonatkozik, melyek esetében a sugallás, a lelki gyógyítás úgy szólván mindig a leglényegesebb. A betegnek bizalma az orvoshoz a legtöbb más esetben is rendkívüli jelentőségű. Első sorban a megnyugvás, melyet egyedül az orvos jelenléte is előidézhet, tetemesen támogatja a szervezetet a betegség ellen való küzdelmében.

Míg a félelem és aggodás határozottan rossz hatással vannak a betegségre, addig valamely felvidító meglepetés vagy emelkedett hangulat nagyon előmozdítja a gyógyulást. Nagyon jól jellemzi a félelem hatását a fertőző betegségekre a következő, a fejedelemtől és a koleráról szóló keleti monda. Egyszer a fejedelem a városon kívül találkozik a kolerával és megkérdezi, hogy hány embert szándékozik ezúttal a más világra vinni. „Ezret“, felelte a kolera. Midőn azután a kolera a városból távozott, megint találkozott vele a fejedelem és szemére vetette, hogy megszegte a szavát; ezer helyett ötezer áldozatot szedett. „Nem úgy van“, felelte a kolera, „4000-et a félelem ölt meg“. — Másrészt ismeretes, hogy könnyebb betegség, mint pl. kisebb fokú köszvényes roham, fejfájás stb. vidám hangulat következtében

nyomtalanul eltűnhetik. Érthető ebből, hogy a bizalmat gerjesztő orvos jelenléte már pszichikailag is kedvezően hat a betegségre.

De ezenkívül az orvos a bizalomfokozta szuggerálhatóságot többféle módon is kiaknázhajta. A tapasztalás tanítja, hogy, ha bizonyos testi változásokat várunk vagy képzelünk, akkor egyedül a képzelet vagy várákozás e változást hosszabb vagy rövidebb idő múlva valóban előidézhajti. A képzeletnek és várákozásnak a szervi változásokra való hatását tapasztaljuk az életben, ha pl. bizonyos testrészekben a hideg vagy melegség érzetét képzeljük el, mikor egyedül a képzelet megváltoztatja a vérnek az illető helyre való tódulását. Azok a sikerek is, melyeket régebbi korok férfiai az orvoslás terén elértek, lelki életünknek a szervezetre gyakorolt hatását bizonyítják. Bár az orvoslás mestersége abban az időben sokkal észszerűtlenebb és tökéletlenebb volt, mint ma, mégis tagadhatatlan sikereik voltak a gyógyítás terén. Azt is tudjuk, hogy az emberiség évezredekén keresztül a legtöbb betegségben ráolvasással, varázskénekekkel, ereklyékkel, amulettokkal és szimpáthias szerekekkel segítette magát. Természetes, hogy ezek a bűbajos szerekek sokszor balul ütöttek be, mert nem minden betegséget lehet pszichikai úton megszüntetni.

Nemcsak a homéroszi hősök tudták „a vérzést ráolvasással előállítani“ (v. ö. I. 73. l.): ugyanez még napjainkban is előadódik; igaz ugyan, hogy jobbra csak a kevésbé felvilágosult vidékeken, a hol még hisznek a varázsigé hatalmában. Ennek bizonyítására STOLL egy STANDFUSS nevű sziléziai lelkész levelét közli, melyben ez mint szemtanú írja le a következő varázslatos gyógyítást. „Mikor Schreiberhauban (az

Óriáshegységben) az egyik üres telket temetővé alakították, a telket övező bozótot ki kellett irtani. Egszer, mikor épen a munkásokkal voltam, hallottam, a mint az egyik átkiáltja a telken: „Van-e itt valaki, a ki ráolvasással el tudja állítani a vérzést?” mire egyik társa csekély távolságban azt felelte: „Igenis van!” és az első munkás felé haladt. Követtem és úgy állottam, hogy jól megfigyelhettem kettejük dolgát, a nélkül, hogy őket háborgattam volna. Az, a melyik segítségért kiáltott, éles fejszével a bal keze hüvelykpárnájába vágott és erősen vérző, mély sebet ejtett rajta. A másik jobb kezébe vette a sebesült kezét, és néhány érthetetlen szót mormogott; hogy tett-e még mást is, azt nem láthattam tisztán, vagy nem emlékezem rá biztosan, mert az eset körülbelül 50 év előtt történt, de mégis azt hiszem, hogy a sebesült kezét mormogás közben megkente. Mikor azután rövid idő múlva, vagy egy-két perc múlva, a sérült kezét ismét elbocsátotta, közelebb léptem, és világosan láttam, hogy a seb már nem vérzik, hanem köröskörül dagadt, kék szélei voltak. Hogy gyorsan és jól következett-e be a gyógyulás, arra már nem emlékezem, de semmi esetre sem volt rossz lefolyása“.

Hogy a gyógyítás maga milyen mellékes lehet, ha csak a beteg hisz a hatásában, azt talán a következő eset bizonyítja legjobban. Valami parasztember, kinek nyelvbénulása volt, s a ki ezért természetesen nem tudott beszélni, HOHENLOHE herczeghez, a híres orvoshoz fordult segítségért. Az orvos a beteg hőmérsékletét akarta megmérni, miért is hőmérőt tett a nyelve alá. De a paraszt azt hitte, hogy ez olyan eszköz, mellyel a nyelvét operálják, és mikor az orvos kivette a hőmérőt, térdre borult és erőteljes

hangon mondotta: „Dicsértessék az Úr, én meggyógyultam, tudok megint beszélni“.

Ha tehát a szuggesztió bizonyos esetekben, úgy szólván már pillanat múlva hat, akkor csak természetes, hogy szabályszerűen ismételt sugallás huzamosabb idő múlva majdnem hihetetlen eredményeket tüntethet fel. Az amulétoknak e tekintetben bizonyára nagy szerepök volt. Ha az amulétot óvó-szerűl használjuk valami betegség ellen, akkor meglesz az a hatása, hogy nem félünk a betegségtől; ennek jelentőségét már előbb megismertük. Ha pedig valamely betegség gyógyítása végett viseljük az amulétot, akkor ennek sugalló hatása mindannyiszor ismétlődik, valahányszor az egyén az amulét érintését érzi. Az ilyen tárgyat közvetlenül a testen, a ruházat alatt szokták viselni. Az amulét nyomását vagy dörzsölését minden mozdulattal érzi a bőr, a mi mindannyiszor valamely határozott képzetet kelt. Nem csoda, ha az ilyen tartósan ismétlődő szuggesztió huzamosabb idő múlva igazán nagy hatást idéz elő. Az ó-korban kis kő- vagy érczlapokra vésett ráolvasások, a középkorban a szentek ereklyéi vagy bűbájós pecsétek, ma pedig Volta-keresztek szolgálnak e célra — világos tehát, hogy az amulétok szerkezete teljesen közömbös; a fődolog a beteg bizalma. És a mily bizonyos, hogy a Volta-kereszt egyes esetekben valóban gyógyulást idézett elő, épen oly kevésbé szabad kételkednünk abban, hogy hajdanában az amulétok épen úgy hatottak. Ugyanannyi volt bennök az „elektromosság“ mint a Volta-keresztben, mely bizonyára csak a beteg képzeletét tudja felvillanyozni.

A sugallást azonban nemcsak embertársaink javára használhatjuk, hanem ártalmukra is. Az az

erő, melyet az átoknak minden időben tulajdonítottak, jobbára sugalló természetű.

A Déli-tenger több szigetén még dívik az elátkozás, s a benszülöttek ravasz módon állnak vele boszút ellenségeiken; a módszert úgy hívják, hogy „agyonimádkozás“. Ünnepeyes szertartás kíséretében elátkozzák az ellenfelet, kinek, ha tudomást vesz erről, az átok okozta félelem oly hatalmas zavart idézhet elő egész szervezetében, hogy néhány hónap lepergése alatt valóban belehalhat. Nyilván ugyanígy, a szuggesztió hatalmával hat „a képpel való elbűvölés“ is, melyet a chaldeusok kora óta egészen a középkorig alkalmaztak s a vad népek is ismerik. (V. ö. I. 30-ik és 49-ik l.). Ha az illető megtudja, hogy ezt vagy amazt a gyilkos cselekményt végezték képmásán, és hisz ennek hatásában, akkor a félelem lassankint valóban tönkre teheti.

Különösen előnyös feltételek között hat a lelki gyógyítás akkor, ha a vallást is segítségül veheti. A sugallhatóság ezzel annyira fokozódik, a mennyire emberi hatalomba helyezett közönséges bizalom sohasem fokozhatja.

Tudjuk, hogy az ú. n. „templomi álmot“ vagyis bizonyos istenségek templomában végzett orvosi kezelést, minden időben nagyon eredményesnek tartották, mert valóban sok beteg gyógyult meg ezen módon, a mit azután az istenségnek tulajdonítottak. Bár e gyógyító istenek az idők folyamán sokszor nevet cseréltek, — a görögök APPOLLÓ-nak és ESKULÁP-nak, az egyiptomiak SZERAPISZ-nak hívták — de a gyógyítás módja és hatása lényegében ugyanaz maradt. A beteg az istenbe helyezett bizalma következtében erősen sugallható állapotban jelenik meg a szent

helyen, s ezt a szuggerálhatóságot minden képzelhető eszközzel valósággal önkívületi állapottá fokozzák. A gyógyulások emlékére elhelyezett fogadalmi táblák, zene, körmenetek, az alvás a szentelt helyen, a valóságos légkör: minden hozzájárul, hogy a hitet, a vára-
kozást és a gyógyulás eredményét a legmagasabbra fokozza.

Ha már most a betegség pszichikai úton egyáltalában befolyásolható és a véletlen is közrejátszik, pl. a beteg hisz benne, hogy bizonyos órában épül fel betegségéből, akkor megtörténhetik az a csoda, hogy a beteg valóban abban az órában szabadul meg kínjaitól. Tudomásunk szerint így volt ez a görög templomokban (v. ö. I., 74. l.) és ugyanígy van még ma is több helyen, a hol csodákkal gyógyítanak.

E csodagyógyítások a valóságban semmivel sem csodásabbak, mint a pszichoterapia egyéb eredményei. A. MEYRS, a nem rég elhunyt angol orvos, több csoda-gyógyítóhely évkönyveit és közleményeit áttanulmányozván, arra az eredményre jutott, hogy a hatás egyetlen valóban hiteles esetben sem haladja meg azt a mértéket, mely kedvező körülmények között pszichikai gyógyítás útján is elérhető. A gyógyítások annál könnyebben kapnak csodaszerű színezetet, minél kevésbbé vizsgálják meg előzetesen a beteget és minél kevésbbé állapítják meg, hogy valóban szervi bajjal van-e dolgunk, vagy csak az idegműködések zavarával, ú. n. funkcionális (működési) betegséggel? Az utóbbi pszichikai úton gyógyítható, ellenben az előbbi nem. Míg tehát a működési zavarok meggyógyulásán nincs mit csodálnunk, addig valamely szervi baj meggyógyítását valóban csodának kellene tartanunk; ilyet azonban, sajnos, mindeddig nem álla-

pítottak még meg. Kiváló orvosok gyakorlata számos sikerrel dicsekedhetik, mely a működési zavarok gyógyításának legcsodaszzerűbb eseteivel is kiállja a versenyt.

Az ú. n. „imádságos gyógyítások“-ról bizonyos tekintetben jórészt ugyanezt mondhatjuk el. Azok közül, a kik e gyógyításokat napjainkban Skandináviában gyakorolják, a legismertebbek egyike BOLTZIUS FRIGYES ÁGOST, ki 1836-ban Svédországban, Karlstad közelében született. Atyja iszákos volt és fiára nem hagyott vagyont, úgy, hogy ennek idegen embereknél kellett munkát vállalnia. 1864-ben „ébredt öntudatra;“ bűnös öntudatának súlya alatt több ízben próbált öngyilkosságot, de mindannyiszor sikertelenül; ezért elhatározta, hogy életét embertársai javára szenteli. Mintegy 20 évig mint kereskedő járt-kelt az országban, és mindenütt imádsággal, kenésekkel és kézfeltevással gyógyította a hívó betegeket. 1884-ben több előkelő állású egyént sikeresen gyógyított, s az ő támogatásukkal azután szülőhelyén telepedett le, hol kizárólag az imádságos gyógyításoknak szentelte tevékenységét. Az egész északi földről, sőt még Amerikából is seregestül tódultak hozzá az emberek, úgy, hogy néha naponkint 200 betege volt.

Annyi bizonyos, hogy BOLTZIUS tényleg számos beteget gyógyított meg imádsággal. Azonban mindezek csak olyan betegek voltak, kik pszichikus természetű, vagy működési idegbántalmakban szenvedtek, de szervi bajuk nem volt. Hírlik ugyan, hogy vakoknak és siketeknek visszaadta érzékeiket, fekélyeseket meggyógyított, sőt az elvesztett tagokat is újra fejlesztette. Erre vonatkozólag E. THORELIUS nevű orvos adja meg kis dolgozatában a szükséges felvilágosítást, mely „*Boltzianismen ett skandinavisk*

Kulturbild“ czímen jelent meg (Karlstad, 1888). THORELIUS sokáig tartózkodott BOLTZIUS-nál és így elég alkalma volt, hogy a betegeket megvizsgálja; ő tehát egészen pontosan ismeri a viszonyokat. Szerinte az orvoslás lényegileg arra irányul, hogy a legnagyobb fokú szuggerálhatóságot, az elragadtatás egy nemét idézze elő, a melyben azután a betegnek az a hite, hogy meggyógyul, valóban csodákat művel, persze csak azokban az esetekben, melyekben a sugallás útján gyógyulás egyáltalában elérhető. A szuggerálhatóság fokozására különböző körülmények hatnak közre: mindenekelőtt BOLTZIUS híre; a beteg feszült várakozással jön hozzá; s minthogy szabály az, hogy sikertelen gyógyításról sohasem szabad beszélni, a beteg megmarad hitében; ehhez járul a hely vallásos légköre, BOLTZIUS hosszú szónoklatai, sok közös ének stb., továbbá az előszoba falaira aggatott számos elvetett mankó és kötőszem, melyet a gyógyultak hagytak ott; végül maga a gyógyításmód: BOLTZIUS a beteget olajjal keni meg, azután kezével megdörzsöli, miközben imákkal ostromolja az eget, és ráfúj a betegre, hogy a gonosz szellemeket kiűzze belőle. Még ha objektíve nem is javul a beteg állapota, mégis folyvást azt hiszi, hogy lábadozik.

THORELIUS számos vakot és siketet, bénát és belpoklost vizsgált meg, kik nemcsak BOLTZIUS állítása, hanem a beteg hite szerint is, meggyógyultak. Az alapos orvosi vizsgálat azonban kiderítette, hogy a beteg állapotában tényleg semmi javulás sem következett be.

A hipnózis és autohipnózis.

A hipnózis általános jellege.

A sugallással előidézett számos lelki és testi változás között talán az álom idézhető elő a legkönnyebben. Sokan, ha álmos embert látnak, maguk is elálmosodnak és ásítani kezdenek. Érthető tehát, hogy a legtöbb ember elaltatható oly módon, hogy elmondják neki az alvás tüneteit: tagjainak elernyedését és ellankadását, szemhéjainak megnehezülését, lélekzésének lassúbbodását és mélyebbedését stb. Ha e leírást még azzal is támogatjuk, hogy az egyén kényelmes fekvéséről gondoskodunk és minden zavaró hatást, mely figyelmét elterelheti, távol tartunk, akkor az illető csakhamar hajlamot érez az alvásra, ha csak úgy nem védekezik az alvás szuggesztiója ellen, hogy szándékosan másra gondol. Állítólag az embereknek 90%-a altatható el ily módon. De az is bizonyos, hogy a sugallhatóság különböző fokozatának megfelelőleg a különböző egyének sem altathatók el egyforma gyorsan.

A sugallással előidézett álomállapotot hipnózisnak nevezzük. Ez a természetes álomtól a figyelem magatartásában különbözik. Míg rendes álomban a figyelem teljesen ellankad, addig itt a hipnózist előidéző személyben és ennek szuggesztiójában összeponstosul. Az álom tehát csak részleges, mert azok az érzékek, melyekre a figyelem irányul, még fogékonyak az ingerek iránt. Egyébiránt az álom mélysége nagyon különböző lehet, és minél mélyebb az álom, annál egyoldalúbb lesz a figyelem, mert mind több és több érzék veszt el fogékonyságát a külső

ingerek iránt. A hipnózis könnyebb formáiban előbb többnyire a zárt érzékek — a látás, az ízlés, a szaglás és talán az izomérzék is — vesztik el fogékony-ságukat, ellenben a tapintás és hallás még befolyá-solhatók. Ha az álom mélyebb lesz, akkor a hipnotizált már csak a hallószerv útján észlel ingereket. A leg-mélyebb hipnózisban az „elszigetelt rapport“ jelen-sége mutatkozik. Ez abban áll, hogy a hipnotizált csak azt hallja, a mit a hipnotizáló mond, míg a világ minden egyéb jelensége — akár csak a rendes álomban — megszűnt az alvó számára.

A figyelemnek a sugallásokra való egyoldalú összepontosítása, kapcsolatban azzal a körülménnyel, hogy az egyén egyébként alszik, a hipnózis minden sajátságát megmagyarázza. A hipnóztist ugyanis az jellemzi, hogy a sugallhatóság nagy mértékben foko-zódik, még pedig annál nagyobb mértékben, minél mélyebb a hipnózis. Mert hiszen a sugallhatóság épen azon alapul, hogy az egyén már nem akarat-lagosan irányítja egyoldalúlag lekötött figyelmét. Minél mélyebb lesz az álom és minél kevesebb amaz érzék-szervek száma és képzetek mennyisége, melyekkel a hipnotizált még rendelkezik, saját öntudatában annál kevésbbé talál okokat figyelmének önkényes irányí-tására; más szóval: a hipnózis mélységével a szug-gerálhatóság növekedik. Míg a hipnózis csak felületes, addig az egyén bizonyos fokig ura marad lelki álla-potának; azon a képzetkörön belül, mely még nem alszik, önkényesen irányíthatja figyelmét. Azért ebben a stádiumban az egyén nem is fogad el minden szuggesztíót; hiszen védekezhetik ama képzetek ellen, melyekkel befolyásolni akarják. A fölületes hip-nóztist az a tünetény jellemzi, hogy az egyén aka-

ratlagos mozgásain elveszti uralmát. Szemét nem tudja kinyitni, tagjai katalepsziásak, azaz bénultak; abban a helyzetben maradnak, a melybe helyezik. Valószínűleg [már a látási képek, a szaglás és ízlés érzetei sem idézhetők elő önkényesen. A hipnózis mélyebbé válásával az akaratlagos figyelem is lassankint szűkebb térre szorul; végül teljesen megszűnik, s a szuggerálhatóság ezzel legmagasabb fokát érte el.

A szóbeli szuggesztió nem az egyedüli módszer, mellyel a hipnózt előidézik. Másik módja a hipnotizálásnak, hogy az egyén valamely fényes tárgyra szegezi tekintetét. Előidézik még a hipnózt az ú. n. „mágneses“ vonások is, melyeket a hipnotizáló lassan és szabályosan végez az egyén testén. E módszerek lényege, úgy látszik, az egynemű, tartós érzéki ingerekben rejlik, melyeknek mindig valami altató hatásuk van. Így némely embert már az is hipnózisos állapotba ejt, ha egynemű, folyvást ismétlődő zajra, így az eső csepergésére, vagy az óra ketyegésére figyel. Sőt a következőkben látni fogjuk, hogy tartós, elviselhetetlen fájdalom is előidézhet valami hipnózis-szerű állapotot. E szerint e hipnotizáló módszerek némelyikénél nincs is szükség hipnotizáló egyénre; az ember önmagától esik hipnózisba. Ez az ú. n. „autohipnózis“, mely a közönséges hipnóztól abban különbözik, hogy a hipnotizált nincsen kapcsolatban, „rapportban“ más emberrel. Ezért az autohipnózis nem veszélytelen, mert a kapcsolat hiánya az egyén felébredését esetleg nagyon megnehezíti. Az is megtörténhetik, hogy gyakran hipnotizált emberek a hipnózis élénk kívánásával vagy elképzelésével hasonló állapotba juttatják magukat. Ily autohipnózis esetén

a pszichikus magatartás főképen attól függ, hogy a hipnózis kezdetén milyen képzetekre irányult a figyelem. E képzetek a hipnózis tartama alatt autoszugesztiókként tovább hathatnak és hasonló tünetnyekre szolgáltathatnak alkalmat, mint a milyeneket más hipnotizáltakon a hipnotizáló szugesztiói idéznek elő.

Vizsgáljuk már most közelebbről ama sajátzerű változásokat, melyeket a hipnózis a különböző lelki működésekben előidézik. Látni fogjuk egyszersmind, hogy minden hipnózisos jelenséget valóban megfejt a hipnózisnak imént vázolt olyatén felfogása, mely szerint a hipnózis részleges álomállapot, melyben a figyelem egyoldalú összepontosítása fokozza a szuggerálhatóságot. E mellett főképen az érzékek magatartására, a képzetek reprodukciójára, az akaratlagos mozgásokra és a szervi változásokra vagyunk különös tekintettel. Azonban e viszonyok kimerítő tárgyalásáról szó sem lehet; e helyen csak arról szólunk, a mi tárgyunkra, a babonára vonatkozólag közvetlen érdekű.

Az eddigiekből önként következik, hogy a hipnózis tartama alatt különbség van az alvó és az éber érzékek közt. Az alvó érzékek ugyanis nem fognak fel ingereket; a fogékonyság e hiánya érzéstelenséggé (anaesthesia) fokozódhatik, vagyis az egyén még akkor sem érez fájdalmat, ha szervezetét kíméletlenül bolygatják. Kisebb seborvosi műtétek tehát mély hipnózisban éppen olyan biztossággal végezhetők, mint akár chloroform-narkózisban. Ellenben az éber érzékek, főképen a hallás, a hipnózisban túlérzékenységre (hyperaesthesia) hajlanak, tehát szerfölött fogékonyak és élesek, olyannyira, hogy az egyén oly

ingereket is megérez, melyeket éber állapotában nem észlelne. Ez a körülmény, kapcsolatban az önkéntelen suttogással, mely könnyen keletkezik önmagától, ha valamely képzetet bizonyos ideig tudatunkban tartunk, szolgáltatott alkalmat az ú. n. gondolatátvitelre (v. ö. 121. l.). Azonban nemcsak a hallás válhatik élesebbé. A hipnotizáló szuggesztióval — sőt gyakran a hipnotizáltak autoszuggesztiójával is — más érzékek pl. a tapintás és látás érzékei szintén ébren tarthatók és túlérzékenyekké lehetnek. A babona történetében az érzékeknek ez az élesbülése nagy szerepet játszott; főképp ez okozta, hogy az alvajáróknak bűbajos erőket tulajdonítottak.

Míg az alvó érzékek a külső ingereket nem fogják fel, addig ugyanez érzékek terén élénk emlékezeti képek merülhetnek fel. A mint rendes álmunkban valami erős zaj öntudatunkba hatolhat és álmot válthat ki, épen úgy a hipnotizáló szavai is látási képeket vagy a szaglás és ízlés érzeteit idézhetik elő a hipnotizáltban. Továbbá: valamint az álmokképek alvás közben halluczinációk jelleget öltenek, mert az egyén velőkö nem rendelkezhetik, épen úgy és ugyanabból az okból a hipnotizáltnak szuggerált képzetek is halluczinációkká válhatnak, melyek a teljes valóság színében jelentkeznek. Általában azt hiszik, hogy csak mély hipnózisban levőnek lehet halluczinációkat szuggerálni. Ez azonban nem teljesen való. Mihelyt valamely érzék alszik, kell, hogy az illető érzékterületen fölkeltett képzetek halluczinációkká válhassanak. És tényleg tapasztaltam, hogy a legkönnyebb hipnózisban is előidézhethők ízlési és szaglási halluczinációk, ha a szuggesztiót oly alakban idézik elő, hogy az egyén a képzetet éber érzékeivel ne ellenőrizhesse.

A könnyű hipnózisban levő is örömmel issza a bort üres pohárból; kellemetlen szagokat is élvezettel szív be, ha szuggerálják neki, hogy kellemesek. Itt ugyan az lehet az ellenvetés, hogy valóságban nincs is halluczináció, hanem az egyén csak udvariasságból színleli, hogy hisz a hipnotizáló szavaiban. Azonban a hipnotizált halluczinációs állapotára pozitív bizonyítékunk is van, t. i. a pletyzmograf segítségével kapott érlökési görbék, melyek határozottan kellemes érzésre vallanak. De ha ugyanily körülmények között látási halluczinációt akarunk előidézni, az már nem sikerül, mert a hipnotizált még eléggé rendelkezhetik érzékeivel. Érti ugyan, hogy látása megbénult, de egyébként még túlságosan ébren van, és egyenesen kineveti a hipnotizálót, ha ez a könnyű hipnózisban látási halluczinációt akar neki szuggerálni. Ez csak akkor sikerül, ha már az izomzat és tapintás érzékei is alszanak, úgy, hogy az egyénnek szervezete állapotáról nincs tudomása.

Az emlékezetet a hipnózis többnyire élesztí. Hipnózisban számos dologra, még egészen jelentéktelen élményekre is pontosan emlékezünk, holott éber állapotban nem tudnánk róluk számot adni. Valószínű, hogy ez is a figyelem egyoldalú összepontosításával függ össze. Ha a hipnotizáltak azt parancsoljuk, hogy emlékezzék valamire, akkor az emlékezet tárgya felmerül előtte, mert figyelme, melyet téves képzetek tévútra nem vezetnek, azt nyomon követi. A hipnózisban tehát a rendesnél élesebb az emlékezet (hypermnesia), a mély hipnózis után pedig általános amnesia mutatkozik, azaz a történetekre egyáltalában nem emlékezünk. De már a következő hipnózisban az előbbi hipnózis élményeire ismét emlékezünk.

Természetes, hogy cselekmények és bizonyos szervi változások a hipnózisban még könnyebben szuggerálhatók, mint éber állapotban. Ezen alapul a hipnózisnak az orvostudományban való nagy jelentősége, melyre már előbb utaltunk.

A mély hipnózisban előidézhető változások közül különösen figyelmet érdemel az *egyéniiség megváltozása*. Már előbb említettük, hogy énünk tudata lényegében azon a számos érzésen alapul, melyet egész szervezetünk minden pillanatban kelt bennünk. (144. l.) Minden változás, mely szervezetünk állapotában bekövetkezik, a szervezet érzeteiben is megfelelő változást okoz, a mivel énünk tudata bizonyos mértékben ingadozásba jut. Már csekély rosszullét is annyira befolyásolhatja a különben erélyes és szorgalmas embert, hogy nincsen kedve a munkához; egészsége helyreálltával életkedve és szorgalma ismét visszatér. De még ily csekély zavarokra sincsen szükség, hogy énünk megváltozzék. Feszés egyenruhában más emberek vagyunk, mint a kényelmes czivil-öltönyben; mások vagyunk, ha csizma, s mások, ha báli czipő van lábunkon. Még ha semmi súlyt sem helyezünk ruházatunkra, testünk fölszínéről mindig van valami érzetünk; a ruházat változásával pedig ezek az érzetek és velők együtt énünk is bizonyos mértékben megváltozik. A mély hipnózisban épen úgy, mint a rendes mély álomban, a szervezetnek valamennyi érzete megszűnik, és velők együtt eltűnik énünk tudata is. Ha most a hipnotizáltban oly szervezeti érzéseket keltünk, melyek saját énjének nem felelnek meg, akkor ezzel azt a halluczinációt keltjük benne, hogy ő más ember. Ezt tudvalevőleg úgy szokták végezni, hogy az illetőnek egyenesen

szuggerálják, hogy ő más személy: iskolás gyermek, generális, lelkész stb. A hipnotizált ilyenkor képzelőtehetségéhez képest valóban úgy gondolkozik, érez és cselekedik, mint az a személy, a kit szuggeráltak neki. Még a legjobb színész is aligha játssza szerepét tökéletesebben, mint a hipnotizált ez állapotában; mert utóbbi nem játszik abban a tudatban, hogy ő színész, vagyis a valóságban más személy, mint kit ábrázol; ő bizonyos fokig valóban maga az a személy. Hogy mily mélyreható ez a változás, s mennyire módosíthatja az ilyen szuggesztió egész szervezetünket, erre a legjobb bizonyíték, hogy a szuggerált jellemnek megfelelően még a kézírás is megváltozik. Sokat kísérleteztek ebben az irányban s mindig ugyanaz volt az eredmény. Csak egyet idézek, KIESEWETTER-nek, az ismert okkultista szerzőnek egy fiatal emberrel végzett kísérletét, kinek azt szuggerálta, hogy ő most FAUSZT doktor, s a maulbronni Fauszttoronyban ül és ír. A fiatal ember betűi azonnal középkorias formát nyertek, mely az ábrán közölt próbák tanúsága szerint teljesen eltért rendes kézírásától.

Sok egyénen az az eredmény is elérhető, hogy a szuggesztiókat nemcsak hipnózisban, hanem utána is, vagyis *posthipnotikusan* is teljesíti. E végből azt mondják a hipnotizáltak, hogy ébredése után bizonyos idő múlva ezt vagy amazt fogja tenni. Ha az egyénben egyáltalában hajlamosság van ilyenféle kísérletekre, akkor a meghatározott időben épen olyan biztosan teljesíteni fogja a szuggesztiót, mintha azt parancsolták volna neki, hogy mindjárt a hipnózisban teljesítse. Lássunk erre példát.

Egy ízben egy fiatal diáknak hipnózisban azt a posthipnotikus szuggesztiót sugalltam, hogy a

laboratóriumban (melyben kísérletezni szoktunk), nem fog gyújtót gyújthatni. A szuggesztió azonnal hatott; de ez még nem volt elég. Majdnem féléven keresztül, valahányszor felszólítottam, hogy gyújtót gyújtson, s a felszólítást olyan hangon mondtam, mintha kételkedném, hogy az sikerül neki, a fiatal

*Ich befinde mich heute am 18 September anno 1892 / heute,
nach der Annahme der ungünstigen Umstände, die mich
mit mir in Erfahrung bringen können; und deshalb will
ich mich heute auf den Weg machen, die folgende Geschichte zu
sagen. Ich will mir in diesem Zusammenhang
klarmachen, wie es sich so ergab, dass ich mich in
diesem Zusammenhang befinden werde.*

*Ich Johannes Dr. Faust, bin ab
Geist, dessen Wirkung der Wahrheit
mit mir in Erfahrung bringen können; und deshalb will
ich mich heute auf den Weg machen, die folgende Geschichte zu
sagen. Ich will mir in diesem Zusammenhang
klarmachen, wie es sich so ergab, dass ich mich in
diesem Zusammenhang befinden werde.*

61. ábra.

ember nem tudta a gyújtót meggyújtani — jöllehet ez a szuggesztió alkalmával nem is volt szándékom. A mindennapi életben minden nehézség nélkül meggyújtotta a gyújtót. Midőn félévvel később már nem dolgozott a laboratóriumban, s így ritkán láttam, a hatás csakhamar elenyészett. De természetesen, ez a dolog mindaddig nagyon kellemetlen volt neki, mert ha esetét másoknak bemutattam, sokszor kinevették. Ez a példa nagyon

tanulságos. Mert ha valamely szuggesztív utóhatás, annak daczára, hogy az illető egyénnek kellemetlen, fenmaradhat, akkor csak természetes, hogy annak az utóhatásnak, mely valamely kellemes és kíváncsologra irányul, annál hosszabb ideig kell fenmaradnia. Az a beteg tehát, a kit csodadoktor mély hipnózisokkal gyógyított, egész életében abban a hitben élhet, hogy nemsokára meggyógyul és javulást is észlelhet, jóllehet állapotában semmiféle változás sem történt, sőt nem is történhetett.

A hipnózis jelentősége a babona terén.

A hipnózisos tünetményeknek a babonára gyakorolt hatása főleg abban nyilvánult, hogy e tünetmények a bizonyos felfogásokat illetőleg elterjedt hitet nagy mértékben megerősítették. Azok a felfogások, melyeket, mint hitték, a hipnózis igazolt, igen különbözőek voltak. Minthogy az erőket, melyeken a hipnózis jelenségei alapulnak, egyáltalában nem ismerték, ezeket mindig azokkal az elméletekkel magyarázták, a melyeket éppen akkor igazaknak hittek. Így az orvosi hivatás gyakran tette szükségessé a hipnózis alkalmazását a nélkül, hogy maga a hipnotizáló tudta volna, miféle rendellenes állapotba juttatja betegét. Ezért a hipnózis jelenségei éppen azokat a babonás hiedelmeket erősítették és támogatták, melyek az orvosi gyógyításhoz fűződnek. Ezen kívül a hipnózis, bár önkéntelenül, a boszorkánypörök körül is fontos szerepet játszik; itt persze e jelenségeket az ördög művének tartották. Végül a legújabb időkben az autohipnózisnak jelentékeny része van a spiritiszta ülések csodáiban: itt természetesen a szellemek érdeméül számítják be azokat

a hatásokat, miket az egyén rendellenes öntudati állapota idéz elő. Vessünk most egy futó pillantást azokra a körülményekre, melyek között a hipnózis jelenségeit a különböző időkben észlelték.

A hipnózis a gyógyítótudományban. A régiek templomi álmában nagy mértékben alkalmazták a kenéseket és kézvonásokat (v. ö. I. 74. l.). Ezek a kenések és kézvonások felette alkalmasak levén a hipnózis előidézésére, a betegek valószínűleg többnyire hipnózisszerű állapotba jutottak. Tényleg lehetséges, hogy mindazon esetekben, melyekben a gyógyulás egyáltalában lehetséges volt, ez autoszugesztio útján következett be. Hiszen a beteg azt hitte, hogy az istenek meg fogják gyógyítani és ez a hit idézhette elő a kívánt eredményt. Azokban az esetekben, a melyekben napjainkban hasonló eszközökkel élnek, mint pl. a csodaorvosok kúráiban, a hatások természetesen ugyanezek lesznek.

Az „*állati mágnesség vagy állati delejesség*“ nevén a hipnózis külön fejezetet foglal el az orvostudomány történelmében. Ennek az elméletnek első csiráit PARACELSUS-nál találjuk, a hasonnemű dolgok kölcsönös vonzásáról szóló régi tannak (v. ö. I. 346-ik l.) alkalmazásában. Azt, a mi nézete szerint vonzólag hatott, PARACELSUS mágnesnek nevezte. A betegségeknek saját-szerű szimpatihás szerekekkel való gyógyítása ennek a tannak közvetlen következménye. PARACELSUS tanát J. B. VAN HELMONT és FLUDD RÓBERT tovább fejlesztették és rendszerbe foglalták; másrészt azonban számos ellenese akadt. De mindenek felett MESMER FERENCZ ANTAL lépett síkra e tanért. MESMER 1733-ban született Iznangban, a Bodeni-tó mellett, zárdában nevelkedett és theológiára készült, mely tudomány azonban

nem nyerte meg tetszését. Már korán foglalkozott bölcselettel, majd engedélyt kapott, hogy jogot tanulhasson és e végből Bécsbe ment. Azonban hat év múlva a jogot is megunta, orvostant kezdett tanulni és 1766-ban „*De influxu planetarum in hominem*” cz. értekezéseért doktori fokot ért el. Ebben az értekezésében egész sor törvényt állított a különböző égi testek kölcsönös hatásairól, mely törvényeket főleg PARACELSUS és VAN HELMONT munkáiból kölcsönözte. Így azt tanítja, hogy kölcsönös hatás van az égi testek, a föld és a lélekkel bíró testek között. E hatás oka egy rendkívüli finomságú, mindenütt elterjedt fluidum, mely minden mozgást felvehet, folytathat és továbbadhat. Ez a kölcsönös hatás eddig ismeretlen törvényektől függ. Az állati test eme sajátosságát, melynek következtében az égi testek hatása és saját környezetének kölcsönhatása iránt fogékony, legkönnyebben a mágnességgel való analógiával lehet megérteni, miért is „*állati mágnesség*” néven nevezendő.

MESMER elméleteit betegeinek gyógyításakor gyakran látta beválni. Jó külsejű férfiú volt; ha szemeit ünnepélyesen rámeresztette betegeire, kezével testöket végigsimította, nem kerülhette el, hogy hipnózisba ne ejtse őket, mely állapotban gyógyító szuggesztiók iránt nagyon fogékonyak voltak. Minthogy MESMER nem ismerte ez állapot valódi okát, azt hitte, hogy e jelenségek a benne rejlő mágnességnek hatásai. De hiába, magnetizmussal sem lehet mindent meggyógyítani. MESMER kötelezettségeket vállalt, melyeknek nem tudott megfelelni; el kellett hát hagynia Bécset és így 1779-ben Párizsba jött, hol oly nagy reklámot csapott magának, hogy csakhamar nagy hírre tett szert. A betegek csoportostul tódultak hozzá, úgy, hogy már

nem volt képes mindannyiokat személyesen mágnesezni. Ezért feltalálta az ú. n. „baquet“-et, vízzel telt edényt, melyből számos vasrúd indult ki, miket a betegek kezükben tartottak. MESMER segédjeivel zenekíséret mellett ünnepélyesen körben járt és mágnesezte a betegeket, kik e mágneses gyógyítás további folyamán vagy hipnózisba estek vagy hisztériás rohamokat, ú. n. „krízis“-eket kaptak. Minthogy azonban e rohamok nem mutatkoztak valami üdvös hatásúaknak, sőt egy-néhány esetben halált okoztak, a kormány két bizottságot nevezett ki, melynek véleményt kellett adnia MESMER elméleteiről s eredményeiről. A bizottságok véleménye MESMER-ről nagyon kedvezőtlenül szólt; kijelentették, hogy mágneses erő egyáltalában nincsen; a hatás képzelődésen és utánczáson alapul. A kríziseket az egészségre nagyon károsaknak kell tekinteni. Ezek az aggályok elterjedtek az egész országban; a nép elveszté MESMER-be helyezett bizalmát, ki elhagyta Franciaországot és 1815-ben Meersburgban, a Bodeni-tó mellett halt meg.

Azonban MESMER bukásával az állati mágnesség nem játszotta el szerepét. MESMER tanítványai és hívei közül többen folytatták a mágneses gyógyítást. Minthogy azonban nem hírhajhászás volt a céljuk, hanem észleléseiket tudományosan értékesítették, a következő időkben a hipnotizmus leglényegesebb tünetényei napfényre kerültek. De e tünetényeknek inkább tudományos értelmezése mellett, mely eképen lassacskán felszínre jutott, az állati mágnesség tana még sokáig fentartotta magát. Még az első nemzetközi kísérleti lélektani kongresszuson, mely 1889-ben volt Párizsban, hossza svitakozás után, a melyben résztvettek a hipnotizmus legjelentékenyebb bűvárai, arra az ered-

ményre jutottak, hogy nem lehet megkülönböztetni, mennyiben van lényeges különbség a hipnózis és a mágneses kézvonások útján előidézett állapot között. E kérdésre a végleges választ csak MOLL ALBERT adta meg „*Der Rapport in der Hypnose*“ cz. munkájában (Berlin, 1892), melyben számos kísérlet útján kimutatja, hogy nincsen különbség a különböző hipnotizáló módszerekkel előidézett állapotok között. Ezzel az állati mágnesség mint tudományos elmélet eljátszotta szerepét.

Maleficium taciturnitatis. A boszorkánypörök aktaiban gyakran olvashatjuk, mintha a vádlott a kínvallatásban nem is érzett volna fájdalmakat; legalább gyötrelmeit egy arczvonással sem árulta el és minden hozzá intézett kérdésre hallgatással felelt. Ezt a „hallgatás varázsá“-nak nevezték és a vádlott bűnösségét illetőleg nagyon súlyos bizonyítéknak tartották; úgy értelmezték a dolgot, hogy az ördög úgy megbabonázta a vádlottat, hogy a kínpad gyötrelmeiből semmit sem érez.

Hogy hogyan értelmezték e jelenséget, legjobban kitűnik abból az egy példából, melyet SPEE FRIGYES (1631) „*Cautio criminalis*“-ából veszünk át. „Midőn egyszer egy, a szegény bűnösök kínzatasakor rendszeren jelenlevő pap látta, hogy a szegény bűnös, a ki arra, a mit tőle kérdeztek, nem akart, vagy talán nem tudott felelni, csukott szemekkel az akasztófán függ: azért, hogy az inkvizitoroknak bebizonyítsa, hogy a bűnös varázslattal készült a hallgatásra, avagy, hogy az ördög tömte be a száját, a következőt tanácsolta: Tennék kissé félre az illető materiát, hagynák abba a kérdezést és beszéljenek inkább valamely más vidám dologról. Midőn azután e tanácsot követték és a szegény ember észrevette és megérezte, hogy

a kínvallatás fájdalmai oly hirtelen megszűntek, a bírák és komisszárusok más dolgokkal foglalkoznak: szemeit is lassankint újra kinyitá, hogy lássa, mire magyarázza a dolgot és hogy remélheti-e, hogy a kínzás talán véget ért. A pap csakhamar rajta kapta és mintha dolgát valami nagyon jól bizonyította volna, így szólott: Látjátok, uraim, a mint más dolgokról csevegünk, felébred álmából; előbb, mikor be kellett volna ismernie, hogy varázsoló, mélyen aludt: kételkedtek-e még, hogy megbabonázta magát, mikor bizony lehetetlen lett volna, hogy a hunczut ilyen fájdalmakat eltűrjön, ha nem az ördög altatta volna el; rakjunk rá hát még súlyokat és kezdjük vele azután újból a játékot.“

Ebben az esetben, melyet egyelőre a kínvallató eljárások értelmes és emberszerető voltának feltüntetésére idéztünk, nem lehet bizonyosan felismerni, hogy a vallatott egyén állapota ájulás vagy más valami volt-e? Azonban más aktákban szószerint olvashatjuk, hogy a vádlottak vígan beszélgettek, mintha egyáltalában semmit sem éreztek volna a vallatás kínjaiból. Ez természetesen kizárja az ájulást; az állapotuknak olyannak kellett lennie, hogy az egyén hallotta a kérdéseket, felelhetett is és a fájdalmak iránt mégis érzéketlen volt. Kétségtelenül hipnózisos, ijedtség vagy fájdalmak előidézte tökéletes érzéstelenséggel van dolgunk. Minthogy pedig abban az időben nem tudták, hogy ilyen állapotok természetes úton keletkezhetnek, az ördög művének, boszorkányosságnak tartották e jelenségeket. SPEE, a ki említett munkájában hevesen támadja a boszorkánypöröket, főleg pedig a vádlottak esztelen kínzásait, természetesen szintén nem értelmezi ezt az állapotot helyesen, de mégis sokkal inkább

megközelíti, mint az inkvizitorok. A maleficium taciturnitatis-ról következőleg nyilatkozik:

„Különben jól tudom, hogy némelyek kínzás közben elájultak, de ez ezek előtt az istentelen emberek előtt annyi volt, hogy: elaludtak. Tudok másokról, kik, miután feltették magukban, hogy hallgatni fognak és azután a fájdalmak ellen csukott szemmel egy ideig teljes erővel védekeztek, végül mégis legyőzettek, lehajtott fővel és csukott szemmel megadták magukat, minthogy erejük elhagyta őket: hát lehet ezt alvásnak mondani? — Ezenkívül úgy az orvosok, mint a filozofusok megengedik, hogy az ember természetes úton túlheves fájdalmak és különösen kínzás által annyira megmeredhet és elfásulhat, hogy alvó, sőt holt emberhez is hasonlíthat“. SPEE tehát nem hisz a kínvallatottak alvásában. De mégis, nem tagadhatunk meg e kifejezéstől, mely az aktában minduntalan ismétlődik, némi jogosultságot; némely esetben bizonyára fájdalomatlan, hipnózisos álomállapot volt.

Trance. Ez az angol szó oly állapotot jelent, melyben a lélek mintegy elvált a testtől s belső szemlélődésbe merült, a külvilág ingerei iránt érzéketlenné válván. Teljesen ugyanaz a jelentősége a görög eksztázis szónak, mely önkívületet jelent. Tehát a mit ma trancenak nevezünk, oly állapot, mely, legalább felületes megtekintésre, azonosnak látszik a korábbi idők eksztázisával; hogy tényleg azonos-e vele, az megint más kérdés. Egyébként napjainkban is sok mindenféle állapotot jeleznek a trance szóval. Ha nem is vesszük számba azokat az eseteket, melyekben bődtó szereket alkalmaznak tranceszerű jelenségek előidézésére, három főcsoportot különböztethetünk

meg. Az egyik az autohipnózis abban az alakban, a melyet kellő gyakorlat útján valószínűleg minden normális ember elő tud magán idézni. A többi, jóval ritkább esetek a hisztéro-epilepsziás rohamok különleges alakjai, melyeket „megszállottság”-nak vagy „ördögösség”-nek és „eksztázis”-nak neveztek. Ismervén e kétféle, eltérő állapot jellemző ismertető jeleit, azt hihetnők, hogy ez állapotokat egymástól különválasztani nem lehet nehéz. De a nehézség abban van, hogy ezek az állapotok tisztán felette ritkán kerülnek a szemünk elé. Még a normális autohipnózis és a súlyos hisztériás rohamok között is mindenféle átmeneti alak van; épen az utóbbiakat látjuk a leggyakrabban és ezekre alkalmazzák szerte a „trance” elnevezést. Hogy tehát e jelenségekkel valamennyire tisztába jussunk, itt csak azt a trance-állapotot tárgyaljuk, a mely a normális emberen mutatkozhatik; később, ha szemügyre vettük a tipusos hisztériás jelenségeket, néhány példa alakjában fejtegetni fogjuk a hisztéria és hipnózis komplikációit is.

Nem szenved kétséget, hogy a tiszta autohipnózist, melyet mi manapság trancenak nevezünk, az ó-korban is ismerték; csak hogy többféle más állapottal együtt az ekstázis néven foglalták össze. PYTHIÁ-ról, a delphii jósnőről, olvassuk, hogy bódító gőzök, melyek a föld belsejéből szállottak fel, ekstázisba hozták (v. ö. I. 75. l.). Ha ez, a gőzökről szóló beszéd nem üres mese, akkor ez esetben narkózissal, azaz mérgezés útján előidézett bódulattal van dolgunk, mely bódulat a tranceállapothoz hasonlít ugyan, de azzal nem azonos. Ellenben sokkal valószínűbb, hogy az, a mit ma trancenak nevezünk, megfelel a „De mysteriis” cz. műben (v. ö. I. 219. l.)

a rajongásról és önkívületről említett magyarázatoknak. Valamint ma trancera van szükségök korunk médiumainak, hogy jövődőlőképességek kifejlődjék, úgy volt szükségök az akkori varázslóknak rajongásra (enthusiasmus) és önkívületre (ekstasis). Minthogy továbbá a rajongásról határozottan olvassuk, hogy az istenekhez való fohászkodás útján, tehát pszichikus úton idézték elő, bizonyára autohipnózisról van szó. Az önkívület, melyet a misztériumok szerzője vele ellentétbe állít, valószínűleg hasonló állapot volt, melyet a démonokhoz való fohászkodás, vagy talán egyéb, hipnotizáló szerek útján idéztek elő.

A későbbi évtizedekben a különféle állapotok leírásai már részletesebbek, úgy, hogy könnyebb megítélni, miről van szó. Ha SWEDENBORG szerint, hogy a szellemekkel összeköttetésbe léphessünk, különös, az éberlét és alvás közé eső állapotra van szükségünk, melyben az ember azt hiszi, hogy teljesen ébren van, ezzel a tudós természetbúvár a hipnózis állapotot úgy leírja, hogy félre nem ismerhető. Az I. köt. 387-ik lapján említett állapot, melyet a „szellemtől való különválás“ nevén ír le, nyilván csak séta közben bekövetkezett autohipnózis. Némely esetben azt is látjuk, hogy az elmerengésen, az egy gondolatban való teljes elmélyedésen kívül valósággal hipnotizáló eszközöket is használtak.

ALLATIUS nevű régibb szerző nyomán ENNEMOSER varázslatában azt az eljárást idézi, melyet az Athoson élő szerzetesek a XIV. században használtak, hogy az önkívületet előidézzék: „Zárd be ajtódat és emelkedjél lelkeddel minden hiú és mulandó dolog fölé. Azután hajtsd le szakálladat melledre és irányítsd szemedet teljes lélekkel tested közepére, a köldöködre.

Szűkítsd melledet, hogy ne vehess túlkönnyen lélekzetet. Iparkodjál bensődben a szív helyét megtalálni, a hol minden lelki erő lakik. Előbb sötétséget fogsz találni és áthathatlan sűrűséget. Ha azonban kitartasz napokon és éjjeleken át: akkor, ó csodák csodája! kimondhatatlan gyönyört fogsz élvezni. Mert akkor a szellem látja azt, a mit soha meg nem ismert, látja teljes ragyogásában a levegőt a szive és önmaga között“.

Hogy itt mesterségesen előidézett autohipnózisról van szó, azt a misztikus előadási modor daczára, könnyű belátni. A médiumitás kifejlesztésére szolgáló számos gyakorlati útmutatás között, mellyel főleg vállalkozó yankeek gazdagították a modern irodalmat, gyakran találunk utasításokat, melyek a középkori módszerekre csodálatos mértékben emlékeztetnek. Csak egy példát választok: MORSE: „*Practical Occultism*“ cz. munkájából (San Francisco, 1888). Ez a szerző, a ki a tranceot egészen helyesen mint tiszta autohipnózist értelmezi, azt ajánlja a leendő médiumnak, hogy mindenekelőtt gondoskodjék róla, hogy testileg-lelkileg teljesen egészséges legyen, továbbá, hogy valamely megbízható barátjával gyakran hipnotizáltassa vagy, a hogy a szerző írja, a mesmeres trance-állapotba ejtesse magát. Ha az egyén ezt az állapotot megszokta, hozzáfoghat, hogy önmaga is előidézzze.

„Ha másvalaki tranceba (azaz hipnózisba) ejthet téged, mért ne tudnád ezt önmagad is? A mit más megtehet érted, magad is megteheted. Csak azt kell tudnod, hogyan? A gondolatok összegyűjtése részéről megfontolást és bizonyos megerőltetést kíván, mellyel magadat külső befolyásoktól, ingerektől és érzektől visszatartod; ezek lesznek a szükséges lépések, hogy tranceot idézhess elő. És ha té, minekutána kellő

tekintettel voltál a külső körülményekre, magadba zárkozhatol s eszedet összeponthozhatod arra az elhatározásra, hogy visszavonulj a külső élettől, az érzéki észlelésektől, a mindennapi élet kívánságaitól és ténykedéseitől; ha vissza tudsz vonulni önmagadba: akkor a helyes úton vagy, hogy célodat elérhessed.“

Itt tehát a szemlélődés, az elmerengés, a valamely gondolatba való teljes elmerülés szerepel az tranceállapothoz vezető út gyanánt, ugyanúgy, mint a hogy az új-platonikus filozofusok, az athosi quietisták és az indiai fakirok is ez úton ejtették magukat önkívületbe. Ez állapot természetéhez nem férhet kétség: ez autohipnózis. De mit ér el az ember, ha ebbe az állapotba juttatja magát? A válasz ugyanoly egyszerű, mint tartalomdús: mindazt, a mire csak vágyik. Az egyén várakozásai autoszugesztiókként hatnak. A joginok indiai szektája a Nirvana ürességét érzi; az új-platonikusok és a quietisták az égi fényt látták; SWEDENBORG megnyílni látta az eget és a poklot, úgy, hogy a legapróbb részletekig megismerhette berendezéseket és a szellemek mivoltát. Ugyanígy van a dolog ma is számos spiritishta médiummal, kik tranceban felelnek meg vallásos természetű kérdésekre. Minthogy azonban a jelenlevők kérdései természetesen mint sugallások hatnak a médiumra, ebből az az ismert jelenség következik, hogy a kérdések az illetőknek már előzetesen meglevő vallásos felfogásával mindig egyeznek (v. ö. I. 422. és I. 432. l.).

Ezzel azonban a modern trancemédiumok különféle működéseinek csak egyik irányát érintettük. Nem kevésbé érdekesek azok a médiumok, kik nem emelkednek fel az égi dolgokba való betekintésig, hanem földi ügyeket illető felvilágosításokkal érik be; mert

ezeknél legalább a válaszok helyessége ellenőrizhető. Most már tényleg kiderült, hogy ezek a médiumok gyakran szolgáltatnak közléseket olyan dolgokról, melyekről éber állapotban maguk sem tudtak semmit és melyekről talán csak egy vagy egynéhány jelenlevőnek volt tudomása. Valamennyi esetben, melyet alaposan megvizsgáltak, kiderült, hogy a tranceállapotra jellegzetes élesemlékezetűség (hypermnnesia) és túlérzékenység (hyperaesthesia) játszott a főszerepet. Az, a mit valaki valaha tudott, de később teljesen elfelejtett, alkalom adtán hipnózisban ismét felszínre juthat; a trancemédiumok csodálatos közléseiknek jó részét bizvást saját lelki tartalmukból meríthették és a médiumoknak azért mégis igazuk van abbéli állításukban, hogy — éber állapotban — mitsem tudtak az illető dologról. Azonban más esetekben, melyekben esetleg a jelenlevők egyikének tisztán személyes ügyeiről lehet szó, az a lehetőség, hogy a médiumnak ezekről tudomása volt, tényleg többnyire kizárható. De ez esetekben segítségére van a médiumnak a hyperaesthesia, az érzékek élesedése, a mivel képesítve lesz azokat az önkéntelen mozdulatokat, melyek az illető által várt választ elárulják, megérezni. Mely érzékszervével veszi ezeket a médium észre, mindenekelőtt attól függ, hogyan szokott működni? Mindenesetre az a tudat, hogy a figyelemnek egy bizonyos valamire irányítva kell lennie, a tranceállapotban szuggesztíóképen hat, úgy, hogy az illető érzék ébren tartja magát és a médium rendkívül fogékony lesz a leggyengébb ingerek iránt is. Majd a tapintás érzékét használja (lásd 121-ik l.), majd hallóérzékét (lásd 124-ik l.); ritkább esetekben látását is. Így egy BERGSON nevű francia orvos 1887-ben egy fiún kísér-

letezett, ki a feléje háttal fordított könyvből is tudott olvasni, mialatt a vele szemben ülő a könyvet olvasta. Mint BERGSON meggyőződött, a fiú látóérzéke annyira éles volt, hogy a tükörkép segítségével, melyet a vele szembenülőnek szemében látott, el tudta olvasni a könyvben foglaltakat. Ha ilyesmi megtörténhetik, akkor magától értetődik, hogy ilyen médiumokkal szemben a legnagyobb elővigyázatra van szükség; ingerek, melyek a többi jelenlevő figyelmét teljesen elkerülik, elégségesek lehetnek, hogy a médiumnak a szükséges felvilágosításokat megadják.

Hébe-korba előfordul, hogy a médium nem a saját, hanem valamely „szellem“ nevében nyilatkozik, a mely által megszállottnak hiszi magát. Az írás, mely ilyen körülmények között mutatkozik, többé-kevésbé el is tér a médium rendes kezeírásától. Minthogy a személyiség megváltozása eléggé mély hipnózisban szuggesztióval előidézhető (v. ö. 310. l.), ennek következtében e jelenségeket, ha tranceban adódnak elő, könnyen értelmezhetjük autoszuggesztiók hatásainak.

Ha a médium abban a várakozásban van, hogy szellem fogja megszállani, akkor ez a szuggesztió a kellő pillanatban beváltódik és a médium most már szellemként cselekszik, a szellem nevében beszél és ír. Az ú. n. materializációs médiumoknál ez odáig vezethet, hogy a médium kellő öltözékben önmaga lép fel „szellem“ gyanánt (v. ö. I., 498-ik l.). Valószínűleg ez történik azokban a materializációkban, melyekben a médium nem célzatosan csal. Igaz ugyan, hogy az idők folyamán annyi médiumot lepleztek le, hogy a tudatos csalás sokkal gyakoribbnak látszik, mint az autoszuggesztiós trancecselekmény.

Egyébként a megszállottság esetei, melyeket a spirítisza üléseken gyakran látunk, épen nem mondhatók egyszerűen különben normális egyéneken mutatkozó szuggerált trancejelenségeknek. A voltaképeni megszállottság: hisztériás roham; a jó médiumok tényleg csaknem mindannyian hisztériások. Igaz ugyan, hogy az autohipnózisra hajlamos jó médium, ha egynehányszor látott ilyen hisztériás megszálltságot görcsökkel és rángatózásokkal, egy következő ülésen autoszugesztio útján ugyanazokat a jelenségeket előidézhetheti. Még a gyakorlott szem is csak nehezen tudja az ilyen utánzást a valódi hisztériás rohamtól megkülönböztetni; ezzel természetesen még nehezebb lesz az illető állapot természetét minden egyes esetben meghatározni.

A narkózisok varázslatos hatásai.

Ismételten láttuk történelmi fejtegetéseink alkalmával, hogy mérgező anyagok nem épen jelentéktelen szerepet játszottak a varázslatban. A vad népek sámánjai és orvosságos emberei arra használták ez anyagokat, hogy olyan állapotot idézzenek elő magukon, a melyben a jövőbe látnak (v. ö. I., 32. l.); a középkor boszorkányai a boszorkányszombatra való készületeikhez használták (v. ö. I., 150-ik l.) s a tudós varázslók különböző bűbajos eljárásaikban alkalmazták (I., 295-ik l.). Számra nézve ezek a mérgező anyagok nem lehettek nagyon sokfélék. A főszerepet minden bizonnyal az alkohol, az ópium (a mák, *Papaver somniferum* tokjában), az atropin (a

nadragulyában, *Atropa belladonna*, régebben *Solanum furiosum*) és a *hyosciamin* (a beléndekben, *Hyosciamus niger* és a maszlagos redőszíromban, *Datura stramonium*) játszotta. Ezekhez járul a keleti népek hasisa, melyet az indiai kender (*Cannabis indica*) szárából és leveléből nyernek. E méreganyagok mindegyikének megvan a maga határozott hatása az idegrendszerre és ezzel nemcsak a testi, hanem a lelki állapotra is; azonban ez a hatás a különböző egyénekben nem egészen egyenlő.

A mérgeknek ez a sajátos hatása, mely rendszerint annál erősebben nyilvánul, minél súlyosabb a mérgezés, tárgyunk szempontjából nem fontos. Először is a méreganyagokat a varázslatban jóformán sohasem alkalmazták tisztán, hanem mindig keverékekben, a mivel a mérgezési tünetek természetesen bonyolultabbak lesznek és speczifikus jellegüket elvesztik. Azonkívül feltehető, hogy a mérgezési tünetek ritkán voltak súlyosabb fokúak. Hiszen ezt valósággal el kellett kerülni, ha a szándékolt hatást akarták elérni. Ha a szeszt és a hasist, melyeket aránylag nagy mennyiségben lehet az élet veszélyeztetése nélkül élvezni, kizárjuk, a többi valamennyi nagyon erős méreg és túlnagy adagban rögtön halálos hatású. Minthogy pedig régibb időben nem értettek a tiszta méreganyagoknak az illető növényrészekből való kivonásához, az alkalmazandó anyag mennyiségét nem is ismerték pontosan. Ezért nagy kockázat nélkül nem is lehetett azokat a szervezetbe juttatniok; ellenkezőleg arra kellett szorítkozniok, hogy külsőleg, a bőrön vagy a nyálkahártyán alkalmazzák, honnan lassabban és csak kisebb mennyiségben szívódtak fel. Ilyformán, mint tudjuk, az erős mérgeket csak kenő-

csök és füstölő szerek alakjában alkalmazták; így elkészítve a méreg mennyisége nem volt oly nagy jelentőségű és a halálos végződés veszélye jóval kisebb lett.

A fentemlített anyagokkal való mérgezés könnyebb fokozatai megegyeznek abban, hogy előbb izgalmi állapot áll be, melyet azután ellankadás követ. Csakhogy mindkét stádium meglehetősen különbözik az alkalmazott méreg természetéhez képest, úgy hogy szükséges, hogy minden egyes anyag hatását külön-külön vizsgáljuk. A szesz mérgezéssel nem szükséges közelebbről foglalkoznunk, részint, mert eléggé ismeretes, részint, mert az alkoholt a varázslatban nem alkalmazták önmagában, hanem csakis más kábító és altató szerekkel együtt (v. ö. I. 33. l.). Ellenben nagyobb érdekű reánk nézve az atropin- és morfin-mérgezés.

Ha az ember bőre alá 1—2 czentigramm morfint, az ópium számos alkotórészének e leghatékonyabbikát, fecskendezünk, sajátságos lelkiállapot fejlődik, melyet BINZ a következőleg ír le: „Néhány percz mulva valamely bizonytalan, általános jóérzés lepi meg az embert. A kedélyhangulat kellemesen izgékony, az agyvelő mintha szabadabban és nyomás nélkül működne a koponyaüregben. Tarka fénytűnemények, világosság érzete környékezik szemünket. Saját akaratunk oda köt ahhoz a helyhez, melyen ülünk, vagy fekszünk. A legcsekélyebb mozdulat, melyet végeznünk kellene, terhünkre van. Kérdésekre csak homályos választ adunk. Mintha egybefolyó, bájos álmok képek kezdenének mutatkozni. De mindez a szép dolog csak rövid tartamú. Mintha súly nehezednék szemünk héjára. Tagjaink, melyek előbb pusztán a jóleső

pihenés okozta kedvtelésből voltak lusták, most mozgathatatlanokká lesznek. Minden inger, melyet belső erőmegfeszítéssel agyunkból feljűk indítani próbálunk, már keletkezése helyén elalszik. Ólomsúlyúnak érezzük egész testünket; ez utolsó érzésűnk, mert csakhamar mély álomban fekszűnk“.

Egészen más a képe az atropinmérgezésnek. „Heves deliriumok majd vidám, majd ijesztő víziókkal és hallucinációkkal. A beteg ismételten el akarja hagyni az ágyat, mert a szoba sarkaiban űlő kísértetek űldözűk. Felemelkedűk, hangosan kaczag, ostoba dolgokat beszél össze-vissza, hangosan csikorgatja fogait, betegesen eltorzítja arczát és karjaival hadonázűk. Egyre nagy szárazság érzéséről és fojtogatásról panaszkodik, melyet torkában érez, hideg vizet követel. Nyelésű megnehezűlt és a folyadék részben ismét visszafolyűk szájából. Hangja elreked, lassankint nyugalom és önkívűlet következik be. Megszólításra a beteg lassan kinyitja a szeműt, zavartan tekint körül, lassankint azonban felismerű környezetűt és megértű a hozzá intézett kérdéseket. Iparkodik válaszolni, felnyitja szájűt, de egy hangot sem tud szólni. A mellett jókedűűnek látszűk és rekedten nevetgél. Rövid idő múlva ismét az előbbű aluszékonyság vesz rajta erűt.“

A hyosciaminnal való mérgezés okozta állapot hasonlít a most leírthoz, csakhogy a kellemetlen hallucinációk és az őket követű izgalom itt kevésbbé lépnek előtérbe; ellenben gyakran jelentkezűk heves, erotikus deliriumok, továbbá repűlésű érzetek. Ez utóbbiak valószínűleg a lélekzés könnyebbűléséből (v. ő. 153. l.) keletkezűk, mely e mérgezésre jellegzetes; épen ez okból a beléndek levelűt dohánnyal keverve aszthma ellen szokták használni.

Ezekben a sajátosságokban tehát számos oly vonással találkozunk, a mely a boszorkányok éjjeli kirándulásairól szóló leírásokban egyre ismétlődni szokott. Minthogy pedig a beléndek állandó és talán leg-hatékonyabb alkotó része is volt a boszorkánykenőcsöknek, a hyosciaminmérgezés, melyet vele előidéztek, valószínűleg lényegesen hatott a boszorkányjárásról szóló hiedelmekre. Számos régibb, az ú. n. boszorkányjárásról szóló leírás ugyanazt a jellemzetes képet mutatja be: a boszorkány megkeni magát, ennek következtében mély alvásba merül, mely alvást az élénk nemi színezetű álmok és repülési érzetek jellemzik. De abból, hogy talán ezek, a bódultságban bekövetkező álmok voltak az éjjeli gyülekezetekre való utazásnak okai, mely gyülekezetek fő indító oka ismét a nemi ösztön kielégítése volt: még nem szabad az egész boszorkányhitet ezeknek a mérgezéseknek a hatásaiból magyarázni. Az a hit, hogy az ördöggel nemi közlekedést űztek, semmiesetre sem lehetett egyedül a hyosciaminmérgezések következtetése. E hitnek már korábban kellett támadnia és mélyen kellett belevésődnie a nép tudatába; csak ilyen úton-módon nyilvánulhatott azután oly következetesen az álmokban. Javasasszonyok és varázslók valószínűleg már ősidők óta ismerték és használták e bódító kenőcsöket, melyekkel — miként a vadak orvosságos emberei — látományos állapotba juttatták magukat, vagy melyekkel talán kellemes erotikus álmok előidézése volt a céljuk. De e kenőcsök, mint bódító szerek, csak a boszorkánypörök nyomorúságával kerültek közhasználatba. Így az álmokat nemcsak a bódító szerek sajátos hatása, hanem a boszorkányszombatról szóló, a néphe szuggerált mesék (v. ö. 281-ik l.)

is okozták. Ez lesz a kérdés legvalószínűbb megoldása, mely kérdést egyébként sohasem fogunk teljesen tisztázhatni.

Mint láttuk, nem valószínűtlen, hogy a hyosciaminmérgezés sajátlagosságai okozták bizonyos babonás hiedelmek keletkezését; de a többi mérgező anyagról ilyesmit alig lehet kimutatni. Ellenben a szuggerálhatóság fokozódása valamennyi előbb említett anyagnál jellemzetes a mérgezés első szakát illetőleg. Több bűvár, PERRONET, SCHRENCK-NOTZING és mások számos, fölötte érdekes kísérlettel bebizonyították, hogy ugyanúgy hathatunk a narkotizált emberre, mint a hipnotizáltra, hacsak kellőképen kilessük a beavatkozásra alkalmas pillanatot. Meghatározott halluczinációkat, más szóval tetszésszerű álmodat szuggerálhatunk a narkotizált egyénnek; sőt néha a hipnózis utáni szuggesztiók mintájára narkózis utáni szuggesztiókat idézhetünk elő. Ezek a csodálatos kísérletek új és igen fontos világításba helyezik a narkózisnak a babonára való jelentőségét. Mert a mit a külső szuggesztió elérhet, ugyanazt az autoszuggesztió is okozhatja. Mint előbb láttuk, ez úgy a normális, szuggerálható, mint a hipnotizált emberre is érvényes; azonkívül az említett bűvárok kimutatták, hogy a narkózisban is nagyon fontos szerepe jut az autoszuggesztióknak. Ha tehát valaki abban a várakozásban narkotizáltatja magát, hogy bizonyos dolgokat fog megélni, akkor ez a várakozása szuggesztió módjára be is fog válni: halluczináció alakjában látja és hallja mindazt, a mit várt. A narkózis hatása tehát ugyanaz, mint a tranceállapoté: mindenki azt éri el, a minék teljesülését óhajtja és várja. Ezért álmodtak a boszorkányok nagy heje-

hujákról, vad tivornyákról, nemi kicsapongásokról. Ezért látta a tudós varázsló bódító füstölők hatására a mennyei intelligenciákat leszállani, meg a démonokat, a mint készek parancsainak engedelmeskedni. Ezért látja magát szellemekkel környékezve még manapság is a sámán, mely szellemek minden kérdésére megsúgják a választ. Itt is tehát arra az eredményre jutunk, hogy mint számos másféle állapotban, úgy a narkózisban is a szuggesztió dönt.

A hisztéria és a hisztérohipnózis.

A kis hisztéria.

Az elme- és idegbetegségeknek minden korban nagy szerepük jutott a babona körül. A mennyire csak vissza tudunk tekinteni, mindig természetfölötti tüneteknek, az ördögtől való megszálltság jeleinek tekintették e betegségeket. A hol a régi chaldeus írásokban a homlok vagy a fej betegségeiről van szó, melyek a pokolból, a pokol urának lakóhelyéből szállottak fel (v. ö. I. 43-ik l.), aligha értettek mást, mint elmebetegségeket. Az egyiptomiaknál ugyanezzel a felfogással találkozunk (I. 213-ik l.). Elégge ismeretes, hány helyen említi a biblia a megszálltságot. Ennek leírása néhol olyan világos, hogy a betegséget bizonyos fokig meg is lehet határozni. De mindama elme- és idegbetegségek között, melyeknek a démonoknak az embereken való hatalmáról szóló hitre jelentőségük volt, az első helyet feltétlenül a hisztéria foglalja el, mint a mely a leggyakoribb volt. Mint-hogy azonban kimutatható, hogy csaknem valamennyi

esetben ez a betegség az alapja a középkor és az újabb idők ama közleményeinek, melyek a megszálltságról szólnak, és minthogy a modern spiritizmus fejlődésére is rendkívül jelentős: e helyütt közelebbről óhajtunk vele foglalkozni.¹

Eddig nem sikerült biztosan megállapítani, hogy mi is a hisztéria és min alapul voltaképen? Úgy látszik, ugyanoly kevéssé lehet e betegség állandó tüneteit megállapítani. Ezek oly változóak és oly sokfélék, oly nagy mértékben függenek fajbeli sajátosságoktól és több ilyesmitől, hogy p. o. nagy a különbség a hazánkban és a Franciaországban elterjedt hisztéria között.

E kóralakok hasonlatosságának és egymástól való eltérésének kimerítő leírása kívül esik e munka feladatán; nekünk csak azzal a hisztériával van dolgunk, mely a babonára jelentős volt. Ez pedig, a mennyire e dolgokat ismerem, kizárólag azokra a formákra áll, melyeket főleg CHARCOT, RICHER, PITRES, JANET és mások írtak le. E férfiak leírásának megvan az az előnye is, hogy tárgyukat rendszeresen kikerekítették, úgy, hogy a laikus is szabadon áttekintheti, a mi talán inkább bírálatos tárgyalás esetén alig volna lehetséges. Minthogy pedig ez itt igen nagy jelentőségű, aggodalom s fentartás nélkül követtem az említett bűvárokat, ámbár rendszerük és elméleteik ellen fontos kifogások hangzottak. Ezek előre-

¹ Igaz, hogy démonopathia esete a hisztéria minden nyoma nélkül, mint a tébolyodottság külön formája ma is előadódik. Ez régebben is megeshetett, de az ördögösség legtöbb régi leírásában a hisztéria tünetei oly világosak, hogy bizonyára nem követünk el nagy hibát, ha ezt a betegséget tekintjük az ördögösség normális alapjának. Szerző.

bocsátása után most rátérhetünk a betegség feltételeire és okaira, valamint tünetényeire; mert mindezt ismerünk kell, hogy a hisztériának a babonára való jelentőségét megérthessük.

Csaknem minden esetben kiderül, hogy az igazi hisztériában szenvedők öröklés útján terheltek, azaz szülőiktől többé-kevésbé megrongált idegrendszerrel kaptak örökbe. Épen nem szükséges, hogy a szülők maguk is hisztériások voltak légyen; ez ugyan elég gyakran így van, de a szülőknek gyakran más ideges bajaik voltak. A gyermekben ez az öröklött terheltség többnyire már korán elárulja magát; görcsrohamok, heves fejfájás és fékezhetetlen hevesség ebben a korban igen gyakori az oly betegeken, kik később hisztériások lesznek. Azonban, hogy a betegség kitörjön, ahhoz mégis bizonyos kiváltó okra van szükség; ez pedig csaknem mindig lelki vagy testi megrendülés. Különféle lelki indulatok, gond, ijedtség, félelem vagy harag gyakorta közvetetlen alkalmi okozói a betegség első kitörésének. A testi rázkódtatások eseteiben, mint a milyenek p. o. az esés, balesetek, vonatösszeütközés vagy egyéb ilyesmi, a lelki megrázódás valószínűleg szintén elég jelentékeny szerepet játszik. Nem valami sok kell hozzá, hogy e betegség az erre hajlamos egyénen kiváltódjék; így például gyakran foghúzás váltott ki fiatal lányokon hisztériás rohamot. Alkohol-, higany- vagy ólommérgezéseket szintén említene mint a betegség kitörésének okait. De ez ránk nézve kevésbé érdekes. Nyilvánvaló, hogy a legtöbb esetben a kedélyi mozgalmaknak, a lelki rázkódtatásoknak jut a fontosabb szerep.

Hogy ez tényleg így van, legjobban azokból a nagy hisztéria-járványokból láthatni, melyek kedvező

körülmények között helyel-közzel észlelhetők. Az ilyen járványok Európában a XII. századtól a XVII. századig igen gyakoriak voltak; most aránylag ritkábbak és csak félreeső vidékeken keletkeznek, hol a lakosság babonássága kapcsolatban képzelődésének vallásos izgatottságával, a betegség szélesebb körű terjedését elősegíti. Az efajta legismertebb esetek a XIX. században az 1861-iki járvány Morzineban és az 1878-iki Verzeznisben. E helységek hegyi falvak Savoyában, illetve Olaszországban. A lakosság szegény, tudatlan és babonás; a rokonok házassága igen gyakori, minek következtében a lakosság testi és szellemi elfajulása általános jelenség. Egyébként a két járvány keletkezésében és egész lefolyásában olyan hasonló, hogy együttesen lehet őket tárgyalni.

Egy fiatal leány hisztériás rohamaival kezdődött a dolog. E rohamok részben olyankor jelentkeztek, mikor egyedül volt, részben olyankor, midőn társnőivel volt. E görcsrohamok látása a fogékony teremtetéseket úgy megrázkódtatta, hogy egyeseket ragályként fertőzött. Már most arról kezdtek suttozni, hogy az egész dolog nem természetes, hogy boszorkányság és ördöngösség rejlik mögötte. Azután a papok vették a dolgot kezükbe és az előírt ünnepélyes exorcizismushoz fogtak. Erre azonban a baj még inkább elharapózott; egyre többen betegedtek meg és a betegséget csak akkor küzdötték le, midőn a betegeket eltávolították, a papokat áthelyezték és a rend fentartására zsandárokat szállásoltak a községekbe.

Az ilyen járványban nyilván a betegségtől való babonás félelem az, a mi a legtöbb emberre átragad. Okos és felvilágosult népesség között egyetlen hisz-

tériás beteg sohasem fog ilyen bajt okozni; olyan szemmel fogják nézni ezt is, mint bármely más veszélytelen betegséget. De babonás vidékeken, hol az ördögösségben való hit nem szűnt meg egészen, az ilyen eset nagy ijedtséget fog okozni. Az emberek rettegetve várják, mi fog még ezentúl történni és ez a folytonos izgatottság épen elég ok arra, hogy a betegség még tovább terjedjen; a fogékonyabbak áldozatul esnek. Akkor azután egyes papok még betetőzik a dolgot azzal, hogy a betegeket a templomban nyilvánosan kiállítják, a gonosz szellemeket a lehető legnagyobb ünnepélyességgel kiűzik, a mi persze egyáltalában nem járul hozzá az izgatott kedélyek lecsillapításához. A tapasztalat valóban azt tanúsítja, hogy a hatás mindig épen az ellenkezője annak, a mit az exorcizálás czélzott.

Valamint a hisztéria kitörésének oka rendszerint lelki megrázkódás, úgy e betegség legjellemzőbb, bár nem mindig egyszersmind legszembetűnőbb tünete is pszichikus természetű. A hisztériások érzékei jóformán minden esetben többé-kevésbé hiányosan fejlettek. Némelykor csak egyetlen érzék területén találunk hiányosságokat, de nem ritkán egyidejűleg több érzék ingerlékenysége csökkent. Egyébként e tünetek gyakran oly mértékben változók, hogy e tekintetben alig lehet általános érvényességű törvényt megállapítani. Ezért lehető rövidre fogva tekintsük át az érzékeket egyenkint, hogy a leggyakoribb formákról némi áttekintést nyerjünk.

A tapintóérzék finomságának csökkenése többféle módon nyilvánulhat. Az érzéstelenség lehet teljes vagy részleges, azaz vagy az egész bőr, vagy csak egyik-másik részlete bizonyul érzéstelennek. A teljes

érzéstelenség viszont lehet tökéletes, mely esetben a legerősebb inger sem vált ki érzést, vagy lehet tökéletlen, midőn az ingerek iránt való fogékonyság csak csökkent, de meg nem szűnt. A részleges érzéstelenségnek többféle változata ismeretes; leggyakoribb az analgesia, melyben minden fájdalomérzés hiányzik, míg fájdalomtalan érintéseket a beteg még megérez. Érzéstelenségéről magának a betegnek rendszerint sejtelve sincsen, mert ez a tünet nem bántja és munkájában nem gátolja; a többi érzés pótolja a hiányt. A tökéletesen érzéstelen hisztériás p. o. egészen jól varrhat, ámbár a tűt nem érzi; csak állandóan szemmel kell tartania munkáját. Végül az érzéstelenség nagyon különféle módon oszolhat meg a test felszínén. Lehet általános, midőn az egész test érzéketlen, lehet lokalizált, midőn majd a test egyik vagy másik felére — jobb vagy baloldali hemianaesthesia, — majd szétszórt bőrterületükre szorítkozik. A féloldali érzéstelenségben a test középvonala többnyire éles határt von a test érző és érzéstelen része között. A hol elszigetelt érzéstelen részekre akadunk, ezek sohasem függenek az egyes érző idegek lefutásától. E tények bizonyítják, hogy az érzéstelenség e fajtáját nem az idegeknek valamely zavara idézi elő, mert ez esetben világos, hogy annak az egész bőrterületnek, melyet egy bizonyos idegtörzs ágai látnak el, egyidejűleg érzéstelennnek kellene lennie. Ellenkezőleg, az érzéstelenség okát az agyvelő működési zavarában kell keresnünk, a mi egészen természetes is, ha tekintetbe vesszük, hogy a hisztéria túlnyomólag lelki megrázódásokkal kapcsolatos.

A bőrérzéshez hasonlóan észlelhetjük az *izomérzés* megszűnését is. A beteg nem érzi az izomzatára

gyakorolt nyomást, vagy lökést, fáradságérzése is megszűnt. Azonkívül akaratlagos mozgásait sem érzi; ezek ügyetlenek és bizonytalanok, úgy, hogy finomabb összerendeződést igénylő mozdulatokhoz szeme segítségére szorul. Némelykor az izmok érzéstelenségét az érzéstelen tagok bénulása is követi. Ez esetben a beteg semmiféle mozgást sem végezhet bénult testrészével, hacsak oda nem néz. Ebből következik az a különös jelenség, hogy a beteg p. o. „a lábát az ágyban elveszíti“. Ha mind a bőr, mind az izmok érzéstelenek és a láb akaratlagosan nem mozgatható, mert a beteg lábát az ágytakaró alatt nem látja, úgy ezzel természetesen ezek létezésének érzete is teljesen megszűnik, minek következtében a beteg úgy érzi, mintha lábát elvesztette volna.

A többi érzék, az *ízlés*, *szaglás* és *látás*, különkülön gyengült, vagy teljesen bénult lehet, még pedig szintén a testnek mindkét oldalán, avagy csak az egyik felén. Így p. o. az ízlés teljesen hiányozhatik a nyelv egyik felén, míg a másikon normális lehet. Fél fülére teljesen süket, fél szemére vak lehet az illető, és így tovább. De erre is ugyanaz áll, mint a tapintás érzékére; az érzékszerveknek és az idegvezetésnek semmi hibája sincsen, hanem magában az agyban zavarodtak meg a működések. Ez p. o. a hallás hisztériás csökkenésének esetében — midőn a süketség nem tökéletes — könnyen bebizonyítható. Ha bűgő hangvilla nyelét a halántékcsontra tesszük, halljuk a hangját, mert a hangrezgések a koponya csontjain áthaladva az agyvelőbe tevődnek át. Ha most a hangvilla hangja annyira gyengült, hogy ily módon már nem halljuk, akkor a normális hallású egyén mégis meg fogja még hallani a bűgást, ha a hang-

villát füléhez tartjuk. Ugyanígy áll a dolog a hisztériás nagyothallásnál is. Ha azonban a nagyothallást a belső fülnek, vagy a hallóidegnek valamely betegsége okozza, a beteg jobban fog hallani a koponya csontjai, sem mint füle segítségével. A hallás hisztériás csökkenésének tehát nem ilyen szervi bántalom az alapja; ellenkezőleg, a betegségnek az agyvelőben kell székelnie.

A látóérzék területén is többféle hiba fordulhat elő, melyek közül körülbelül leggyakoribb a látótér szűkülése. Minél nagyobb fokú ez a szűkülés, annál kisebb lesz a külsővilágnak az a területrésze, melyet a beteg egy pillantásra áttekinthet. Azonkívül gyakori a látóerő gyengülése, a színlátás hiánya és az alkalmazkodó készülék működési hibái, minek következtében a beteg csak bizonyos távolságból lát élesen. E hibák mindegyike egyedül is előfordulhat; gyakran azonban több jelentkezik egyidejűleg, midőn is az ú. n. „hisztériás látási gyengeség“ sokféle és nagyon változékony tünetmennyével állunk szemben. Hébe-korba hisztériás vakság is előfordul, mely egy vagy mindkét szemre vonatkozhatik. Különben mindezek a hibák, mint minden egyéb hisztériás bántalom is, egészen hirtelen, biztosan kimutatható ok nélkül támadnak és tűnnek el. Ez a körülmény is eléggé bizonyítja, hogy a betegség különféle tünetei nem származnak az érzékszervek vagy az idegek szervi sérüléséből, mert az ilyen sérülések természetesen nem tűnnek el hirtelen. Tehát csak működési hibáról lehet szó, bizonyos szervek működési képességének időleges felfüggesztéséről, mely hibáknak székhelye, mint láttuk, minden esetben kétségtelenül az agyvelő.

A különféle érzéstelenségekkel egyidejűleg gyakran *hyperalgesiát*, azaz fájdalmas ingerek irányában való

túlérzékenységet is észlelhetünk. Ez előfordulhat rendetlenül szétszórta a bőr érzéstelen területei között; de gyakoribb a végtagokban, a mélyebben elhelyezett szövetekben és a test belsejében. Ilyenkor leginkább állandó, vagy a legkisebb mozgásra jelentkező fájdalmakban nyilvánul. Ezek a fájdalmak néha olyanok, mintha bizonyos meghatározott betegségekből, pl. agyvelő- vagy czombizületi gyulladásból erednének és némelykor elég nehéz feladat a hisztériát a valóságos szervi betegségtől megkülönböztetni. De ha a baj hosszabb ideig tart, a fájdalmak természete mégis kiderül abból a körülményből, hogy a betegek közérzése nem szenved, a mi pedig szervi betegség esetében csakhamar bekövetkeznék. Azonkívül a fájdalmak ugyanolyan hirtelen el is tűnnek, a mily hirtelen keletkeztek. A csodadoktorok ilyen hisztériás bántalmak gyógyításával szerzik babéraikat.

Fontos tünetei a hisztériának a *görcsök*, melyek azonban átlag csak a betegek felén fordulnak elő, nőkön négyszerre gyakrabban, mint férfiakon. A görcsrohamot kiváltó ok rendszerint valamely lelki felindulás; némely betegnél erősebb izgalomra van szükség, mint a mely a hisztériát első ízben kiváltotta; de a legtöbbször, a kinek egyszer már volt ilyen rohama, egész jelentéktelen körülmények újlagos rohamokat idézhetnek elő. A görcsroham rendszerint bizonyos lelki változásokkal veszi kezdetét. A beteg nyugtalannak érzi magát, közérzése nem teljesen jó, egyedül létre vágyik, ok nélkül sír vagy nevet. Azonkívül egészen testében fájdalmakat érez. Mellét, torkát mintha összeszorítaná valami, úgy érzi, mintha teste egyik feléből tyúktörő nagyságú golyó szakadna le, hasában ide-oda mozogna és azután torkába szállna fel,

hol a fuladás kínos érzését okozza. Ezután következik a voltaképeni görcsroham; a test megmerevedik, a nyak megduzzad, a vérerek kitágulnak, a lélekzés akadozik. Ezt heves rángatózások nyomon követik, s ekkor a beteg felkiált és a végtagok vagy az egész test — közbe-közbe szoborszerű helyzeteket foglalván el — vadul mozognak; e mozgások ugyanazon az egyénen mindig ugyanazok. Roham után a beteg egy ideig többnyire álomszerű állapotban fekszik, melyben hallucinál és mindenfélét beszél; végül felébred, a nélkül, hogy arról, a mi történt, tudomása volna. Az egész roham tartama átlag húsz percztől több órára terjedhet.

A roham nem mindig olyan teljes, a mint most leírtuk. Néha egy, máskor több stádiuma elmarad, vagy egyes szakaszai jóval megrövidülnek. Azonkívül a rohamot gyakran követi a végtagok bénulása vagy görcsös összehúzódása, minek következtében a tagok rendellenes helyzetben maradnak; e bénulások és merevülések egy következő roham folyamán vagy maguktól is hirtelen megszűnhetnek. E jelenségeken kívül van még a hisztériának számos oly tünete, mely reánk nézve alig jelentős. Sokkal inkább érdekel bennünket a hisztériások *lelki állapota*, mellyel közelebbről óhajtunk foglalkozni.

A legjellemzőbb tünet, mely talán mindig jelen is van, az érzékelések csökkenése. De, mint minden betegség, úgy a hisztéria is különböző mértékben jelentkezik. Ha az érzéstelenség kis, elhatárolt területre szorítkozik, avagy ha a látótér csak kis fokban szűkült, e hibák természetesen alig fognak a beteg lelki állapotában észrevehető nyomokat hagyni. De megváltozik a dolog, ha valamely érzék jóformán

teljesen megszűnt működni; ez a hiány a hisztériást illetőleg sokkal komolyabb következményekkel jár, mint a normális embert illetőleg. Ha pl. a normális ember valamely baleset következtében szemvilágát elveszíti, akkor a külső világ részéről nem lesznek többé fényérzetei, de emlékképeit azért el nem veszíti. Ezek az idők folyamán egyre homályosabbak lesznek ugyan, minthogy új észlelések útján már fel nem frissíthetők; de ha a szerencsétlenség érettebb korában érte az embert, ez — bár megvakulva — emlékképeivel élete végeig dolgozhatik. A hisztériás vaksággal éppen ellenkezőleg van a dolog. A szemnek semmi baja sincsen, de az agyvelőnek éppen az a része, melyben a látási képek az öntudatba jutnak, nem működhetik. Ebből pedig következik, hogy a beteg sem nem lát, sem pedig látási emlékezeti képei nem lehetnek. Ugyanez áll a többi érzékeket illetőleg is; és még ha valamely érzék nem is szünteti be teljesen működését, emlékképeinek egy része mégis mindig elvész, a mi egészen természetes is, minthogy az agyvelő bizonyos részeinek működésében zavar következett be. A következőkben meg fogjuk látni, mily csodálatosan alakulhat ez az emlékezethiány a nagy hisztéria kórképében.

Magától értetődik, hogy az érzékelésnek, valamint az emlékezésnek ilyen csökkenése fontos lelki változásokat okoz. A betegnek máskor rendelkezésre álló képzetek száma ezzel jelentékenyen csökken; a hisztériás mintegy gyermekies állapotba jut, melyben az öntudat terjedelme korlátozottabbá válik. Ebből ismét következik, hogy a szuggerálhatóság fokozódik, mert ez annál nagyobb, minél kevesebb képzetel rendelkezik az egyén, a mely képzetek figyelmének irányát meg-

szabják. Úgy látszik, a bűvárok tényleg abban is meg-
egyeznek, hogy a hisztériások némileg gyermekes
természetűek és nagyon szuggerálhatók. PIERRE JANET
francia pszichologus, a ki valamenyiünk között leg-
inkább foglalkozott a hisztériások lelkületével, „L'auto-
matisme psychologique“ című ismert munkájában
(Páris, 1889) a hisztériások e lelki sajátosságait nagy-
számú találó adattal bizonyítja. Igaz ugyan, hogy ő
hisztéroepilepsziásokról beszél, de ez mellékes, mint-
hogy a francia bűvárok felfogása szerint e tüne-
mények a hisztéroepilepsziában csak erőbben lépnek
előtérbe, különben azonban ugyanazok, mint a hisz-
tériában.

A hisztériások gyermekes természetét leginkább
az a hevesség árulja el, mellyel indulataik jelentkez-
nek. Olyasmi, a mi a normális embert alig izgatja,
bennök rendkívül heves lelki felindulást okoz.

JANET pl. egyik kísérleti betegéről, LUCIE-ről,
beszéli, hogy, a mint bármily lehetetlen históriát
beszél neki valamely elgázolt kutyáról, vagy vala-
mely asszonyról, kit az ura megvert, rögtön a sarokba
ül és ordítani kezd. LEONIE, egy másik hisztériás
beteg, szinte belevadul] örömébe, ha pár napi szü-
net után ismét meglátja JANET-t; ugrándozik és ide-
oda szökdécsel, tagolatlan hangokat hallat, úgy, hogy
ez az állapota veszedelmesen közel van a hisztériás
rohamhoz. Ha az indulat még tovább fokozódik,
tényleg roham áll be. RÓZÁ-nak, JANET harmadik ki-
sérleti betegének, 48 óráig tartó hisztériás rohama
volt csak azért, mert valaki, a ki látogatását ígérte,
a kitűzött időben nem jött el.

A szuggerálhatóság többféle tekintetben mutat-
kozik. A hisztériások gondolkozását és cselek-

ményeit nem ritkán valamely véletlenül elejtett szó irányítja, mely figyelmüket esetleg megragadta. A képzet, mely őket élénken foglalkoztatja, könnyen halluczinációvá is válik.

Erre JANET találó példát említ: „Egy napon LUCIE-hoz jöttem, hogy vele néhány kísérletet végezzek. Azt mondta, hogy fáradt és nincs is kellő hangulatban, hogy tegnap untattam kísérleteimmel és hogy most nincs kedve újból kezdeni. „Helyes“, mondám, „hát lustálkodjunk ma; de hogy ne jöttem légyen hiába, meséljen nekem valamit“. „Micsoda ostobaság! Nem tudok semmit. Csak nem akarja talán, hogy ALI BABA¹ történetét meséljem önnek?“ „Miért ne? Hallgatni fogom.“ Félig nevetve, félig bosszúsán kezdte beszélni a történetet. Kezdetben akadozva mesélt és minden perczben megállott, hogy lássa, figyelek-e. Lassankint azonban belemelegedett, beszéde folyékony lett és nem is figyelt többé reám. Hirtelen felkiáltott és abbahagyta beszédét, a szoba sarka felé irányítva szemét; most egészen halkan beszélt: „Ott vannak a rablók, valamennyien. — Nagy zsákokban“. Már most nem mesélt, de látott; szemmél követte az egész, képzeletében lejátszódó jelenetet és időnkint, mint valamely gyermek mormogta: „Meg akarják ölni valamennyit — jó is lesz“. Sohasem volt ily érdekes az ALI BABA története és őrizkedtem, nehogy félbeszakítsam. A mit magam előtt láttam, nem volt egyéb, mint az a mód, a hogyan a hisztériások gondolkoznak; míg a mi gondolataink hidegek és sápadtak, az övéik tarkák és elevenek és a kép jóformán mindig halluczináció“.

¹ Az „Ezeregy éjszaká“-ból.

A hisztériások nagyon fokozott ingerlékenysége, az a könnyűség, mellyel még csekélységek is felizgathatják őket, eredményezi, hogy únosuntalan magukkal foglalkoznak és egész környezetüket személyes érdekük szolgálatába vonják. A hisztériások mindig nagyon önzők és hiúságuk, iparkodásuk, hogy másokkal szemben előnybe jöjjenek, némelykor felette abszurd jelenségeket okoz. Másrészt talán fokozott szuggerálhatóságuk az oka, hogy kórtüneteik feltűnően változékonyak. Valamely esetleges, jelentéktelen körülmény mint szuggesztió hathat, és hirtelen érzéstelenséget, bénulást vagy görcsös összehúzódást okozhat. Egynémely bűvár, mint pl. MOEBIUS odáig ment, hogy e betegség minden tünetét autoszuggesztiók hatásának tekinti. Valamint a szuggesztió megszüntetheti az anaesthesiát, ugyanúgy kell, hogy elő is idézhesse; e szerint lehetséges is volna, hogy valamely érzéstelenséget, bénulást stb. autoszuggesztió okozott. Vannak is észleletek, melyek e nézetet támogatni látszanak. Ha idővel helyesnek bizonyulna, akkor persze nem lehetne, a mint én ezt itt JANET-ra támaszkodva tettem, a fokozott szuggerálhatóságot mint az érzékelés és emlékező erő csökkenéséből eredő tünetet felfogni. Ellenkezőleg, az esetben a szuggerálhatóság volna az eredeti, az alaptünet, az összes többi kórtünet pedig csak következménye, melyet véletlen szuggesztió és autoszuggesztió idézett elő. Ebből az álláspontból kiindulva, MOEBIUS arra az eredményre jut, hogy a hisztéria kizárólag a betegesen fokozott szuggerálhatóságon alapul. Tényleg sok szól ugyan e felfogás mellett, minthogy azonban a bűvárok e téren az okot és okozatot illetőleg nem értenek egyet, e helyütt nem szándékunk e kérdést bővebben tárgyalni.

A nagy hisztéria.

A nagy hisztéria vagy hisztéroepilepszia egyes bűvárok szerint nem külön betegség, mások szerint ellenben nem más, mint a hisztériának az epilepsziával való bonyolódása. RICHER, ki e téren tekintélyszámba megy, s kinek fejtegetéseit követem, a hisztéroepilepsziát csak a közönséges hisztéria súlyos alakjának tekinti. Főleg az jellemzi, hogy a görcsrohamok hevesebbek, tartósabbak és bonyolultabbak, mint a közönséges hisztériánál. Minthogy főleg ezek a nagy hisztériás rohamok a hisztériára nagyon jelentőségteljesek voltak, részletesebben kell róluk szólnunk. Előttünk azonban inkább a jelenségek külső formája fontos, semmint tudományos bűvárlatuk. Ezért a teljes hisztériás roham különböző fázisairól rövid áttekintést nyujtva, rajzok sorozatával teszem a dolgot érthetőbbé; e rajzokat RICHER „Études cliniques sur la grande hystérie“ (Páris, 1885) című munkájából kölcsönöztem.

A nagy hisztériás roham rendesen lelki zavarokkal kezdődik. A beteg nem jól érzi magát, teljesen „megváltozott“, nem tehet semmit és szórakozások sem kötik le érdeklődését; régibb napok emlékei tömegesen merülnek fel és teljesen lefoglalják figyelmét. A beteg búskomor és ingerlékeny lesz; majd hallucinációi jelentkeznek; mindenféle undok állat, macska, patkány, csiga és pók jelenik meg öntudatában és tűnik el ismét. E hallucinációktól kínoztatva a beteg nem maradhat nyugodtan, hanem felriad és vad kiabálás közben elrohan. Nem törődve az időjárással, legkönnyebb ruhájában rohan a szabadba. Hirtelen görcsös bénulásai, ficzámódásai keletkezhetnek; emésztési és

lélekezési zavarok, erős nyálevlasztás és szívdobogás következik be. Az izomerő gyengül, anaesthesia mutatkozik és tökéletessé válik, ha eddig még nem volt az. Ezek a jelenségek körülbelül nyolcz nappal a voltaképeni roham előtt szoktak mutatkozni; az utolsó napokban fájdalmak is jelentkezhetnek; a „hisztériás golyó“ felszáll a hasból a nyakba és rettenetes fuladási érzést okoz.

62. ábra.

63. ábra.

64. ábra.

Azután *megkezdődik a roham*. A beteg szeme előtt elsötétedik a világ, füle zúg, öntudatára homály borul. Néhány heves mozdulat után a test egy vagy más sajátságos állásban egészen megmerevedik (63-ik ábra); csak egyetlen testrész, pl. a nyelv vagy az egyik kar mozog szabályosan, lassan ide-oda. De e mozgások is megszűnnek és a test most már teljesen merev és mozdulatlan. Ezt a „tonikus“ görcsöt csakhamar „klonikus“ görcs váltja fel: a tagok lökés-szerűen összehúzódnak és ismét kifeszülnek, még

pedig körülbelül két-háromszor másodpercenként. Ezt igyekszik a 64-ik ábra pontozott vonalakkal feltüntetni. Ez az állapot legfeljebb öt percig tart; azután az izmok ellapulnak és a test megint petyhüdten és mozdulatlanul fekszik.

Néhány percnyi szünet után megkezdődik a roham második szaka, melyet azokról a furcsa mozdulatokról, melyeket a beteg végez, „klownizmus“-nak neveztek el. A test a legfurcsább tartásokba helyezkedik, pl. kör-

65. ábra

66—68. ábra.

ív alakjába, mely helyzet hosszabb ideig (3—10 percig) is eltarthat. Azután következnek a nagyobb mozgások, midőn a görcs a testet és a tagokat 15—20-szor hevesen összevissza rázza. E közben nem ritkán oly zavarok mutatkoznak, melyek látszólag ellentmondanak a nehézkedés törvényének. Mintha a beteg az ágy felett lebegne: t. i. a test felcsavarodik a fej felett és azután felemelkedik a levegőbe, miközben csak a tarkó és a karok támogatják. Azután a test visszahull az ágyra, mire ugyanez a művelet 10—20-szor

ismétlődik. E mozgás különböző szakait a 66—68-ik ábra mutatja be. A nagyobb mozgások néha felkiáltással

és képzelt ellenséggel való vad harcczal fejeződnek be. Ha a rohamot a második időszakban megszakítjuk, a mi némely betegen elérhető, ha teste bizonyos helyeit megnyomogatjuk, mindannyiszor kitűnik, hogy a beteg bizonyos halluczinációk uralma alatt van. Úgy látszik, hogy a mozgások e halluczinációk hatására történnek: az öntudat tehát, mely a roham kezdetén fel volt függesztve, ebben az időpontban részben újból visszatért.

A harmadik időszakban, mely igen gyakran szünet nélkül követi a másodikat, az öntudat ébredése még világosabban észlelhető. Kimutatható, hogy a beteg bizonyos halluczinációknak rabja, képzelt világban él, keveset vagy semmit sem beszél és egymás után oly helyzeteket foglal el, melyek egymással természetes kapcsolatban vannak és azt a helyzetet tükrözik vissza, melyet a beteg képzeletében épen átél. Ezért a rohamnak e szakát „a plasztikus állások“ (attitudes passionnelles) időszakának nevezték. Ezek az állások egyazon egyénen rendszerint ugyanabban a sorrendben ismétlődnek; a közben kiejtett szók pontosan megfelelnek a beteg testtartásának és az így keletkezett helyzetnek. Egyeseken e testtartások igen sokfélék, gyorsan váltakoznak és a különböző rohamok folyamán némi változatokat is tüntetnek fel. Másokon viszont csak egyes, meghatározott testtartások fordulnak elő, melyek minden esetben ugyanazon módon ismétlődnek. Általános szabály, hogy ezek a halluczinációk és a velük társult testtartások mindannyiszor azt az élményt fejezik ki, mely első ízben váltotta ki a hisztériás rohamot.

E betegek egyike első rohamát úgy kapta, hogy egy rabló szobájába követte és kérése és fenyegetései

ellenére a padlóhoz vágta, bántalmazta, majd erőszakot követett el rajta. Ez az egész esemény gyorsan változó testtartások sorozatában fejeződik ki; a 69—71-ik ábra elég fogalmat nyújt arról a rendkívül élénk kifejezésről, mely mindezeket az attitűdöket jellemzi.

69. ábra.

70. ábra.

A harmadik időszakkal a roham tulajdonképen végére ért; de gyakran még egy negyedik szak is következik, a mikor a beteg lassan öntudatra ébred és fokonként közelebb jut normális állapotához. A beteg keveset mozog, ellenben régiebb napok eseményeiről egyre képzelődik és szerencsétlen sorsáról panaszkodik. E szóáradatot gyakran hallucinációk szakítják meg,

71. ábra.

melyek a roham előtt látottakhoz hasonlítanak; a beteget mindenféle undok állat látása zavarja és rémíti. Ez a lelki állapot gyakran világosan tükröződik a beteg testtartásában és arczkifejezésében (l. a 72. ábrát). Míg a három első időszak rendszerint $\frac{1}{4}$ — $\frac{1}{2}$ óráig tart, addig az utolsó időszak tartama teljesen bizonytalan.

A teljes roham, így, a mint itt leírtuk, ritkán jelentkezik önmagában. A negyedik időszak után, mely némileg a kezdeti időszakhoz hasonlít, rendszerint újabb roham következik; így pár percnyi időközökben, a rohamok egész sorozatát alkotva, 20—30 roham követheti egymást. Ezután néhány napig rendszerint nyugta van a betegnek, néha azonban a rohamsorozatok egymásba olvadnak, úgy, hogy a rohamok napokon át szünet nélkül tartanak.

A nagy hisztériás rohamnak többféle változata van; a tökéletes, szabályos lefolyás, a mint ezt itt vázoltam, a

72. ábra.

kivételek közé tartozik. Egy vagy több időszak elmaradhat avagy megrövidülhet; e helyett a többi annál élesebben lép előtérbe. Így bizonyos határozott jellemű formák jöhetnek létre; a legtöbb azonban nem érdekel minket. Némelyikük ellenben előkelő szerepet játszott a babona történetében s azért megérdemli, hogy behatóbban vegyük szemügyre; ilyen formák: az „önkívület“ vagy „eksztázis“ és az „ördögösség“ vagy „megszállottság“. Hogy pedig az ördögösségnek a modern babonára, a spiritizmusra való jelentőségét teljesen megértsük, foglalkozzunk előbb azzal a sajátságos formával, melyben a hipnózis a tipikus hisztériában jelentkezik.

A hisztérohipnózis.

A hisztérohipnózis, azaz a határozott anaesthesiákban szenvedő hisztériások hipnózisa, *lényegesen különbözik a normális egyéneken észlelt hipnózistól. Sőt a szomnambulizmus, a hisztérohipnózis e legjellemzőbb szaka, lélektani tekintetben teljes ellentéte a normális ember mély hipnózisának.* Ez utóbbi, miként mondtuk, az öntudat csökkenésével jár, a mennyiben a figyelmet mind jobban és jobban bizonyos képzetek kötik le. A hisztériások hipnózisa ellenben egyre bővíti az öntudatot, úgy, hogy a betegek a szomnambulizmus szakában lelkileg egy fokon állanak a normális, éber emberrel.

PIERRE JANET, kinek „*L'automatisme psychologique*“ cz. munkája sok világosságot derített a hisztériásoknak mind normális körülmények között, mind hipnózisban való lelki állapotára, félre nem érthető módon nyilatkozik e kérdésről. „Előidézheti-e a hipnózis az öntudati életnek valamely felsőbb rendű formáját? Ez, a mennyire megítélhetem, az öntudatnak normális körülmények között való állapotától függ. Ha hisztériásokkal van dolgunk, kiknek érzékelése, emlékezete és gondolkozása fogyatékos és a normális ember öntudatához képest erősen korlátolt: az idegrendszer minden izgatása, így p. o. elektromos áram vagy „mágnesező“ simogatás, felébreszti azokat a tehetségeiket, melyeket elvesztettek és így az öntudati életnek bizonyos felsőbb formáját idézi bennök elő. De ez csak hisztériás egyénekre áll. Az öntudati életnek ez a felsőbb formája pedig, a melyet rajtuk előidéztünk, nem egyéb, mint az a normális állapot, melyben állandóan megvolnának, ha nem volnának

betegek. Ez az állapot nem magasabb fokozatú, mint a normális emberé; azonos ez a többé vagy kevésbé teljes egészségi állapotnak ama pillanataival, a melyeket a hisztériások átéltek“. Ez a nyilatkozat nem szorul bővebb magyarázatra.

Érthető ezek után, hogy az a nagy tudományos vita, mely CHARCOT párizsi iskolája, az ú. n. Salpêtrière, és a nancyi iskola között, melyhez BERNHEIM, LIÉBEAULT és mások tartoznak, fejlődött, nem lehetett eredményes. A bűvárok első csoportja, CHARCOT és tanítványai, a hipnórist kizárólag hisztéroepilepsziásokon tanulmányozta. A nancyi iskola hívei pedig főleg normális emberekkel és csekély mértékben anaesthesiás hisztériásokkal foglalkoztak. Ha pedig a hipnózis különböző egyéneken egészségük állapotának megfelelőleg, teljesen ellentétes eredményekhez vezethet, eléggé érthető, hogy a két vitázó fél nem jutott megegyezésre. Azt hitték, hogy ugyanazt a dolgot vizsgálják, pedig valóságban teljesen elütő természetű állapotokkal foglalkoztak. Csak PIERRE JANET mondotta ki a megváltó szót az említett idézet alakjában. Minthogy azonban ő is csaknem kizárólag a nagy hisztériával foglalkozott és így a normális hipnórist nem ismeri eléggé, ezért saját megfigyeléseinek fontosságát ő maga sem látja teljes tisztasággal. Ellenben a mint a következőkben ki fogjuk mutatni, JANET vizsgálatai egészen egyszerűen azt tanúsítják, hogy *a hisztérohipnózis hatásaira nézve teljes ellentéte a normális hipnózisnak*. Ezenkívül az is ki fog derülni (a mit egyébként a Salpêtrière néhány híve már régen jelzett), hogy a „nagy hipnózis“ *voltaképpen nem is hipnózisos állapot, hanem csak mesterséges módon előidézett hisztériás roham*. Felcserelések elkerülése

végezt tehát legczélszerűbb volna ez állapotot más néven nevezni, a meddig azonban ez meg nem történt, fogalomzavarok elkerülése kedvéért meg kell maradnunk az általánosan használt nomenklaturánál.

A nagy és a kis hipnózis között fenforgó ellentétet már a hipnotizálás módszerei is világosan bizonyítják. Épen a szerfölött sugallható hisztériások hipnózisának előidézésére csodálatosképen jóformán egyáltalában nem használnak szuggesztiót. Ellenben valamely csillogó tárgy merev szemlélése, vagy óráketyegésre vagy más egyhangú zörejre való figyelés gyakran néhány másodperc alatt szomnambul állapotot idéz elő. Ugyanígy hatnak mágneses kézvonások is. Némelykor még jobban hat az olyan erős fény-sugár, mely hirtelen éri a szemet, vagy egy ütés a gongongra, a testen átvezetett, gyenge elektromos áram, vagy a szemhéjakra gyakorolt nyomás — mind olyan eszközök, melyek szuggesztió nélkül normális emberen nem okoznának hipnózist. Tény ugyan, hogy az olyan ember, kit sugallással és az említett módok valamelyikével gyakrabban hipnotizáltak, s a ki tehát tudná, hogy ezekkel az eszközökkel ismét hipnózist akarunk rajta előidézni, alkalmazásukra talán szóbeli szuggesztió nélkül is hipnózisba esnék, — egyébként azonban nem. — Végül számos egyénen „hipnogén zónákat“ találunk, mely kifejezésen a bőrnek oly többé-kevésbé nagy területeit értjük, melyeket elégséges érintenünk vagy enyhén megnyomnunk, hogy a hipnózis már bekövetkezzék.

Tehát az említett eszközök egyikével vagy katalépsziás vagy lethargiás állapotba juttatjuk az egyént, leggyakrabban az előbbibe, hacsak az alkalmazott szer nem hatott túlságos erősen. A lethargiás állapotra,

mely a nagy hipnózisban gyakran az egyik szakból a másikba való átmenetkor is mutatkozik, később még visszatérünk, itt egyelőre a katalepszia érdekel bennünket közelebbről. Sajátosan jellemzi ezt az állapotot, hogy az ember egyáltalában nem tud mozogni. A míg a normális ember akarva sem tud perczezen át teljesen nyugodtan maradni, nem tudja p. o. szemehéját meg nem mozdítani, vagy éber öntudatát bármely csekély mozdulattal el nem árulni: addig a katalepsziások — ezzel ellentétben — változatlanul megmaradnak abban a helyzetben és abban a tartásban, melyet a katalepszia kezdetén elfoglaltak. A tágra nyílt szem változatlanul egy pontra irányul, nem pislog, az illetőn egyáltalában nem lehet más mozgást észlelni, mint a lélekzést és érlökést. Ha ez az állapot, a mint az néha megtörténik, magától következik be, akkor igen sokáig, még napokon át is eltarthat, feltéve, hogy minden külső ingert távoltartunk az egyéntől; ha ellenben művileg idéztük elő a katalepsziát, ritkán tart tovább, mint egy negyed avagy fél óráig és végül magától átmegy a szomnambul állapotba.

A katalepsziásnak minden izma teljesen lágy, hajlékony mint a viasz. Tagjai és teste könnyen mozgathatók és a legfurcsább tartásba juttathatók, avagy az arczát formálhatjuk és teljesen természetellenes kifejezésűvé tehetjük: e tartás és e kifejezés változatlanul megmarad. A kifeszített kar nem hull le, hosszú ideig megmarad e helyzetében és végül rázkódás nélkül és a nélkül, hogy fáradtnak látszanék, lesülyed. Néha a has izmain is nyoma marad az ujjunknak, ha megnyomjuk. Ugyanúgy szabályos mozdulatokat is végeztethetünk az egyénnel. Ha pl. az egyik kart ringó vagy forgó mozgásnak indítjuk,

ezt a mozgását folytatja. Önmagától az egyén semmi mozgást sem tud végezni; ugyanolyan kevéssé tud valamely megindított mozgást beszüntetni; akár csak automatává lett volna. Öntudatlannak azért a katalepsziás nem mondható; figyelme valószínűleg oly erősen összepontosult, hogy öntudatában egyszerre csak egyetlen képzet talál helyet. Ez legjobban azon vehető észre, hogy valamely helyzetnek vagy mozdulatnak megváltozását nemcsak külső hatásokkal idézhetjük elő, hanem oly módon is, hogy az egyén öntudatában az ilyen változásnak a képzetét felkeltjük. Ha pl. valamely katalepsziás elé állok, úgy hogy engem látnia kell, s bizonyos tartásba vágom magamat avagy valamely mozdulatot végzek előtte: ő ezt utánozni fogja. Tehát a mozgás képzele közvetlenül ki fogja váltani a megfelelő mozgást; ellenkezést vagy gátlást az egyén nem fejt ki. Hogy milyen kevés hely van az öntudatban a közvetlenül beléplántált képzeteken kívül másféle képzetek számára, legjobban láthatjuk, ha az ilyen katalepsziással beszélünk; szavunkat egyáltalában nem fogja megérteni; ha ráparancsolunk, szót nem fogad; a beteg vagy teljesen kö-zömbös marad, vagy gépiesen ismétli szavainkat. Tehát a hangképzetek ez esetben csak a velük társult beszélő mozgásokat idézik elő, egyebet semmit (echolalia).

Azonban az egyképzetűségnek (monoideizmus) ez az állapota, melyben egy időben csak egyetlen képzet fér el az öntudatban, nem tart sokáig. Az öntudat csakhamar gyarapodik, úgy hogy az egyénbe plántált képzetek más képzeteket váltanak ki. Ilyképen érzelmi állapotok keletkeznek, melyek meghatározott testtartásokban jutnak kifejezésre. Ha p. o. a katalepsziásnak egyik kezét ökölbe hajtjuk, a másik magától

is ökölbe szorul, karját melle elé emeli, mintha támadni készülne, teste előre hajol, arcza kifejezése megváltozik, összeszorított ajka és tágra nyílt orrlyuka haragot árul el. Ha pedig az egyik kezét tenyérben kifejezítve ajkára helyezzük, másik keze is ugyanezt a tartást foglalja el és úgy látszik, mintha csókot szórna; arcza szelíd kifejezést ölt, dühösség helyett barátságos mosolyt fejez ki. Így sokféleképen változtathatjuk a testtartásokat, miközben valamely indulat pusztá jelzését rögtön mindama kifejező mozgások egészítik ki, melyek az illető lelki állapotra jellemzők.

Láttuk az eddigiekben, hogy a katelepszias önmagától mit sem cselekszik; minden mozdulatot kívülről kell neki sugallani és mindegyik csak azokat a különféle változásokat idézi elő, melyek a szuggerált indulatnak természetes kifejezői.

Ha azonban az öntudat lassacskán ismét gyarapodik, az egyén a szuggerált képzetnél nem fog megállapodni, hanem azzal megegyezően cselekedni is fog.

JANET eféle esetnek érdekes leírását közli. „Összekulcsolom LEONIE kezét, mire arcza azonnal a rajongás kifejezését ölti magára. Meghagyom ebben a helyzetben, mert látni szeretném, meddig marad meg ez a kifejezés. Látom, felkel a székről és igen lassan néhány lépést tesz előre. Azután — szintén igen lassan — térdet hajt, letérdel, előre hajlik, fejét oldalhajtja és csodálatosan önkívületes kifejezéssel ég felé tekint. Vajjon most, hogy így elhelyezkedett, katelepszias mozdulatlanságban fog-e maradni? Nem, a nélkül, hogy megérintettem volna, még mélyebbre hajtja fejét és összekulcsolt kezét szája elé tartva,

5—6 lépést tesz még lassabban előre. Azután igen mélyen meghajol, újból letérdel, félig nyitott szemmel fejét kissé felemeli és szétnyitja ajakát. Most érthetővé válik a helyzet — a szentségeket veszi magához, áldozik. Azután visszatér az előbbi helyzetbe és a jelenetet, mely immár körülbelül $\frac{1}{4}$ óráig tartott, megszakítja a katalepszia megszűnése“.

Mégis, ilyen bonyolult ténykedéseket, mint a milyeneket itt leírtunk, a katalepsziások csak nagyon ritkán végeznek. Ennek oka igen könnyen érthető. Hiszen a beteg csak oly mozdulatokat végez, melyek azzal a bizonyos érzéssel, melyet beléje sugallottunk, egészen természetyszerűleg társultak; hiszen magától semmit sem fűzhet hozzá. Csakhogy ilyen érzés, mely a mozgások és ténykedések ily szorosan elhatárolt csoportjával állana kapcsolatban, csak nagyon kevés van és épp ezért a katalepsziást általában csak egynehány ilyen fajtájú jelenetre lehet rábírn. Világos, hogy nem is mindenik katalepsziás alkalmas az ilyesmire. A feltétel egyszerűen az, hogy bizonyos érzést keltsünk az egyénben; ha ezt az érzést kelteni nem tudjuk, a leírthoz hasonló jelenet nem is fog bekövetkezni. Ha tehát JANET pl. valamely más, vallástalan kísérleti betegének kezét kulcsolta össze, a beteg megmaradt ebben a helyzetben, a nélkül, hogy más valamit szándékozott volna csinálni. A leírt kéztartás nála nem járt kifejezett érzelmi állapottal, miért is semmi egyéb mozdulat nem társult e kéztartáshoz.

Ha a katalepsziást magára hagyjuk, másféle hipnózisos állapotba, az ú. n. *szomnambulizmusba* jut, mely azonban közvetlenül valamely hipnózist előidéző módszerrel is előidézhető. Ennek az állapotnak ismér-

véül CHARCOT és tanítványai az izmok és idegek saját-szerű viselkedését tekintették, melyet „sensomuscularis túlérzékenység”-nek (hyperexcitabilité sensomusculaire) neveztek el. Ezzel részletesen foglalkoznunk felesleges volna, minthogy számos beteg átvizsgálásából újabb időben kiderült, hogy e jelenségek csak felette ritkán adódnak elő. JANET 12 kísérleti egyén közül csak kettőn találta, miért is jellemző tünetnek egyáltalában nem tekinthető. A szomnambulizmusnak egyedül biztos jele kizárólag az egyén lelki állapota. Főleg az emlékezet az, mely feltűnő változásokat szokott elszenvedni. Szomnambul állapotában az egyén nemcsak mindarra emlékezik, a mit éber állapotában élt át, hanem arra is, a mi vele korábbi szomnambul állapotaiban történt. Ha ellenben az egyén felébredt szomnambul állapotából, mindarra, a mi vele ez állapotában történt, egyáltalában nem emlékezik. Szomnambul állapotban tehát az emlékezés köre tágasabb, mint rendes körülmények között. Ennek oka egyszerűen csak az, hogy az egyén szomnambul állapotában egyik-másik érzékét visszakapja s ezzel birtokába jut mindama képzetekre való emlékezetnek, melyek az illető érzék területéhez tartoznak. A szomnambul egyén tehát — mint már előbb (351-ik l.) említettük, tökéletesebb egyéniség, mint az éber hisztériás; öntudatköre tágasabb.

Ez nyilván felette csodálatos eredményekre vezethet. Ha ugyanis a hisztériásnak normális állapotában egyes érzékei hiányoznak, kell reá módnak lennie, hogy ezeket az érzékeket, egyiket a másik után, szomnambul állapotában felkelthessük. Így többrendbeli szomnambul állapotnak kell keletkeznie, melyekbe az egyén egymás után juthat és melyeket az öntu-

datnak egyre növekvő köre jellemez, míg csak az illető legmélyebb szomnambul állapotában valamennyi érzékét vissza nem kapta s egyenlő fokra jutott a normális, egészséges emberrel. A tapasztalat tanúsítja, hogy ez a csodálatos viselkedés tényleg észlelhető. Több hisztériáson két, három, sőt négyféle szomnambul szakot lehetett megkülönböztetni, mely szakok mindegyikének meg volt a maga külön emlékezete. E tekintetben általános érvényességű törvény, hogy a szomnambul a magasabb fokozatokban mindarra, a mit akár e stádiumban, akár az alsóbbrendűekben átélt, visszaemlékezik. Ellenben semmire sem emlékezik, a mi a felsőbb stádiumok valamelyikében történt. S ez egészen természetes is; mert hiszen minden magasabb stádiumot az jellemez, hogy új érzéki terület nyílik meg az összes hozzátartozó emlékezeti képekkel, ezen kívül pedig valamennyi már felébredt érzék is tovább működik. Ezért az emlékezet egyre tágasabb körű lesz, minél magasabb fokozatba jut az egyén, ellenben szűkebb körű lesz, ha a beteg az alsóbbrendű fokozatba tér vissza, melyben egyik vagy valamennyi érzéke nem működik. Mint-hogy azonban az emlékezetnek minden lényeges megváltozása egyúttal az egyén egész gondolkodási módjában és cselekvéseiben is beható változásokkal jár, ezért az egyén e szomnambul fokozatok mindegyikében új meg új személyiséggé válik. Hogy ezeket a személyiségeket, melyek így ugyanazon egyénen jelentkeznek, különválaszthassák, valósággal meg kellett őket számozni. Numero I-nek nevezik a hisztériás egyént a maga rendes, többé-kevésbé korlátozott öntudatával, numero II-vel jelölik az első szomnambul fokozatban levőt és így tovább.

Ezt a csodálatos viszonyt legjobban JANET egyik esetével értethetem meg: „Hozzáfogtam, hogy LUCIE-t a szokott módon elaltassam és LUCIE II-n megállapítottam mindama emlékezeti jelenségeket, melyek a szomnambulizmust jellemzik. Minthogy pedig egy napon egy bizonyos szuggesztió nem akart teljesülni, megkíséréltem LUCIE-t mélyebben elaltatni, abban a reményben, hogy így fokozni fogom szuggerálhatóságát. Hozzáfogtam tehát s kézvonásokat végeztem felette, mintha még nem volna szomnambul s most akarom csak elaltatni. Szeme bezárult, teste hátrahanyatlott s mintha mélyebb álomba merült volna. Izmainak merevsége eltűnt, valamennyi izma ellazult, mint a lethargiás állapotban, de az izmok ama hajlamosága, hogy érintésre összehúzódnak, a mit különben a lethargiára jellemzőnek mondanak, nem következett be.¹ A hipnózisos önkívületnek egy neme volt ez, mely számos egyénen a különböző fokozatok között mint elkerülhetetlen átmeneti időszak jelentkezik. Félórai alvás után LUCIE ismét magához tért; szeme eleinte zárva volt, de felszólításomra ismét felnyílt és LUCIE most már beszélni kezdett. Azon, a ki most előttem állott, LUCIE III-on, a sajátyszerű tünetek egész sora volt észlelhető. Szóljunk egyelőre csakis emlékezetéről. LUCIE III. igen jól emlékezett egész normális életére, továbbá ugyancsak jól régebbi szomnambul hipnózisaira és mindarra, a miről LUCIE II-nek szintén tudomása volt. De ezenkívül számot tudott

¹ A neuromuscularis túlérzékenység, mely CHARCOT szerint jellemző a lethargiára, JANET észleletei szerint nagyon ritka jelenség. Jelen lehet, de csak kivételesen s ennek következtében mint valamely határozott állapot ismertető jele nem használható.

A szerző jegyzete.

adni hisztériás rohamainak minden részletéről, bizonyos férfiaktól való félelméről, kiket rohamai közben elbujva lát a függönyök mögött; továbbá emlékezett természetes alvajárására, éjszakai álmaira — csupa olyan dologra, melyekről sem LUCIE I., sem LUCIE II. soha számot adni nem tudott. Ebből az állapotából nagyon nehezen lehetett kihozni, előbb a már említett hipnózisos önkívületen kellett ismét átesnie. Ilyenkor azután rendes szomnambul állapotában volt, de LUCIE II-nek fogalma sem volt mindarról, a miről néhány pillanattal előbb LUCIE III-mal beszéltem. Úgy állította, hogy mélyen aludt és nem beszélt semmit sem. Midőn később ismét előidézttem LUCIE III. személyiségét, mindarra emlékezett, a mi vele első ízben, hasonló állapotban történt.

E csodálatraméltó emlékezeti jelenségek magyarázatát JANET az érzékeknek a különböző fokozatokban való vizsgálása közben találta meg. Rendes állapotában LUCIE a tisztán vizuális típusba tartozik, azaz egész gondolkodása és ténykedése csakis látási képek segítségével történik. Nem is igen lehetne másképp, a mennyiben a látás körülbelül az egyedüli érzék, mely rendelkezésére áll. Egész teste anaesthesiás; izomérzése is teljesen hiányzik; a mint tagjait nem látja, nem tudja, hol, merre vannak. Ha p. o. kezét hátán összekötik, ezt észre nem veszi. Azonfelül jóformán teljesen süket; az óraketyegést nem hallja, még ha az órát szorosan füléhez teszik is. Látása nagyon csökkent, látótere felette szűk; s mégis ez még a legjobb érzéke, a miért folytonosan használja is. Látása segítségével mozgatja tagjait, tud járni és dolgozni; ha szemét befogják, a mi különben dühbe is hozza, — kiejti kezéből, a mit fogott, ingadozik s

elesik. Ha szemét lezárják, nem tud beszélni, elalszik. Az egyedüli képzetek tehát, melyek rendelkezésre állanak, a látási képek.

Vizsgáljuk már most, hogy feltűnőbb különbséget láthassunk, a második fokozat mellőzésével LUCIE III-at. Érzékei, melyek éber állapotában megvoltak, nem veszték el, ellenkezőleg élesbedtek. Azonkívül visszakapta tapintási és izomérzését is.

Nagyon jól tudja, hol, merre vannak tagjai, tud járni és írni, a nélkül, hogy kénytelen volna mozdulatait szemével követni. Épen ezért nem is használja szemét folytonosan, mint az előbb, és fel sem izgatja már, ha szemét befogják. Mint normális egyének általában, úgy immár ő is mozgási képzetek segítségével cseleksedik. Ebből következik, hogy emlékeztének egész területét vissza kellett szereznie; s hogy ez tényleg így van, arra elégséges bizonyíték is van. Emlékeztének egyidejűleg következett gyarapodása az oka, hogy érzékeit ismét visszakapta. Kilenczedik életéveig egészséges volt, birtokában volt érzékeinek, mint bármely normális gyermek. Ebben az időben volt az első ideges rohama, még pedig heves megijedés következtében, mely abból keletkezett, hogy néhány férfi, ki függöny mögé rejtőzött, hirtelen reá támadt. Ez az esemény valamennyi hisztériás rohamának a fő tartalma. Minderre, gyermekkorára, a megijedésre és a hisztériás rohamokra a teljesen anaesthesiás LUCIE I. egyáltalában nem emlékezik. Ellenben LUCIE III. egészen pontosan emlékezik gyermekkorára és a következő évek hisztériás kriziseire. Ezt megmagyarázni nem is olyan nehéz. Ha a hisztériásoknak egyik vagy másik érzéke veszendőbe megy, ennek oka, a mint tudjuk, nem a szerves készülék elroncsolódása, ha-

nem a megfelelő agyi központok munkaképességének időleges megszűnése. Ezzel azután az illető érzék területének valamennyi emlékezeti képe is eltűnik, s természetes, hogy mindazok az események, melyekben azok az emlékezeti képek szerepeltek, szintén feledésbe merülnek. Ha ellenben az agyvelőnek ez a bizonyos területe valamely különös állapot révén ismét munkaképes lesz, újból felmerül valamennyi emléke is. LUCIE I. kinek tapintó- és izomérzéke hiányzik, ezért nem emlékezhetik gyermekkorára és hisztériás rohamaira, melyek idején azok az érzékei működtek; ellenben LUCIE III. érzékeivel együtt emlékezetét is visszakapja.

A LUCIE-n észleltekhöz egészen hasonló állapotokat talált JANET több más kísérleti egyénen is. Azonban gyakran sokkal bonyolultabb a dolog: így RÓZÁ-n négy különféle szomnambul fokozatot észlelt, melyek mindegyikének meg van a maga külön emlékezete; ebből következik tehát, hogy ez az egyén nem kevesebb, mint öt különböző személyiséget tüntethet fel. Az összes ilyen esetekkel foglalkoznunk, nagyon messzire vezetne; legyen elég az idézett példa.

De e szomnambul állapotoknak még egy sajátosságáról kell szólnunk, minthogy ez az egész fel fogásnak helyességét bizonyítja. Tudjuk, hogy a hisztériások normális állapotban nagyon sugallhatók, minthogy öntudatuk erősen megfogyott. Ez a szuggerálhatóság részben még az első szomnambul fokozaton is meg van, melyen az öntudat már gyarapodott ugyan, a mennyiben új érzéki és emlékezeti területek tárultak fel, de a normális egyénével szemben még mindig fogyatékos. Ezen a fokozaton a szomnambul teljesen úgy viselkedik, mint a normális ember

hipnotikus állapotban, midőn különböző érzékei álomba merülnek, tehát megszűnnek működni. E fokozatban tehát szuggerálhatunk hallucinációkat, mozgási zavarokat, összetett ténykedéseket és egyéniség-változásokat, akár csak a normális hipnózisban. De az utolsó szomnambul fokozatban, midőn az egyén visszakapta valamennyi érzéki és emlékezeti területét és közel áll a normális, egészséges emberhez, a sugallhatóságnak erősen csökkentenie kell lennie, mert a sugallhatóság annál inkább fogy, minél jobban fejlődik és gyarapodik az öntudat. A dolog tényleg így is van.

JANET LUCIE III-on, midőn először juttatta ebbe az állapotba, megpróbálta a szokásos szuggerációs kísérleteket. De LUCIE csak meglepődöttnek látszott, nem mozdult s végül így szólt: „Hát tényleg azt hiszi, hogy oly ostoba vagyok s elhitetheti velem, hogy madarat látok szobámban és hajszolom is?” Rövid idővel előbb, az első szomnambulizmusban, ezt megtette volt, most azonban sugallhatósága nyomtalanul eltűnt. Ugyanígy volt a dolog, bár kevésbbé kifejezetten, JANET többi kísérleti egyénével is: a legmélyebb fokú szomnambulizmusban a szuggerálhatóság erősen csökkent, semmiesetre sem volt nagyobb, mint a legtöbb normális emberé. Ebből tehát világosan látható, hogy a szomnambulizmus különböző fokozatait az öntudatnak folytonos gyarapodása jellemzi.

Ha már most a hisztérohipnózisban mutatkozó folyamatokat az előbb leírt nagy hisztériás rohamokkal összehasonlítjuk, rögtön feltűnik a kettőnek nagy hasonlósága. Ha a katalepsziás mindazokat a ténykedéseket, melyek egy bizonyos beléje sugallott érzéssel kapcsolatban vannak, elvégzi, ez erősen emlékeztet a nagy hisztériás roham harmadik szakaszára,

melyben az egyén szintén bizonyos érzelem hatása alatt tesz-vesz. A szomnambulizmusnak az a fokozata pedig, melyben az egyén teljes emlékezetét visszakapja, hasonlít a roham negyedik szakaszához, melyben a hisztériás kizárólag korábbi idők eseményeiről beszél. Ez a hasonlatosság pedig épen nem esetleges, nem is alapul azon, hogy a két állapot bizonyos lényegtelen jegyei egymással egyeznek. JANET kimutatja, hogy a megegyezés tökéletes, a mint ezt PITRES már körülbelül 10 év előtt kimondotta. A hisztéria és a hisztérohipnózis nem egyugyanazon törzsnek két hajtása, a mint régebben a Salpêtriére állította, hanem *azonos állapotok; a hisztérohipnózis mesterségesen előidézett hisztériás roham*, mely csak abban különbözik a természetes rohamtól, hogy bizonyos egyén, a hipnotizáló (hipnotizőr), kivel szemben a beteg megtartja sugallhatóságát, mesterségesen idézi elő. A természetes rohamnál a hipnotizőr nem szerepel, ezért ez egyén csakis a saját öntudata vonta határok között mozog. Elmult idők hatalmas indulatai és egyéb emlékezések felszínre törnek és kiváltják azokat a sajátos jeleneteket, melyek a nagy hisztériás rohamot jellegzik.

A hisztérohipnózisban megmarad az egyén szuggerálhatósága a hipnotizőr irányában, miért is ez utóbbi vezeti a roham menetét, lefolyását; a helyzeteket oly érzelmek és képzetek uralják, melyeket ő sugall. Bizonyos mértékig ugyanez áll a természetes rohamot illetőleg is. Az olyannak, ki gyakran hipnotizált hisztériásokat, nem nehéz dolog a nagy hisztériás roham harmadik és negyedik szakában az egyénnel „rapport”-ba helyezkedni és e percztől fogva már a hipnotizőr vezetheti a roham további lefolyását, akárcsak kez-

dettől, mesterségesen előidézett rohamról volna szó. A hipnotizáló így eltüntetheti az ijesztő hallucinációkat, ha kellemes képeket szuggerál elő a betegnek.

Ha így a hisztérohipnózis nem egyéb mesterségesen előidézett hisztériás rohamnál, akkor kedvező körülmények között a természetes rohamban is ki kell mutatnunk a személyiség olyan változásait, mint a milyenek a szomnambulizmusban jelentkeznek. De hiszen az egyénnek a nagy hisztériás roham negyedik szakában való egész viselkedése, a folyvást régibb eseményekkel való foglalkozás már a személyiségnek ilyen változásaira utal. Általában nehezen állapítható meg az ilyen változás, ha nem sikerül az egyénnel „rapport“-ba helyezkedni. Mégis ez az állapot magában véve bizonyos esetekben oly tartós lehet s oly szembetűnővé válhatik, hogy az egyén egész jellemében és viselkedésében bekövetkezett változás környezetének is feltűnik. Az egyén hetekig, sőt hónapokig járhat-kelhet szomnambul állapotban, a míg azután visszatér normális állapotába. Az ily egyén teljesen kettős öntudatú. Rendszerint a normális állapotot az elsődleges, a szomnambult a másodlagos öntudat állapotának nevezik. A legjobban észlelt ilyen betegek egyike X. FELIDA, kinek történetét AZAM írta le.

Rövid vonásokban közlöm FELIDA esetét, hogy megmutassam, mily teljes a megegyezés e tünetény és az imént tárgyalt hipnózisos szomnambulizmus között. FELIDA egészséges szülők gyermeke volt. 13 éves korában különféle hisztériás tünet mutatkozott rajta; másfél év múlva kezdődtek szomnambul rohamai. Fájdalmat érzett halántékában, lethargiás állapotba esett — JANET ezt hipnózisos önkívületnek nevezi — és 10 percz múlva szomnambul állapotban ébredt

fel. Ez az állapot 1—2 óráig tartott; ezután újabb hipnózisos önkívület után ismét eredeti állapotába tért vissza. Az idő folyamán ezek a rohamok ritkábbak lettek, ellenben a szomnambul állapot annál tovább tartott. Ez 32 éves korában körülbelül 3 hónapig húzódott, míg normális állapota csak megszakításként, néha csak egy-két órára tért vissza. Emlékezetének megvoltak mindazon sajátosságai, melyeket fentebb mint a hisztériás szomnambulizmusra jellegzeteseket ismertünk meg. Másodlagos vagy szomnambul állapotában mindenre emlékezett, úgy arra, a mi normális állapotában, mint arra, a mi szomnambul rohamai alatt történt. Elsődleges vagy normális állapotában ellenben nem emlékezett semmi olyasfélére, a mit szomnambulizmusa közben tett. Ezért a későbbi években a rendes állapotnak megfelelő rövid rohamai nagyon kellemetlenek voltak reá, minthogy ilyenkor emlékezetét mindarra nézve, a mit szomnambul állapotának hónapjai alatt tervezett, elvesztette. Másodlagos vagy szomnambul állapota reá nézve valósággal a létnek egy felsőbb fokozata volt. Ez jellemében is nyilvánult. Normális állapotában mélabús és zárkózott volt, keveset beszélt, ellenben egyre fájdalmakról panaszkodott, s általában sokat foglalkozott önmagával és állapotával s környezete iránt nem igen érdeklődött. Szomnambulizmusa idején viszont vidám és gondtalan, jóformán pajkos volt, dolgozni kevésbé szeretett, inkább ruházatával foglalkozott, s ilyenkor kedvesebb és gyengédebb volt gyermekei és rokonai iránt is. Tényleg két egészen különböző személyiség lakozott tehát ugyanebben az egyénben.

Valamint tehát a hipnózisos szomnambulizmusban nemcsak egy, hanem több különböző személyiséget

idézhetünk fel egymás után ugyanabban az egyénben, ugyanígy van ez a hisztériás szomnambulizmusban is. Van legalább *egy* jó példánk az ilyen kettős vagy többszörös személyiségre; bővebben azonban nem foglalkozunk a dologgal, minthogy itt nincsen reánk nézve jelentősége. Általában másodlagos állapotokkal járó ilyen természetes rohamok egészen hirtelen, minden különös ok nélkül, s az egyén akarata ellenére szoktak jelentkezni; azonban más esetekben az egyén az autohipnózisnak egy nemével bármely pillanatban maga is előidézheti. Erre példákat a következőkben, a megszállottság és a hisztériás trance-állapot tárgyalásakor fogunk idézni.

Az önkívület és a megszállottság.

A nagy hisztériás roham, mint már említém, többféle alakú lehet, a szerint, a mint egy vagy több stádium elmarad belőle; ilyenkor u. i. a többi stádium adja meg a rohamnak a maga sajátlagos jellemét. Ezeknek a különös formáknak a babonára nézve bizonyos jelentőségek voltak, a mennyiben a roham természetéhez képest Isten vagy az ördög művének tekintették. Itt nevezetesen két forma, az eksztázis (önkívület) és a megszállottság (ördöngösség) jó tekintetbe. Az önkívületben a roham harmadik szaka, a plasztikus testtartások szaka áll előtérben, az ördöngösségnek pedig a második szak, a rángatózások és nagyobb görcsös mozgások szaka, adja meg a maga jellemét, kapcsolatosan a következő szakok bizonyos részleteivel. Egyébként e jelenségek felette változatosak lehetnek, minthogy a testtartást, mozgásokat és hallucinációkat az egyén öntudatának tartalma

vagyis azok az érzelmek szabják meg, melyek a hisztériát előidézték, avagy a melyeknek a hisztériások állapotában a főszerep jutott. Épen ezért látjuk, hogy e jelenségek minden egyénen különbözőek s hogy idővel megváltoznak. Régebbi időkben, midőn inkább a vallásos érzelmek szerepeltek, úgy látszik, az önkívületeket is lényegileg ezek szabták meg; manapság hébe-korba erotikus (buja) színezetű önkívületet is látunk. Másrészt a megszállottságot régente leginkább az ördög- vagy a gonosz szellemektől való, heves mozgásokkal, kiabálással és halluczinációkkal járó megszállatásnak tekintették; az ilyen rohamok ma, midőn az ördögben való hit erősen megfogyott, ritkábbak. Részben ez okból, részben pedig azért is, mert a hisztériás rohamok csak kivételképen oly hevesek, mint hajdanta, a hatalmas görcsös mozgásokat korunk megszállottjain, a hisztériás trancemédiumokon felette ritkán észleljük; főleg a szomnambul szak az, mellyel náluk találkozunk. A médium azt hiszi, hogy valamely többé-kevésbé tökéletes szellem szállotta meg és annak nevében beszél és cselekedik. Tekintjük meg ez állapotok mindegyikét rövid vonásokban közelebbről.

Az eksztázis. RICHER nagyszámú leírása közül kiválasztok egyet, mely fordulatokban különösen gazdag:

„G. leül. Fejtartása néha alig tér el a rendestől, szeme kissé felfelé néz; összekulcsolt keze az ágyon pihen — az imádkozás testtartása ez. Más esetekben testtartása olyan, a milyet az illuminátáknak, Szt. TERÉZ-nek és másoknak tulajdonítottak. Ilyenkor hátraveti fejét, tekintete az ég felé irányul; arcza, melyen kimondhatatlan szelidség derűje látszik, eszményi

elégedettséget fejez ki. Nyaka duzzadt, lélekezése mintha akadoznék; egész teste teljesen mozdulatlan. Összekulcsolt keze, mely keblén, közel nyakához pihen, még teljesebbé teszi a hasonlatosságot ama szent képekhez, a melyeket a művészet reánk hagyományozott. Egyébként bármely testtartásba jut a beteg: abban tíz-húsz perczig, vagy még tovább megmarad. A roham vége felé azután rendszerint ugyanazok az arczeltorzulások, arczkifejezésének ugyanazok a változásai jelentkeznek, melyek rendes rohamát befejezik. Ezek az ő exotikus deliriumai, melyek az épen leírt testtartással való ellentétet még kirívóbbá teszik. A szemlélő, ki ilyen jelenetekhez szokva nincs, elámulva látja ezeket az érzékies arczkifejezéseket, a leghatalmasabb vágy eme nyilvánulásait“.

Ez esetben tehát a jelenetek tarka egyvelegben váltakoznak, a beteg pillanatnyilag felszinen levő érzelmeinek megfelelően. Ellenben a hol csak *egy* érzelem uralkodik, ott az egész önkívületes roham természetesen ennek az érzelemnek a keretén belül folyik le. Így volt ez a különböző vallásos eksztatikusoknál, kikről a történelem hírt ad. Ugyanezt a jelenséget LATEAU LUJZÁN, a belga szenten, napjainkban is észlelték. Ez annyira belemerült JÉZUS kínszenvedéseinek a történetébe, hogy stigmákat, azaz vérömléseket kapott testének azokon a helyein, melyeken KRISZTUS sebei valának. Önkívületeiben, melyek rendszeren minden pénteken jelentkeztek, KRISZTUS keresztfeszítettetésének egész történetét eljátszotta. Egy szemtanu ezeket a rohamokat következőképen írta le:

„Hirtelen elhallgat; szeme merev, mozdulatlan lesz s több óráig változatlanul megmarad egyazon testtartásban, mintha a legmélységesebb szemlélődésbe

merült volna. Körülbelül két óra tájban hirtelen előre hajol; bizonyos lassúsággal felemelkedik és azután hirtelen arcra borul. Hosszában, hason fekszik most a földön, feje bal karján pihen; szeme bezáródott, szája félig nyitott, lába egyenes, kifeszült. Körülbelül három óra tájban erőszakos mozdulatot tesz; karját vízszintesen kinyújtja, mintha keresztre volna feszítve, lábát keresztbe veti, úgy hogy jobb lábának a háta a bal láb talpán nyugszik. Ebben a helyzetben megmarad körülbelül öt óráig. Ekkor azután önkívülete rettenetes jelenettel fejeződik be.

73. ábra.

Karja petyhüdten lóg le oldalán, feje mellére hanyatlik, szeme lezárul. Arcza halotthalavány lesz, hideg verejték tör ki rajta; keze jéghideg, pulzusa alig érezhető; hörög. Ez az állapot 10—15 perczig tart. Azután ismét felmelegszik, pulzusa erősebben ver, arcza ismét színt kap, de leírhatatlan eksztázisos kifejezése még néhány perczig megmarad“.

74. ábra.

Csak össze kell hasonlítaniunk ezt a leírást a 356-ik lapon közölt ama jelenet leírásával, melyben LEONIE áldozik s látni fogjuk, hogy a két állapot megegyezik.

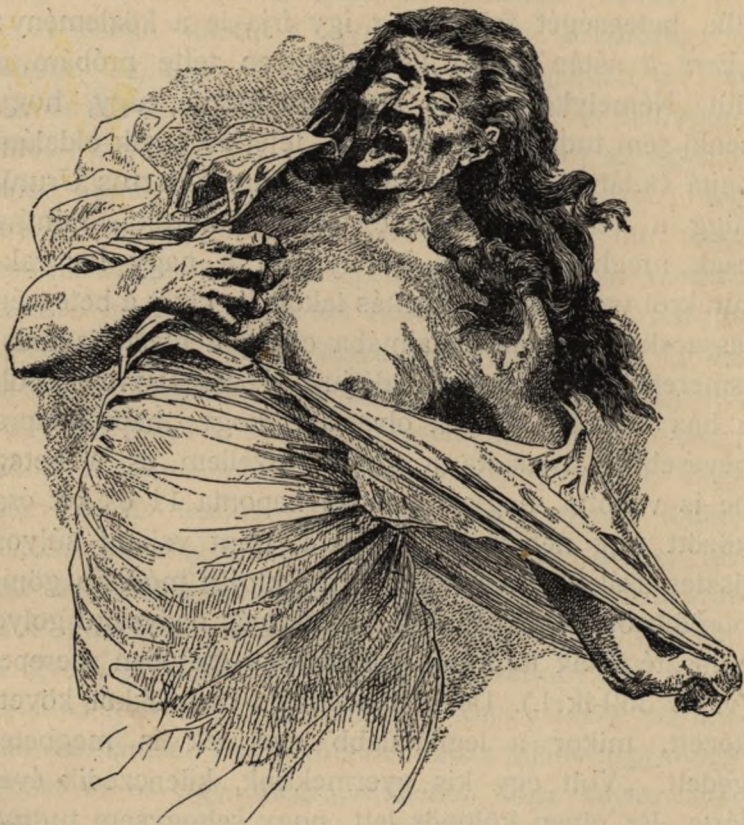
A megszállottság vagy ördöngösség. Ama betegeknek egynémelyike, kiken RICHER a nagy hisztériát tanulmányozta, rendes rohamain kívül időnkint másfajta rohamokban is szenved, mely rohamok kifeje-

zetten *démonos* jellegűek. Ezekben teljesen a roham második szaka uralkodik; az ú. n. nagy mozgások ijesztő hevességgel s erővel mutatkoznak. A legvadabb rángatózások a legfurcsább elferdülésekkel váltakoznak (l. a 73-ik és a 74-ik ábrát). A beteg önmagát harapdálja, körmeivel szaggatja arcát, mellét, haját tépi, irtózatosan kiabál és vadállatként ordít. Ruháját letépi magáról (75-ik ábra). Érthető, hogy az ilyen roham azt a hitet keltette, hogy gonosz szellem szállta meg a beteget. Tényleg az ilyen megszállottakról szóló régibb leírásokban és ábrázolásokban találunk bizonyos vonásokat, melyek szinte állandóan megismétlődnek s melyeket újabb időben is észleltek. Elégséges a 60-ik ábrán bemutatott ördögöset (271-ik l.) RICHER rajzával (75-ik ábra) összehasonlítani, hogy a testtartások nagyfokú megegyezőse szembetűnjék.

RICHER betegeinél hiányzik az egész szomnambul szak, melyben az egyén hallucinál, az ördögtől megszállottnak hiszi magát és az ördög nevében szónokol. Régibb leírásokban pedig épen ez a szak domborodik ki legerősebben. RICHER betegeinél hiányzik, minthogy azok nem hisznek a testet öltő ördög létezésében, illetve az ördögös megszállottság lehetőségében. De ha a beteg hisz az ördögben, akkor a roham utolsó szaka e hit alapján tényleg jellegzetesen alakul. A fentebb (334-ik l.) leírt morzinei járvány alkalmával a fiatal lányok roham közben valósággal őrjöngtek a vallás ellen, szidták a papokat, a szent Szűzet, stb., és sohasem mulasztották el, hogy szavaiknak minden rendelkezésükre álló átkozódással nyomatékot adjanak. Rohammentes időben nyugodtak, illemtudók és vallásosak voltak. E tisztességes fiatal leányok tehát képesek voltak a legfelháborítóbb durvaságokra, de

— úgy írja egy szemtanu — „nem ők voltak azok, kik ilyen szavakat használtak, hanem az ördög, a ki őket megszállotta s a ki saját nevében beszélt belőlük“.

Az északi népek irodalmában is akadunk ilyen megszállottság kitűnő leírására. Előbb (I. 375-ik lap)

75. ábra.

közöltem már töredékeket ilyen munkából (Köge Huskors) és rámutattam az ott leírt jelenségek és a jelenkor spiritisztái által „médiomos“-aknak nevezett tünetmények között fennálló megegyezésre. E könyvecskét tovább olvasva, látjuk, hogy itt hisztériás járványról van szó, mely lassacskán a ház valamennyi

lakójára átragadt. Ámbár a 17-ik század elejéről és egyszerű polgárasszony tollából ered a leírás, a nagy hisztériás roham lényeges tüneteit mégis könnyen felismerhetjük benne. A JAKAB nevű fiúnak, kinek első hisztériás rohamát előbb (I. 376-ik lap) közöltük, betegségét folytatólag így írja le a közlemény: „Erre a sátán egyre keményebben tette próbára a fiút. Némelykor szinte keresztre feszíté, úgy, hogy senki sem tudta megmozdítani, fejét az egyik oldalára hajtá és lábát keresztbe rakta, a mint Krisztus Urunk függ a kereszten. Szeme fehérét kifordítá, mintha csak meghalt volna“. Itt nyilván a nagy kontraktúrákról van szó. A ház más lakóinál, kiket a betegség lassacsván szintén hatalmába ejtett, a hisztéria más, ismeretes tüneteményeit találjuk. HANS BARTSKJÁR-ról, a ház uráról p. o. azt olvassuk, hogy „napról-napra hevesebben támadta a gonosz szellem és a beteg be is vallotta, hogy a gonosz naponta 11 és két óra között úgy nehezedik a hátára, mint valami súlyos lisztes zsák; némelykor meg tyúktojás módjára gömböördik össze mellében“. A tyúktojás nagyságú golyó a hisztériának jóformán valamennyi esetében szerepel (v. ö. 339-ik l.). De a haddelhadd csak akkor következett, mikor a legfiatalabb gyermek is megbetegedett. „Volt egy kis gyermekünk, kilenczedik évét járta. Ez olyan különös lett, hogy sehogysem tudtuk megérteni, mi baja. Azt mondta, hogy valami folyvást ide-oda szalad testében és szúrja őt. Fürösztöttük és sok mindent próbáltunk vele, de a dolog csak egyre rosszabbodott. Elküldtünk a borbélyért, hogy az mondja meg, mi baja a gyereknek. De az sem tudott eligazodni, hanem ajánlott valami orvosasszonyt, a ki mostanában jött a helységbe, kérjünk attól

tanácsot. El is hivattuk; azt mondta, a rossz szellem szállta meg a gyermeket és nem tud rá más tanácsot, mint, hogy komolyan imádkozzunk az Istenhez. Isten tudja csak, milyen gond szakadt reánk, hogy megint ilyen vendég szállt be hozzánk. Midőn így a szobában állott, a gyermek meg a kosárágyon feküdt, az ágy másfél rőfnyire emelkedett a föld fölé és fel-alá ugrált. HANS-hoz szaladtam és behívtam. Midőn bejöttünk, a gyermek kiemelkedett az ágyból, fején állott, lába az ég felé, karjai kifeszítve; alig tudtuk az ágyba visszafektetni. E nap óta nagy nyomorúságban volt a gyermek. A gonosz szellem malacz módjára fel s alá futkosott benne és felfujta a hasát, úgy, hogy borzalom volt nézni, kitolta nyelvét a szájából és kendő módjára összegöngyölte, hogy vér folyt a szájából. Testében, mint a malacz, rőfögött, tagjait meg úgy egymáshoz szorította, hogy négy vállas legény nem tudta szétfeszíteni. Kukorékolt, mint a kakas, ugatott, mint a kutya, felvezette a fiút a szobagerendákra, valamint az udvaron lévő farakásra. Ha pedig oda felvezette, otthagytá. A gyermek aztán ott ült, sírt és sehogysem tudott lejönni. Átdobta őt a gonosz a MEIER JAKAB udvarának deszkafalán is. Szemét behúzta a fejébe, ugyanúgy arczát is és úgy megmerevítette, hogy olyan volt, mint a bot; azért a ki nem értett hozzá, azt hihette, hogy az egész fiú nem más, mint egy darab fa. Felállítottuk s a falnak támasztottuk. Ott állott mozdatlanul, mint valami fakép Este, ha azt énekeltük, hogy: „Erős várunk nekünk az Isten“, vagy ha olvastunk (a bibliát), nyerített, mint a ló és gúnyolódott, a mennyire csak tudott.“

Itt a nagy hisztériás roham fázisai, ámbár tar-

kán összehányva, világosan felismerhetők; még a befejező tévelygések is, midőn a sátán beszél a fiúból és a bibliát gúnyolja s szidalmazza, megvannak. Még érdekesebbé lesz a dolog, midőn a lelkész, NIELS GLOSTRUP mester, áll szóba a sátánnal. „Midőn a lelkész egyszer látogatóba jött hozzánk, a sátán így szólott hozzá: „Ha a nagy férfiú nem akadályozna, úgy elbánnék veled, hogy rajtad ragadna a szégyen. Oly bensően imádkozol a nagy férfiúhoz e gyermekért és ez egész házért és ezzel kint okozasz nekem. Ma ott ültem ruhád szegélyén, de mikor e gyermekért imába fogtál, lezuhantam és ördögi ütést ütöttem magamon, úgy, hogy rajtam maradt a szégyen.“ NIELS mester pedig így felelt: „Elég szégyen ragad rajtad, átkozott szellem“. Erre a sátán így válaszolt: „Azt magam is tudom“. — NIELS mester kérdezte tőle: „Mikor fogsz hát kitakarodni, átkozott szellem, ebből a lakásból, melybe belopóztál, és mikor fogod elhagyni ezt a szegény gyermeket, kit éjjel-nappal kínozasz?“ A gonosz szellem a gyermek szájával így felelt: „Szeretnéd, ha pusztulnék?“ — Erre NIELS így válaszolt: „Úzzön ki a mindenható Isten arra a helyre, mely számodra az örök tűzön készen áll“. — A sátán pedig így szólt: „Ha a nagy férfiú azt mondja „Pusztulj innét!“, akkor odébb kell állanom“. Ekkor NIELS mester latinul beszélt hozzá. A sátán gúnyosan felelte, hogy ezen nem óhajtja a fejét törni“.

Ha e leírást, mely világos bizonyítéka a hisztériának, a stratfordi kísértetjárással (l. I. 414-ik l.) összehasonlítjuk, arra az eredményre jutunk, hogy *a 19-ik század derekán egy fiúnak a könnyű hisztériája fontos tényezője volt az egész modern spiritizmus keletkezésének. Ugyanigy a valódi trancemédiumok*

többé-kevésbé kifejezett hisztériás rohamai is a leghatékonyabban támogatták azt a hitet, mely szerint szellemek avatkoznak az emberi létbe. Minthogy azonban a médiumok megszállottsága nem lényegtelenül különbözik az említett ördögös megszállottságtól, ezzel is röviden meg kell ismerkednünk.

Megszállott médiumok. A tranceállapot említésekor szóba került, mily nehéz dolog ez állapot sajátlagos természetét minden egyes esetben megállapítani. Lehet a trance — s tán többnyire úgy is van a dolog — tiszta autohipnózis; más esetekben viszont kétségtelenül hisztériás rohamnak tekinthető, melyben a szomnambul szak játssza az uralkodó szerepet, s melyben a médium autoszugesztíói révén azt hiszi, hogy szellem szállotta meg.

Láttam egy ízben ilyen rohamot egyik spiritiszta ülésen. Behatóbb vizsgálatról a hívők gyülekezetében természetesen szó sem lehetett, de meg a kellő eszközöknek és a vizsgálatban való jártasságnak is híján voltam, úgy, hogy a hisztéria tünetei e pillanatban, sajnos, nem voltak megállapíthatók. De maga a roham, a hányás, jajgatás, görcsök és klownmozdulatokra való nagy hajlam (pl. a tökéletlen körív, melybe a médium teste helyezkedett) teljesen meggyőztek, hogy hisztériás roham esete volt, mely hosszú tartamú szomnambul állapottal fejeződött be. Egyebek között ekkor szállta meg a médiumot a svéd lelkész szelleme, melynek csodálatos svéd nyelvezetét fentebb (I. 452. l.) említettem. A lelkész szónoklatát azonban az istenkáromlásoknak és átkozódásoknak egész áradata szakította meg, a mi nagy fokban emlékeztetett a valóságos ördögösségre.

A spiritiszták tényleg így is értelmezték a dolgot: hogy t. i. a lelkész szelleme kénytelen volt

helyét valamely nagyon tökéletlen és szenvedő szellemnek átengedni. Ez utóbbit azután minden elképzelhető ünnepélyességgel, imákkal és ígézésekkel üzték ki — középkori hangulatú kép volt ez, melyből csak a templom, a pap és valamely latin ígézőformula hiányzott, hogy tökéletes legyen.

Ilyenfajta médiumok, úgy látszik, épenséggel nem ritkák. A legismertebbek egyike jelenleg mrs. PIPER nevű amerikai nő, kit orvos ugyan nem, de a S. P. R. több tagja gondosan megvizsgált. Csak annyit állapítottak meg, hogy látóélessége és látótere normális, de azért még épen nincs kizárva, hogy a hisztériának más, kétségtelen tünetei nincsenek-e jelen. Hogy tényleg hisztériás, az a rendelkezésünkre álló leírások következő pontjaiból folyik:

CH. RICHET francia fiziologus pl. így nyilatkozik mrs. PIPER tranceállapotáról: „Mrs. PIPER némileg középen áll a rendes amerikai médiumok és a mi francia szomnambuljaink között. Mágneses vonásokkal el nem altatható; önmagától esik tranceállapotba. Ámbár mégsem egészen önmagától, mert, hogy transeba juthasson, valakit kezén kell fognia. Félstét szobában kezén fogja az illetőt s néhány perczig nyugodtan marad. Rövid idő múlva kis, görcsszerű rángatózások fogják el, melyek egyre élénkebbek lesznek s gyenge epilepsziászerű krizissel fejeződnek be. Ha ez véget ért, bódultságba esik, mely néhány perczig tart, míg hirtelen felsikoltással véget ér. Hangja most megváltozott; a ki előttünk áll, az nem mrs. PIPER többé, hanem más személyiség, PHINUIT dr., a ki nyers, férfias csengésű hangon beszél, a francia néger nyelv és az amerikai dialektus közé eső akcentussal“.

E leírásból kiviláglik, hogy itt a személyiség változásával járó hisztériás rohamról van szó. Ez abban is mutatkozik, hogy mrs. PIPER-nek nem mindig sikerül e tranceállapotot tetszése szerint bármikor előidéznie, ellenben ez állapot néha olyankor lép fel, midőn az egyén nem óhajtja, így pl. éjjel, alvás közben.

A szomnambul stádium, melyben dr. PHINUIT gyanánt szerepel, különböző ideig tart és tartama egy percztől egy óráig váltakozik, legtöbbször egy óráig tart. A személyiségváltozás oka gyanánt azt említik, hogy mrs. P. 1888-ban „orvosi“ segélyt keresett egy mr. COCKE nevű vak médiumnál, kit FINNY nevű francia orvos „kontrollált“ azaz tartott megszállva. A médiumnál végzett második látogatása alkalmával már öntudatlan lett és valami indián leányzó szelleme szállotta meg. Ezután egy magán körben médiummá fejlődött; e közben dr. PHINUIT, változatosság kedvéért néha más szellemek is, mint BACH SEBESTYÉN J., LONGFELLOW, COMMODORE VANDERBILT és mások „kontrollálták“. — Végül PHINUIT vált uralkodó szellemévé. Önmagáról ez a PHINUIT azt beszélte, hogy francia orvos volt, 1790-ben született Marseilleban és 1860-ban halt el; azt is elmondta pontosan, hol tanult és hol tartózkodott különböző időkben. A leggondosabb utánjárás daczára soha nem sikerült a nyomát kimutatni, hogy ilyen dr. PHINUIT valaha élt volna. Nem is más ő, mint tisztán mrs. P. képzeletének szülötte, autoszugesztioja. Az is csodálatos különben, hogy ez a francia nem tud francziául. Saját állítása szerint Metzben éveken át angolokkal közlekedvén, mindig angolul kellett beszélnie, miért is anyanyelvét — elfelejtette. Bizony elég csodálatosan hangzik, hogy francia ember saját hazájában elfeledje az anyanyel-

vét! Ezt mr. HODGSON egy ülés alkalmával meg is mondotta PHINUIT-nak és hozzátette, hogy nézete szerint PHINUIT kénytelen a médium agyvelejét használni, mrs. P. pedig nem beszél más nyelven, mint angolul. Egy következő alkalommal PHINUIT ezt a magyarázatot saját állításaként állította oda; tehát nem mondható, hogy a szellem szuggesztióknak hozzáférhetlen volna.

PHINUIT különlegessége abban áll, hogy magánviszonyokról, melyeket csak az a személy ismer, a kit mrs. P. tranceállapotában kezén fog, felvilágosításokkal tud szolgálni. E tekintetben számos, felette meglepő nyilatkozatát ismerik és főleg ez volt az oka, hogy az angol társaság a dolgot behatóbban megvizsgálta. Előbb azt hitték, hogy mrs. P. kémek segítségével szerez magának felvilágosítást kliensei körülményeiről. Ezért is hosszabb ideig magándetektívekkel őriztették, de eredmény nélkül. Végül vadonat idegen embereket mutattak be neki idegen néven, de PHINUIT még ezekről is mindenféle, tisztán személyi viszonyaikra vonatkozó felvilágosításokkal szolgált. Végül a S. P. R. tagjai meghívták Angliába. Felváltva lakott hol egyiknél, hol másiknál Liverpoolban, Cambridgeben, Londonban, hol egy lelket nem ismert, s azon kívül szigorúan őrizték. Számos ülést tartottak vele és nyilatkozatait lesztenografálták; az eredmény lényegileg ugyanaz maradt.

Természetesen PHINUIT-nek nem valamennyi adata egyforma értékű. Egynémelyikök bizony jórészt téves. Más esetekben először kémlelget, a mennyiben ő kérdez s a kérdéseire kapott válaszokból vár útmutatást arra nézve, a miről neki kell felvilágosítást adnia. Más alkalmakkor ellenben meg tud felelni olyan kérdésekre

is, melyekre az illető egyén maga is alig tudna válaszolni; a közelebbi vizsgálat ilyenkor tényleg azt deríti ki, hogy PHINUIT közlései helyesek. Nem bocsátkozhatunk mélyebben abba az óriási anyaghalmozba, melyet róla s működéséről összegyűjtöttek. Elégedjünk meg azzal, hogy valamennyi vizsgáló megegyezik benne, hogy PHINUIT közlései a jelenlévő egyének gondolatátvitteleiként megmagyarázhatók. Tény ugyan, hogy az illető egyének az átvitt gondolatoknak nem valamennyijét gondolták magukban teljes öntudatos világossággal. Itt valószínűleg a gépies, automatikus beszéd eseteivel állunk szemben, azaz az illető egyén nem-tudatosan suttozva önmaga adja meg a választ arra a kérdésre, melyet felvetett. Ha tényleg ez az oka PHINUIT közléseinek, akkor külföldi ember, a ki angolul nem tud, nem is kaphatna tőle felvilágosításokat. A dolog tényleg így is van. Mindazokra a kérdésekre, melyeket PHINUIT doktorhoz földije és kartársa, RICHET intézett, téves válaszokat kapott. Egyedül RICHET kutyájának nevét tudta eltalálni és ezt is tévesen ejtette ki. Így hát PHINUIT tudása semmiképen sem természetfeletti dolog; csak azt adja vissza, a mit a hisztériás szomnambul mrs. P. ülés közben hall.

A varázslat technikai segédeszközei.

Eddig kizárólag azokra a lelki állapotokra voltunk tekintettel, melyek babonás hiedelmeket idéztek elő, vagy melengettek. A fizikai természetet és ennek erőit csak annyiban érintettük, a mennyiben a babona körül a természeti tünetmények észlelésének és az észleltek magyarázásának mellékesen szintén jutott szerepe. Eközben kitűnt, hogy a különböző normális

és rendellenes lelki működések a leglényegesebb babonás fölfogások magyarázatára elégségesek. Mert hiszen a babona, — s ez éppen az eredmény, a melyre jutottunk — teljesen az emberi természetben leli alapját, a mennyiben részben a természeti tünetmények hibás észlelésén és téves magyarázásán, részben a lelki állapotok és működések ismeretének és megértésének hiányán alapul. De azzal, hogy a lelki élet mélyében megtalálhatjuk a babonás hiedelmek eredetének okait, még éppen nem mondtuk, hogy e hiedelmek helyes voltának kézzelfogható bebizonyítására nem használták fel egyszer-másszor a fizikális tüneteményeket is. Nevezetesen könnyen feltehető, hogy hivatásos varázsolók és bűvölők különböző időkben a természet erőinek ismeretét használták fel tudatlan kortársaik megtévesztésére és olyatén hírnévnek a megszerzésére és megőrzésére, mintha a felsőbb hatalmakkal szövetségben állnának.

Ezt elérni nyilván nem volt nehéz. Hivatásos szemfényvesztők, bűvészek, „a felsőbb mágia tanárai“ még ma is értenek hozzá, hogyan lehet az embert részben személyes ügyesség, részben a természeti erők ügyes felhasználása útján megtéveszteni. Még okos nézők is, kik pedig pillanatig sem kételkednek abban, hogy a meglepő eredmények természetes úton jöttek létre, örömeiket találják az ilyesmiben, mert csak ritkán jönnek rá, hogyan jött létre az eredmény. Ha ez még ma is elérhető, midőn pedig a természettudományi ismeretek a nép minden rétegében régibb időhöz képest hasonlíthatatlan nagy mértékben terjedtek el: régibb évszázadokban nyilván még sokkal nagyobb mérvben történhetett meg. Mert akkoriban természettudomány egyáltalán alig volt; a varázsoló

pedig csekély ismereteit, melyeket tanítójától örökölt és esetleg többé-kevésbbé véletlen észleletekkel gazdagított, gondosan titokban tartotta. Ily körülmények között a bűvészfogások útján elért eredményeket mágiás hatások gyanánt adhatták elő, minthogy a nép meg nem értette és hitt a varázslatban.

Tudjuk már azt is, hogy minden időben akadtak, a kik csalás szándékával alkalmaztak szemfényvesztő fogásokat, hogy a tömegnek akár az egyes mágusok hatalmában, akár bizonyos hiedelmekben való hitét megerősítsék. Történelmi fejtegetéseink folyamán nem egy idevágó példát említettünk. Eredetileg ezek a kóklerfogások természetesen nagyon esetlenek és egyszerűek voltak, minthogy finomabb eszközökkel nem rendelkeztek. Ez áll pl. azokra a különböző módszerekre, melyeket a varázsolók a görögök hanyatlásának korszakában HEKATÉ fénylő alakjának elővarázsolására (v. ö. I. 79-ik l.) használtak. Egyes északi mondák bizonyos eleven bálványszobrokat említenek, melyek leírásából világosan kitűnik, hogy ezekben a fa-szobrokban emberek rejtőztek, kik adott pillanatban az istenség szerepét játszották. Hogy a középkor tudós mágusai természettudományi ismereteiket arra használták, hogy ezek útján a népnek imponáljanak, az kétségen felül áll. Csak nem tehetjük fel, hogy ezek a férfiak pusztán azért iparkodtak ember formájú művészi gépezeteket szerkeszteni, hogy szabad óráikat ezzel töltsék, nem is sejtve a hatást, melyet az ilyen önmagától mozgó szobor tudatlan embertársaikra gyakorol. S midőn a természettudományi megismerés lassankint gyarapodott, a tudós mágusok mindig abban sántikáltak, hogyan lehetne ez új ismereteket varázslatos czélokra kiaknázni. PORTA „*Magia naturalis*“-ának első kiadá-

sában értékes az az útmutatás, hogy miként alkalmazták akkoriban az ismert természeti erőket; a többi tisztán babona (v. ö. I. 349-ik l.). Még GALILEI idejében is számos bűvár, úgy látszik inkább a szemfényvesztés, a bűvészet, semmint a szigorú tudomány szolgálatában dolgozott. Olyan férfiak, mint KIRCHER ATHANÁZ (1601—80) és SCHOTT GÁSPÁR (1608—66) kiváló szeretettel viseltetnek a csodálatos iránt, a mi az embereknek imponálhat s félrevezetheti őket. Számos művekben a természettudományi vizsgálatok rendszerint alárendelt szerepűek; varázslatos alkalmazásuk foglalja el a legtöbb helyet. A szemfényvesztést legkülönbözőbb formáiban még napjainkban is sokféle ámító célzattal használják. A spiritiszták fizikális és materiálizációs médiumai, mint fentebb említettük, nagyrészt kóklerek, kik előnyösebbnek találták az emberek babonájára spekulálni, mintsem mesterségüket a maga nevének nevezni (v. ö. I. 537-ik l.). Végül BLAVATSKY-né asszony féltudományos theozofias rendszere ugyancsak a szemfényvesztés segélyével vált vallásos doktrínává, mely eleinte tényleg lelkesült hívekre talált (I. I. 525-ik l.).

De abból, hogy a szemfényvesztést alkalmazni lehet és mindenkoron alkalmazták is a hit és babona erősítésére, még nem következik, hogy a szemfényvesztés az egyetlen oka valamennyi varázslatos jelenségnek. Az ilyen feltevés csak a legkalandosabb következtetésekre szolgáltatna okot.

„*Les sciences occultes*“ cz. művében (Párizs, 1829) E. SALVERTE megpróbálta, hogy a mágiás hatásokról szóló valamennyi, régibb korokból fenmaradt közleményre ezt a magyarázatot erőszakolja. De ennek következtében fel kellett tennie, hogy a messzi őskorban már

ismertek fizikális és chemiai erőket, a mi pedig épen nem valószínű. A puskapor, léghajó, homorú tükör és a későbbi kor egyéb találmányai művében nagy szerepet játszanak az egyiptomi papokról és görög filozofusokról, MÓZES-ről és a prófétákról szóló fejtegetésekben. Az ilyen magyarázat tisztán önkényes és históriaellenes, ha nem is tekintjük, hogy az ókor valamennyi előkelő egyéniségét mégis csak aligha lehet tudatos csalónak bélyegezni. LUND dán bűvár, néhány év előtt megjelent munkájában ¹ hasonló álláspontra helyezkedik és úgy hiszi, hogy azokat a viharokat, miket az északi szágák szerint varázslattal idéztek elő, tényleg mesterséges úton csinálták bizonyos egyének, kik a kellő természettudományi ismeretek birtokában voltak! Micsoda mesés gépezetre lett volna szükség, hogy a tengert és a levegőt oly forrongásra indítsák, a melyben a hajósok a fedélzeten meg nem állhattak a lábukon, a mint azt a JOMSOIKINGA-szága elmondja.

A szemfényvesztés egyes ágazatainak részletesebb ismertetése kívül áll feladatom körén; ezért néhány általános megjegyzésre szorítkozom, mely útmutatásul szolgálhat azoknak, kik a babonára való jelentőségét közelebbről óhajtják tanulmányozni. Ha e szót legtágabb értelmében vesszük, úgy a természeti erők alkalmazását, valamint az egyéni kezűgyességet is jelenti. Természetesen nehéz megmondanunk, mennyire ismerték és alkalmazták a letűnt korok mágusai a kezűgyességet. Egészben legfeljebb a technikai segédeszközökről nyilatkozhatunk. A kér-

¹ L. LUND, Tolo Fragmenter om Hedenskabet. Kopenhága, 1891.

désnek ezt az oldalát BREWSTER D. angol fizikus | „*Letters on natural magic*“ cz. munkájában (1831) tárgyalta; leírja azokat a fizikális és chemiai segédeszközöket, melyekről elég biztosan kimutatható, hogy a régibb idők mágusai használták. — A modern bűvészetet, melynek feladata nem egyéb, mint, hogy a nézőt mulattassa, ismert bűvészek gyakran ismertették irodalmilag. HOFFMANN „*Modern Magic*“ cz. műve állítólag egyike a legjobb e fajta munkáknak; legalább rendkívül részletes útmutatásokat közöl nagyszámú bűvészmutatványnak végrehajtására. A bűvészet elméletét DESSOIR, az ismert pszichologus, RELLS néven „*Psychologische Skizzen*“ nevű könyvében tárgyalja. E két munka reánk nézve annyiban fontos, a mennyiben nagy mértékben megkönnyíti a spiritisza médiumok által alkalmazott speczifikus módszerek megérthetését. E módszereknek részletes leírását megtaláljuk TRUESDELL „*Spiritualism, Bottom Facts*“ cz., WILLMANN „*Moderne Wunder*“, „*Revelations of a Spirit-Medium*“ és HODGSON-nak mr. DAVEY kísérleteiről szóló, a *Proceedings of S. P. R.* 8-ik kötetében közölt munkáiban.

Mégis, egy spiritisza fogásnál érdemes egy pillanatra időznünk, a mennyiben ez sok fantasztás felfogásra szolgáltatott alkalmat. A már előbb említett, *szellemkezekről készített paraffinformákat* értem, melyeket nemcsak buzgó spiritiszták, de kritikusabb egyének is valami felette csodálatos dologként bámultak meg. Ugyanis abból indultak ki, hogy nem készülhetek emberi kézen, minthogy ezt nem lehet a csuklónak megfelelő keskeny nyílásból kihúzni, a nélkül, hogy az ember a vékony paraffintokat szét ne repesztené. Azonban még ennél is kevésbé lehetséges dolog

volna e tokot az ujjak hajlított tartásakor lehúzni, pedig ily tartású kezekről is készültek lenyomatok. Csakhogy ezek az állítások tisztán légből kapottak; az illető szerzők nyilván sohasem vették maguknak azt a csekély fáradságot, hogy kezeikről paraffinlenyomatot készítsenek; különben csakhamar rájöttek volna, hogy a dolog nem is olyan nehéz. Csak a szőrszálakat kell a kézen és csuklón gondosan lebetetválnunk s a kezet kevés olajjal bekennünk — a mi egyébként nem is okvetlenül szükséges — és a tokot kezünkről egészen könnyen lehúzhatjuk. A míg a paraffin nem merevedett meg egészen, kissé rugalmas; ezért a kezet egészen jól kihúzhatni, még hajlított ujjal is. Ha azután a paraffinformát gipszsel kitöltjük, az így készült gipszmintán láthatjuk, hogy a kéz kihúzásakor a forma egyáltalában nem szenvedett kárt. Vannak gipszlenyomataim kezeikről, melyeken a kézközép csontjainak körülete 3 cm-rel nagyobb a csuklóénál; mégis a kéz az aránylag keskeny formából ki tudott szabadulni, a nélkül, hogy a tokot megsértette volna.

Azt mondtuk ugyan, hogy nehéz eldönteni, mennyire éltek a régibb idők mágusai olyan kézfogásokkal, a milyeneket napjainkban a bűvészek szerte alkalmaznak; de mégis van egy fogás, a *hasbeszélés*, mely bizonyval minden időben ismeretes és használatos volt. A hasbeszélés történelmét és elméletét nagyon kimerítően írta le FLATAU és GUTZMANN „*Die Bauchrednerkunst*“ cz. munkájában (Lipcse 1893). Azonban a tárgy iránt való lelkesedésök mégis csak messze ragadja el a szerzőket, midőn azt állítják, hogy az ó-kor valamennyi jósnője és varázsolója e művészetnek köszöni nagy hírnevét. Ezt, a mint láttuk, sok-

féle tényező együttes hatása okozta; a hasbeszélés legfeljebb egyike volt e tényezőknek. Állítólag a középkor boszorkányai is legnagyobb részt hasbeszélők voltak. Erre nézve bizonyítékul a későbbi időkből való egyes történeteket beszélnek el; kísértetekről szóló meséket, melyek tényleg kimutathatóan onnét származtak, hogy hasbeszéléshez értő asszonyok a házban és ház körül mindenfelé hangokat szólaltattak meg. Kétségtelen tehát, hogy a hasbeszélésnek volt része a babona erősítésében. De azért a boszorkányhit forrásának még ugyanoly kevéssé mondhatjuk, mint a hogyan azok az egyének, kiket boszorkányokként elítéltek, nem voltak valamennyien hasbeszélők. Mi is indíthatta volna az emberek millióit arra, hogy eljátszanak egy művészetet, melyet csak nehezen lehetett megtanulni s mely nem járhatott más haszonnal, mint a tűzhalál?

Azonban az említett szerzők történelmi kutatásaiból kitűnik, hogy a hasbeszélést a legkülönbözőbb idők mágusai meglehetősen széles körben gyakorolták; az élettani vizsgálatok azt is kiderítették, hogy egyes hasbeszédhangok néha önkéntelenül, az illetők minden különös erőlködése nélkül, támadhatnak. Ez különösen a női nemre vonatkozik. Ezért nem is valószínűtlen, hogy a hasbeszélés bizonyos spiritiszta médiumoknál is szerepet játszik. Mrs. PIPER korábban említett üléseinek egynémelyikében, úgy látszik, dr. PHINUIT is egyszer-másszor hasbeszélőként produkáta magát.

Befejezés.

Sorra vettük tehát azokat a leglényegesebb jelenségeket, melyek a különböző babonás hiedelmek keletkezésére és fejlődésére kimutathatólag hatással voltak. Ez a fejtegetés magától értetődőleg ugyanolyan kevésbé tarthat igényt a tökéletességre, mint a hogy a különböző korok valamennyi babonás hiedelmét sem sikerült megmagyaráznunk. De ez a tökéletlenség inkább e munka határoltágában leli magyarázatát, mintsem a tudomány arra való képtelenségében, hogy e jelenségeket megmagyarázza. Természetesen sok mindenre akadunk, főleg az ó-kor babonája körül, minek keletkezését nem magyarázhatjuk meg bizonyossággal. Ennek egyszerű és természetes oka az, hogy azokról a jelenségekről szóló történelmi értesüléseink, melyeken akkor a felfogás alapult, nagyon is fogyatékosak. Már pedig tünetményeknek magyarázatába, melyeket közelebbről nem ismerünk, természetesen nem bocsátkozhatunk. De látván, hogy későbbi időkben ismeretes természeti tünetmények hibás magyarázatából egészen hasonló felfogások keletkeznek s fenn is maradnak, valósággal abszurd dolog volna hinnünk, hogy bennök régebben más, ismeretlen erők működtek közre.

Míg tehát ez okból egész vizsgálódásunk természetesen tökéletlen és hiányos, másrészt mégis kétségtelen, hogy a babona okainak valósággal óriási halmazát ismertette meg velünk. Láttuk pl., hogy valamely jóslat vagy álom teljesezése különböző körülményeken alapulhat; hiszen tapasztalás szerint egy és ugyanannak a tünetmenynek néha nagyon különböző oka lehet. Valamely tűzvész támadhat villámcsapásból, éghető anyagoknak önmaguktól való meggyu-

ladásából, vigyázatlanságból és gyujtogatásból. Valamint pedig néha nem lehet eldönteni, hogyan keletkezett a tűzvész, ugyanúgy nem állíthatjuk, hogy más eseményeknek minden egyes esetben okvetlenül ugyanaz az oka. Erre pedig a spiritiszták és okkultisták nagyon is hajlanak s ezért inkább ehhez vagy amahhoz a varázslatos erőhöz folyamodnak, melynek minden lehetséges és lehetetlen hatást tulajdoníthatnak, semhogy előbb minden egyes esetben felkeresnék a természet és a lélek világának előttünk ismert erőit, melyek a jelenséget talán szintén megmagyarázhatják. Ez tényleg körülményesebb ugyan, mint szellemekhez, pszichikus erőhöz, od-erőhöz vagy ilyesmikhez folyamodni, de mégis ez az út, melyen járnunk kell, hogy az igazságot tényleg megtaláljuk. Ha tényleg vannak e létben jelenségek, melyeket az eddig ismert erőkkel nem magyarázhatnánk meg, ez végül majd ki fog derülni. Így csak arra kell utalnom, hogy a telepatiás hallucinációk kérdése egyelőre még nyílt kérdés, magyarázatok a jövő titka. De a probléma megoldása messze távolba tolódik el, ha a priori ismeretlen erők közreműködését tesszük fel és ezzel a tényállás közelebbi vizsgálatáról lemondunk.

A babona története megmutatja, milyen hihetetlen erősen befészkelődhetnek az ilyen elsietett hipotézisek, ha egyszer a nép tudatába férközniök sikerült. Kiirtásuk évszázados munkába kerülhet. Mindazok a babonás hiedelmek, melyeknek természetes összefüggését e helyütt kimutatni iparkodtunk, kezdetök óta nem voltak egyebek, mint többé-kevésbbé tévesen észlelt jelenségeknek hibás magyarázatai. Ha az ember ezt tudja, természetesen kétszeresen is óvatosnak kell lennie, hogy valamiképen újabb babonára indítékot

ne adjon. E tekintetben a modern okkultistáknak bizony sok szárad a lelkükön. Telepathia, szubliminális v. alsóbb öntudat és egyéb, hasonló fogalmak az okkultisták ama buzgalma következtében, hogy a legbonyolultabb tünetményekre is azonnal magyarázatot találjanak, a legjobb kilátásokkal biztatnak, hogy az új század babonájában előkelő helyet fognak elfoglalni. A tudománynak előbb minden lehetőséget fáradtságosan meg kell vizsgálnia, mielőtt új hipotéziseket állít. A babona ellenben azonnal készen van a maga magyarázatával.

A FORDÍTÓ ZÁRÓSZAVA.

zeretettel, odaadással foglalkoztam ez érdekesítő, tanulságos munka fordításával és igyekeztem leküzdeni nehézségeit. Ha itt-ott talán nagyon is ragaszkodtam a szöveghez, arra egyenesen a hűségre való törekvés vezetett. Magam is munkás vagyok, szerény, kezdő a kísérleti pszichologia terén s csak természetes, hogy a kérdésekről, miket a szerző feszeget, magamnak is megvannak a magam nézetei. De ha a t. olvasó LEHMANN hírneves munkáját olvassa, nem az én nézetemre kíváncsi, hanem a szerzőjére s így annál is inkább ragaszkodnom kellett az ő szavaihoz, szavainak minden árnyalatához. Mert ha azoktól — látszólag csak a forma kerekdedsége kedvéért is — eltértem, már úgy éreztem, hogy véték a szerző intenciója ellen s idegen elemet csempészek bele oda, hol arra szükség és jogosultság nincsen. Ezért voltam helyenkint tán túlságosan is hívséges fordító.

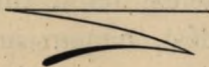
Nehézségeket okozott a terminologia is. Valami bő pszichologiai irodalmunk nincsen. Nem egy szó akadt, melynek megfelelőjét úgy kellett előbb megteremteni. Másutt viszont egy német kifejezésre három, négy megfelelő is akadt a magyar nyelvben s ekkor a német szöveg értelméhez mérten egyazon kifejezést magyarul hol egyik, hol másik szóval adtam vissza. A hol a magyarosítás erőszakoltnak tetszett, ott inkább megmaradtam a közhasználatba átment

idegen szók mellett. A *clairvoyance*-ot p. o. „távolba-látás“-nak fordítottam, mely lehet térbeli és időbeli. A *telepathia* „távolbaérzés“-nek készült, de helyel-közzel megmaradt telepathiának. A *Magie*, *Zauberei* hol „varázslat“, hol „varázslás“, hol „boszorkányosság“, hol „bűbájosság“, hol pedig megmaradt „mágia“-nak. Az „*automatisch*“ hol „*gépies*“, hol „*önkéntelen*“, hol „*automatikus*“. A „*Geisterbeschwörung*“ hol „szellemidézés“, hol „igézés“, hol „bűvölés“, hol „szelleműzés“. Az „*Astrologie*“ maradt „*asztrologia*“, de egy-egy helyütt magyarosítva: „*csillagjóstástan*“-nak. Ha gazdagok vagyunk, miért fősvénykednénk nyelvünk kincseivel. Ha ez következetlenség, akkor legalább öntudatos és cél tudatos következetlenség. Sok küzdelmembe került annak az eldöntése is, mint fordítsam a „*bewusst*“ és „*unbewusst*“ kifejezéseket. Lehmann maga egy jegyzetben tartja szükségesnek kiemelni, hogy az „*unbewusst*“ kifejezés lelki működésekre alkalmazva: nonsens, de hogy jobb hiányában ő is használja. A magyar nyelv szerencsés érzéke e nonsens elkerülhetővé tenné. Mert a hol a német a „*Bewusstsein*“ kifejezéssel él, ott magyar ember rendszerint az „öntudat“ kifejezést használja. „*Er ist bei Bewusstsein*“ úgy mondjuk „öntudatnál van“ vagy „magánál van“. Az „*unbewusst*“-ot pedig úgy mondjuk, hogy „öntudatlan“. A magyar nyelvhasználat tehát soha sem tételezi fel a tudattalan vagy nem tudatos lelki működést, hanem arra helyezi a súlyt, vajjon az egyén én-je, az „ön“ résztvesz-e a tudatban. avagy nem. S így a magyar nyelvérzék kezdettől fogva azon az állásponton van, melyre az idegen nyelvek csak a legújabb pszichológiai kutatások alapján kezdenek helyezkedni. Így a németek az „*Ichbewusstsein*“,

a francziák a „conscience de moi“ kifejezéseket alkoták meg s ezeket kezdik újabban használni. Minthogy azonban ez a terminologia minduntalan ellentétbe helyezett volna az eredeti szöveg eszmemenetével, kénytelen voltam ott, a hol e kifejezések mint egymásnak látszólagos ellentétei szerepelnek, a „tudatos“ és a „nem-tudatos“ elnevezésekhez ragaszkodni.

Eredetileg czélom volt LEHMANN művéhez függelékot csatolni, mely a babona és varázslat magyarországi történetére vetne világot. De az anyag, a mint kereséséhez fogtam, annyira meggyűlt kezem alatt, hogy azt záros idő alatt csak felszínesen dolgozhattam volna fel, kellő feldolgozása pedig a mű megjelenését lényegesen késleltetné.

LEHMANN munkáját tehát részemről minden változtatás s minden hozzáfűzés nélkül veszi a magyar olvasó, és oly szerzőt ismer meg a maga eredetiségében, kinek egyéb, szigorúan tudományos műveire korunk pszichologiai, eszthetikai és filozofiai írói egyre kénytelenek hivatkozni. Köszönettel tartozunk tehát neki, hogy e közérdekű s a művelt nagyközönségnek szánt terjedelmes mű megírására is talált időt, mely műre külföldön is, nálunk is bizony nagy szükség volt.

IRODALOM.

I. SZAKASZ.

- Ennemoser** : Geschichte der Magie. Leipzig 1844.
- Lévi, Eliphas** : Histoire de la magie. Paris. 1860.
- Mauury, A.** : La magie et l'astrologie dans l'antiquité et au moyen age. Ed. 4. Paris 1877.
- Soldan** : Geschichte der Hexenprozesse. Neu bearb. von Heppe. Bd. 1—2. Stuttgart 1880.
- Sprengel, K.** : Versuch einer pragmatischen Geschichte der Arzneikunde. Aufl. 3. Bd. 1—2. Halle 1821—23.
- Eyre** : Journals of expeditions of discovery into Central-Australia. Vol. 1—2. London 1845.
- Haarhoff** : Die Bantu-Stämme Süd-Afrikas. Leipzig 1890.
- Horst, C. G.** : Deuteroskopie oder Erscheinungen aus dem Gebiete der Pneumatologie. Bd. 1—2. Frankfurt 1830.
- Lubbock, J.** : Les origines de la civilisation. Paris 1873.
- Schoolcraft** : Information respecting the history, conditions and prospects of the Indian tribes of the United States. Vol. 1—3. Philad. 1853. 4°.
- Lenormant** : Die Magie u. Wahrsagekunst der Chaldäer. Th. 1—2. Jena 1878.
- Records of the Past**. Assyrian texts. Vol. III, IX, XI. London 1872—78.
- Sayce** : The astronomy and astrology of the Babylonians. I. Transactions of the society of Biblical Archaeology. Vol. 3. 1874.
- Homérosz** : Iliász.
- Homérosz** : Odyssea.
- Cicero** : De natura deorum.
- Cicero** : De divinatione.
- Anderson** : Nordisk Mytologi. Oversat af Winkel-Horn. Christiania 1887.
- Egils Saga Skallagrímssonar, tilligemed Egils stórre Kvad**. Kjöbenhavn 1886—88.
- Fritzner, J.** : Lappernes Hedenskab og Trolddomskunst. In Norsk historisk Tidsskrift. Bd. 4. Christiania 1877.
- Gering** : Die Edda. Leipzig 1892.
- Grimm** : Deutsche Mythologie. Ausg. 2. Bd. 1—2. Göttingen 1844.
- Jónsson, F.** : Um galdra, seid, seidmenn og vödur. I. Priar ritgjördir etc. Kaupmanh. 1892.

- Kalevala. Efter andra Original-upplagen öfversatt af Collan. Bd. 1—2. Helsingfors 1864.
- Petersen, N. M.: Historiske Fortællinger om Islændernes Færd hjemme og ude. Bd. 1—4. Kjöbenhavn 1839—44.
- Rafn: Fornaldur sögur nordlanda eptir gömlum handritum. Bd. 1—3. Kaupmanh. 1829.
- Rafn: Nordiske Fortids-Sagaer. Bd. 1—3. Kjöbenhavn 1829—30.
- Winkel-Horn: Billeder af Livet paa Island. Islandske Sagaer. Bd. 1—3 Kjöbenhavn 1871—76.
- Bodinus, J.: De magorum daemonomania. Lib. 1—4. Basil 1581. 4°.
- Dahlerup, V.: Hexe og Hexeprocesser i Danmark. Studentersamf. Smaaskrifter No. 80. Kjöbenhavn 1880.
- Rydberg, V.: Middelalderens magi. Oversat fra Svensk. Kjöbenhavn 1873.
- Prätorius: Blockes-Berges Verrichtung. Leipzig 1669.
- Abraham v. Worms: Buch der wahren Praktik in der uralten göttlichen Magie. Zweiter Anhang: Die Beschwörungen der Kapuziner. Köln a. Rh. 1725. 16°.
- Bekker, B.: Die bezauberte Welt. Bd. 1—4. Amsterdam 1693. 4°.
- Schindler: Der Aberglaube des Mittelalters. Breslau 1858.
- Schott, C.: Magia universalis naturae et artis. Tm. 1—3. Herbipol. 1657.

II. SZAKASZ.

- Heller, A.: Geschichte der Physik von Aristoteles bis auf die neueste Zeit. Bd. 1—2. Stuttgart 1882—84.
- Kiesewetter, C.: Geschichte des neueren Occultismus. Leipzig. 1891.
- Sprengel, K.: Versuch einer pragmatischen Geschichte der Arzneikunde. Aufl. 3. Bd. 3—4. Halle 1827.
- Buhl, F.: Det israelitiske Folks Historie. Kjöbenhavn. 1893.
- Das Buch Henoch. Uebersetzt und erläutert von A. G. Hoffmann. Th. 1—2. Jena 1833—38.
- Franck: La Kabbale. Ed. 2me. Paris 1889.
- Rubin, S.: Heidentum und Kabbala. Wien 1893.
- Steinschneider, M.: Jüdische Litteratur. Ersch und Grubers Encyklopädie. Sekt. II, T. 27. Leipzig 1850. 4°.
- The Kabbalah unveiled, containing the chief books of the Zohar, translated into English by Mc. Gregor Mathers. London 1887.
- Chabas, F.: La papyrus magique Harris. Chal. sur Saône 1860. 4°.
- Lenormant: Die Magie und Wahrsagekunst der Chaldäer. T. 1—2. Jena 1878.
- Vacherot: Histoire critique de l'école d'Alexandrie. T^{me} 1—3. Paris 1845—51.
- Bailly: Geschichte der Sternkunde des Alterthums. Bd. 1—2. Leipzig 1777.
- Ptolemaeus: Quadripartitum. Ed. Camerarius. Norimberg 1535. 4°.
- Berthelot: Les origines de l'Alchymie. Paris 1885.
- Bacon, R.: Opus majus ad Clementem IV pontificem maximum. Ed. Sam. Jebb. Venet. 1750. Fol.

- Kopp, H.**: Die Alchemie in älterer und neueren Zeit. T. 1—2. Heidelb. 1886.
- Lévi, E.**: Histoire de la magie. Paris 1860.
- Naudé, G.**: Apologies pour tous les grands personnages qui ont esté fausement soupçonné de Magie. La Haye 1653.
- Reuchlin**: De verbo mirifico. Basil. 1494. Fol.
- Reuchlin**: De arte Cabbalistica. Hagenau 1517. Fol.
- Trithemius**: Steganographia. Darmstadt 1621. 4°. Colon. Agrip. 1635. 4°.
- Villanovanus, A.**: Opera omnia. Ed. Nic. Tavrell. Basil. 1585. Fol.
- Agrippa, H. C.**: De occulta philosophia. Colon. Agrip. 1531—33. Fol.
- Agrippa, H. C.**: Opera in duos tomos digesta. Vol. 1—2. Lugd. s. a. (c. 1600).
- Das gross Planetenbuch. Frankfurt a. M. 1553. 4°.
- Das grosse Planetenbuch sampt der Geomancie, Physiognomie und Chiromancie. Erfurt 1651.
- Garcæus, J.**: Astrologiae methodus. Basil. 1576. Fol.
- Indagine**: Introductiones apotelesmaticae elegantes in Chyromantiam, Astrologiam naturalem, etc. Francof. 1522.
- Indagine**: Astrologia naturalis d. i. Bericht wie man die Chiromancie etc. erlernen kann. Strassburg 1630.
- Poppe, M. v.**: Neuer Wunder Schauplatz der Künste und interessantesten Erscheinungen im Gebiete der Magie, Alchymie, Chemie etc. T. 1—2. Stuttgart 1839.
- Triszmossinus, S.**: Avrevm vellos oder guldin Schatz und Kunst Kammer. Augs. 3. Hamburg 1708. 4°.
- Chevreul**: De la baguette divinatoire. Paris 1854.
- Geheime Unterredungen von Magia naturali, deren Ursprung und Principiis. Cosmopoli 1702.
- Halle, J. S.**: Magie oder die Zauberkräfte der Natur. Bd. 1—4. Berlin 1874—86.
- Halle, J. S.**: Fortgesetzte Magie oder die Zauberkräfte d. Natur. Bd. 1—12. Berlin 1788—1801.
- Halle, J. S.**: Neufortgesetzte Magie oder die Zauberkräfte der Natur. Bd. 1. Berlin 1802.
- Martius J. N.**: Unterricht von der Magia naturali und derselben medicinischen Gebrauch. Frankfurt und Leipzig 1751.
- Martius J. N.**: Unterricht in der natürlichen Magie. Umgearbeitet v. Wiegleb. Berlin und Stettin 1779.
- Paracelsus**: Opera, Bücher und Schriften, so viel deren zur Handt gebracht. Ed. Huser. Bd. 1—2. Strassburg 1603. Fol.
- Porta**: La magie naturelle en quatre liures. Lyon. 1571.
- Porta**: Magia naturalis oder Haus-, Kunst- und Wunderbuch. Bd. 1—2. Sulzbach 1680.
- Astrologischer Wahrsager zu jedermanns Nutz verfertigt. 1703.
- Curieuse und ganz neue Art zu punctiren. Weimar 1768.
- Job, J. G.**: Anleitung zu den curieusen Wissenschaften, Physiognomie, Chiromantie, Franckfurt und Leipzig 1737. Ausgabe 2. ibid. 1747.

- Kall, A.:** Formodninger om de hos vor Almue under Cyprians Navn forekommende magiske Böger. Vidsk. Selsk. Skrifter, Nye Saml. Del. 5. Kjöbenhavn 1799.
- Lammert, G.:** Volksmedizin und medizinischer Aberglaube in Bayern. Würzburg 1869.
- Magia divina** oder Unterricht von denen fürnehmsten cabbalistischen Kunststücken. Franckfurt und Leipzig 1745.
- Reichlin-Meldegg:** Die deutschen Volksbücher von Johann Faust u. Christoph Wagner. Bd. 1—3. 1849.
- Scheible, J.:** Dr. Johann Faust. Bd. 1—4. Stuttgart 1846—49.
- Thiele:** Den danske Almues overtroiske Meninger. Kjöbenhavn 1860.
- Zahn, Ch.:** Cyprian von Antiochien u. die deutsche Faustsage. Erlangen 1882.

III. SZAKASZ.

- Abraham v. Worms:** Buch der wahren Praktik in der uralten göttlichen Magie. Köln a. Rh. 1725. 16°.
- Brunsmann, Joh.:** Et forfærdeligt Hus-Kors, eller en sandfærdig Beretning om en gruelig Fristelse . . . i Kjöge. Ausg. 2. Kjöbenhavn 1870.
- Eschenmayer, C.:** Mysterien des inneren Lebens. Tübingen 1830.
- Horst, G. C.:** Deuteroskopie; oder Erscheinungen und Probleme aus dem Gebiete der Pneumatologie. Bd. 1—2. Frankfurt a. M. 1830.
- Kant, J.:** Träume eines Geistersehers erläutert durch die Träume der Metaphysik. 1766. Ausg. Kirchmann.
- Kant, J.:** An Fräulein Charlotte von Knobloch über Swedenborg. Ausg. Kirchmann.
- Kerner, J.:** Die Seherin von Prevorst. T. 1—2. Aufl. 2. Stuttgart 1832.
- Reflexioner öfver de nyligen uppdagade Swedenborgs Drömmar, hvilka derjämte oförändrade bifogas.** Stockholm 1860.
- Swedenborg, E.:** Om Himlen og dens Undere og om Helvede, af Hört og Set. Ausg. 2. Kjöbenhavn 1882.
- Davis:** Die Philosophie des geistigen Verkehrs. Leipzig 1884.
- Davis:** Die Prinzipien der Natur. Bd. 1—2. Ausg. 2. Leipzig 1889.
- Dods:** Spirit manifestations examined and explained. New-York 1854.
- Kiesewetter:** Geschichte des neueren Occultismus. Leipzig 1891.
- Edmonds:** Der amerikanische Spiritualismus. Leipzig 1874.
- Kardec, A.:** Le livre des médiums. Edit. 20me. Paris s. a.
- Kardec, A.:** Hvad er Spiritismen eller Aandelæren? Kjöbenhavn 1863.
- Wallace, A. R.:** Miracles and modern Spiritualism. London 1874.
- Wallace, A. R.:** Spiritualismen for Videnskabens Domstol. Kjöbenh. 1887.
- Report on Spiritualism by the Committee of the London Dialectical Society.** London 1871.

- Aksákow, A.: Animismus und Spiritismus. 1—2. Leipzig 1890.
- Aksákow, A.: Die Verurtheilung des Photographen Buguet in Paris. Psych. Studien. 1875. S. 338 ff.
- Crookes, W.: Researches in the phenomena of Spiritualism. London s. a.
- Crookes, W.: Notes of séances with D. D. Home, Proceedings of S. P. R. Part XV. London 1889.
- Glendinning, A.: The veil lifted. Modern developement of Spirit Photography. London 1894.
- M. A. (Oxon): Researches in Spiritualism. Human Nature, Sept. 1874.
- Reichenbach: Physikalisch-physiologische Untersuchungen über die Dynamide. Bd. 1—2. Aufl. 2. Braunschweig 1850.
- Reichenbach: Aphorismen über Sensitivität und Od. Wien 1866
- Reichenbach: Die Odische Lohe und einige Bewegungserscheinungen. Wien 1867.
- Sidgwick, Mrs. H.: On Spirit Photographs. Proceedings of S. P. R. Part XIX. London 1891.
- M. A. (Oxon): Psychography. London 1878.
- Zöllner: Transcendental Physics. Transl. from German by C. C. Massey. London 1885.
- Zöllner: Wissenschaftliche Abhandlungen. Bd. 1—3. Leipzig 1878—79.
- Blavatsky, H.: Schlüssel zur Theosophie. Leipzig s. a.
- Hansen, O.: De östasiatiska Religioner. Kjöbenhavn 1893.
- Kiesewetter: Die von Mme. Blavatsky mitgeteilte Sage von den indischen Gauklern. Psych. Studien. 1891. Seite 419 ff.
- Preyer, W.: Der Hypnotismus. Wien und Leipzig 1890.
- Report on Phenomena connected with Theosophy. Proceedings of S. P. R. Part IX. London 1885.
- Sinnett, A. P.: De skjulte Kræfters Verden. Kjöbenhavn 1886.
- Sinnett, A. P.: De invigdes lära. Stockholm 1887.
- Wittig: Ein indischer Gaukler. Psychologische Studien. 1891. S. 342 ff. u. S. 411 ff.
- Bericht über die zu Mailand mit Eusapia Paladino angestellten Experimente. Psychische Studien 1893.
- Gibier, P.: Spiritismen. En historisk, kritisk og experimental Undersögelse. Kjöbenhavn 1887.
- Hartmann, E. v.: Die Geisterhypothese des Spiritismus und seine Phantome. Leipzig 1891.
- Janson, Kr.: Foredrag. Kbh. 1894.
- Lang, V. R.: Eusapia Paladino in Warschau. Psych. Studien 1894.
- Prel, C. du: Der Spiritismus. Leipzig 1893.
- Proceedings of the Society for Psychical Research. Part X. London 1886.
- Richet, Ch.: Expériences de Milan. Annales des sciences psychiques. 1893.
- Wittig: Bemerkungen zu Herrn Reimers' Erörterungen. Psych. Studien. 1884. S. 524.

IV. SZAKASZ.

- Agrippa, H. C.: Opera in duos tomos digesta. Vol. 1—2. Lugd. s. a.
- Kiesewetter, C.: Geschichte des neueren Occultismus. Bd. 1. Leipzig 1891.
- Perty, M.: Die mystischen Erscheinungen der menschlichen Natur. Aufl. 2. Bd. 1—2. Leipzig 1872.
- Schindler, B.: Das magische Geistesleben. Breslau 1857.
- Davey, S. J. and Hodgson, R.: The possibilities of mal-observation and lapse of memory from a practical point of view. Proceedings of S. P. R. Vol. 4. London 1887.
- Dessoir, M.: Zur Psychologie der Taschenspielerkunst. Rells: Psychologische Skizzen. Leipzig 1893.
- Dessoir, M.: Erklärung über seine Stellung zum Spiritismus. Psych. Studien 1890. S. 567.
- Hodgson, R.: M. Davey's imitation by conjuring. Proceedings of S. P. R. Vol. 8. London 1892.
- Kraepelin, E.: Psychiatrie. Aufl. 4. Leipzig 1894.
- Sidgwick, Mrs. H.: Results of a personal investigation into the physical phenomena of Spiritualism. Proceedings of S. P. R. Vol. 4. London 1887.
- Sully, J.: Illusions. London 1881.
- Wundt, W.: Grundzüge der physiologischen Psychologie. Aufl. 4. Bd. 1—2. Leipzig 1893.
- Cicero: De divinatione.
- Die Wunder Gottes* in der Natur bey Erscheinungen der Cometen. Franckfurt 1744.
- Gesner, C.: Naturgeschichte. Bd. 1—4. Zürich 1583—89. Fol.
- Megenberg, K. v.: Das Buch der Natur. Herausg. von Pfeiffer. Stuttgart 1861.
- Plinius: Naturgeschichte. Deutsche Uebersetzung von Wittstein. Bd. 1—3. Leipzig 1881—82.
- Steenstrup, J. Om den i Kong Chr. III's Tid i Oeresundet fangne Havmand, Sömunken kaldet. Dansk Maanedsskrift. Bd. 1 Kjöbenh. 1855.
- Barrett, W. F.: First report on thought-reading. Proceedings of S. P. R. Vol. 1. London 1883.
- Carpenter, W. B.: The Spiritualism. Quarterly Review. Okt. 1871.
- Chevreul: De la baguette divinatoire. Paris 1854.
- Hansen, F. C. C. und Lehmann, Alfred: Ueber unwillkürliches Flüstern. Wundts philosophische Studien. Bd. 11. Leipzig 1895.
- Kiesewetter, C.: Geschichte des neueren Occultismus. Bd. 2. Leipzig 1895.
- Preyer, W.: Die Erklärung des Gedankenlesens. Leipzig 1886.
- Richet, Ch.: Experimentelle Studien auf dem Gebiete der Gedankenübertragung. Stuttg. 1891.
- Sidgwick, Prof. a. Mrs. H.: Experiments in thought-transference. Proceedings of S. P. R. Vol. 6. London 1890.
- Sidgwick, Mr. H. and Johnson, Miss A.: Experiments in thought-transference. Proceedings of S. P. R. Vol. 8. London 1892.

- Cubasch, W.: Der Alp. Berlin 1877.
- Delage, Y.: Om Drømme. Norsk Tidsskrift «Naturen». Bergen 1892.
- Heerwagen, F.: Statistische Untersuchungen über Träume u. Schlaf. Wundts philosophische Studien. Bd. 5. Leipzig 1889.
- Maury, A.: Le sommeil et les rêves. Paris 1865.
- Michelson, E.: Untersuchungen über die Tiefe des Schlafes. Diff. Dorpat 1891.
- Radestock, P.: Schlaf und Traum. Leipzig 1879.
- Spitta, H.: Die Schlaf- und Traumzustände. Freiburg i. Br. 1892.
- Weygandt, M.: Entstehung der Träume. Leipzig 1893.
- Artemidoros: Symbolik der Träume. Deutsche Uebersetz. von Krauss. Wien 1891.
- Binz, C.: Ueber den Traum. Bonn 1878.
- Tourette, G.: Hypnotismen. Dansk Oversæt. Kjöbenhavn 1888.
- Gurnay, Myers and Podmore: Les hallucinations télépatiques. Paris 1891.
- Myers, F. W. H.: Automatic writing. 1—4. Proceedings of S. P. R. Vol. 2, 3, 4, 5.
- Myers, F. W. H.: The subliminal conciousness. 1—5. Proceedings of S. P. R. Vol. 7, 8.
- Miss, X.: On the apparent sources of subliminal massages. Proceedings of S. P. R. Vol. 11. London 1895.
- (Miss, X.): Recent experiments in Crystal-Visions. Proceedings of S. P. R. Vol. 5.
- (Miss, X.) Record of telepathic and other experiences. Proceedings of S. P. R. Vol. 6.
- Parish, E.: Ueber die Trugwahrnehmung. Leipzig 1894.
- Sidgwick-Committee: Report on the census of Hallucinations. Proceedings of S. P. R. Vol. 10. London 1894.
- Le Bon, G.: Psychologie des foules. Paris 1895.
- Myers, A. T. and Myers, F. W. H.: Mind-cure, faith-cure and the miracles of Lourdes. Proceedings of S. P. R. Vol. 9. London 1894.
- Petersen, N. M.: Historiske Efterretninger om Islændernes Færd hjemme og ude. Bd. 4. Kjöbenhavn. 1844.
- Reichenbach-Committee: Preliminary report. First report. Proceedings of S. P. R. Vol. 1.
- Stoll, O.: Suggestion u. Hypnotismus in der Völkerpsychologie. Leipzig 1894.
- Thorelius, E.: Boltzianismen, skandinavisk kulturbild. Karlstadt 1888.
- Beaunis, H.: Le somnambulisme provoqué. Paris 1887.
- Bernheim: De la suggestion et ses applications à la thérapeutique. Ed. 2. Paris 1888.
- Kiesewetter, C.: Faust in der Geschichte und Tradition. Leipzig 1893.
- Lehmann Alfred: Hypnosen. Kjöbenhavn 1890.
- Moll, A.: Der Hypnotismus. Aufl. 2. Berlin 1890.
- Moll, A.: Der Rapport in der Hypnose. Untersuchungen über den thierischen Magnetismus. Berlin 1892.
- Morse, J. J.,: Practical Occultism. San Francisco 1888.
- Preyer, W.: Der Hypnotismus. Wien 1890.

- The connection of Hypnotism with the subjective phenomena of Spiritualism.*
 Proceedings of S. P. R. Vol. 5.
- Binz, C.:** Vorlesungen über Pharmakologie. Aufl. 2. Berlin 1891.
- Kiesewetter, C.:** Geschichte des neueren Occultismus. Bd. 2. Leipzig 1895.
- Kobert, R.:** Compendium der praktischen Toxikologie. Stuttgart 1887.
- Schrenck-Notzing:** Die Bedeutung narkotischer Mittel für den Hypnotismus.
 Berlin 1890.
- Janet, P.:** L'automatisme psychologique. Paris 1889.
- Landmann, S.:** Die Mehrheit geistiger Persönlichkeiten in einem Individuum.
 Stuttgart 1894.
- Möbius:** Neurologische Beiträge. Heft 1. Leipzig 1894.
- Pitres, A.:** Leçons cliniques sur l'hystérie et l'hypnotisme. Tm. 1—2
 Paris 1891.
- Record of observations of certain phenomena of Trance*, by Myers, O.
 Lodge, W. Leaf, W. James and R. Hodgson. Proceedings of S. P. R.
 Vol. 6 & 8.
- Richer, P.:** Études cliniques sur la grande hystérie ou hystéroépilepsie.
 Ed. 2. Paris 1885.
- Schaffer, K.:** Suggestion und Reflex. Jena 1895.
- Brewster, D.:** Briefe über die natürliche Magie an Sir W. Scott. Übersetzt
 von Wolff. Berlin 1833.
- Flatau, S. und Gutzmann, H.:** Die Bauchrednerkunst. Leipzig 1894.
- Hoffmann:** Modern Magic. Ed. 9. London 1894.
- Lund, L.:** Tolv Fragmenter om Hedenskabet. Kjöbenhavn 1891.
- Salverte, E.:** Des sciences occultes, ou essai sur la magie, les prodiges et
 les miracles chez les anciens. Tm. 1—2. Paris 1829.

BETŰRENDES NÉV- ÉS TÁRGYMUTATÓ.

A.

- Agnus Dei, I. 97.
 Agrippa élete, I. 279.
 — esoteriás tana, I. 285, II. 11.
 — jelentősége, I. 283.
 — a mágiás erőkről, II. 9.
 — okkulta filozófiája, I. 171, 285.
 Agyonimádkozás, II. 299.
 Ahriman, I. 7.
 Ajtóbiróság, I. 110.
 Akkádok, I. 17.
 Aksakow, a médiumok közléseiről, I. 453.
 — Hartmann hipotéziseiről, I. 541.
 — a szellemfotográfiáról, I. 488.
 Albertus Magnus, I. 259.
 Alchimia, I. 235, 333.
 — elméletei, I. 243.
 — eredete, I. 236.
 — módszerei, I. 242.
 — mondái, I. 236.
 Álhallucináció, II. 213.
 Alkohol szerepe a varázslatban, I. 33, II. 327.
 Allan Kardec, I. 431.
 — élete, I. 432.
 — szellemtana, I. 433.
 Állati mágnesség, II. 313.
 Allatius, az önkivület előidézéséről, II. 320.
 Álom általános jellege, II. 140.
 — asszocziációs, II. 151.
 — inger- II. 152.
 — jelentősége a babonára, II. 165.
 — jósló, II. 171.
 — keletkezése föltételei, II. 135.
 — látnoki, II. 171.
 — okai, II. 151.
 — tartama, II. 145.
 — tartalma, II. 157.
 — templomi, II. 299.
 Álomfejtés, II. 184.
 — Artemidoroszé, II. 185.
 — chaldeusoknál, I. 62.
 — északi népeknél, I. 128.
 Alvajárás, II. 188.
 Alvás, II. 128.
 Alvás, fiziológiája, II. 129.
 — mélységének mérése, II. 131.
 — oka, II. 134.
 Amatongo, I. 21.
 Amuletok, chaldeusoknál, I. 47.
 — gyógyítóhatásuk, II. 298.
 — keresztényeknél, I. 161.
 Anaesthesia, II. 306.
 Anagramm, II. 238.
 Analgesia, II. 336.
 Angyal, bukott, I. 181.
 Anthesteriák ünnepe, I. 67.
 Antipathia, a természeti dolgoké, I. 338.
 Anyag áthathatósága, I. 511.
 — Hare kísérletei, I. 512.
 — Zöllner kísérletei, I. 514.
 Aquinói szent Tamás, a boszorkányságról, I. 144.
 Arabok asztrológiája, I. 249.
 — mint a tudomány terjesztői, I. 178, 245.
 — varázslata, I. 245.
 Aranycsinálás hite, I. 239.
 Arany legenda, I. 357.
 Arcanum, I. 346.
 Arithmomantia, I. 320.
 Artemidorosz, álomfejtő munkája, II. 185.
 Assurbanipal, I. 51, 62.
 Asztalkopogás, felfedezése, I. 413.
 — magyarázata, II. 110.
 Asztaltánczoltatás, felfedezése, I. 413, II. 110.
 — magyarázata, II. 110.
 — ó-korban, II. 110.
 — spiritisza ülésen, I. 444.
 Asztrológia, araboké, I. 249.
 — chaldeusoké, I. 54.
 — egyiptomiaké, I. 220.
 — gyógyászatban, I. 254.
 — módszerei, I. 304.
 — XVI. században, I. 304.
 — Villanováé, I. 249.
 Áthathatóság, az anyagé, I. 511.
 Atropinmérgezés, II. 328.
 Attitudes passionelles, II. 348.
 Augur, I. 82.
 Autohipnózis, II. 305.

Automatikus mozgás, II. 204, 236.
 — Newnham kísérleteiben, II. 240.
 Autoszugesztíó, II. 265.
 Axinomantia, II. 106.
 Aymar Jaques és a varázsvessző, I. 355.
 Ázák, I. 104.
 Azam, a szomnambulizmusról, II. 366.

B.

Babona, álom jelentősége reá, II. 165.
 — észlelési hiba jelentősége reá, II. 67.
 — meghatározása, I. 9.
 — ó-egyházból eredő, I. 91.
 Bacon Roger élete, I. 263.
 Bálványimádás, zsidóké, I. 87.
 Baquet, II. 315
 Bastian, médium leleplezése, I. 538.
 Beard, a gondolatolvasásról, II. 117.
 Beattie, szellemfotografiái, I. 492.
 Bekker Boldizsár, a varázslat ellen, I. 173.
 — a vaspróbáról, I. 137.
 Beléndek, boszorkánykenőcsben, II. 329.
 Belomantia, I. 31.
 Bergson, a látóérzék élességéről, II. 324.
 Bernheim szugesztíós kísérletei, II. 282.
 Berthelot, az alchimiáról, I. 235.
 Beszéd, gépies, II. 241.
 Binet a hallucináció okáról, II. 219.
 Binz, az álomról, II. 192.
 — az atropinmérgezésről, II. 328.
 — a morfin-mérgezésről, II. 327.
 Blavatskyné élete, I. 523.
 — leleplezése, I. 527.
 — teozofiája, I. 523., II. 384.
 Blotfret, I. 127.
 Bodinus, I. 154.
 Boltzius F. Ágost, II. 301.
 Bolygók erőviszonyai, I. 311.
 — értéke, I. 309.
 — felkelése, I. 231.
 — háromszögei, I. 229.
 — házai, I. 228.
 — és az istenek, I. 156.
 — lenyugvása, I. 231.
 — mértékei, I. 232.
 — tulajdonságai, I. 225.
 Boszorkány fölismerése, I. 156.
 — védekezés ellene, I. 157.
 Boszorkánykenőcs, I. 150., 167., 350.
 II. 280., 329.
 Boszorkánypör, lanquedoci, I. 146.
 — történeti áttekintése, I. 163.
 Boszorkánypörölly, I. 165.
 Boszorkányság fejlődése, II. 277.
 Boszorkányszombat, I. 150.

Boszorkányszövetség, I. 146.
 Bölcsék köve, I. 5., 245.
 Börner, a lidércnyomásról, II. 155.
 Braid, az asztaltánczoltatásról, II. 110.
 Brehm, az észlelés hibáiról, II. 25.
 Brewster a mágusokról, II. 386.
 Buguet, szellemfotografus, I. 487.
 Bűbajos eljárások északinépeknél, I. 124.
 Bűvös kör, I. 330.
 Bűvös mozgások, II. 105.

C.

Calvin a varázslatról, I. 167.
 Canon episcopi, I. 140.
 Cantimpratensis Thomas, a tengeri bárárról, II. 70.
 Carpenter, a gondolatolvasásról, II. 117.
 — ideomótoros elve, II. 99.
 — a varázsvesszőről, II. 106.
 Chaldeusok álomfejtése, I. 62.
 — amulétjai, I. 47.
 — asztrológiája, I. 6., 54.
 — mantikája, I. 59.
 — orvosai, I. 42.
 — szellembűvölői, I. 41.
 — táltosai, I. 46.
 — vallása, I. 35.
 — varázslata, I. 40.
 Chapmann, Firman leleplezője, I. 539.
 Charcot, a hipnózisról, II. 352.
 Chevreul, a varázsvesszőről, II. 106.
 Chiromantia, I. 313.
 Cicero, a csodáról, II. 85.
 — a jövődőlésről, II. 88.
 — a Sybillakönyvekről, I. 84.
 Clairvoyance, II. 253., 447.
 Cook Florence, I. 495.
 Crookes a materializációkról, I. 495.
 — súlyváltoztató kísérletei, I. 464.
 Cselekmény, sugallott, II. 284.
 Csigahallomás, II. 204., 234.
 Csillagjósolás, I. Asztrológia.
 Csillagjósok az araboknál, I. 249.
 Csoda, I. 13., II. 85.
 Csoda-gyógyítóhely, II. 300.
 Czigány chiromantiája, I. 314.
 Cziprián-monda, I. 358.

D.

Davey kísérletei az észlelési hibákról, II. 53.
 Davis Andrew Jackson élete, I. 404.
 — spiritisza tana, I. 417.
 — szereplése Stratfordban, I. 415.

Delage, az álmokképekről, II. 159.
 Demokritosz, mint alchimista, I. 238.
 Démon, I. 7., 38.
 Démonologia, chaldeusoké, I. 37.
 — görögöké, I. 68.
 — ó-keresztényeké, I. 92.
 Démonopathia, II. 332.
 Denton paraffinformái, I. 501.
 Dessoir, a bűvészet elméletéről, II. 386.
 — a mágiás jelenségekről, II. 49.
 Deuteroszkopia, I. 392.
 Dialektikus társulat, I. 455.
 Dimenzió, négyes, I. 503.
 Divináció, I. 82.
 Draugar, I. 113.

E.

Echolalia, II. 355.
 Eddák, I. 101.
 Edmunds, a spiritizmusról, I. 463.
 Égi házak, asztrológiában, I. 251., II. 305.
 Egil Skallegrimsön szága, I. 105.
 Eglinton, médium, I. 499.
 Egyéniség megváltozása, II. 309., 324., 366., 379.
 Egyiptomiak, asztrológiája, I. 220.
 — vallása, I. 211.
 — varázslata, I. 179.
 Egyképzetűség, II. 355.
 Eksztázis, II. 319., 369.
 Elátkozás, II. 299.
 Élesemlekezetűség, II. 323.
 Elfogultság hatása az észlelésre, II. 41.
 Emlékezés, sugallott, II. 276.
 Emlékezet, hipnózisban, II. 308.
 — szerepe az észlelésben, II. 34.
 Empusák, I. 79.
 Ennemoser, a görögök varázslatáról, I. 65.
 — az önkívület előidézéséről, II. 320.
 Énok könyve, I. 181.
 Enthusiazmus, I. 219., II. 320.
 Erős Grette, szága, I. 112.
 Érzéki észrevevés, II. 23.
 Érzéstelenség, hipnózisban, II. 306.
 Eschenmayer, a távolbalátásról, I. 395.
 Esés érzete, álomban, II. 155.
 Esőcsinálók, I. 28.
 Északi népek, álmofejtése, I. 128.
 — bűbajos eljárásai, I. 124.
 — javasai, I. 128.
 — jóvendőmondása, I. 127.
 — szellemhite, I. 104.
 Észlelés hibái, II. 18.
 — felindultság következtében, II. 37.
 — feszültség következtében, II. 37.

Észlelés hibái, félelem következtében, II. 40.
 — figyelem hiánya következtében, II. 30.
 — jelentőségük a babona terén, II. 67.
 — jelentőségük a varázslat terén, II. 8.
 — kísérleti vizsgálatok rólok, II. 51.
 — okaik, II. 20.
 — spiritiszta ülésen, I. 507.
 Etruszkok, jóvendőlésük, I. 83.
 Exorcizmus, I. 163., II. 334.
 Eyrbyggerne, szága, I. 109., 127.

F.

Fakirizmus, I. 531.
 Faraday, az asztaltánczoltatásról, II. 111.
 Fauszt-monda, I. 356.
 Fay, miss, I. 513. II. 29.
 Felindultság hatása az észlelésre, II. 37.
 Félelem hatása az észlelésre, II. 40.
 Fémátalakítás, I. 337.
 Feszültség hatása az észlelésre, II. 37.
 Fétis, I. 20.
 Figyelem szerepe az észlelésben, II. 30.
 Finnek varázslata, I. 132.
 Firman, médium, I. 487., 538.
 Flatau, a hasbeszélésről, II. 387.
 Fletcher, médium leleplezése, I. 538.
 Fludd Róbert, II. 313.
 Fox család, mint médium, I. 411., 437.
 Fridthjof Fränke, szága, I. 127.
 Füstölőszer, I. 295., II. 331.
 Fylgjar, I. 104.

G.

Galdar, I. 115.
 Gastromantia, I. 322.
 Geber, I. 246.
 Gematria, I. 193.
 Geomantia, I. 62., 317.
 Gépies beszéd, II. 241.
 Gépies mozgás, II. 204., 236.
 Gesner Konrád a tengeri barátról, II. 71.
 Gibier Pál, a spiritizmusról, I. 544.
 Gilgamesh-éposz, I. 62.
 Gipszlenyomatok, szellemkezekről, I. 501.
 Gnómok, I. 39.
 Goëtia, I. 220.
 Golyó, hisztériás, II. 346.
 Gondolatátvitel, II. 121.
 Gondolatolvasás, II. 117.
 Goodrich, (Miss) II. 206

Görce, hisztériás, II. 339.
 Görögök démonológiája, I. 68.
 — orvosai I. 72., 74.
 — varázslata, I. 65.
 Gunlang-Ornmstunge, szága, I. 104.
 Gurney, II. 249
 Gutzmann, a hasbeszélésről, II. 387.
 Güldenstubbé és a közvetlen írás, I. 504.

Gy.

Gyakorlat, szerepe az észlelésben II. 46
 Gyógyítás hipnózisban, II. 313.
 — imádsággal, II. 31.
 — mágneses, I. 347.
 — szuggesztióval, II. 297.
 Gyógyító tudomány, az első keresztény
 századokban, I. 98.
 — chaldeusoké, I. 42.
 — görögöké, I. 72. 74.
 Gyűrűjósítás, I. 353., II. 106.

H.

Hallgatás varázsa, II. 316.
 Hallucináció, II. 205.
 — elmélete, II. 215.
 — feltételei, II. 218.
 — hipnózisban, II. 307.
 — jósló, II. 225.
 — oka, II. 219
 — statisztikája, II. 215.
 — sugallott- II. 224.
 — tartalma, II. 218.
 Hamlőberi, I. 126.
 Hare, az anyag áthathatóságáról, I. 512.
 Hartmann és a spiritizmus, I. 501., 540.
 Haruspex, I. 84.
 Hasbeszélés, II. 387
 Hauffe Friderika, I. 396.
 Hawamal, I. 115.
 Hazajáró lelkek, északi népeknél, I. 107.
 — négereknél, I. 18.
 Heerwagen, az álomról, II. 138.
 Hekaté, I. 78, II. 383.
 Van Helmont II. 313
 Helvetius, fémátalakítása, I. 335.
 Hemianaesthesia, II. 336.
 Hermes-hangszer, I. 237.
 Hermes Trismegisztos, I. 236.
 Herodotosz, az etruszkokról, I. 83.
 Hérosz, I. 66.
 Heteroszuggesztió, II. 265.
 Heziodosz, I. 77., 80.
 Hipnogén zónák II. 353.
 Hipnotizálás módszerei, II. 353.

Hipnózis, jelentősége a babona terén,
 II. 312
 — jellege, II. 303.
 — szerepe a gyógyító tudomány-
 ban, II. 313.
 Hippokratesz, I. 74.
 Hisztéria, II. 331
 — járványos, II. 334.
 — kicsiny, II. 331
 — nagy, II. 345.
 — okai, II. 333.
 Hisztéroepilepszia, II. 345.
 Hisztérohipnózis, II. 331., 351.
 Hit a szellemekben, II. 165.
 Hodgson, az észlelési hibákról, II. 51.
 — a fakiokról, I. 532.
 — Indiában, I. 527.
 Hoffmann, a modern mágiáról, II. 386.
 Hohenlöhe hg., orvos, II. 297.
 Holdkörösség, II. 195.
 Home Dániel, I. 465
 Homérosz, I. 67, 68., 70, 71., 76., 77., 80.
 Horoszkop, chaldeusoknál, I. 59.
 — magyarázata, I. 305.
 — meghatározása, I. 235.
 — teljesedése, II. 292
 Horst Konrád György, Deuterosko-
 piája, I. 392.
 Hudson, szellemfotografus, I. 487.
 Huggins, az elektromágneses fotográfá-
 lásáról, II. 272.
 Hvitfeld, a tengeri barátról, II. 71.
 Hydesvillei kísértet I. 411.
 Hydromantia, I. 322, II. 227.
 Hyperaesthesia, II. 306. 323.
 Hyperalgesia, II. 338
 Hypermnesia, II. 308., 323.
 Hyosciamin mérgezés, II. 328.

I.

Idegszellem, I. 436
 Időérzék, II. 31.
 Igézés, I. 37.
 Iliász, I. 70.
 Illúzió, II. 33., 221., 223.
 Imádságos gyógyítás, II. 301.
 Incubus, I. 154.
 Indiánok vallásos képzetek, I. 19., 22.
 Inger-álom, II. 152.
 Inger küszöbe, II. 130.
 Intőjelek, I. 60., 75., 81., II. 82.
 Irigyfa, I. 105.
 Isten baránya, I. 97.
 Istenítélet, I. 137.
 Izlés, hisztériásoké II. 337.
 Izomérzés hisztériásoké, II. 336

J.

- Jaccoliot, a fakirizmusról, I. 531.
 Jamblicus, a theurgiáról, I. 218.
 Janet, a hisztérohípnózisról, II. 351., 356.
 — kísérletei hisztériásokkal, II. 342.
 János kir. herczeg és Bastian, I. 538.
 Janson a spiritizmusról, I. 536.
 Javások az északi népeknél, I. 128.
 Joginok, II. 322.
 Jomsoikinga-szága, II. 385.
 Josephus, a megszállottakról s a gonosz szellemek elűzéséről, I. 323
 Jóstudomány, chaldeusoké, I. 51.
 — görögöké, I. 75.
 — rómaiaké, I. 82.
 Josty médium, I. 492.
 Jövendőmondás mestersége az északi népeknél, I. 127.
 Jövendőlés művészete, II. 87.
 Jung-Stilling János, I. 389.

K.

- Kabbala, eredete, I. 181.
 — gyakorlati I. 323
 — kilencz kamarája, I. 198.
 — módszerei, I. 192.
 — tanai, I. 199
 Kabbalisták és munkáik, I. 181.
 Kalevala, I. 132—136.
 Kant, Swedenborgról, I. 383.
 Kaptromantia, I. 322. II. 227.
 Karma, I. 529.
 Katalepszia, II. 354.
 Kathar-ok, I. 142.
 Keresztények. amulétjai, I. 161.
 — démonológiája, I. 92.
 — gyógyító tudománya, I. 98.
 — varázslatok fejlődése, I. 96.
 Kerner Jusztin András, I. 396.
 Ketil Häng, szága, I. 120
 Kézügyesség, mágusoké, II. 385.
 Kiesewetter, Blavatskynéről, I. 535.
 — a boszorkánygyűlésről, II. 278.
 — a mágia titkos tanáról, II. 11
 Kircher Athanáz, I. 172
 — és a varázsvessző, I. 355., II. 106. 384
 Kísérleti kutatások az észlelési hibák terén, II. 50.
 Kísértet, északi népeknél I. 107.
 — hydesvillei, I. 411.
 — stratfordi, I. 415.
 Klownizmus, II. 347.
 Kolera, II. 295.
 Kormak, szága, I. 125.

- Koskinomantia, II. 106.
 Köge Huskors, I. 375., II. 373.
 Közélet érzete, II. 211.
 Közvetlen írás, I. 503
 Kristálylátomás, II. 204., 227.
 Kristálynézés, II. 228.
 Krízis, hisztériás, II. 315.
 Krystallomantia, I. 322., II. 227.
 Kuriozus tudományok, I. 364.

L.

- Lactantius, a démonokról, I. 93.
 Lámiák, I. 79.
 Látás, hisztériásoké, II. 337.
 Lateau Lujza, II. 370
 Látótér szűkülése hisztériánál, II. 338.
 Laxdala, szága, I. 126
 Laxdälérne, szága, I. 107.
 Lebon, a tömeg-szuggesztióról, II. 267.
 Lebrun, a varázsvesszőről, I. 356., II. 106.
 Legenda aurea, I. 357.
 Legmagasabb név, I. 47.
 Lehmann, az asztaltánczoltatásról, II. 110.
 — az álmok statisztikájáról, II. 160.
 — az észlelés hibáiról, II. 54.
 — a gondolatátvitelről, II. 124.
 — a hipnotizáltak hallucinációiról, II. 307.
 Lekonomantia, I. 322
 Lélekvándorlás, egyiptomiaknál, I. 212
 — görögöknél, I. 78.
 — spiritizmusban, I. 434
 — theozofiában, I. 529.
 Leleplezés, médiumoké, I. 534.
 Lelki állapot, hisztériás, II. 340.
 Leymann, boszorkánypörökről, I. 173.
 Lidércnyomás, II. 154.
 Lubbock John, a dialektikus társulat elnöke, I. 456.
 Lubiniecky, az üstökösökről, II. 84.
 Lullus Raymundus, I. 268.
 Lund, a szágabeli varázslatról, II. 385.
 Luther a varázslatról, I. 167.
 Lütken álma, II. 164.
 Lycosthenes, az üstökösökről, II. 79.
 Lysius Henrik látomásai, I. 392.

M.

- Magia naturalis, I. 338.
 Magia universalis, I. 12
 Mágia, I. Varázslat.
 Magnetizmus, állati, II. 313.
 Mahatmák, I. 523.
 Maleficium taciturnitatis, II. 316.
 Malleus maleficarum, I. 165.

Manó, I. 38.
 Mantika, I. 54.
 — chaldeusoké, I. 59.
 — etruszkoké, I. 83.
 — északi népeké, I. 127.
 — rómaiaké, I. 82.
 — zsidóké, I. 88.
 Márkus-kézirat, I. 235.
 Materializáció, szellemé, I. 494.
 Mederus boszorkányprédikációja, I. 147.
 Médium, leleplezése, I. 537.
 — megszállott, II. 377.
 — spiritizsra, I. 369.
 — spontán kifejlődése, I. 375.
 Médiumitás, I. 369.
 — fejlesztése, II. 321.
 Megcsodálás, II. 77.
 Megenberg Konrád, a tengeri barátról, II. 70.
 Megijedés hatása az ész élésre, II. 40.
 Megszállottság, II. 319., 368., 371.
 — egyiptomiaknál, I. 213
 — Európában, I. 162.
 — zsidóknál, I. 324
 Mérgezés alkohollal, I. 33., II. 327.
 — atropinnal, II. 328
 — hyosciaminnal II. 328
 — morfinnal, II. 327.
 Merseburgi varázsszformula I. 122.
 Mesmer Ferencz Antal, II. 313.
 — «baquet»-je, II. 315.
 Meyer, a hallucinációkról, II. 267.
 Meyrs, a csodáról, II. 300.
 Meztelenség érzete álomban, II. 156.
 Mirandola, I. 278
 Moebius az autoszugesztzióról, II. 344.
 Moll, az állati mágnességről, II. 316.
 Monoideizmus, II. 355.
 Morfinmérgezés jelenségei, II. 327.
 Morse, a médiumitás fejlesztéséről, II. 321.
 Morzine-i járvány, II. 334.
 Mozgás, automatikus, II. 236.
 — gépies, II. 236
 — önkénytelen, II. 98.
 — reszkető, II. 91.
 — sugallott, II. 284.
 Mumler, szellemfotografus, I. 485.

N.

Napválasztás, I. 77.
 Narkózis, II. 319.
 — varázslatos hatásai, II. 325.
 Nativitás, I. 235
 Négerek, vallásos képzeik, I. 18., 19., 21.
 Nekromantia, I. 76
 Nem-tudatos képzet, álomban, II. 158.

Nem-tudatos képzet, jellemzése, II. 196.
 — beavatkozása a tudatosba, II. 196.
 — mint jósló álom oka, II. 181.
 — mint mozgások oka, II. 204.
 Népbabona, korunkban, I. 366.
 Newnham kísérletei az automatikus mozgásokra, II. 240.
 Nézet, sugallott, II. 276.
 Nimród-éposz, I. 62.
 Notariqon, I. 194.

O.

Occulta philosophia, I. 170.
 Ochorowicz, vizsgálatai, I. 546.
 Od-erő, I. 471.
 Od-fény, fotografálása, I. 472.
 Odyssea, I. 68—73., 76., 77.
 Oervar-Odd, szága, I. 104.
 Okkultizmus, eredete, I. 455.
 — fejlődése az újabb időben, I. 543.
 — s a spiritizmus, I. 368.
 Olcott és a theozofiai társaság, I. 524.
 Onimantia, I. 322.
 Orákulum, görögöknél, I. 75.
 Ordáliák, I. 137.
 Óriás, a szágákban, I. 106.
 Orvosok, chaldeusoknál, I. 43.
 — görögöknél, I. 72., 74.
 — keresztényeknél, I. 98.
 Orvosságállat, I. 25.
 Orvosságkő, I. 25.
 Orvosságünnep, I. 24.
 Osztanész, varázslata, I. 79.

Ö.

Önkéntelen mozgások okai, II. 98.
 Önkivület, I. 219., II. 320., 368.
 Öntudat, kettős, II. 136.
 Öntudati állapotok, hatása a reszkető mozgásokra, II. 98.
 Ördög pecsétje, II. 280.
 Ördögüzés, keresztényeknél, I. 163.
 Ördögösség, I. 219., II. 319., 368., 371.
 Ösztön, utánzási, II. 285.

P.

Paladino Eusapia, médium, I. 544.
 Palmograf, II. 92.
 Panu, I. 133.
 Paracelsus, élete, I. 342.
 — jelentősége, I. 344.
 — rendszere, I. 346.
 Paraffinformák, II. 386.
 Paranoia, I. téboly.

Parish, a hallucinációiról, II. 215.
 — a jósló álomról, II. 173.
 Péliasz, I. 75.
 Pentakulum, I. 329.
 Perisprit, I. 436.
 Perronet, narkotizáltak szuggerálásáról II. 330.
 Perty, a misztikus jelenségekről, II. 15.
 Perzsák, hatásuk a görögök babonájára, I. 80.
 Peters, az anyagáthatóságáról, I. 512.
 Phinuit dr., II. 378.
 Pigmentfolt, II. 77.
 Piper, mrs. trance állapota, II. 378.
 Pitres, a hisztéro-hipnózisról, II. 365.
 Plansetta, I. 445., II. 109.
 Plasztikus állások, hisztériánál, II. 348.
 Pletyzmograf, II. 308.
 Plinius, az asztrologiáról, I. 54.
 — az egyszarvúról, II. 73.
 — természetrajza, II. 69.
 Pneumatologusok, I. 388.
 Podmore, II. 249.
 Pontozó tudomány, I. 317.
 Porphyrius, I. 218.
 Porta, a boszorkánykenőcsről, II. 280.
 — élete, I. 348.
 — Magia naturalis-a, I. 171., 349.
 II. 383.
 Portham, I. 382.
 Posthipnotikus állapot, II. 310.
 Praetorius, I. 149., 169.
 Du Prel Károly, I. 542.
 Prevorsti jósnő, I. 396.
 Preyer, a gondolatolvasásról, II. 117.
 — írómozgás-jelzője, II. 100.
 — palmografja, II. 92.
 Priscillianus, I. 142.
 Pszeudoepigrapha, I. 64.
 Pszeudohallucináció, II. 213.
 Pszeudomaterializáció, I. 498.
 Pszichikus erő, I. 470.
 Pszichograf, II. 109.
 Pszichografia, I. 503.
 Ptolemaeus, asztrologiája, I. 221.
 Pythia, I. 75.

R.

Rajongás, I. 219., II. 320.
 Rakowitz Helén, II. 213.
 Ráolvasás, vérzés elállítására, II. 297.
 Rapport, elszigetelt, II. 301.
 Reformáció és a varázslat, I. 168.
 Reichenbach báró és az od-erő, I. 471., II. 272.
 Reinkarnáció tana, I. 434.

Rells, I. Dessoir.
 Repülés, álomban, II. 153.
 Reszkető mozgások, II. 91.
 Reuchlin János, I. 278.
 — keresztény kabbalája, I. 279.
 Rezső trónörökös és Bastian, I. 538.
 Rhabdomantia, II. 106.
 Richer, a hisztéroepilepsiáról, II. 345.
 — a megszállottságról, II. 371.
 — az önkivületről, II. 369.
 Richet, a gondolatátvitelről, II. 42., 122., 127.
 Rita, médium, leleplezése I. 537.
 Rithmus, és a mozgások, II. 102., 116.
 Rivail, I. 431.
 Roham, hisztériás, II. 346.
 Rómaiak, varázslata, I. 81.
 Romund Greipsön, szága, I. 124.
 Rontó varázs, I. 48.
 Rossz szem, I. 50.
 Rúnák, I. 115.

S.

Sargon, mantikai munkája, I. 59.
 Sarosperiodus, I. 55.
 Samánok, jósló eljárása, I. 31., II. 269.
 Schindler, a mágiás tünetekről, II. 11.
 Schott Gáspár, I. 12., 172., II. 384.
 Schrenk-Notzing, narkotizáltak szuggerálásáról II. 330.
 Scott Reginald, I. 172.
 Sejtelem, II. 205.
 — érzelmek és hangulatok nyilvánulása benne, II. 210.
 Semhamphoras, I. 195., 196.
 Sensomuscularis túlérzékenység, II. 357.
 Sepher Jezirah, I. 184., 200.
 Sephiroth, I. 201.
 Sidgwick-bizottság, statisztikája a hallucinációiról, II. 215.
 — a telepathiáról, II. 251.
 Sidgwick Henrik, I. 543.
 — a gondolatátvitelről, II. 123.
 — (mrs.) az észlelés hibáiról, II. 52.
 Simon Bem Jochai rabbi, I. 190.
 Sinnet és a theozófia, I. 526., 528.
 Slade Henrik, I. 504.
 — leleplezése, I. 508.
 — Zöllnerrel végzett kísérletei, I. 509.
 Society, for Psychical Research, az észlelési hibákról, I. 544., II. 52.
 — a theozofiáról, I. 527.
 — a tranceról, II. 378.
 Sohar, I. 184., 203.
 Sorsvetés, chaldeusoknál, I. 63.

- Spee Frigyes, a boszorkánypörök ellen, I. 169.
 — «Cautio criminalis»-a, II. 316.
 — a «malefium taciturnitatis»-ról, II. 318.
 Spiritisza ülések, I. 442
 Spiritizmus, alapelvei, I. 368.
 — elterjedésének okai, I. 423.
 — fejlődése Európa országaiban, I. 436.
 — fejlődése Franciaországban, I. 431.
 — görögöknél, I. 370.
 — keletkezése Amerikában, I. 404.
 — az ó-kor végén, I. 371.
 — a tudományos varázslatban, I. 372
 — az utolsó évtizedben, I. 535.
 — vallási jelentősége, I. 535.
 Spiritoszop, I. 512.
 Spitta, II. 163.
 Sprenger boszorkánypöröltye, I. 165
 Stigma, diabolicum, II. 280.
 — Lateau Lujzáé, II. 370.
 Stoll, a boszorkányokról, II. 281.
 — a Niagara sugalló hatásáról, II. 258.
 — a ráolvasásról, II. 296
 Stratfordi kísértet, I. 415
 Succubus, I. 154.
 Sugallás, II. 256
 — belső, II. 265.
 — ellentétes, II. 262.
 — külső, II. 265.
 — narkózisban, II. 330
 — tömeges, II. 266
 Sugallhatóság, II. 255
 Sugallott cselekmények, II. 284.
 — emlékezesek, II. 276.
 — hallucinációk, II. 267
 — mozgások, II. 284.
 — nézetek, II. 276.
 — szervi változások, II. 293.
 Súlyváltoztató kísérletek, I. 464.
 Süketség, hisztériásoké, II. 337.
 Swedenborg Emánuel, élete, I. 377
 — látomásai, I. 379.
 — szellemtana, I. 385.
 — távolbalátása, I. 382.
 Sybilla-könyvek, I. 84.
 Synesius, a materia primá-ról, I. 245.

Sz.

- Szaglás, hisztériásoké, II. 337.
 Szága, I. 103
 — Egil Skallegrimsön, I. 105.
 — Erös Grette, I. 112.

- Szága, Eyrbyggerne, I. 109., 127.
 — Fridthjof Fräktne, I. 127.
 — Gunlang-Ormstunge, I. 104.
 — Jomsoikinga, II. 385.
 — Ketil Häng, I. 120.
 — Kormak, I. 125.
 — Laxdala, I. 126.
 — Laxdälerne, I. 107.
 — Oervar-Odd, I. 104.
 — Romund Greipsön, I. 124.
 — Thorfinn Karlsämne, I. 108., 130.
 — Thorstein Vikingsön, I. 118.
 — Vatnsdaela, I. 105.
 — Völsunga, I. 118.
 Számbeli okoskodás, kabbaláé, I. 201.
 — rejtelmes filozofiáé, I. 297.
 Szeánsz, spiritisza, I. 442.
 Szejd, I. 124., 126.
 Szellembűvölők, chaldeusoknál, I. 41.
 Szellemek, Allan Kardec tana, I. 433.
 — bűvölése, I. 41.
 — északi népeknél, I. 104.
 — finnekénél, I. 132.
 — fotográfiák, I. 482.
 — idézésük a kabbala szerint, I. 330.
 — a létezőkben való hit hatása az álmra, II. 165.
 — tagjaiknak lenyomatai, I. 501., II. 386.
 — vad népeknél, I. 20.
 Szellemfotográfiák, I. 440., 482.
 Szellemlátomás, II. 269.
 Szemfényvesztés, alchimiában, I. 337.
 — fizikális médiumoké, II. 243.
 — jelentősége a varázslatban, II. 383.
 — a régebbi időkben, I. 180.
 — a thezofiában, I. 524.
 Szenzitívek, II. 273.
 — vizuális típusuk, II. 274.
 Szervi változások, sugallottak, II. 293.
 Szfigmograf, II. 92.
 Szigillum, I. 328.
 Szimpathia, a természeti dolgoké, II. 338.
 Szimpathiás szerek, Paracelsus-é, I. 347.
 Szomnambulizmus, II. 356.
 Szorongás, álmokban, II. 154.
 Szuggesztió, I. sugallás.

T.

- Talizmán, a chaldeusoknál, I. 47.
 — egyiptomiaknál, I. 214.
 — gyógyító hatása, II. 298.
 — keresztényeknél, I. 160.
 Táltos, chaldeusoknál, I. 46.
 Tanner, boszorkánypörökről, I. 173.

- Tapintó érzék, csökkenése hisztériásokon, II. 335.
 Távboldalás, II. 253.
 — példái, I. 393.
 Téboly, meghatározása, II. 45.
 Telepathia, II. 247.
 — haldoklóké, II. 251.
 Temura, I. 196.
 Tengeri barát, II. 70.
 Természettudomány, hatása a babonára, I. 145.
 — viszonya a természeti varázslathoz, I. 351.
 Tertullianus, az asztaltánczoltatásról, II. 110.
 Tetragrammaton, I. 208.
 Teutonicus, I. 150.
 Theozofia, I. 522., 528.
 Theozofiai társaság, I. 524.
 Theurgia, egyiptomiaké, I. 211.
 Thorelius, Boltziusról, II. 301.
 Thorfinn Karlsämme, szága, I. 108., 130.
 Thorstein Vikingsön, szága, I. 118.
 Titkos tudományok, eredete, I. 211.
 — fejlődése, I. 176.
 Tourette, a gondolatolvasásról, II. 121.
 Tömeg-szuggesztió, II. 266.
 Trance, II. 318., 377.
 Trithheim János, élete, I. 273.
 — Steganographiája, I. 274.
 Troll, I. 106.
 Truesdell, II. 386.
 Túlérzékenység, II. 306., 323.
 Tyúk, mint jövendőelő, I. 83.
- U.**
- Ujplatonikus iskola, I. 95.
 — szellemhite, I. 218.
 Umu, I. 38.
 Utánzási ösztön, II. 285.
 Űstökösök a babonában, II. 79.
- V.**
- Vad népek, babonája, I. 17.
 — vallásos képzetei, I. 17.
 — varázslata, I. 17.
 Vakság, hisztériás, II. 338.
 Valburga éjjele, I. 150.
 Valentinus, a varázsvesszőről, I. 354.
 Vallás, afrikai négereké, I. 19., 21.
 — ausztráliai négereké, I. 18.
 — chaldeusoké, I. 35.
 — Vallás, egyiptomiaké, I. 211.
 — gyógyítás szolgálatában, II. 299.
 — indiánoké I. 19., 22., 27.
 — zsidóké, I. 85.
 Vallemont, I. 355.
 Varázsenek, a görögöknél, I. 73.
 Varázsgyógyászat, Paracelsus-é, I. 342.
 Varázsigé, az északi népeknél, I. 115.
 — az egyiptomiaknál, I. 215.
 Varázslat, egyiptomiaknál, I. 179.
 — fehér, I. 34.
 — fejlődése, keresztényeknél, I. 96.
 — fekete, I. 34.
 — finnekél, I. 132.
 — görögöknél, I. 65.
 — hanyatlása, I. 167.
 — meghatározása, I. 10.
 — Osztanész-é, I. 79.
 — rómaiaké, I. 81.
 — technikai segédeszközei, II. 381.
 — természeti, I. 348.
 — tudományos, I. 176.
 — vad népeké, I. 34.
 — virágkora, I. 155.
 — zsidóké, I. 85.
 Varázsvessző, I. 354., II. 106.
 Vardlokka, I. 130.
 Vaspróba, I. 137.
 Vatnsdaela, szága, I. 105., II. 289.
 Vättir, I. 104.
 Véletlenség, II. 247.
 Vérzés, előállítása bűvöléssel, I. 73.
 — előállítása ráolvasással, II. 297.
 Világlélek, I. 292
 Villanova Albert, I. 265
 — alchimiája, I. 266.
 — asztrológiája, I. 250.
 — élete, I. 265.
 — gyógytudománya, I. 266.
 Virgula mercurialis, I. 353.
 Vízkerosók, II. 106.
 Vizuális típus, szenzitiveké, II. 274.
 Volta-kereszt, II. 298.
 Volur, I. 129.
 Volva, I. 129.
 Völsunga, szága, I. 118.
- W.**
- Wallace Alfréd Russel, spiritizista kísérletei, I. 437.
 — szellemfotográfiái, I. 440.
 Waraeg, I. 102.
 Wäring, I. 102.
 Weier János, I. 171.
 Williams, médium leplezése, I. 537.

Willmann, II. 386.
 Winebagok, I. 24.
 Wittig dr., a materializációkról, I. 539.
 Wood, médium, leleplezése, I. 538.
 Worms Ábrahám, I. 373.

Z.

Zene, hatása a reszkető mozgásokra.
 II. 102.
 Zóna, hipnogén, II. 353.

Zöllner négydimenziós lényei, I. 503.
 — négydimenziós tere, I. 514.
 — Slade-del végzett kísérletei, I. 509.
 — spiritizmusa, I. 441.

Zs.

Zsidók, alfabetája, I. 193.
 — bálványimádása, I. 87.
 — vallása, I. 85.
 — varázslata, I. 85.

— VÉGE. —

